

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Doktora Tezi

TEORİDE ve UYGULAMADA
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE
SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜMEYİ ENGELLEYEN
TEMEL YAPISAL SORUNLAR

A. Gözde Eren
2502060120

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kaya Ardıç

İstanbul, 2012

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :ALİYE GÖZDE EREN Numarası :2502060120
Anabilim/Bilim Dalı :İKTİSAT Danışman Öğretim Üyesi :PROF.DR.MUSTAFA E.ERKAL
Tez Savunma Tarihi : 12/04/2012 Tez Savunma Saati :11:00
Tez Başlığı :TEORİDE VE UYGULAMADA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE
SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜMEYİ ENGELLEYEN TEMEL YAPISAL SORUNLAR

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.KAYA ARDIÇ		Kabul
2- PROF.DR.MERİH PAYA		Red
3-PROF.DR.TARGAN ÜNAL		KABUL
4-DOÇ.DR.HAKAN ONGAN		KABUL
5-DOÇ.DR.UFUK BAKKAL		Kabul

ÖZ

Bu tez çalışmasının amacı, Türkiye Ekonomisi'nin makroekonomik istikrarsızlık koşulları altında cereyan eden büyüme dinamiklerinin yapısal özelliklerini ortaya koymaktır. Çalışmanın odaklandığı esas mesele, Türkiye Ekonomisi'nin istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme süreci yakalayabilmesine engel olan temel yapısal sorunlardır.

Çalışmanın ilk bölümü, mikro ve makro iktisat literatürü kapsamında büyüme olgusunun teorik çerçevesi üzerine odaklanmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünün başında temel büyüme teorilerine ve sürdürülebilir büyüme olgusuna değinilmiştir. İkinci ve üçüncü bölümler, doğrudan Türkiye Ekonomisi'nin 1950 ve 2010 yılları arası büyüme sürecine yoğunlaşmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde, 1998 ve 2010 yılları arasındaki çeyrek dönemlik istatistiksel verilere, ekonomik modelleme tekniği olarak *Vektör Otoregresif (VAR) Model* uygulanmıştır. Veri seti, büyümenin göstergesi olarak "Gayrisafi Yurtiçi Hasıla" zaman serilerini, enflasyonun göstergesi olarak "Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)" zaman serilerini, faiz oranlarının göstergesi olarak "Hazine İskontolu İhaleleri Yıllık Bileşik Faiz Oranları" zaman serilerini, reel döviz kurunun göstergesi olarak "TÜFE Bazlı Reel Efektif Kur Endeksi" zaman serilerini, kamu kesimi borçlarının göstergesi olarak "Aylık Merkezi Yönetim İç Borç Stoku" verilerini, "Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri" zaman serilerini ve cari açıkların göstergesi olarak "Cari İşlemler Dengesinin Milli Gelir İçindeki Payı" zaman serilerini kapsamaktadır. Söz konusu zaman serileri ile büyüme trendi arasındaki karşılıklı etkileşim *EVIEWS* adı verilen ekonometri programından faydalanılarak test edilmiştir.

ABSTRACT

The purpose of this thesis is to reveal the structural characteristics of Turkish Economy's growth dynamics occurring in the conditions of macroeconomic instability. The fundamental issue that the study has focused on is the main structural problems which prevent Turkish Economy attaining a stable and sustainable growth process.

The initial part of the study focuses on theoretical framework of growth phenomenon within the context of micro and macroeconomics literature. Fundamental growth theories and sustainable growth phenomenon are mentioned in the beginning of the second part. The second and third parts concentrate directly on Turkish Economy's growth process between the years 1950 and 2010.

In the last part of the study, as a technique of economic modeling, *A Vector Autoregressive (VAR) Model* is applied to the quarterly statistical data between the years of 1998 and 2010. The data set comprises "Gross Domestic Product" time series as the indicator of growth, "Consumer Price Index (CPI)" time series as the indicator of inflation, "Yearly Compounded Interest Rates of Treasury Discounted Auctions" time series as the indicator of interest rate, "CPI-based real effective exchange rate index" time series as the indicator of real exchange rate, "Central Government Internal Debt Stock" time series as the indicator of public debt, "The Short-Term Foreign Capital Flows" time series and "The Share of Current Account Balance in The National Income" time series as the indicator of current account deficit. The mutual relationship between these time series and trend of growth is examined by utilizing an econometric program named *Eviews*.

ÖNSÖZ

Ülke ekonomileri açısından İktisadi Büyüme, hem ulusal gelişme ve kalkınma göstergesi olması, hem de uluslar arası platformda, rekabet gücü bakımından ülkenin konumunu belirlemesi açısından en önemli performans kriterlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyüme İktisadının, bugün iktisat bilimi içinde kazandığı ağırlık da bu konunun önemini gözler önüne sermektedir.

Büyüme en temel iktisat politikası amacıdır. Ancak günümüz ekonomilerinde çok daha önemli bir tartışma ve uğraşı konusu yakalanan büyümenin aynı zamanda sürdürülebilirliğidir. Büyüme salt nihai bir hedef olmaktan çıkmıştır. Büyümenin muhafazası ve devamlılığı konusunda ortaya çıkan “Sürdürülebilir Büyüme” olgusu, makro ekonomik denge ve istikrarı bozmayan bir büyüme dinamiği olarak ekonomilerin temel sorunsalı haline gelmiştir. Bu durum, büyüme dışında kalan diğer iktisat politikası amaç ve araçlarının titizlikle organize edilmesi ihtiyaç ve zorunluluğunu da en az büyüme kadar gündem konusu olarak taze tutmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle İktisadi Büyümenin temelleri teorik bir çerçevede ele alınacak, takiben Sürdürülebilir Büyüme olgusunun tanım ve kapsamından hareketle Türkiye Ekonomisinde planlı dönemden bu yana izlenen büyüme politikaları ile neden istikrarlı bir gelişme sürecinin sağlanamadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda büyüme üzerinde en fazla etki gücüne sahip olduğu düşünülen temel makro göstergeler üzerinden, Türkiye Ekonomisinin 1998-2010 yılları arası büyüme süreci, ekonometrik bir modelleme olan VAR Analizi üzerinden test edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada emeği geçen Tez Danışmanım Prof.Dr. Kaya Ardic’a, değerli Hocam Prof.Dr. Targan Ünal’a ve son olarak aileme teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xvii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÜYÜMENİN MAKRO İKTİSADİ TEMELLERİ ve MİKRO İKTİSADİ

AKTÖRLER İLE İLİŞKİSİ.....	6
1.1. Üretim Olgusu Ve İktisadi Büyüme Kavramı	6
1.1.1. Yaratılan Katma Değer Artışı Anlamında Büyüme Olgusu	7
1.1.2. Prodüktivite Artışının Yarattığı Dinamik Süreç: Büyüme	9
1.1.3. Büyümede Kaynak Kullanımı: Etkinlik	10
1.2. Makro Ölçekte Yatırım Kavramı ve Mikro İktisadi Birimlerde	
Yatırım Güdüsü	15
1.2.1. Özel Sektör Ve Kamu Kesimi Sabit Sermaye Yatırımları	20
1.2.2. Yatırım Fonksiyonu , Milli Gelir Ve Büyüme İlişkisi: Is Eğrisi	24
1.2.3. Vergilerin Yatırım Kararı Üzerine Etkileri	26
1.3. Mikro İktisadi Dönem Büyüklüğünün Büyüme Üzerine Etkisi	27
1.3.1. Azalan Verimler Yasasından Kaynaklanan Kısa Dönemli	
Büyüme	28

1.3.2. Teknolojik Verimlilik Artışına Bağlı Olarak Gözlenen	
Orta Ve Uzun Dönem Büyüme Dinamikleri	31
1.3.3. Teknolojik Gelişme İle Beslenen Sürdürülebilir Büyümenin	
Mikro İktisadi Aktör Ve Büyüklükler İle Etkileşimi	34
1.4. Büyümeyi Etkileyen Diğer Büyüklükler.....	37
1.5. Büyümede Talep Faktörü Ve Tüketim Olgusu	40
1.5.1. Özel Tüketim Harcamaları Tarafından Tetiklenen Talep	
Kaynaklı Büyüme	41
1.5.2. Etkinlik Artışı Ve Gelir Dağılımı Arasındaki İlişki	42
1.5.3. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Kişisel Ve Reel Kullanılabilir Gelir	
Ve Büyüme Etkileşimi	43
1.5.4. Hanehalkı Özel Tüketim Harcamaları Analizi ve	
Makro Tüketim Teorileri	50
1.5.4.1. Basit Keynesyen Tüketim Fonksiyonunun Eleştirisi:	
Kısa Ve Uzun Dönemli Marjinal Tüketim Eğilimi	57
1.5.4.2. Rasyonel Beklentiler Altında Geleceğe Yönelik	
Tüketim Teorileri	61
1.5.4.3. Gelirde Görülen Geçici Ve Kalıcı Değişimlerin	
Marjinal Tüketim Eğilimi Üzerine Etkileri	62
1.5.4.4. Beklenti, Zaman Faktörü Ve Gelir Kısıtına	
Bağlı Olarak Şekillenen Tüketim Teorileri.	64
1.5.4.5. Tüketici Güven Endeksleri	70
1.5.4.6. “Nominal Faiz Oranları” Ve “Reel Döviz Kuru” İle	
“Tüketim Ve Büyüme” İlişkisi	78
1.5.4.7. Tasarruf, Tüketim Ve Büyüme	80
1.5.4.8. Tüketim Ve Is Eğrisi İlişkisi	81
1.6. Mikro Büyüklüklerden Makro Büyüklüklere Geçiş:	
Agregasyon Problemi	82

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÜYÜME OLGUSUNA IŞIK TUTAN TEMEL MAKRO TEORİLER, SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜME OLGUSU ve 1950- 1990 YILLARI ARASI TÜRKİYE EKONOMİSİNİN BÜYÜME DİNAMİKLERİ.....86

2.1. Büyüme Teorilerine Genel Bakış86

2.1.1. Dışsal Büyüme Teorileri.....86

2.1.1.1. Klasik Büyüme ve Gelir Dağılımı Teorisi: Ricardo Modeli.....87

2.1.1.2. Dinamik Keynesgil Model:

Harrod & Domar Büyüme Modeli92

2.1.1.2.1. Domar'ın Dengeli Büyüme Oranı:

Garantili Büyüme Oranı95

2.1.1.2.2. Harrodgil Dengesizlik: Bıçak Sırtı Büyüme96

2.1.1.3. Neoklasik Büyüme: Solow Modeli99

2.1.1.3.1. Solow Modelinde Durağan Durum Dengesi

Ya Da Kararlı Denge Hali..... 100

2.1.1.3.2. Tasarruf Oranındaki Artışın Yarattığı Durağan Durum

Dengesi ve Büyüme Üzerine Etkisi 103

2.1.1.3.3. Sermayenin Altın Kural Düzeyi..... 103

2.1.1.3.4. Nüfus Artış Hızı ve Büyüme 105

2.1.1.3.5. Dışsal Teknolojik Değişmelerin Büyüme Üzerine Etkisi.. 107

2.1.2. İçsel Büyüme Teorileri 108

2.1.2.1. Robert J. Barro'nun Büyüme Modeli..... 109

2.1.2.2. Grossman-Helpman'ın "Dış Ticaret, Bilginin Yayılması

ve Büyüme" Yaklaşımı 110

2.1.2.3. Paul Romer'in Büyüme Modeli 112

2.1.2.4. Büyümeye Beşeri Sermaye Yaklaşımı:

Robert E. Lucas Modeli..... 114

2.1.2.4.1. Lucas'ın Teknolojik Yeniliklere Bakışı..... 115

2.1.2.4.2. Beşeri Sermaye Birikimi	115
2.1.2.4.3. Yapararak Öğrenme Modeli ve Beşeri Sermaye Birikimi ...	116
2.2. Sürdürülebilirlik Kavramı	117
2.2.1. Açlık Sınırında Büyüme (= Survivable Growth) Ve Sürdürülebilir Büyüme (= Sustainable Growth) Kavramları Ve Kalkınmada Sürdürülebilirlik	125
2.2.2. Optimalite, Sağkalımlılık (=Survivability) Ve Sürdürülebilirlik	129
2.3. Büyümenin Sürdürülebilirliği Önündeki Engeller Ve Türkiye Ekonomisinde Durum	133
2.3.1. Planlı Kalkınma Dönemine Geçişi Zorunlu Kılan İktisadi Büyüme Politikası Uygulamaları	134
2.3.1.1. Tarımsal Üretim ve Tarımsal Ürün İhracına Dayalı Büyüme Politikası	134
2.3.1.2. Talebi Arttırmaya Yönelik Genişletici Keynesyen Politikalar Ve Enflasyonla Birlikte Büyümeyi Göze Alan Politika Denemeleri	138
2.3.1.3. İthal İkameci Sanayileşmeye Dayalı Büyüme Politikası Ve Dış Ticarete Ve Özel Sektörde Liberalleşme Çabaları	139
2.3.1.4. Para Ve Maliye Politikalarının Yarattığı Enflasyon Etkisi	141
2.3.1.5. Yüksek Enflasyon, Düşük Faiz Ve Sabit Döviz Kuruna Dayalı Büyümenin İmkânsızlığı Ve 4 Ağustos 1958 İstikrar Önlemleri	142
2.3.2. 1950-1960 Yılları Arası Büyüme Rakamlarında İzlenen Dalganın Nedenlerine Toplu Bakış	143
2.3.3. Planlı Ekonomi İle Birlikte Sürdürülen Büyüme Politikaları Ve Başarısızlıklar	146
2.3.3.1. 1960-1980 Yılları Arası Büyüme Politikaları : Onbeş Yıllık Perspektife Dayalı Planlı Kalkınma	147
2.3.3.2. Planlı Dönemde İzlenen Süreksiz Ve İstikrarsız Büyüme Dinamiklerinin Altında Yatan Nedenler	153

2.3.4. Serbest Piyasa Ekonomisine Yönelik Yapısal Dönüşüm Süreci	
Ve Büyüme Stratejileri: 1980-1990 Yılları Arası Büyüme	
Trendine Genel Bakış	161
2.3.4.1. 24 Ocak 1980 İktisadi Kararları İle Birlikte Yaşanan Süreç	
Ve Uygulama Sonuçları	161
2.3.4.2. Yüksek Enflasyon Koşulları Altında Süreksiz	
İktisadi Büyüme	165
2.3.4.3. Yüksek Enflasyon, Yüksek Faiz Ve Gerçekçi	
Döviz Kuru Uygulamalarının Sanayileşme	
Ve Büyüme Üzerine Etkileri	170
2.3.4.3.1. Sanayileşmede Dışa Açılmayı Zorunlu Kılan	
Politika Uygulamaları	171
2.3.4.3.2. Sanayileşmede Dışa Açılmayı Kolaylaştıran Etkiler	172

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1990 SONRASI UYGULANAN İKTİSAT	
POLİTİKALARI ve BÜYÜMENİN SÜREKSİZLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ	176
3.1. Türkiye Ekonomisi'nde 1990 Sonrası Yıllık Büyüme Oranları	
Analizi ve Büyümede Dalgalanma Yaratan Konjonktürel Etkenler	177
3.2. 1990-1993 Yılları Arası Büyümede İzlenen Pozitif Ve Negatif	
Yönde Sıçrama Eğilimi Ve 1994 Krizi	180
3.3. 1994 Yılı Finansal Krizi Sonrası Yakalanan Üç Yıllık Yüksek Büyüme	
Trendini Takiben Görülen Küçülme Ve 1998-1999 Yılları	186
3.4. Enflasyonla Mücadele Programı Sonrası Büyüme Dinamikleri:	
Kasım 2000 Ve Şubat 2001 Krizleri	191
3.5. Krizlerle Birlikte Büyümenin Süreksiz Olduğu Gerçeğinin	
Tespiti Ve İktisat Politikalarında Yapısal Reform Arayışları	198

3.6. 2002-2007 Yılları Arası Sürdürülen Yüksek Oranlı Büyüme	
Rakamları Analizi	206
3.6.1. Kriz Yılı Sonrası Baz Etkisi İle Yaşanan Büyüme:	
2002 Yılı Büyüme Dinamikleri	208
3.6.2. 2003-2005 Yılları Arası Makro Göstergelerde Olumlu Gidişat ve	
Pozitif Beklentiler Altında Süregelen Büyüme Dinamikleri	209
3.6.3. “Enflasyon Hedeflemesi Rejimi” ne Geçiş ve 2006 Yılı	
Sonrası Büyüme	213
3.7. 2008 Küresel Krizi Ve Türk Ekonomisine Etkileri	219
3.8. Türkiye Ekonomisi’nde İzlenen Yapısal Sorunlara Genel Bakış	224

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TEMEL MAKROİKTİSADİ GÖSTERGELER İLE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	234
4.1. Model	236
4.2. Veri Seti	238
4.3. Ampirik Analiz	240
4.3.1. Birim Kök Testleri	241
4.3.2. VAR Modeli Gecikme Uzunluğunun Tespiti	251
4.3.3. Eşbütünleşme Testi	252
4.3.4. Granger Nedensellik Testleri	254
4.3.5. Etki Tepki Analizi	257
4.3.6. Varyans Ayrıştırması	272
4.3.7. Ampirik Çalışma Sonuçlarına Genel Bakış	279
SONUÇ.....	284
KAYNAKÇA.....	289
ÖZGEÇMİŞ.....	318

TABLolar LİSTESİ

Tablo-1.1:	Türkiye Ekonomisinde Yıllar İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Yerleşik Hanehalklarının Tüketim Büyüklüğü	46
Tablo-1.2:	Harcama türlerine göre aylık ortalama tüketim harcamasının dağılımı, 2008-2009, Türkiye	54
Tablo-1.3:	Kişinin Şu Anki Gerçekleşmelerle Karşılaştırıldığında Gelecek 12 Aylık Dönemde Fiyatların Değişim Yönüne İlişkin Beklentisi.....	73
Tablo-1.4:	2003 Yılı Fiyatları ve Genel Harcamalar İtibariyle Aylık Tüketici Fiyat Endeksleri ve Yüzde Değişimleri	75
Tablo-1.5:	Dayanıklı Tüketim Malları Harcama Eğilimi	77
Tablo-2.1:	1950- 1960 Yılları Arası Büyüme Hızları (%).....	145
Tablo-2.2:	Büyüme Hızları (Plan Dönemi Ortalamaları).....	148
Tablo-2.3:	1960-1980 Yılları Arası Büyüme, Dış Ticaret ve Enflasyon Verileri	154
Tablo-2.4:	Ana faaliyet kollarına göre Gayri Safi Milli Hasıla (1987 Sabit Fiyatlarıyla)	156
Tablo-2.5:	1980-1990 Yılları Arası Büyüme Rakamları.....	166
Tablo-3.1:	1989-1994 Yılları Arası Büyüme Rakamları ve Sektörel Gelişmeler.....	181
Tablo-3.2:	1994-2000 Yılları Arası Büyüme Rakamları ve Sektörel Gelişmeler.....	188

Tablo-3.3:	1999-2010 Yılları Arası Büyüme Rakamları ve Sektörel Gelişmeler.....	211
Tablo-3.4:	2008 Yılı Küresel Krizi ile Birlikte Türkiye Ekonomisinde İzlenen Çeyrek Dönemlik Büyüme Oranları	221
Tablo-3.5:	Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi ve GSMH Büyüme Hızı	225
Tablo-3.6:	Türkiye Ekonomisinde Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri ve GSMH Büyüme Hızı	227
Tablo-4.1:	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Zaman Serisi Durağanlık Testi.....	244
Tablo-4.2:	Tüketici Fiyat Endeksi Zaman Serisi Durağanlık Testi	245
Tablo-4.3:	Kamu Kesimi İç Borçlarının GSYİH İçindeki Payı Zaman Serisi Durağanlık Testi	246
Tablo-4.4:	Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payının Zaman Serisi Durağanlık Testi	247
Tablo-4.5:	Reel Faiz Büyüklüğü Zaman Serisi Durağanlık Testi.....	248
Tablo-4.6:	Cari işlemler Dengesinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı Zaman Serisi Durağanlık Testi	249
Tablo-4.7:	Reel Döviz Kuru Büyüklüğü Zaman Serisi Durağanlık Testi	250
Tablo-4.8:	Var Modeli İçin Gecikme Uzunluğu Seçim Kriterleri.....	251
Tablo-4.9:	Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları	253
Tablo-4.10:	Granger Nedensellik Testi Sonuçları	255
Tablo-4.11:	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Varyans Ayırıştırması Sonuçları	273

Tablo-4.12:	Tüketici Fiyat Endeksi Varyans Ayrıştırması Sonuçları.....	274
Tablo-4.13:	“Kamu Kesimi İç Borç Stokunun GSYİH Hasıla İçindeki Payı” Değişkeninin Varyans Ayrıştırması Sonuçları... ..	275
Tablo-4.14:	“Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payı” Değişkeninin Varyans Ayrıştırması Sonuçları	276
Tablo-4.15:	Reel Faiz Büyüklüğü Varyans Ayrıştırması Sonuçları.....	277
Tablo-4.16:	“Cari İşlemler Dengesinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı” Değişkeninin Varyans Ayrıştırması Sonuçları.....	278
Tablo-4.17:	Reel Döviz Kuru Büyüklüğü Varyans Ayrıştırması Sonuçları	279

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil-1.1:	Veri çıktı düzeyinde iki üretim faktörü kullanan firmanın eş-ürün eğrisi	12
Şekil-1.2:	Veri girdi düzeyinde iki mal üreten firmanın üretim olanakları eğrisi	14
Şekil-1.3:	Tasarruf, Yatırım, Milli Gelir ve IS Eğrisi İlişkisi.....	25
Şekil-1.4:	Makroiktisadi Prodüktivite Fonksiyonu.....	29
Şekil-1.5:	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve Kişisel Kullanılabilir Gelir Arasındaki İlişki	44
Şekil-1.6:	Gelir ve Servet Değişimlerine Bağlı Olarak Gözlenen Ömür Boyu Tüketim Trendi	68
Şekil-2.1:	Ricardo Büyüme Modeli ve Gelir Dağılımı	89
Şekil-2.2:	Solow Modeli'nde Çıktı, Tüketim ve Yatırım İlişkisi	100
Şekil-2.3:	Solow'un Durağan Durum Denge Hali	102
Şekil-2.4:	Solow Modelinde Sermayenin Altın Kural Düzeyi	105
Şekil-2.5:	Solow Modelinde Nüfus Artışının Büyüme Üzerine Etkisi	106
Şekil-2.6:	Solow Modelinde Teknolojik Değişmelerin Büyüme Üzerine Etkisi ..	107
Şekil-2.7:	Sürdürülebilirliğin Eşmerkezli Daireler İle İfadesi	119
Şekil-2.8:	Sürdürülebilirliğin Kesişen Daireler (Üçlü Alan) İle İfadesi	120
Şekil-2.9:	Üçlü Alan ve Trade-off İlişkisi	123

Şekil-2.10:	Optimali Yakalayan, Sürdürülemez ve Açlık Düzeyinin Altına Düşen Kalkınma	131
Şekil-2.11:	Optimali Yakalayan, Açlık Düzeyinde Kalan ve Sürdürülemez Kalkınma	132
Şekil-2.12:	Optimali Olmayan, Açlık Düzeyini Geçen ve Sürdürülebilir Kalkınma	133
Şekil-3.1:	Kısa Vadeli Faiz Oranı, Enflasyon ve Reel Ekonomi Arasındaki Aktarım Mekanizması	215
Şekil-4.1:	Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın Zaman Serisi Grafiği	244
Şekil-4.2:	Tüketici Fiyat Endeksi Zaman Serisi Grafiği	245
Şekil-4.3:	Kamu Kesimi İç Borçlarının Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı Zaman Serisi Grafiği	246
Şekil-4.4:	Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payının Zaman Serisi Grafiği	247
Şekil-4.5:	Reel Faiz Büyüklüğü Zaman Serisi Grafiği	248
Şekil-4.6:	Cari İşlemler Dengesinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payının Zaman Serisi Grafiği	249
Şekil-4.7:	Reel Döviz Kuru Büyüklüğünün Zaman Serisi Grafiği	250

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik-1.1:	1998-2010 Yılları Arası Harcamalar Yöntemi İle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Ve Yerleşik Hanehalklarının Nihai Tüketim Harcamaları.....	47
Grafik-1.2:	Türkiye’de Harcama Türlerine Göre Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Dağılımı.....	55
Grafik-1.3:	Türkiye Ekonomisi Hanehalkı Son 1 Yıllık Tüketici Güven Endeksi Aylık Değişim Trendi.....	72
Grafik-4.1:	VAR Modeli Değişkenlerinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Değişkenine Verilecek Ani Şoka Tepkisi.....	259
Grafik-4.2:	VAR Modeli Değişkenlerinin Tüketici Fiyat Endeksi Değişkenine Verilecek Ani Şoka Tepkisi.....	261
Grafik-4.3:	VAR Modeli Değişkenlerinin “Kamu Kesimi İç Borç Stokunun GSYİH İçindeki Payı” Değişkenine Verilecek Ani Şoka Tepkisi.....	263
Grafik-4.4:	VAR Modeli Değişkenlerinin “Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payı” Değişkenine Verilecek Ani Şoka Tepkisi.....	265
Grafik-4.5:	VAR Modeli Değişkenlerinin Reel Faiz Büyüklüğüne Verilecek Ani Şoka Tepkisi.....	267
Grafik-4.6:	VAR Modeli Değişkenlerinin “Cari işlemler Dengesinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı” Büyüklüğüne Verilecek Ani Şoka Tepkisi.....	269
Grafik-4.7:	VAR Modeli Değişkenlerinin Reel Döviz Kuru Büyüklüğüne Verilecek Ani Şoka Tepkisi.....	271

KISALTMALAR LİSTESİ

A	: Teknolojik Değişme
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AE	: Girdi / Çıktı Dağılımında Etkinlik
BM	: Birleşmiş Milletler
C	: Tüketim
C _i	: Tüketim Malları Üretim Fonksiyonu
CE	: Maliyet Etkinliği
CG	: Kamu Kesimi Tüketim Harcamaları
CP	: Özel Kesim Tüketim Harcamaları
d	: Sermaye Stokunun Her Dönem Yıpranma Oranı
DPT	: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı
E	: Nominal Döviz Kuru
EMP	: Enflasyonla Mücadele Programı
FBE	: Finansal Baskı Endeksi
g	: Çıktı Büyüme Oranı
G _w	: Gerekli (Warranted) Büyüme Hızı
GDP	: GSYİH
GDP _E	: Harcamalar Yolu İle Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GDP _P	: Üretim Yolu İle Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
H	: Cari Beşeri Sermaye Stoku
h _i	: Tüketim Malının Üretiminde Kullanılan Beşeri Sermaye
I _P	: Planlanan Yatırımlar
IG	: Kamu Kesimi Yatırım Harcamaları
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IP	: Özel Sabit Sermaye Yatırımları
k	: Emek Başına Düşen Sermaye
k*	: Solow Modeli Durağan Durum Dengesi
K	: Sermaye

KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
L	: İşgücü Miktarı, Emek
M	: İthalat
MEC	: Sermayenin Marjinal Etkinliği (Marginal Efficiency of Capital)
MG	: Faktör Fiyatları İle Milli Gelir
MH	: Marjinal Hasıla
MTAX	: İthalat Vergisi
n	: Nüfus Artış Hızı
N	: İstihdam
NİV	: Merkez Bankası'nın Net İç Varlıkları
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OH	: Ortalama Hasıla
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
P	: Yurtiçi Enflasyon Oranı
Pf	: Yurtdışı Enflasyon Oranı
R	: Reel Faiz Oranı
R_	: Nominal Faiz Oranı
RE	: Hasılat Etkinliği
RER	: Reel Kur
s	: Marjinal Tasarruf Eğilimi
S	: Stok Değişmesi
S _F	: Fiili (Gerçekleşen) Tasarruflar
S _P	: Planlanan Tasarruflar
t	: Teknolojik Gelişme
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TE	: Teknik Etkinlik Düzeyi (Technical Efficiency)
T _d	: Dolaysız Vergiler
T _i	: Dolaylı Vergiler
TL	: Türk Lirası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSiAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Demeği

TVF	: Toplam Faktör Verimliliği
u	: Bireylerin Zamanlarından Üretime Ayırdıkları Pay
u_i	: Tüketim Malının Üretiminde Kullanılan Niteliksiz İşgücünün Oranı
VA	: Katma Değer (Value Added)
VAR	: Vektör Otoregresyon Modeli
w	: Ücret
W	: Kalkınma
WCED	: BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu
W_{min}	: Asgari Geçim Düzeyinde Kalkınma Sınırı
w_{sub}	: Asgari Geçim Düzeyinde Tüketim Harcaması Hacmi
X	: İhracat
y	: Emek Başına Üretim
Y	: Sektörel Üretimler Toplamı
Y_P	: Sürekli Kullanılabilir Gelir
π	: Kar büyüklüğü
$\sqrt{\quad}$: Ortalama Sermaye Hasıla Oranı
δ	: Sermayenin Potansiyel Sosyal Ortalama Verimliliği
θ	: Beşeri Sermayenin Büyüme Hızı
μ	: İşgücünün Uzmanlaşma Oranı

GİRİŞ

Makroiktisadi ilişkiler ve sistemlerin, temelde mikro iktisadi etkileşimlerden beslendiği ve yine mikro dinamikler dahilinde şekillendiği bir gerçektir. Bu bağlamda, makro iktisadın araştırma konusu olan büyüme olgusunu anlayabilmek öncelikle kapsamlı bir mikro iktisadi analizi gerekli kılmaktadır. Büyümenin mikro iktisadi temellerini anlayabilmek ise firmalar ve hane halklarının davranışlarının incelenmesi ile mümkündür.

Bu tez çalışması Türkiye ekonomisinde gözlenen büyüme sürecinin sergilediği süreksizlik üzerinde rol oynayan temel yapısal sorunları ortaya koyabilmek amacı ile kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, “Sürdürülebilir Büyüme” kavramı ve “Türkiye Ekonomisi’nin Büyüme Dinamikleri” ele alınmadan önce büyümenin makro iktisadi temelleri ve mikro iktisadi aktörler ile etkileşimi Birinci Bölüm dahilinde irdelenmeye çalışılmıştır. Büyüme olgusunun teorik açıdan detaylı analizini içeren bu ilk bölümde, “büyüme ile ilişkili kavram ve büyüklükler” ile “iktisadi aktörler” arasındaki etkileşim hem makro hem de mikro iktisadi dinamikler çerçevesinde birlikte ele alınmıştır.

Ölçüm büyüklüğü olarak büyüme bilindiği üzere, “Üretim Yöntemi”, “Gelir Yöntemi” ve “Harcama Yöntemi” olmak üzere başlıca üç farklı metot üzerinden saptanmaktadır. Zira döngüsel akım modelinin de öngördüğü temel makroekonomik ilişkilere göre, Milli Gelir büyüklüğünü karşılıklı olarak yaratan iki temel olgu üretim ve tüketimdir. Tüketim, hanehalkının iktisadi tercih ve kararları doğrultusunda şekillenirken, üretim firma davranışı analizine konu bir süreçtir. Bir ekonominin büyüme dinamiklerini direkt etki altına alan firma ve hanehalkı davranış kalıpları, çalışmanın birinci bölümünde detaylı olarak irdelenmektedir.

Mikroiktisadi Büyüme olgusu, firma ölçeğinde büyümeyi ele alan bir kavram olup, salt fiziki üretim artışını değil, aynı zamanda *Katma Değer Artışı*, *Verimlilik Artışı*, *Teknik Etkinlik* ve *İktisadi Etkinlik* gibi literatürde önemli yer tutan kavramları da içine alan bir sürece işaret etmektedir. Zira sürdürülebilir ve arzulanan bir büyüme çıktı düzeyini arttırmak gibi basite indirgenmiş bir proses sonucu değil, planlı, etkin ve her türlü maliyet unsurunu da dikkate alan sistemli bir iktisadi faaliyet sonucu sağlanabilmektedir.

Ekonominin mikro birimleri olan firmaların büyümesi, yakaladıkları karlılık artışı olarak ifade edilir iken, verimlilik artışı anlamında bir büyüme ise hem fiziksel çıktı düzeyindeki büyümeye, hem de fiyat artışını içine alan bir sürece tekabül etmektedir. Karını ya da çıktı düzeyini maksimize eden firma, makroekonomik büyümeye de yön verecektir. Yaratılan üretim artışı ile büyümeye hız kazandıran firma için yatırım güdüsü son derece önemlidir. Bu güdünün hiç şüphesiz ki maliyet faktörleri, yatırımın iç getirisi ve beklentiler tarafından şekillendiği açıktır. Yatırım, Milli Gelir ve Büyüme arasındaki karşılıklı etkileşim çalışmanın ilk bölümünde bir diğer alt başlık olarak ele alınmıştır. Yatırım ve tasarruf kararına yön veren temel büyüklüğün faiz hadleri olduğu analizde, temel makro ekonomik göstergeler olan reel faiz hadleri, reel / nominal döviz kuru ve enflasyon ile büyüme arasındaki ilişkilerin yine teorik çerçevesi çizilmiştir.

Çalışmanın Birinci Bölümünde Büyüme olgusu, analize derinlik kazandırabilmek amacı ile mikroiktisadi düzeye indirgenmiş bir üretim prosesi olarak tanımlanmış olsa dahi, olgunun statik bir sürecin ürünü olmadığı açıktır. Mikro dinamikler referans alınarak genişletilen makro analizlerde, büyüme hedeflerinin ölçümlenebilmesi ve anlamlı karşılaştırmalara olanak tanınması açısından dönem büyüklüğünün son derece önem arz ettiği görülmektedir. Büyümede izlenen çeyrek dönemlik ya da yıllık gerileme, atalet ya da pozitif yönde sıçramanın tek başına bir anlam ifade etmediği, öte yandan geçmiş yıllar ile ya da geçmiş yılların aynı dönemi ile yapılacak olan karşılaştırmaların, ekonominin gelişimi konusunda analistlere ışık tuttuğu açıktır. Ancak salt rakamsal verilere dayalı bir büyüme analizi, iktisadi gelişme açısından sığ bir bakış açısından öteye gitmeyecektir. Bu noktada vurgulanmak istenen, büyümede süreklilik ve istikrarın sağlanıp sağlanamadığıdır. Ardışık yıllar itibarıyla yakalanacak kesintisiz bir büyüme, günümüz ekonomilerinin arzuladığı temel iktisat politikası amacı haline gelmiştir. Çalışmanın Birinci Bölümünde, büyüme sürecine zaman boyutu açısından yol göstermesi bakımından, *Mikroiktisadi Dönem Büyüklüğü'nün Büyüme Üzerine Etkisi* de vurgulanmıştır.

En temel iktisadi yasa olan azalan verimlerin, kısa dönemli büyüme dinamiklerini açıkladığı bilinmektedir. Üretim artış gösterse de nihai olarak büyüme ivmesi kısa dönemli iş çevrimlerinde sürekli olarak düşüş göstermektedir. Arzu edilen orta ve

uzun vadeli mikroiktisadi büyüme sürecinin özellikleri ise yine çalışmanın ilk bölümünde detaylı olarak ele alınmıştır. Bu noktada üretim artık teknolojik gelişmelere konu olmakta ve uzun vadede ürün yelpazesinin gelişimine olanak tanımaktadır.

Çalışmanın odaklandığı temel kavram büyüme olgusu değil, büyümenin sürdürülebilirliğidir. Ancak büyüme olgusuna makro iktisat literatürü kapsamında derinlik kazandırabilmek amacı ile İkinci Bölümün başında başlıca büyüme teorilerine de yer verilecek ve takiben kavramsal olarak Sürdürülebilir Büyüme olgusunun teorik çerçevesi çizilecektir.

Büyüme, ekonomilerin devamlılığını garanti altına alabilmek üzere sürdürülen, zorunlu ve kaçınılmaz bir iktisadi döngünün neticesidir. Ancak sürdürülebilir büyüme, endüstrilerin ve ülke ekonomilerinin uzun dönemli büyüme süreçlerinin bir ürünüdür ve önemli bir performans kriteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatür taraması ile teorik açıdan zenginleştirilmiş bu tez çalışmasının saptamaya çalıştığı esas husus, Türkiye Ekonomisi'nde neden sürdürülebilir bir büyüme ortamının yaratılamamış olduğudur. Bu bağlamda, İkinci Bölümün ikinci yarısından itibaren çalışma doğrudan Türkiye Ekonomisinin tarihsel iktisadi geçmişine odaklanacaktır. Türkiye Ekonomisinde bugün karşı karşıya kalınan iktisadi meseleler, ülkenin kuruluşundan bu yana sürdürülen ekonomi politikası uygulamalarının birer ürünüdür ve geçmişten devralınan makroekonomik sorunlar varılan noktada yapısal derinlikte kronikleşmiş bir çıkmaza sebebiyet vermektedir.

Çalışmada Türkiye Ekonomisi tarihsel açıdan iki ayrı döneme ayrılmıştır. 1950- 1990 yılları arası yaşanan süreç ve 1990 sonrası büyüme dinamikleri çalışmaya yön verecektir. 1950- 1960 arası dönem, büyümenin artık bir plan dahilinde yürütülmesi zorunluluğunun idrak ve kabul edildiği yıllar olması açısından önemlidir. Kuralsız ve popülist büyüme politikaları, büyümenin de bir maliyeti olduğunu bu dönemde ortaya koymaktadır. Planlı döneme geçiş yılı olan 1960'dan 1980 yılına dek yaşanan süreçte, yerli sanayinin büyümesi ve ekonomide özel sektör payının artırılması hedeflenmiştir. Ancak bir yandan "ithal ikameci sanayileşme" politikaları, öte yandan dışa kapalı ekonomi anlayışı, düşük faiz ve düşük döviz kuru uygulaması ile birleşince, süresiz ve istikrarlı bir büyüme yapısı perçinlenmiştir. 1980'li yıllara

gelindiğinde ulusal bir sanayi teşekkülünün henüz tamamlanmadığı, büyüme rakamlarının yerli sanayi üretimi ile beslenen reel bir artışa işaret etmediği, sadece dış borçlanma enstrümanları aracılığı ile arttırılan likiditenin yapay bir büyüme havası yaratarak enflasyonist süreci hızlandırdığı görülmektedir.

1980-1990 yılları arası büyüme politikaları, serbest piyasa ekonomisine yönelik yapısal dönüşüm süreci içinde uygulama alanı bulmuştur. Bu anlamda 1990 sonrası dönüşüm sürecine giden yolda, 1980 sonrası izlenen politikaların izlerine rastlamak mümkündür. Bu 10 yıllık süreç, büyümede istikrar arayışlarının kuvvetlendiği, liberal ekonomi koşullarının ve dışa açık iktisat politikası uygulamalarının ağırlık kazandığı, enflasyonla mücadelenin öneminin arttığı bir geçiş dönemi olması açısından önemlidir. İkinci Bölüm, 1950 ve 1990 yılları arası süreci bu çerçevede ele almaktadır.

Çalışmanın Üçüncü ve Dördüncü Bölümü odaklandığı zaman aralığı itibariyle birbirini destekler ve tamamlar niteliktedir. Üçüncü Bölümde Türkiye Ekonomisinde 1990 sonrası uygulanan iktisat politikaları ile beraber, iç ve dış ekonomik gelişmelere bağlı olarak izlenen istikrarsız büyüme süreci ve bu süreci yaratan etkenler kronolojik bir düzen içinde detaylı olarak ele alınmıştır. Dördüncü Bölüm ise büyüme üzerinde direkt etki gücüne sahip olan temel makroekonomik göstergelere ilişkin istatistikî datalardan hareketle aynı tarihsel sürecin bu kez ekonometrik olarak analizini içermektedir.

1990 yılı sonrası yoğunlaşan küreselleşme ve finansal serbestleşme koşulları, gelişmekte olan ülke ekonomilerini dış ekonomik gelişmelere ve şoklara hem daha duyarlı hem de bağımlı hale getirmiştir. Çalışmanın Üçüncü Bölümünde, dış ekonomik gelişmelere bağlı olarak şekillenen ülke içi krizlerin büyüme üzerinde yarattığı istikrarsızlıklar ele alınacaktır. Bu noktada ülkeyi dış kaynaklı krizlere duyarlı bir noktaya taşıyan nedenler irdelenecektir. Öte yandan yine kriz sonrası süreçte yakalanan yapay ve sürdürülemez büyümenin kaynakları ortaya konulacaktır. Üçüncü Bölüm, Türkiye Ekonomisinin yakın tarihli büyüme sürecine ışık tutması açısından çalışmanın önemli bir bölümüdür. Büyüme ve yapısal sorunlara konu olan temel makro ekonomik göstergeler arası etkileşimin teorik çerçevede detaylı olarak ele alındığı bu bölümü takiben, Dördüncü Bölümde

ekonometrik bir uygulama ile tez çalışması desteklenmiştir.

Çalışmanın Dördüncü Bölümü, Türkiye Ekonomisinde temel makroiktisadi göstergeler ile büyüme arasındaki ilişkinin ampirik olarak analizine dayanmaktadır. Çalışmada ekonometrik modelleme tekniği açısından, VAR Analizi olarak adlandırılan Vektör Otoregresif Model'den faydalanılmıştır. Ampirik analiz, analize konu zaman serilerinin durağanlık sınavasının yapıldığı Birim Kök Testleri ile başlamaktadır. Durağan hale getirilen zaman serileri için uygun gecikme uzunluğu tespitini takiben VAR Modeli kurulmakta, modelin çıktıları üzerinden yürütülen Granger Nedensellik Testleri, Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması Analizleri ile Türkiye Ekonomisinin büyüme sürecine yön veren makro göstergeler arası ilişkiler irdelenmektedir. Ekonometrik çalışma sonuçları bölüm sonunda kısa bir özetle tekrar değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÜYÜMENİN MAKRO İKTİSADİ TEMELLERİ ve MİKRO İKTİSADİ AKTÖRLER İLE İLİŞKİSİ

Tasarruf, yatırım, beşeri sermaye birikimi gibi büyümeyi etkisi altına alan birçok iktisadi karar mikroiktisadi ajanlar tarafından alınmaktadır. O halde, büyüme sürecini anlayabilmek, öncelikle mikro ajanların davranışlarının analizi ile mümkündür. Firmaların ve hanehalkının tüm dünyada rasyonel oldukları fakat farklı kısıtlar altında farklı kararlar aldıkları varsayılmaktadır. En temel mikro ajanlar, firmalar ve hanehalkları olup, iktisadi büyüme için, hanehalkının işgücü, fiziki ve beşeri sermaye arzında bulunması ve firmaların da bu üretim faktörlerini en etkin şekilde kullanmaları beklenmektedir. Bu aktörlerin aldıkları iktisadi kararlara daha yakından bakılır ise, mikro iktisadi analiz kapsamında büyümeyi hızlandıran ya da büyümeye engel olan birçok faktörün söz konusu olduğu görülmektedir¹.

1.1. ÜRETİM OLGUSU ve İKTİSADİ BÜYÜME KAVRAMI

Dinamik bir olgu olan iktisadi büyüme; bir ülke ekonomisinin, zaman içinde fiziksel ve nihai anlamda mal ve hizmet üretim kapasitesinde görülen artışlar olarak ifade edilir.

Büyüme ve bu kavramın ölçüm büyüklüğü olarak ifade şekli olan *büyüme oranı*, birer makroekonomik gösterge olmakla birlikte, büyümeyi tetikleyen üretim, temelinde mikroiktisadi bir faaliyete işaret etmektedir. Bu anlamda makroiktisadi

¹ Sergei Guriev, Djavad Salehi-Isfahani, "Microeconomic Determinants of Growth Around The World", **Explaining Growth: A Global Research Project**, Ed.by Gary McMahon, Lyn Squire, New York, Palgrave Macmillan, 2003, pp. 77,79.

büyüme politikalarının başarısızlığı, büyümenin mikro dinamikleri üzerine yürütülen çalışmaların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

Büyüme, üretim artışını işaret ederken, üretilen mal ve hizmetlerin potansiyel bir tüketici grubu tarafından da talep ediliyor olması iktisadi döngünün işlerliği açısından zaruridir. O halde, basit döngüsel gelir akım modelinin öngördüğü iktisadi aktörler olan firmalar ve hane halkının davranış ve tercihleri, büyüme olgusunun mikro temellerini oluşturmaktadır. Bir ülke ekonomisini oluşturan bireylerin tüketim tercihlerinin ve firmaların üretim yapılarının analizini göz ardı eden büyüme model ve politikaları, büyümenin sürekliliğinin önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle büyümenin arz yönü, yani üretim yönü ile büyüme dinamikleri irdelenecektir. Daha sonra büyümede talep faktörü adı altında tüketim ve harcama davranışlarının büyüme ile etkileşimi incelenecektir.

1.1.1.YARATILAN KATMA DEĞER ARTIŞI ANLAMINDA BÜYÜME OLGUSU

Üretimin devamlılığı için gereksinim duyulan işgücü ve diğer girdilere yapılan parasal harcamaların toplamının sermaye olarak ifade edildiği bir analizde, mikro iktisadi anlamda büyüme, birim zamanda harcanan bir birimlik sermayenin, karşılığında elde edilen karlılık düzeyindeki artış olarak ifade edilmekte olup bu tanım verimlilik artışını da öngörmektedir. Ancak makroiktisadi anlamda ve ülke ekonomisi açısından büyüme, hem sermaye sahibi olan firmaların elde ettiği kar, hem de hane halkının gelirini oluşturan ücret faktörünü de içine alan, katma değer büyüklüğüdür (Katma Değer (Value Added) = VA= w (ücret) * L(işgücü miktarı)+ π (kar büyüklüğü))². Bu anlamda üretim artışı, salt üreten birimlerin gelirini değil, aynı zamanda hane halkı ve tüketici kesiminin de gelirini arttırdığı ölçüde iktisadi büyümeye katkıda bulunmuş olacaktır. Zira tüketicinin iktisadi refahtan aldığı pay yani faktör geliri ölçüsünde, talep hacmi genişleyecek ve de talep kaynaklı bir üretim

² Hasan Gürak, **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2009, s.17.

artışı gerçekleştirilmiş olacaktır. Üretim faktörleri, üretime sağladıkları katkı karşılığında elde ettikleri faktör gelirlerini tekrar mal ve hizmet satın alınmasında kullanacaklar ve böylece kusursuz işleyen bir ekonomi koşullarında ve tam istihdam düzeyinde, katma değer kendisi hem üretime, hem de hane halkı gelirine eşit olacaktır.

Ülke ekonomisinin prodüktivite esaslarına uygun olarak gelişmesine katkıda bulunmak amacı ile kurulan Milli Prodüktivite Merkezi'nin tanımına göre Katma Değer, bir firmanın yarattığı refahın ölçümü olup, satışlardan, işletme girdisi olarak satın alınan mal ve hizmetlerin maliyetinin çıkarılması ile tespit edilir. Bu anlamda katma değer, firmanın brüt çıktısını değil, net çıktısını ortaya koymaktadır.

Milli Prodüktivite Merkezi, katma değer kavramının makro ve mikro iktisadi ayrımını şöyle ortaya koymaktadır³:

Makro ekonomik düzeyde katma değer, ülke ekonomisindeki farklı sanayi kollarının ve tek tek firmaların katma değerlerinin toplamı olup, tüm ülke ekonomisinin çıktı düzeyini ifade eder ki bu ölçüm büyüklüğü ise Gayrisafi Milli Hasıladır. Bu anlamda katma değer, hem firmaların sanayi ortamı ile kendilerini karşılaştırmalarına olanak verir hem de ülke ekonomisinin uluslar arası karşılaştırma düzeyinde seviyesinin belirlenmesine olanak tanıyan ortak bir ölçüm büyüklüğüdür.

Mikro ekonomik düzeyde katma değer ise, bir firmanın üretim girdisi olarak satın aldığı mal ve hizmetlerini, satın alınabilir nihai ürünlere dönüştürerek elde ettiği değerdir. Katma değer, emek ve sermaye ile ilişkilendirilerek bir verimlilik oranı saptanır ve üretilen birimler cinsinden fiziksel çıktılar tanımlanır.

Belirtmekte fayda görülen bir diğer ayrım ise katma değer kavramı nicel değil niteliksel bir büyüklüktür. Nicel yani miktar anlamında verim artışı ise, teknolojinin ve işgücü niteliğinin veri olduğu bir ortamda fiziksel girdiler ile fiziksel çıktılar arasındaki miktar ilişkisidir. Ancak aynı ürünü üreten olsalar bile iktisadi birimlerce

³ Milli Prodüktivite Merkezi, "Katma Değer", (Çevrimiçi)
<http://www.mpm.org.tr/sozluk/default.asp?dict=k>, 20 Eylül 2009.

kullanılan teknoloji, işgücü ve her türlü girdinin yarattığı üretimde gözlenen nihai kalite farklılıkları katma değer yani verimlilik artışının salt sayısal bir olgu olmadığını ortaya koymaktadır.

Büyümenin teorik temellerini anlayabilmek çalışmanın başında büyüme olgusuna dair tüm kavramsal ilişkilerin netleştirilebilmesine bağlıdır. Teorik açıdan verimlilik, etkinlik, katma değer, karlılık, büyüme kavramlarının çoğu kez birbirinin ikamesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Nihai anlamda kavramların hepsi aslında bir ülke ekonomisinin üretkenlik gücüne işaret eder. Ancak büyüme analizlerinde bu kavramlar arasındaki farklılıkları saptamak faydalı olacaktır.

1.1.2. PRODÜKTİVİTE ARTIŞININ YARATTIĞI DİNAMİK SÜREÇ: BÜYÜME

Verimlilik (productivity) tek başına statik bir kavram olup, bir birim girdi tarafından yaratılan çıktının değeridir. Örnekleme gerekirse, bir işçi bir saatlik zaman dilimi içinde, 10 \$ birim fiyattan, 2 birimlik çıktı meydana getiriyor ise, bu işçinin verimlilik değeri 20 \$ 'a tekabül etmektedir. İktisadi verimlilik, hem çıktı miktarı ve fiyat seviyesi gibi piyasa elemanlarının hem de teknolojik unsurların karşılıklı etkileşim halinde belirlediği bir kavramdır⁴. Bu anlamda verimlilik, aslında mikro analiz açısından endüstriyel organizasyon yapısı itibarıyla farklılık gösteren bir kavramdır. Bir diğer deyişle, piyasa yapısı, piyasaya giriş çıkış serbestisi ve farklı rekabet düzeyleri firmaların üretim olanaklarına ve fiyatlama kararlarına yön vermektedir.

Verimlilik artışı olarak ifade edilen büyüme kavramı ise bütünüyle dinamik bir olgu olup, dönemler arası bir analizi ve ölçümü gerektirir ve de uzun dönemde ele alınan bir süreçtir.

⁴ Valentino Piana, "Productivity", 2001, (Çevrimiçi)
<http://www.economicwebinstitute.org/glossary/prdctvt.htm>, 20 Eylül 2009.

1.1.3. BÜYÜMEDE KAYNAK KULLANIMI: ETKİNLİK

Büyüme analizlerinde sıklıkla kullanılan bir diğer kavram da etkinlik (efficiency) düzeyi olup, etkinlik üretimde kaynakların ne ölçüde etkin kullanıldığının bir ölçümüdür⁵. Bir firmanın hedeflediği çıktı düzeyine ulaşmak için, üretim öncesi kullanmayı planladığı kaynak düzeyi ile üretim süreci sonunda kullandığı kaynaklar arasındaki ilişki etkinlik kavramı ile ölçülür. Etkinlik bir kaynak kullanım sorunudur. Bu bağlamda aynı homojen ürünü üreten ve aynı nitelikte girdilerle beslenen iki firmadan birincisi, aynı zaman diliminde 10 birim girdi ile 20 birim üretim gerçekleştiriyor, ikinci firma ise 20 birim girdi ile 30 birimlik bir üretim gerçekleştiriyor olsun. Katma değer anlamında ilk bakışta ikinci firmanın daha üretken olduğu düşünülebilir. Ancak kullanılan kaynak miktarına bakıldığında, birinci firma kaynakları daha etkin kullanmaktadır. Çünkü birinci firma aslında kaynak kullanım politikası gereği 30 birimlik çıktıyı, 20 birim değil sadece 15 birimlik bir girdi ile de sağlayabilecek kapasiteye sahiptir.

Literatürde etkinlik kavramı kendi içinde ikili bir ayrıma tabi tutulmaktadır:

Fiziksel bir ölçüm yöntemini gerekli kılan **teknik etkinlik**, veri teknoloji altında en yüksek çıktı düzeyini elde etmeye dayanır. Teknik etkinliğe ulaşmış bir firmanın, girdi dağılımını değiştirmek sureti ile, bir malın üretim miktarını azaltmaksızın, bir diğer malın üretimini arttırmak imkanı yoktur. Bu durumda üretim fiziksel çıktı büyüklüğü anlamında maksimum seviyededir. Teknik etkinlik anında, üretim faktörlerinin marjinal teknik ikame oranları birbirine eşitlenir⁶.

Bir firmanın teknik etkinlik seviyesi, “gerçekleşen üretim seviyesi” ile “ideal ya da potansiyel üretim düzeyi” arasındaki ilişki ile ifade edilir. Bir firmaya özgü teknik etkinlik seviyesinin ölçümü, tespit edilen çıktı düzeyinin firmanın üretim olanakları

⁵Milli Prodüktivite Merkezi, “Etkinlik”,

(Çevrimiçi) <http://www.mpm.org.tr/sozluk/default.asp?dict=e>, 20 Eylül 2009.

⁶ Yüksel Ülken, **Fiyat Teorisi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1999, s.451.

eğrisinin gösterdiği üretim düzeyinden ne kadar sapma gösterdiği ile ölçülür. Eğer firmanın gerçek üretim düzeyi, üretim olanakları eğrisi üzerinde yer alıyor ise bu firmanın kusursuz anlamda teknik etkin olduğu söylenir⁷. Teknik etkinlik düzeyi firmanın ideal üretim düzeyine yakınlığının ölçümüdür ve moneter değil fiziksel bir ölçümdür.

İktisadi etkinlik ise, amaç(üretim) ve araçların(üretim faktörleri) fiziksel miktarları arasındaki ilişki ile değil, amaç ve araçların değerleri arasındaki ilişki ile ölçülür. Bu aşamada teknik etkinlik kavramı anlamını yitirir çünkü, salt teknik ya da fiziksel bir bakış açısına göre her üretim sürecinin teorik olarak etkinliği sağlaması olanaklı değildir. Ekonomik etkinlik kavramı bu yönüyle moneter bir değerlendirme metodundan faydalanmaktadır⁸.

Teorik anlamda iktisadi etkinlik, aynı üretimi çeşitli girdi bileşimleri ile sağlayan firmanın, bir diğer ifade ile teknik anlamda etkinliğini, eş ürün eğrisi üzerinde her noktada sağlayan firmanın, bu kez alternatif girdi kullanımlarından hangisinin en düşük maliyeti yaratacağını saptaması sorunudur. O halde iktisadi etkinlik, belirli bir üretimi minimum maliyet koşullarında sağlamaktır. İktisadi etkinliğin teknolojik bir boyutu yoktur, tamamen finansal bir ölçümdür ve bir üretim prosesi sonucunda satışlardan elde edilen toplam gelir ile üretim maliyetleri arasındaki oransal ilişkiyi gösterir.

İktisadi etkinlik, kaynak dağılımında etkinlik ve teknik etkinlik kavramları arasındaki ilişkiler incelendiğinde, teknik etkinliğin iktisadi etkinlik içinde sadece bir noktaya tekabül ettiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile iktisadi anlamda etkin olma çabası içinde olan bir firmanın mutlaka teknik anlamda etkinliğini sağlamış olması zorunluluğu vardır, ancak her *teknik etkin* firmanın aynı anda *iktisadi etkin* olduğu

⁷ Inés Herrero, Sean Pascoe, “Estimation of technical efficiency: a review of some of the stochastic frontier and DEA software.”, **Computers in Higher Education Economics Review (CHEER)**, Volume 15, Issue 1, 2002,

(Çevrimiçi) http://www.economicsnetwork.ac.uk/cheer/ch15_1/dea.htm, 20 Eylül 2009.

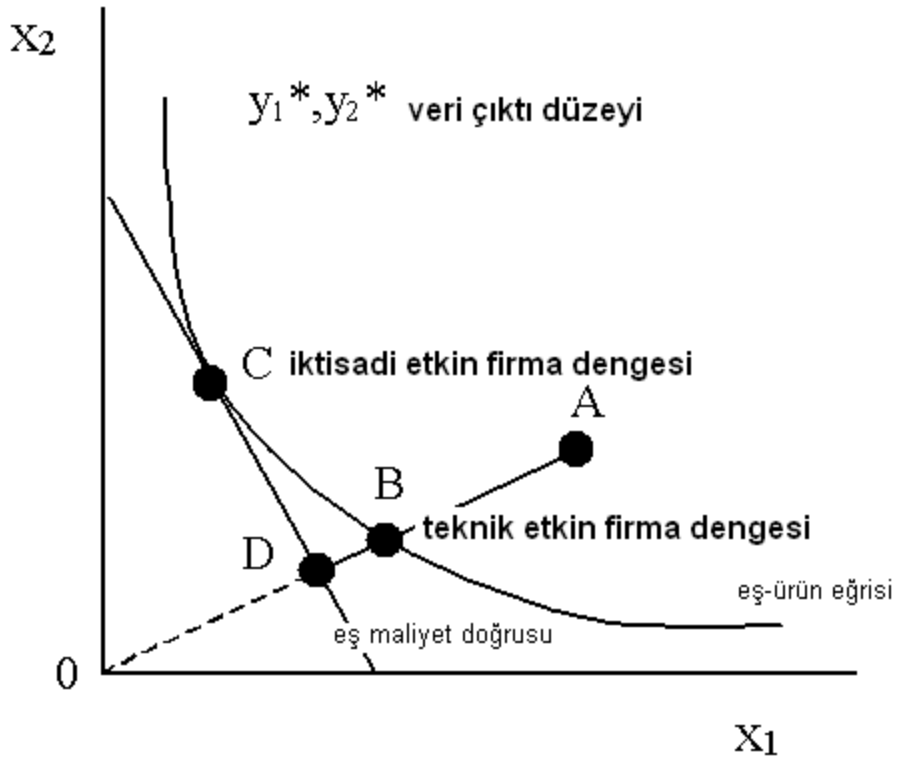
⁸ Paul Heyne, “Efficiency”, **The Concise Encyclopedia of Economics**, (Çevrimiçi) <http://www.econlib.org/library/Enc/Efficiency.html>, 20 Eylül 2009.

söylenemez.

Teknik ve iktisadi etkinlik kavramları arasındaki ilişkiyi eş ürün eğrileri, firma maliyet eğrisi ve firma üretim olanakları eğrisi ile teorik olarak netleştirmek mümkündür.

Firmanın Y_1 ve Y_2 olmak üzere sadece iki mal ürettiği ve üretim girdisi olarak da sadece X_1 ve X_2 olarak iki faktörden yararlandığı bir analizde firma eş ürün eğrisi ve üretim olanakları eğrisi aşağıdaki gibidir:

Şekil-1.1: Veri Çıktı Düzeyinde İki Üretim Faktörü Kullanan Firmanın Eş-ürün Eğrisi

Kaynak: Inés Herrero, Sean Pascoe, "Estimation of technical efficiency: a review of some of the stochastic frontier and DEA software.", **Computers in Higher Education Economics Review (CHEER)**, Volume 15, Issue 1, 2002, (Çevrimiçi) http://www.economicsnetwork.ac.uk/cheer/ch15_1/dea.htm, 20 Eylül 2009.

Firmanın söz konusu eşürün eğrisinin öngördüğü (Y_1^*, Y_2^*) veri üretim için, A noktası ile ifade edilen noktanın belirttiği düzeyde girdi bileşimini kullandığını düşünelim. Ancak firma her iki girdi miktarını da orijin yönünde B noktasına dek azaltarak aynı çıktı miktarını sağlama olanağına sahiptir. Bu anlamda A noktası etkinsiz bir noktadır. (Y_1^*, Y_2^*) olarak ifade edilen veri çıktı düzeyini, üzerindeki her noktada sağlayan eşürün eğrisi dahilinde yer almakta olan B noktası ise minimum girdi bileşimi ile yetinen üretim düzeyidir ve teknik anlamda etkin bir noktadır.

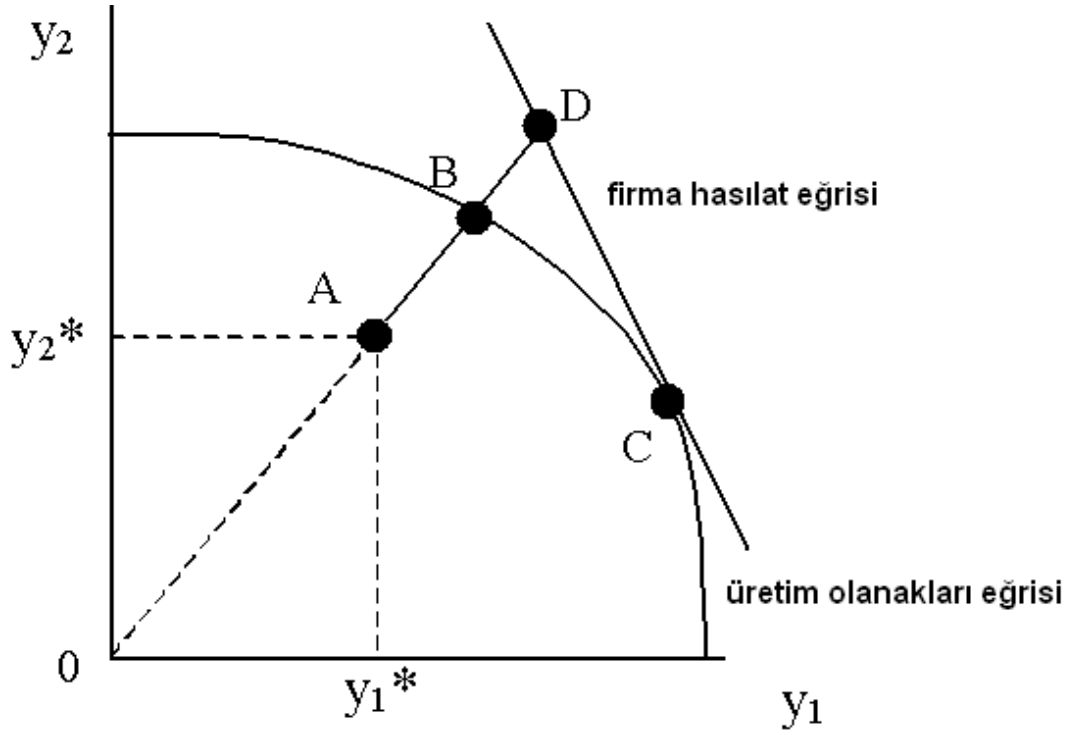
Kullanılan girdi anlamında **Teknik Etkinlik Düzeyini** A noktasında üretim yapan firma için tanımlamak gerekir ise, **TE_i (Technical Efficiency)**, Şekil-1.1 üzerinde OB / OA olarak ifade edilmektedir. Öte yandan (Y_1^*, Y_2^*) üretim hacmini veren minimum maliyetli girdi bileşimi C noktasında sağlanmaktadır. Bu noktada, eş maliyet doğrusunun da eğimi ile ilişkili olarak, marjinal teknik ikame oranı, girdi fiyatlarının oranına (w_2 / w_1) eşit olmaktadır. Aynı maliyet düzeyini yakalayabilmek için, girdi bileşiminin A noktasından hareketle, D noktasına doğru kısılması gerekmektedir. Bu durumda **Maliyet Etkinliği** (CE (y,x,w)), OD / OA olarak ifade edilir. **Girdi Dağılımında Etkinlik** ($AE_i(y,w,w)$) ise, CE (y,x,w) / TE_i(y,x) ya da OD / OB olarak ifade edilir⁹.

Bir firmanın teknik etkinlik seviyesi, |BA| aralığını azalttığı ölçüde artmaktadır. Benzer şekilde, firmanın maliyet etkinliği seviyesi, |DA| aralığını azalttığı ölçüde artarken, girdi dağılımında etkinlik seviyesi ise |DB| aralığını azalttığı ölçüde artış göstermektedir. Bu anlamda B noktasının ideal girdi bileşimi açısından, D noktasının ise optimal maliyet düzeyi açısından referans teşkil ettiği açıktır.

⁹ Herrero, Pascoe, **Loc.cit.**,

(Çevrimiçi) http://www.economicsnetwork.ac.uk/cheer/ch15_1/dea.htm, 21 Eylül 2009.

Şekil-1.2: Veri Girdi Düzeyinde İki Mal Üreten Firmanın Üretim Olanakları Eğrisi

Kaynak: Inés Herrero, Sean Pascoe, “Estimation of technical efficiency: a review of some of the stochastic frontier and DEA software.”, **Computers in Higher Education Economics Review (CHEER)**, Volume 15, Issue 1, 2002, (Çevrimiçi) http://www.economicsnetwork.ac.uk/cheer/ch15_1/dea.htm, 20 Eylül 2009.

Şekil-1.2 de A noktasında üretim gerçekleştiren bir firma için, eğer girdilerini etkin bir şekilde kullanıyor ise, A noktasından orijin doğrultusunda B noktasına hareketle firmanın çıktı düzeyini artırma olanağı vardır. Üretilen çıktı anlamında teknik etkinlik $TE_o(y,x)$ ölçüm düzeyi, OA / OB olarak ifade edilebilir. Üretilen çıktı anlamında teknik etkinliğin, kullanılan girdi anlamında teknik etkinlik düzeyine eşit olma hali, sadece ölçeğe göre sabit getiri koşulları altında sağlanır. B noktası üretim olanakları eğrisi üzerinde konumlanmasından dolayı teknik anlamda etkin iken, firmanın üretim olanakları eğrisi üzerinde üretilen malların nisbi fiyatlarının marjinal dönüşüm oranına eşit olduğu C noktasında üretim yaparak daha yüksek bir hasılat

sağlama olanağı vardır. Bu durumda hasılat düzeyini maksimize etmek için, daha fazla Y_1 ve daha az Y_2 üretilmek durumundadır. Aynı girdi ve çıktı kombinasyonunu koruyarak, C noktasında olduğu gibi, aynı düzeyde hasılat elde etmek amaçlanıyor ise, firmanın çıktı düzeyinin D noktasına doğru genişletilmesi gerekmektedir. O halde, **Hasılat Etkinliği** ($RE(y,x,p)$), OA/OD ile ifade edilebilir. **Çıktı Dağılımında Etkinlik** ($AE_O(y,w,w)$) ise, $RE(y,x,w)/TE_I(y,x)$ ya da OB/OD ile ifade edilir¹⁰.

Teknik ve iktisadi etkinlik kavramları, mikro verimlilik anlamında kullanılan terimlerdir. Yani teknik ya da iktisadi anlamda etkinlik düzeyini arttıran firma mikro anlamda büyümüş demektir. Her iki büyüme de teknolojik gelişme boyutunu içermez ve kısa dönemli analizlere konu olurlar. Makro verimlilik artışları ise teknolojik yeniliklerin zorunlu olduğu, orta ve uzun vadeli büyüme analizlerinde ele alınırlar.

Teknolojik (Makro) Verimlilik Artışı, bir ekonominin teknolojik yenilikler içeren yeni ürünler ve/veya üretim yöntemleri sayesinde büyümesini ifade eder. Teknolojik yeniliklere bağlı büyüme dinamiklerine göre, tüketime sunulan ürün çeşitliliğinde ve ürün niteliğinde artışa bağlı olarak üretim maliyet ve fiyatları düşecek ve böylece tüketim hacmi ve isteği artış gösterecektir. Öte yandan toplam çıktı değerinde artışla birlikte katma değer ve faktör gelirleri artacak ve bu durum hayat standardı, gelir dağılımı ve nihai olarak harcanabilir gelirden artışa neden olacaktır¹¹.

1.2. MAKRO ÖLÇEKTE YATIRIM KAVRAMI ve MİKRO İKTİSADİ BİRİMLERDE YATIRIM GÜDÜSÜ

Yatırımlar, gayrisafi milli hasılanın en oynak ve süreksizlik arzeden bileşeni olarak ifade edilmektedir. Büyüklük olarak tüketim harcamalarına göre çok daha küçük olsalar dahi, yatırımların sergiledikleri dalgalanma çok daha büyük olmaktadır.

¹⁰ Herrero, Pascoe, **Ibid.**, 21 Eylül 2009.

¹¹ Gürak, **Op.cit.** ,s. 57.

Keynesin teorisine göre de, konjonktür dalgalanmaları içinde yatırımlar istikrarsızlığın lokomotifini oluşturmaktadırlar. İktisadi faaliyete yönelik beklentilerde gözlenen ani ve öngörülemez değişiklikler nedeni ile yatırımlar kararsız bir şekilde dalgalanma gösterirler. Halbuki tüketim harcamaları, basit tüketim fonksiyonu uyarınca pasif olarak değişim gösterir. Yatırımlar tüketim harcamaları gibi, gelir ve çıktı düzeyine sistematik olarak tepki gösterirler ancak yatırım harcamaları yükseldiğinde bu durum ekonominin bir başka alanında gözlenen harcama artışının sebebi değil sonucudur. Ayrıca yatırım kararları iktisadi beklentilere bağlı iken, bu beklentiler ise karşı karşıya kalınması olası gelecek dönem talep ve fiyat değişimlerinin, hesaplanmış ve ölçülmüş tahmin değerlerine bağlı olarak şekillenmektedir¹².

Keynesgil makro ekonomik modelden hareket ile büyüme modeli öne süren Roy Harrod ve Evsey Domar' a göre, ekonomideki net yatırımlar "Üretim Kapasitesinde Artış" yaratması ve de aynı zamanda "Toplam Harcamalarda Artış" sağlaması nedeni ile hem talep hem de kapasite olmak üzere ikili bir etki doğurmaktadır. Yapılan net yatırımlar, cari dönemde ekonominin prodüktif kapasitesini arttırırken, gelecek dönemde potansiyel çıktı düzeyi artacaktır. Bu şekilde ekonomi yaratılan kapasitenin tamamını kullanır ve atıl bırakmaz ise gelecek dönem talebinde de bir artış görülecektir¹³. Bu durumda yatırımların büyüme üzerine etkilerinin daha dolaylı ve uzun bir vadede ortaya çıkacağı açıktır. Herhangi bir yatırım kararı, önce üretim mallarına olan talep ve harcamayı arttıracaktır. Bu harcama sonucu, ekonominin üretim kapasitesi yükselmiş olacaktır. Daha yüksek kapasitede üretim yapmaya hazır bir ekonomi bir sonraki aşamada fiziki üretim ve dolayısı ile milli gelirden bir büyüme yaratacak, üretim hacminde ve de bireylerin ellerine geçen gelirden gözlenen artış sonucu ise hane halkı talebi artacaktır.

Büyüme analizlerine konu olan yatırımlar, *sabit sermaye yatırımları* ve *stok değişimleri* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

¹² Robert E. Hall, David H. Papell, **Macroeconomics: Economic Growth, Fluctuations, and Policy**, 6th Ed., London Inc., W.W. Norton & Company, 2005, p.295.

¹³ İlker Parasız, **Ekonomik Büyüme Teorileri**, Gözden Geçirilmiş 3. Bsk., Bursa, Ezgi Kitabevi, 2008, s.99.

Sabit sermaye yatırımları, sözgelimi 1 yıllık büyüme dönemi gibi ele alınan bir referans dönemi süresince tüm maddi mallara yapılan yatırımları içine alan bir kavramdır. Bu tanıma göre tüm yatırımlar gayrisafi değerleri üzerinden (aşınma payı ya da amortisman tenzili gözetilmeksizin) ele alınır¹⁴. Bir diğer ifade ile, sermaye miktarına yapılan her türlü ilave, yani mal ve hizmet üretmek amacı ile kullanılan üretim araçlarına, belli bir dönem (yıl) boyunca yapılan katkılar sabit sermaye yatırımı olarak nitelendirilir. Bir ekonominin üretim kapasitesini ve büyüme hacmini, teknolojik bilgi düzeyi yanında, sabit sermaye stoğu seviyesi ve bu sabit sermaye stoğuna yapılan ilaveler bakımından sabit sermaye yatırımları belirlemektedir. Stok değişimleri ise belli bir dönem içerisinde, üretim faaliyetine devam eden işletmelerin hammadde, yarı mamul ve mamul stoklarındaki artış ya da azalış şeklindeki yatırımları ifade etmektedir¹⁵. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Dokuzuncu Kalkınma Planı'na göre, toplam stok değişiminin büyümeye katkısının sıfır olacağı varsayılmış ve bu nedenle toplam stok değişimi baz yılı değerine eşitlenmiştir.

Sabit sermaye yatırımına konu olabilmesi için bir malın (sabit varlık ya da sabit sermaye malının) taşınmak zorunda olduğu bir takım özellikler mevcuttur¹⁶:

- ❖ Mülkiyetinin mutlaka üretici bir firma elinde olması gerekmektedir. Sözgelimi, bir bilgisayar bir lise öğrencisi tarafından satın alınır ise, bir tüketim malı olarak değerlendirilirken, bir işletmenin duran varlıklarında yer alan bir PC yatırım malı olarak nitelendirilmektedir.
- ❖ Sabit sermaye malı mutlaka mal ve hizmet üretim sürecinde aktif olarak

¹⁴ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, "Sabit Sermaye Yatırımı", Değişkenlere Göre Araştırmalar,(Çevrimiçi)
http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?mthtmlcss&report=Metarp4.rdf&p_degisken=1861, 15 Mayıs 2010.

¹⁵ Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994, s. 28.

¹⁶ Cevdet Yılmaz, H.Hakan Yılmaz, **Dünyada ve Türkiye'de Sabit Sermaye Yatırımı Kavramı ve Türkiye Uygulaması**, Devlet Planlama Teşkilatı. İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, (Çevrimiçi)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/para/yilmazc/sabitser.html>, 16 Mayıs 2010, s.2.

kullanılıyor olmalıdır. Sözelimi bir şirketin içinde e-learning amaçlı olarak kurulan bir intranet ağı personel gelişimi amacına yönelik olduğundan yatırım olarak kabul edilir iken, öte yandan tamamen sosyal paylaşım ve eğlence sitelerine erişim amaçlı kullanılan bir internet ağının yatırım amacı dışında kullanıldığı açıktır.

- ❖ Bir yılı aşkın bir süredir kullanılıyor olması gerekmektedir.
- ❖ Yatırım mallarının tek kullanımlık değil, sürekli veya belirli aralıklarla periyodik olarak kullanılması gerekmektedir.
- ❖ Yatırım malının bizzat kendisinin de üretilmiş olması gerekir. Sözelimi arazi gibi üretilmemiş varlıkları edinmek için yapılan harcamalar yatırım değil tüketim harcaması olarak değerlendirilir. Ancak satın alınmış bir araziyi düzenleme faaliyetleri veya arazi alışverişi sırasında ortaya çıkan maliyetler yatırım olarak kabul edilebilir.

Sabit sermaye yatırımları, üretimin sürdürülebilirliği açısından zaruri olduğuna göre, büyüme ve sabit sermaye yatırımları arasında pozitif bir ilişkinin varlığı göz ardı edilemez. Bu anlamda, hane halklarının tasarruflarının yatırımlara kaynaklık ederek sabit sermayeye dönüşebilmesi hiç şüphesiz ki güvenilir ve istikrarlı bir yatırım ortamı yaratılmasına bağlıdır. Bu noktada mikro anlamda firmaların da yatırım güdülerinin sürekli olarak canlı tutulması gerekmektedir. Ancak güvenilir bir yatırım ortamında sermaye birikimi hızlanacak ve büyüme ivme kazanacaktır.

Mikroiktisadi aktörlerin yatırım talebini ve bu yatırım kararlarının büyüme üzerine etkilerini anlayabilmek için, yatırımların gelir, istihdam ve büyüme gibi makroekonomik olgularla etkileşimini vurgulamak faydalı olacaktır. Yatırımların öneminin altını çizen 3 ana faktör şu şekilde özetlenebilir¹⁷:

¹⁷ T. R. Jain, A. S. Sandhu, **Macroeconomics**, V. K. Publications, New Delhi, 2009, (Çevrimiçi)
http://books.google.com.tr/books?id=02gh0RAwQYEC&pg=PA101&lpq=PA101&dq=Keynesian+consumption+curve&source=bl&ots=oRFt3R1G48&sig=4MhuCvK26FYArJMeXnFhhQCGww&hl=tr&ei=msHAS5LKcdiVOIbChJcE&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CBgQ6AEwAw#v=onepage&q=Keynesian%20consumption%20curve&f=false, 15 Mayıs 2010, p.135.

- ❖ **Milli Gelir ve İstihdam Kaynağı Olarak Yatırımlar:** Kısa dönemde, tüketim harcamalarının sabit ve değişmez nitelik arzettiği düşünülür ise yatırım harcamaları, gelir ve istihdam düzeyinin ana belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yatırımlarda izlenen artışlar, Keynesyen iktisat mantığı ile çarpan mekanizmasını harekete geçirmekte ve netice olarak yatırımlarda gözlenen artışın birkaç katı büyüklüğünde bir artış ile milli gelirden büyüme gözlenmektedir. Yatırım artışı, çıktı düzeyinde bir artışa sebebiyet vermekte, çıktı artışı ise, milli gelir ve istihdam artışı yaratmaktadır.
- ❖ **Süreksiz ve Değişken Bir Etmen Olarak Yatırımlar:** Yatırımlar, gelir ve istihdam teorilerinin en fazla değişkenlik arzeden bileşenidir. Yatırımlar büyük ölçüde gelecek ile ilgili beklentilere dayanır ve bu beklentiler de sürekli değişime konu olurlar. Netice olarak da istihdam hacmi ve üretim de bu oynaklığa paralel olarak değişim gösterir. Konjonktürel dalgalanmalar da yatırımlarda gözlenen değişimlerin bir sonucudur. Konjonktür dalgalanmaları ile mücadele amacı ile yürütülen iktisat politikaları açısından yatırımlar büyük bir öneme sahiptir. Sözelimi, piyasalarda gözlenen bir durgunluk halinde, kontrol aracı olarak yatırımlar arttırılmaya çalışılır iken, enflasyon ile mücadelede, yatırım harcamalarını kısımaya yönelik politikalara ağırlık verildiği gözlenmektedir.
- ❖ **İktisadi Kalkınma Aracı Olarak Yatırımlar:** Büyüme iktisadi açısından statik bir analiz ileri süren Keynesgil Modelden hareketle, uzun dönemli ve dinamik nitelik arzeden Harod-Domar Modeline göre, net yatırımlar, hem talep hem de kapasite yaratacaktır. Yatırımlar bir yandan sermaye teşekkül ve birikimine neden olacak, sermaye birikimi ise üretkenlik kapasitesinde artış yaratacaktır. Üretkenlik kapasitesi artınca, iktisadi kalkınmaya ivme verecek olan mal ve hizmet arzı artacak ve böylece büyüme hız kazanacaktır. Bilindiği üzere yatırımlar toplulaştırılmış talebin önemli bir bileşenidir. Yatırım artışı ile sermaye mallarına olan talep artacak, böylece toplulaştırılmış talepte de aynı yükseliş görülecektir.

1.2.1.ÖZEL SEKTÖR ve KAMU KESİMİ SABİT SERMAYE YATIRIMLARI

Mülkiyet anlamında yatırımlar, Özel Sektör Yatırımları ve Kamu Kesimi Yatırımları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Özel sektör yatırımları doğrudan karlılık amacı üzerine kuruludur. Keynesyen modelin öngördüğü özel kesim yatırım kararı, üç temel unsur etrafında şekillenir: Bunlardan birincisi girişimcilerin ekonomi ile ilgili ileriye yönelik beklentileri, ikincisi *Sermayenin Marjinal Etkinliği [Marginal Efficiency of Capital (MEC)]* , üçüncüsü ise *Cari Faiz Oranlarıdır*. Mikroiktisadi anlamda firmalar bu iki değişkenin karlılık üzerine olan etkilerini analiz ederek yatırım kararı alırlar. Buna göre sermayenin marjinal etkinliği cari faiz haddinden yüksek ise, firmalar yatırım kararı alırlar. Çünkü firmaların ellerindeki sermaye üzerinden elde edecekleri faiz getirisi, yapılacak iktisadi yatırım sonucu elde edilecek getiriden daha düşüktür. Dolayısı ile yatırım kararı almak daha karlı olacaktır. Karlılık düzeyine ve gelir düzeyine bağlı olarak şekillenen bu tarz yatırımlar uyarılmış özel sektör yatırımlarıdır.

Elde bulunan sermaye ile yatırım yapmak ve bu yatırım sonucu sermayenin marjinal etkinliğinin elverdiği ölçüde getiri elde etmek kararı ile bunun alternatif maliyeti olan reel faiz üzerinden getiri sağlamak tercihleri arasında firmalar iktisadi bir karar almak durumundadırlar. Bu anlamda reel faiz hadleri ile firmaların yatırım kararları arasında negatif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Borçlanma faizi açısından bakıldığında, artan faizler yatırım için gerekli olan kredi maliyetini yükselteceğinden yine yatırım yapma isteğini azaltacaktır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı Çerçevesinde oluşturulan DPTMAKRO-ARZ MAKROEKONOMETRİK MODELİ' ne göre, Özel Sabit Sermaye Yatırımları (IP), yatırımların gecikmeli değeri (IP(-1)), GSYİH (GDP), reel kur (RER) ve reel faiz oranının (R) bir fonksiyonu olarak tahmin edilmiştir. Buna göre özel sektör yatırım

fonksiyonu, $IP = f(GDP, RER, IP(-1), R)$ olarak formülize edilmektedir¹⁸.

Dokuzuncu Kalkınma planının öngördüğü bu modele göre, GDP ile ifade edilen iktisadi aktivite düzeyi ile özel sektör sabit sermaye yatırımları arasında pozitif bir ilişki olduğu açıktır.

Özel sektör sabit sermaye yatırımları, üretimde kullanılmak üzere makine ve teçhizat alımlarını da kapsamaktadır. Bu yatırım mallarının birçoğu, ithalat yolu ile temin edildiğinden reel kur ayrı bir maliyet unsuru teşkil etmektedir. Yatırımlar ile reel kur değerlenmesi arasında pozitif bir ilişki gözlenmektedir¹⁹.

Bu noktada reel ve nominal döviz kuru kavramları arasındaki farkı da tekrar hatırlamak faydalı olacaktır.

Döviz kuru, bir birim yabancı paraya sahip olabilmek için karşılığında verilen yerli para miktarını ifade eder ki, bahsedilen bu kur tanımı nominal döviz kurunu ifade etmektedir. Nominal döviz kuru değişimleri anlık ve günlük piyasa hareketleri üzerinden izlenebilmektedir. Döviz kurları yükseldiği zaman, yabancı para karşılığına denk gelen yerli para miktarının arttığı, yani yerli para karşısında yabancı paranın değerlendirildiği, yerli paranın ise değerinin düştüğü anlaşılmaktadır. Nominal döviz kuru, döviz piyasasında döviz arz ve talebi tarafından karşılıklı olarak belirlenir. Arz- talep dinamikleri üzerinden açıklamak gerekir ise, piyasaya döviz arzı arttığında, döviz kuru düşecek, piyasadan döviz çekildiğinde döviz kurunda yükseliş gözlenecektir.

Reel Döviz Kuru ise, nominal döviz kurunun, yurtdışı enflasyon oranı (P_f) ile yurtiçi enflasyon oranına göre (P) düzeltilmesi ile elde edilir. Nominal döviz kurunun E ile ifade edildiği bir ortamda, reel döviz kuru şu şekilde formüle edilebilir: $RER = E \times P /$

¹⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), DPTMAKRO-ARZ MAKROEKONOMETRİK MODELİ**, Yayın No DPT : 2788, Aralık 2008, (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/4226/modelkitabi-Tr.pdf, 17 Mayıs 2010, s.21.

¹⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Ibid.**, 29 Mayıs 2010.

P_f. Reel döviz kurları ülkeler arası ticaret hadlerinin bir göstergesidir. Öyle ki varsayımsal olarak her iki ülkede üretilen aynı tip, tür ve nitelikte bir malın, ülke içinde ve döviz kuruna konu diğer ülkedeki fiyatının oranı reel döviz kurunu vermektedir. Eğer ülke içinde ticarete konu malın, yurtdışına göre daha pahalı olduğu yani ülke içi yüksek enflasyon ortamının olduğu düşünülür ise, reel döviz kuru, nominal döviz kurunun üzerine çıkacak ve ithalat artar iken ihracat düşecektir. Reel ve Nominal Döviz Kurları arasındaki ilişki ve dış ticaret üzerine etkisi aşağıda özetlenmiştir²⁰:

Reel Döviz Kuru = Nominal Döviz Kuru → Dış ticaret Etkisi Nötr

Reel Döviz Kuru > Nominal Döviz Kuru → İthalat Artar, İhracat Düşer.

Reel Döviz Kuru < Nominal Döviz Kuru → İhracat Artar, İthalat Düşer.

RER, yabancı ülkelerde üretilen malların yurtiçinde üretilen mallar cinsinden nisbi fiyatını yansıtan bir kavram olduğundan, RER'in artması, yani reel kurda görülen bir değerlenme, ticarete konu olan malların yurtiçi üretim maliyetinin görece olarak arttığını (yurtiçi fiyatlarının yükseldiğini) ve böylece ithal mallara yönelme olduğunu göstermektedir. RER'de görülen bir artış uluslar arası ticarete konu malların yurtiçinde daha yüksek bir fiyattan tüketime sunulduğunu gösterir ve böylece ülkenin söz konusu mal açısından rekabet gücünün düştüğünü ifade eder²¹. Bu durumda ulusal ekonomideki enflasyon ne denli yüksek ise, döviz kurunun da o denli yüksek olması ve ülke parasının değer kaybına uğraması beklenir. Reel döviz kurundaki değerlenmenin ithal malların görece olarak daha ucuz kalmasına ve yatırım malları ithalatının artmasına yol açacağı görülmektedir²².

²⁰ Mahfi Eğilmez, Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması**, 11. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s. 198.

²¹ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Reel Efektif Döviz Kuru Hesaplaması", (Çevrimiçi) http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/reel_efktf/REDKHesaplamasi.pdf, 05 Haziran 2010, s.1.

²² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Op.cit.**,

(Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/4226/modelkitabi-Tr.pdf, 06 Mayıs 2010, s.20.

Bu aşamada özel sektör yatırım harcamaları ile reel döviz kuru arasındaki etkileşimi dış ticaret ilişkilerini de içine alacak şekilde tekrar vurgulamak daha faydalı olacaktır. Özel sektör yatırımlarının özellikle ülkemiz ekonomisinde ara malı, hammadde ve yatırım malları ithalatına bağımlı olduğu düşünülür ise, reel kur ile özel sektör doğrudan sabit sermaye yatırımları arasında doğru orantılı ilişkinin varlığı kaçınılmazdır.

Merkez Bankası'nın yayınlamakta olduğu reel döviz kuru endeksi, bir ex-post çekilmiş bir resim niteliğindedir. Bu anlamda tahmine dayalı değil, tamamen gerçekleşmiş piyasa dinamiklerine bağlı olarak reel kur endeksleri açıklanmaktadır. Endeksin herhangi bir dönem (ay) için hesaplanmasında o dönemdeki nominal döviz kuru hareketi ve yerel ve dış alem enflasyon oranları kullanılmaktadır²³. Bu yönü ile reel döviz kurları satın alma gücü anlamında ülke paralarının göreceli olarak gerçek değerlerini yansıtan bir ölçüm büyüklüğüdür.

Kamu Kesimi Sabit Sermaye Yatırımları ise özel sektör yatırımları gibi, döviz kuru, faiz oranları, enflasyon gibi değişkenlerle ilişkilendirilememektedir. Bu nedenle kamu yatırımları dışsal ve otonom olarak kabul edilmekte, ancak toplam talebi arttırıcı nihai etkisi açısından büyümeye hız verdiği gözlenmektedir.

²³ Cevdet Akçay, "Reel Döviz Kuru Teori Ve Uygulama,Kur-Enflasyon İlişkisi Ve Cari Açık", Türkiye Bankalar Birliği Konferans Sunumları, 15 Haziran 2004, (Çevrimiçi) http://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Konferans_Sunumlari/reel_doviz_kuru.pdf, 04 Haziran 2010, s.5.

1.2.2.YATIRIM FONKSİYONU , MİLLİ GELİR ve BÜYÜME İLİŞKİSİ: IS EĞRİSİ

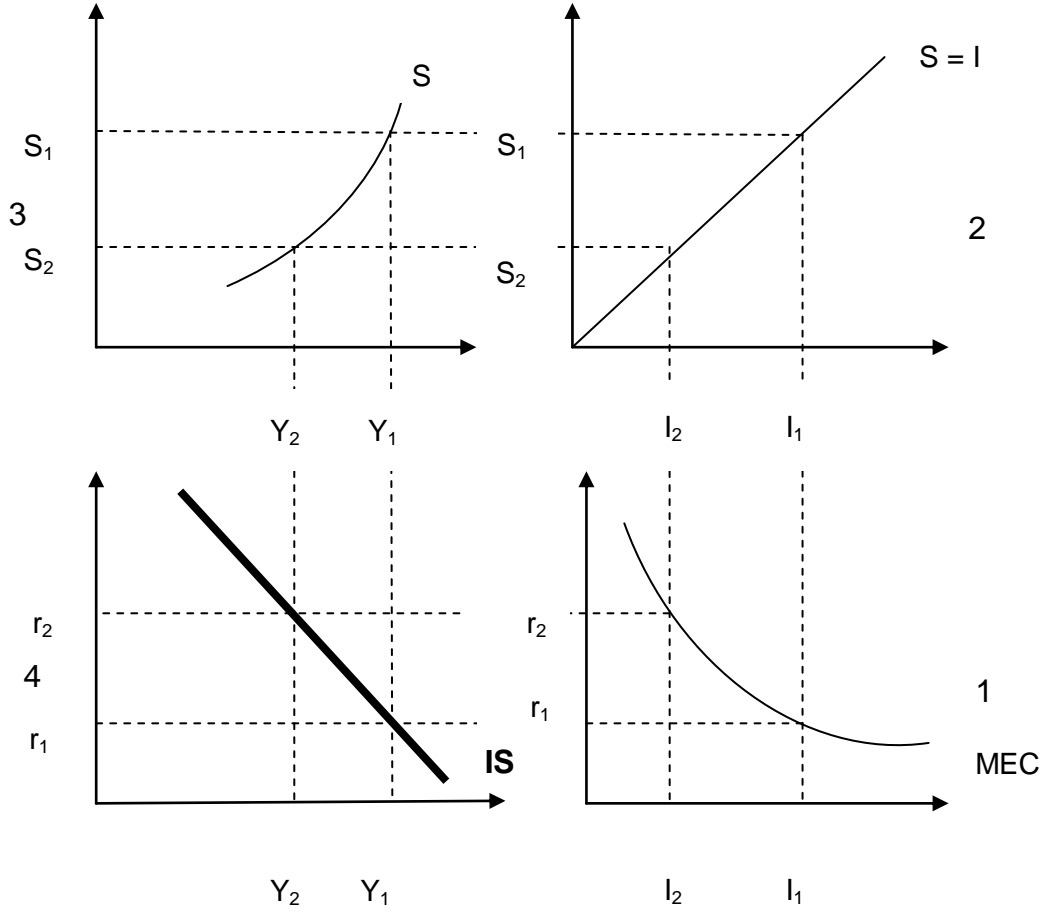
Makroekonomik anlamda toplam yatırımların, Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın pozitif, reel faiz oranlarının ise negatif bir fonksiyonu olduğu daha önce ayrıntılı olarak incelenmişti.

Firmanın yatırım fonksiyonu, sermaye stoğunu dönem sonunda arzulanan düzeye çıkarabilmek için ne kadar yatırıma ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Firma yatırımlarından hareketle bir bütün olarak makro iktisadi yatırım düzeyine geçtiğimizde teorik olarak bize yol gösterecek olan IS eğrisidir. IS eğrisi faiz hadlerindeki değişmelerin, toplam harcamaları ve reel milli gelir düzeyini ne kadar değiştirdiğini gösteren bir eğridir. Bu yönü ile Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ile reel faiz hadleri arasındaki ters yönlü ilişkiyi doğrudan göstermesi açısından son derece önem arz etmektedir.

Sayfa 25'de yer alan Şekil-1.3 reel piyasalarda tasarruf- yatırım eşitliğinden hareketle, mal piyasası dengesini göstermektedir.

Şeklin 1. diyagramı, Sermayenin Marjinal Etkinliğine bağlı olarak, yatırım düzeyi ile faizler arasındaki negatif yönde ilişkiyi göstermektedir. Denge halinde bir ekonomi için tasarruf yatırım eşitliği gerekliliği 2. Diyagramda vurgulanmaktadır. Orijinden pozitif eğimle yükselen 45° lik doğru bu zorunlu eşitliğe işaret etmektedir. Ekonomide bireylerin ellerine geçen gelirlerin belirli bir bölümü ise harcanmayıp tasarruf edilir. 3. Diyagramda belirtilen tasarruf eğrisinin eğimi marjinal tasarruf eğilimine bağlı olarak şekillenmektedir. Çeşitli milli gelir seviyelerinde hane halkı tasarruflarının düzeyi bu eğri üzerinden izlenmektedir. IS eğrisinin oluştuğu 4. Diyagram ise tasarrufların yatırımlara eşit olduğu bir ortamda, yatırım düzeyi ile reel milli gelir düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Şekil-1.3: Tasarruf, Yatırım, Milli Gelir ve IS Eğrisi İlişkisi

Kaynak: Zafer Tunca, Makro İktisat, Gözden Geçirilmiş 4. Bsk., Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 223.

Teorik olarak şekil ve diyagramlar üzerinden gösterdiğimiz bu ilişkileri, iktisadi uygulamalara aktarır isek, ekonomide herhangi bir anda, faiz oranlarında görülecek bir yükseliş, yatırım yapmanın maliyetini arttıracığından yatırımlar düşecek, buna bağlı olarak yatırım düşüşü üretim kapasitesinde daralmaya neden olacak, böylelikle üretim ve istihdam düşecek, milli gelir gerileyecek ve bireylerin de ellerine geçen gelir azaldığından, gelirin bir fonksiyonu olan tasarruflar da düşüş gösterecektir.

IS eğrisinin negatif eğimli olmasının altında yatan neden, daha yüksek bir reel milli gelir düzeyinde harcama dengesi yakalayabilmek amacı ile yeterli bir harcama potansiyeli teşvik edebilmek için, daha düşük bir faiz oranı düzeyine gereksinim duyulmasıdır. Yatırım fonksiyonu bu süreçte temel bir rol oynamaktadır. Düşük faiz hadleri yatırımları teşvik edecek olduğundan yatırımların faiz esnekliği de bu aşamada önem kazanmaktadır. Eğer yatırımlar, faiz oranlarına karşı son derece duyarlı ise, IS eğrisi düz bir şekil alacak, faiz oranlarında görülen küçük değişimler, yatırımlarda büyük artışa neden olacak ve milli gelirden de büyük ölçüde artış gözlenecektir²⁴.

1.2.3. VERGİLERİN YATIRIM KARARI ÜZERİNE ETKİLERİ

Bilindiği üzere vergiler bireylerin kullanılabilir gelirlerini azalttığı gibi benzer şekilde, firmaların da hem faaliyet sonrası karlılık düzeyleri üzerinden hem de hammadde ve yarı mamul gibi her türlü girdi temini esnasında dolaylı yoldan gelirlerinin bir kısmını vergi yükü olarak kamu kesimine transfer ettikleri görülmektedir.

Yatırımlardan kazanılan geliri değiştiren vergiler olan Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi, yatırım sonu elde edilecek olan gelir üzerinden alınıyor olmaları nedeni ile uygulamada vergi öncesi gelir ile vergi sonrası gelir arasında ciddi farklar yaratırlar. Bu nedenle vergi öncesi karlılık potansiyeli yüksek olan birçok girişim, bu vergilere tabi olduktan sonra gelir kaybına uğradığından cazibesini yitirmekte ve bu yatırımlardan vazgeçilmektedir. Öte yandan yatırım malları üzerine konan vergiler ve de diğer üretim faktörlerinin bu vergilerden muaf tutulması nedeni ile, sermaye yerine diğer üretim faktörlerinin ikame edilerek üretime devam edilmesi kararı sonucu, sermaye yoğun yerine sözgelimi emek yoğun üretim tekniğine geçilmesi ciddi ölçüde yatırım seviyesini düşürecektir. Yatırım malları ile birlikte diğer üretim faktörleri üzerine de konulmuş olsalar dahi, sermaye malları fiyatında artış yaratması nedeni ile vergiler yine yatırım planlarında düşüş yaratacaktır. Özellikle gümrük vergisi gibi vergiler ithal girdiye ihtiyaç duyan firmalar için ciddi bir maliyet

²⁴ Hall, Papell, **Op.cit.**, s.317.

unsuru yaratmaktadır²⁵.

Öte yandan, kamu yatırımları milli gelir düzeyi, büyüme ve istihdamı artırması açısından bir ülke ekonomisi için son derece önem arz etmektedir. Her ne kadar devlet tarafından toplanan vergilerin özel sektör kullanılabilir gelirini azalttığı ve yatırımcı karları üzerinden oransal olarak alınan bir kayıp olduğu düşünülse de, firma ve hane haklarından alınan vergiler kamusal yatırıma yönlendirildiği ölçüde ekonomik büyüme ve iktisadi faaliyetlere ivme kazandıracaktır.

1.3. MİKRO İKTİSADİ DÖNEM BÜYÜKLÜĞÜNÜN BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ

İktisadi büyüme, hem konjonktürel dalgalanmaları hem de trend anlamında değişimleri içeren bir süreçtir. Büyüme trendi ile ifade olunan kavram, iktisadi genişlemenin uzun dönemli ölçüm oranıdır. Endüstriyel ekonomilerin, on yıllık hatta bir asırlık bir zaman dilimleri boyunca sürdürebildikleri büyüme trendleri söz konusu olmaktadır. Konjonktürler ise, trend içinde gözlenen kısa dönemli dalgalanmalardır. Büyümenin trend üzerine çıktığı zaman dilimi birkaç ya da birkaç yılı kapsar. Bu süreci takiben, ekonominin daraldığı ya da trendin altında bir büyüme oranına ulaştığı gözlenir²⁶. Bu bağlamda, eksik istihdam koşullarında bir ekonominin, tam istihdama ulaşma aşamasında meydana gelen üretim artışları kısa dönemli iş çevrimlerine (business cycles) dayalı sınırlı bir büyümeye işaret eder. Öte yandan iktisat politikaları tarafından hedeflenen durum ise, tam istihdam halinde olan bir ekonominin, yeni faktör girdileri ya da teknolojik ilerlemeler sayesinde üretim kapasitesini arttırabilme gücüne dayalı orta ve uzun vadeli bir büyüme dinamiğidir²⁷.

²⁵ Özhan Uluatam, **Kamu Maliyesi**, 6. Bsk., Ankara, İmaj Yayınevi, 1999, s. 318-319.

²⁶ Richard Stutely, **Guide to Economic Indicators: Making Sense of Economics**, Princeton, New Jersey, The Economist Series, Bloomberg Press, 2003, p.41.

²⁷ Türkiye Ekonomi Kurumu, "Büyüme Stratejileri", Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu, Tartışma Metni 2003/ 5, (Çevrimiçi) http://www.tek.org.tr/dosyalar/BS_Rapor.pdf , 13 Haziran 2010, s.4.

Denilebilir ki, kısa dönemli büyüme bir ekonomi için zorunlu olarak sağlanması gereken bir hedeftir. Atıl kapasitelerin harekete geçirilmesi sureti ile sağlanan dönemsel büyümenin ise uzun vadede sürdürülebilir bir yapıya ulaştırılması esastır. Tam kapasite sınırlarında çalışan ekonomiler için, mevcut kaynakların verimliliğini arttırmak ya da yeni girdi kaynakları yaratmak ise iktisat politikalarının temel hedefleri arasındadır.

1.3.1. AZALAN VERİMLER YASASINDAN KAYNAKLANAN KISA DÖNEMLİ BÜYÜME

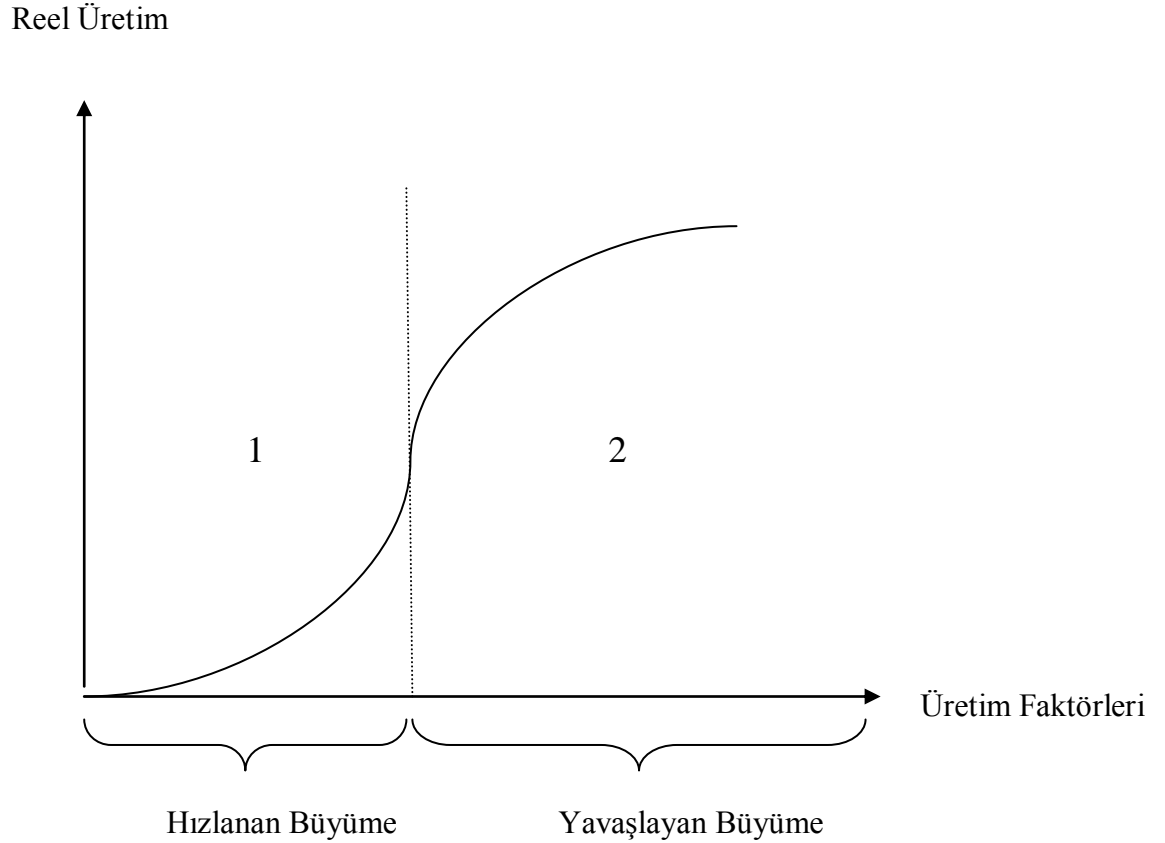
Kısa dönemde teknolojik yeniliklerden faydalanmaksızın ya da teknolojik gelişmelere ihtiyaç duyulmaksızın üretimde nispi bir artış sağlanması olasıdır. Burada daha önce de detaylı olarak bahsedildiği üzere teknik ya da iktisadi anlamda etkinlik artışına bağlı bir büyüme söz konusudur.

Kısa dönemde üretimin azalan verimler yasasına tabi olduğu mikroiktisadi gerçeğinden hareketle, büyümenin de kısa dönemde azalarak artış gösteren ve nihai anlamda durağan hale gelen bir seyir izlediği düşünülmektedir.

Kısa dönemli büyüme bu yönü ile veri teknoloji altında üretim faktörlerinden birindeki artışın yarattığı katma değer artışına bağlı sınırlı bir büyümedir.

Kısa dönemli büyüme analizi, kısa dönemli firma toplam fiziki üretim eğrisinden hareketle tanımlanan ancak makroiktisadi anlamda kullanılan **prodüktivite fonksiyonu** ile ifade edilmektedir.

Şekil-1.4: Makroiktisadi Prodüktivite Fonksiyonu

Hatırlanacağı üzere, teknoloji düzeyinin ve diğer üretim faktörlerinin sabit varsayıldığı bir ortamda, sözgelimi emek faktörü miktarı ile üretimini artırma politikası güden bir firma için, birim emek artışları karşısında, firma üretimi önce artarak artış gösterir, yani bir önceki emek artış miktarı düzeyine göre üretim artış hızı sürekli yükselir. Bu aşamada emeğin marjinal verimliliği artış göstermektedir. Belli bir istihdam seviyesine dek bu artış sürerken, bir noktadan sonra üretim yine artmaya devam eder, ancak girdi miktarı eş oranda artırılıyor olsa bile üretim ivmesi azalır, yani artış oranı düşüş gösterir. Emek olarak seçilen değişken girdinin ise marjinal verimi düşüş göstermektedir. Firmanın istihdamını sürekli artırarak üretimini taşıyabileceği maksimum bir seviye vardır ki bu noktada emeğin marjinal verimi sıfır olmaktadır. Bu noktadan itibaren emek girdisi arttırılsa bile üretim düşüş göstermeye devam edecektir. Üretim sürecinde her bir periyotta, eş oranlarda arttırılan girdi miktarına rağmen, üretim artışının her seferinde bir öncekine göre

azalıyor olması, yani sermayenin marjinal etkinliğinin ya da emeğin marjinal verimliliğinin azalması üretimin azalan verimler yasasına tabi oluşunun doğal bir sonucudur. Bu mikroiktisadi gerçekten hareketle kısa dönem büyüme olgusu da kolaylıkla açıklanabilir.

Şekil-1.4' de gösterilen **Makroiktisadi Prodüktivite Fonksiyonu**, şekil itibariyle azalan verimler yasasının bir sonucudur. Girdi miktarının artırılması ile 1 nolu üretim bölgesi içinde kalındığı sürece üretim artışı hızlanır. Büyüme hızında bir artış gözlenir. Ancak üretim ekonomisinin faktör girdisi açısından doyumluğa ulaştığı bir nokta vardır ki bu noktadan sonra 2 nolu üretim bölgesinde izlenen büyüme dinamiklerince üretim artışı hızı düşer yani büyüme hızı geriler.

Kısa dönemli büyüme süreklilik göstermeyen ve ulaşılan belli bir maksimum seviyeden sonra gerileme trendine giren bir dinamik arzeder.

Kısa dönemli büyümenin durduğu noktada teknik ya da iktisadi anlamda etkinlik ulaşabileceği maksimum seviyeye ulaşmış demektir. Teknik anlamda fiziki üretimin artırılması olanaksız iken, öte yandan iktisadi anlamda karın maksimize edildiğini düşünelim. Etkinliğin arttırılmadığı ve teknolojik yeniliklerin devreye sokulmadığı böyle bir ortamda kısa dönemde üretimi ve büyümeyi arttırmanın iki alternatif yolu bulunmaktadır²⁸:

❖ **Yatay Büyüme:** Dış ticaret olanaklarının olmadığı, üretim girdilerinin tam kapasite kullanıldığı bir ortamda, sınırlı da olsa büyümeyi arttırmanın yolu, mevcut ürün için talebin artırılabilmesi amacı ile yeni pazarlar bulmaktır. Burada veri teknoloji altında, yeni üretim tesisleri kurularak veri ürünün üretimi artırılır yani yatay anlamda bir yatırım söz konusudur. Ancak keşfedilen yeni pazarların da artık doyumluğa ulaştığı noktada talebi ve üretimi arttırmak yine olanaksız hale gelecektir. Öte yandan hane halkının satın alma gücünün yeterli olduğu ekonomilerde nüfus artışı da bu şekilde suni

²⁸ Gürak, **Op.cit.**, s.182.

anlamda yatay bir büyümeye katkıda bulunacaktır.

❖ **Ücret İndirimi:** Parasal anlamda büyüme artışı sağlayabilmek adına genellikle firmaların maliyetlerini kısma yolu ile karı artırma yönünde politika izledikleri görülmektedir. Sözelimi ücret indiriminde bulunan bir firma, sabit bir katma değer düzeyinde faktör maliyetleri açısından sağladığı tasarruf ile sadece geçici olarak karlılık seviyesini yükseltebilecektir. Bu politikanın uzun dönemli etkilerine bakıldığında, istihdam düşüşü, hane halkı gelirlerinde azalma ve zincirleme olarak da toplam talepte azalma ortaya çıkacak, nihai anlamda büyüme daha da gerileyecektir.

Görüleceği üzere kısa dönemli büyüme, süreklilik göstermeyen, suni ve anlık bir büyümedir.

1.3.2. TEKNOLOJİK VERİMLİLİK ARTIŞINA BAĞLI OLARAK GÖZLENEN ORTA VE UZUN DÖNEM BÜYÜME DİNAMİKLERİ

Orta ve uzun vadeli büyüme dinamikleri, mutlaka teknolojik verimlilik artışı ile beslenmektedir. Veri ürünü üretmeye devam eden bir ekonomi, teknolojik gelişmelere bağlı yeni üretim yöntemlerinden faydalanarak orta vadeye büyüyen bir sürece girebilir. Uzun dönemli büyüme ise mutlaka yeni üretim teknolojilerinin yanı sıra yeni bir ürünün üretiminin de devreye girdiği bir süreçtir. Uzun dönemli büyümeyi kısa dönemden ayıran temel fark, yeni bir ürünün üretiminin yapıyor olmasıdır.

Büyüme olgusunun teorik temellerine baktığımızda görülen odur ki, büyüme modellerinin birçoğunun, teknolojik girdi düzeyini veri kabul ettiği, bazılarının ise analize teknolojik gelişmeleri dahil ettiği ancak, teknolojiyi dışsal ve yansız bir büyüklük olarak aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda teknoloji, büyümeye yön

veren ancak kontrol edilemeyen bir dış etkidir. Bu bakış açısına göre üretimi organize eden firmalar ve makro anlamda ekonomiler, teknolojik ilerlemeye katkıda bulunamıyorlardı. O halde teknolojinin varlığını kabul etmek yeterli olmamakta öte yandan teknolojiyi kullanan, geliştiren ve mevcut teknolojiden yeni teknolojiler üreten beşeri sermayeye, yani nitelikli emek faktörüne de uzun dönem ve kalıcı büyüme dinamikleri açısından yer vermek gerekmektedir.

Teknolojik gelişme, aynı miktarda girdi ile daha fazla çıktı üretilmesi olarak tanımlanır. Üretim prosesinde, daha verimli ve gelişmiş teçhizat kullanımı, daha kalifiye işgücü istihdam etme ya da tümüyle üretim organizasyonunda yapılacak yenilikler ve düzenlemeler ile aynı miktarda çıktının daha düşük bir girdi düzeyi ile sağlanması da teknolojik gelişmeye işaret eder²⁹.

Mikroiktisadi analiz ışığında, kısa dönemde azalan verimler yasası dinamiklerince üretim yapan ve sınırlı bir büyümeye mahkum olan firma, uzun dönemde Ölçek Ekonomilerine ya da diğer bir ifade ile Ölçeğe Göre Getiri Yasasına tabidir. Firmalar uzun dönemde belli bir üretim ölçeğinden bir diğer üretim ölçeğine geçerek girdi ve maliyet yapılarında tasarruf elde ederler. Bu mikroiktisadi gerçekten hareketle ekonomilerin de uzun dönemli ve sürdürülebilir büyüme dinamikleri şu şekilde özetlenebilir:

- ❖ **Orta Vadeli Büyüme Dinamikleri:** Orta dönemli büyüme, sürekliliği sağlanamayan kısırlı bir büyüme sürecine işaret eder. Teknolojik yeniliklerden faydalanarak, veri ürünü daha düşük birim maliyetle üreten bir ekonomi, karlılık oranında ciddi bir artış sağlayabilir.

Ancak burada ürün farklılaştırılması söz konusu olmadığından, sabit bir talep esnekliği varsayımı altında, talep artışı da sınırlı kalacak, piyasanın doyum noktasına ulaştığı anda, sektör ya da daha makro anlamda ekonominin büyümesi de duracaktır. Zira büyümeye yön veren salt üretim artışı değil, talep ile beslenen bir tüketim potansiyelidir de aynı zamanda.

²⁹ Erdal M. Ünsal, **Mikro İktisat**, Genişletilmiş 5. Bsk., Ankara, İmaj Yayınevi, 2004, s.274.

Orta dönemli bir büyüme modeli birim üretim maliyetlerini düşürmek ya da geliri arttırabilmek suretiyle yeni teknolojiyi kullanma faaliyetini içerir. Bu tür büyüme aşağıda yer alan başlıca dört üretim prosesine konu olur³⁰ :

1. Ekonominin katma değeri sabittir ancak bunu üretmek için kullanılan girdi düzeyi kısa dönemli analize göre artık daha düşüktür, yani maliyetler aşağıya çekilmiştir.
2. Aynı düzeyde girdi bileşimi ile üretim teknolojisindeki yeniliklere bağlı olarak daha çok katma değer yaratılmaktadır yani üretim hacmi maliyet artışı olmaksızın artar.
3. Hem maliyet, hem de üretim hacmi birlikte artış gösterir ancak, katma değer artış hızı maliyet artışından yüksektir.
4. Hem katma değer hem de maliyette bir düşüş gözlenirken, katma değerdeki düşüş maliyet düşüşünden daha azdır.

❖ **Uzun Vadeli Büyüme Dinamikleri** : Ülke ekonomileri sürdürülebilir büyümenin sağlandığı dönem büyüklüğüne, ancak uzun vadede ulaşabilir.

Bir ekonominin performans göstergesi olan uzun dönemli iktisadi büyümeyi hızlandıran ya da yavaşlatan iki ana faktör söz konusudur ki bunlardan birincisi işgücünün verimliliğini çoğaltan teknoloji düzeyi, diğeri ise ekonominin sermaye yoğunluğudur.

Uzun vadede firma ve ekonomiler artık teknoloji ile beslenen yeni üretim yöntemleri yanında, yeni ürünlerle de rekabet ve pazarlama faaliyetlerinden faydalanmaktadırlar. Piyasada var olan geleneksel ya da mevcut ürünler bu

³⁰ Gürak, **Op.cit.**, s.198.

aşamada yeni ürünlerle çeşitlendirilmekte, mevcut pazarlarda yeni alıcı kitlesi yaratılmakta ya da bütünüyle yeni pazarlarda bir tüketim potansiyeli yakalanmaktadır. Mevcut ürün ve üretim yöntemi ve var olan pazarlarla sağlanan tüketim ve büyüme süreğenlikten uzak ve doyum noktasına kısa sürede ulaşan bir seyir gösterir.

Firmanın kısa dönemde katlanmak durumunda olduğu bir takım sabit maliyetler söz konusu iken, uzun dönemde sabit ve değışken girdi ayrımı tamamen ortadan kalkar ve tüm girdiler değışken nitelik kazanır. Bu yönü ile uzun dönem büyüme, yeni üretim teknolojilerinin öngördüğu şekilde, firmanın girdi bileşimi ile oynayarak üretimini arttırmasına olanak tanıyan bir süreçtir. Bu süreç içinde firma en düşük maliyeti yakaladığı girdi bileşimine olan tanıyan teknolojik üretim yöntemini seçer ve o noktada hedeflediği üretim düzeyine ulaşır. Burada bir üretim faktörünün diğerine ikame edilebilirlik derecesini belirleyen şey ise yine üretim teknolojisinin kendisidir. Firma emek yoğun ya da sermaye yoğun üretim tekniklerinden birine yönelebilir.

Uzun dönemli büyümeyi teknolojik gelişmelerle yakın anlamda tutan açıklamaların bu bölümünde, uzun dönem dinamikleri altında teknolojik gelişmelerin iktisadi göstergelerle doğrudan ilişkisinden kısaca bahsetmek de faydalı olacaktır.

1.3.3. TEKNOLOJİK GELİŞME İLE BESLENEN SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜMENİN MİKRO İKTİSADİ AKTÖR VE BÜYÜKLÜKLER İLE ETKİLEŞİMİ

Firmaların ve makro ölçekte ülke ekonomilerinin büyümesinin uzun vadeli bir olgu olduğu açıktır. Daha da uzun vadede, yakalanan bu büyüme oranının sürdürülebilirliği ise hem makro hem de mikro iktisat politikalarının temel uğraşı konusudur.

Büyümenin mikro temellerinden hareketle düşünülürse, üretimini arttıran firmanın; karını arttırması ya da maliyetlerini aşağıya çekmesi sonuç olarak sadece o firmanın gelirini arttırmaz, öte yandan makro etkileşimler vasıtası ile piyasa ve hane halkı üzerinde zincirleme etkiler de devam eder. Bu anlamda makro iktisadi analize konu olan büyüme olgusunun temelinde bir mikro analizin yattığı unutulmamalıdır. Zira basit döngüsel akım modelinin de öngördüğü üzere, firma bir yandan yarattığı katma değer ile ekonomik büyümenin lokomotifi iken, öte yandan istihdam ettiği işgücü karşılığı kendisi için maliyet yaratırken aynı zamanda, emeğin karşılığı olarak yaptığı ücret ödemesi ya da diğer üretim faktörlerini girdi olarak kullanması karşılığı yaptığı faiz vs ödemelerle aslında diğer üretim faktörlerinin, yani hane halkının gelirlerini oluşturmaktır. Hane halkının iş gücüne katılması ya da emek dışı diğer üretim faktörlerini arz etmesi karşılığı kazandığı bu faktör gelirleri ise yine firmaların yapmış olduğu üretime talep kaynağı olacak ve tüketim harcamaları olarak ekonomiye tekrar geri dönecek ve firma gelirini oluşturacaktır.

Uzun dönem büyüme süreci içinde olan bir firmanın, öncelikle daha kısa dönemli orta vade büyüklüğünde, veri bir ürünü yeni üretim teknikleri ile ürettiğini varsayalım. Daha önce de vurgulandığı üzere mevcut ürünü üretmeye devam eden firma büyümesini ya maliyet düşüşü ile ya da aynı maliyet yapısı altında daha fazla üreterek sağlar. Maliyetlerini düşüren firma, ya emekten tasarruf eder ya da diğer girdilerde kısıtlama yapar. Firma daha az işgücü kullanarak aynı üretim düzeyini yakalayabiliyor ise, yani emek tasarruf edip daha az işgücü kullanarak, ancak emek verimliliğini arttıran bir üretim teknolojisine geçti ise ve varsayımsal olarak üretim düzeyinin ve işgücüne ödenen ücretin aynı kaldığı düşünülür ise firmanın maliyet düşüşüne bağlı olarak karlılığı artacaktır. Ancak nihai anlamda katma değerde bir artış söz konusu değildir. Bu durumda istihdam azalışına bağlı olarak ve ücretler de sabit iken işgücünün refahında bir artış gözlenmez ve gelir dağılımı girişimci lehine artış gösterecektir. Öte yandan sermaye faktörünün geliri olarak ifade edilen karlılık düzeyinde artış gözleneceğinden, sermaye girdisinin üretimden aldığı pay artış gösterecektir.

Girdi fiyatları, faktör gelirleri, ücret düzeyleri, kar dağılımı, fiyat politikası gibi birçok değişkenin karşılıklı etkileşimi sonucu oluşan piyasa dinamiklerini anlayabilmek, analize konu bu değişkenlerden bazılarını analiz başında veri kabul edebilme

gücüne bağlıdır. Sözelimi aynı ürünü, değişik teknolojiler ile üreten bir firmanın makro ekonomiye katkı büyüklüğü, ancak doyuma ulaşmayan bir talep yapısı varsayımı altında anlam kazanmaktadır. Fakat, gerçek iktisadi ortam, azalan marjinal fayda ve tatmin düzeyi gerçeğine bağlı olarak, talebin belli bir noktadan sonra artık mevcut üretime cevap vermediği yönündedir. Bu aşamadan sonra talebi arttırabilmek geleneksel yaklaşım gereği artık sadece nüfus artışına bağlı hale gelecektir.

Öte yandan piyasa rekabet düzeyinin varlığı, yani piyasanın rekabetçi yapıya yakınlık düzeyi de fiyatlama kararını etkileyeceğinden, aynı zamanda karlılık düzeyini ve talebi uyarabilme gücünü de etkileyecektir. Ürün kalite ve tatmin gücü değişmese bile fiyat düşüşü talebi canlandıran önemli büyüklüktür. Yeni ürünü yeni üretim teknolojileri ile üreten firma, ya eski fiyata sadık kalacak karını arttıracak ya da piyasanın elverdiği rekabet ortamından faydalanmak amacı ile fiyatı kırarak daha çok satış yapabilecek, böylelikle toplam kar düzeyini arttıracaktır.

Aynı ürünü üreterek sağlanmaya çalışılan büyümenin kısa ve orta vadeli bir büyüme yapısı yarattığı, sınırlı ve sürdürülebilirlikten uzak olduğu daha önce vurgulanmıştı. Eğer ekonomi yeni üretim yöntemleri ile yeni bir ürünü üretiyor ise asıl uzun vadede büyüme ve refah artışı yaratabilecek bir sürece girecektir.

Teknolojik bilgiden faydalanarak yenilikçi üretim yöntemleri ile bu kez yeni bir ürünün piyasaya sunulduğu bir ortamda, firma her şeyden önce piyasa yapısından bağımsız olarak, yeni üretim teknolojisini elinde bulundurması ve bu üretim bilgisinin mülkiyet hakkını elinde saklı tutması anlamında tekelci konumda olacaktır. Öte yandan piyasada bu ürüne ikame bir ürün olmaması nedeni ile başlangıçta fiyatı da yine firmanın belirleyeceği düzeyde olacaktır. Bu aşamada yeni ürüne talep henüz doyum sınırının çok çok altında olacağından talep düzeyi yüksek olacak, başlangıçta tekelci konumda olan firma tek başına bu talebi karşılamakta güçlük çekecek ve fiyat daha da yükselecektir. Bu da görece olarak piyasa yapısı bütünüyle tekelci olmasa bile başlangıç karlarının tekelci düzeye yakın olması

sonucunu doğuracaktır³¹.

Rekabet gücü, fiyat, tüketici talep yapısı gibi değişkenlerden bir ya da birkaçını analiz süresi boyunca sabit ya da veri kabul etmek, geriye kalan diğer iktisadi değişkenler arası ilişkileri saptama konusunda kolaylık sağlamaktadır. Ancak ne yazık ki gerçek ekonomik ilişkiler çok sayıda parametrenin öngörülemez şekilde etkileşim halinde bulunduğu ve veri büyüklükleri tanımlamanın olanaksız olduğu bir ortamda gerçekleşmektedir.

Gerçek bir piyasa ortamında makro ekonomik aktörlerin etkileşimlerine bağlı olarak ilişkilerin yönünü tespit etmek bu anlamda oldukça güçtür.

1.4. BÜYÜMEYİ ETKİLEYEN DİĞER BÜYÜKLÜKLER

Bir ekonominin büyüme dinamiklerini oluşturan değişkenler arası ilişkileri belirleyebilmek için, o ekonomik sistemin arz ya da talep cephesinden hangisini büyümenin lokomotifi olarak gördüğü analizin başında mutlaka tespit edilmelidir.

Bu bölümde T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün Aralık 2008 Tarihli, Dokuzuncu Kalkınma Planı çerçevesinde yürüttüğü, iktisadi aktörler ve ekonomik göstergeler arasındaki etkileşimi analiz eden **Makro-Arz/ Makroekonometrik Model** çalışmasından geniş ölçüde faydalanılacaktır. Söz konusu modelleme arz yönlü ve uzun dönemli olup, büyümeye yön veren ilişkiler yedi ana bloktan oluşmaktadır. Mal Piyasasında Arz ve Talep Bloğu, İşgücü Piyasası Bloğu, Para Bloğu, Ücret ve Fiyat Bloğu, Ödemeler Dengesi Bloğu, Kamu Bloğu alt başlıkları altında modelin matematiksel maket yapısı denklem ve denkliklerle ele alınmış ve teori ve uygulama

³¹ Gürak , **Ibid**, s. 216, 217.

anlamında modelin analizi ve geliştirilmesi amacıyla kamuoyuna ve ekonomik araştırmacılara sunulmuştur. 2007- 2013 yılları arası kalkınma planı çalışmaları için geliştirilen model, arz ve talep piyasalarının karşılıklı etkileşimine olanak tanımakta ancak uzun vadeli analizde arz cephesi ekonomik büyümeye yön vermektedir. Ayrıca analiz faktör verimliliği başta olmak üzere, verimlilik ve katma değer artışlarının iktisadi gelişmenin dinamiği olduğunu ön plana çıkarmaktadır. Bu kavramlar arasındaki etkileşim daha önce detaylı olarak vurgulanmıştır.

DPT Makro-Arz / Makroekonometrik Modeli hiç şüphesiz analiz yöntemi ve modelleme yapısı gereği makro boyutta bir çalışmanın ürünüdür. Ancak bu makro döngüyü oluşturan mikro aktörler arası etkileşime yönelik çalışmalar modelin işleyişine geniş lde işık tutmaktadır. Bu amaca yönelik olarak çalışmanın bu alt bölümünde mikro etkileşimlerin nasıl bir makro sistem oluşturduğu vurgulanmaya çalışılacaktır.

Bilindiği üzere gayri safi milli hasıla, hem tanım hem de hesaplama yöntemi olarak üç farklı analize konu olmaktadır. Buna göre milli gelir büyüklüğü üretim açısından tanımlanabileceği gibi, harcama açısından ya da gelir dağılımı açısından da ifade edilebilir. En yaygın olarak kullanılan yöntem milli gelirin üretim açısından tanımlanmasıdır. Çeşitli sektörler tarafından yaratılan nihai anlamda mal ve hizmet büyüklüklerinin cari fiyatlar (fiyatlar genel düzeyi) zerinden parasal ifadesi üretim yolu ile milli gelir ifadesidir. Ekonominin arz kapasitesine bağlı olarak yapılan bu tanımlama büyük lde yol gösterici olmaktadır. Öte yandan yaratılan katma değeri, talep adı altında karşılayan bir diğer kesim olan tüketicisi açısından da milli gelir tanımlamaları yapılmaktadır. Harcama yolu ile milli gelir hesapları ise sadece nihai üretime yapılan hane halkı harcamaları değil, aynı zamanda her türlü yatırım harcamaları, kamu kesiminin harcamaları ve net ihracat büyüklüğünü de içine alır. Bu aşamada denilebilir ki, analizi derinleştirmek açısından milli gelir hem arz hem de talep bloğu açısından ikili bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Nihai aşamada arz ve talebin dengede olduğu istikrarlı ekonomiler açısından üretim büyüklükleri üzerinden hesaplanan milli gelir büyüklüğünün, nominal anlamda ekonomide yapılan toplam harcama büyüklüğüne eşit olması beklenmektedir. Bu nedenle arz ve talep cephesi açısından ikili blok ayırımına tutulan ekonomik hesaplamalar son aşamada birbirine denk sonuçlar üretmektedir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı Modelinin işleyiş açısından bütünsel formunu yansıtan Makro-Arz Maket Formu da bu ikili ayrıma tabi tutularak aşağıdaki temel denklemlerle basitleştirilmiş olarak ifade edilmektedir³²:

$$\mathbf{GDP_P = Y + MTAX}$$

$$\mathbf{GDP_E = CP + CG + IP + IG + S + (X - M)}$$

$$\mathbf{GDP_P = GDP_E = GDP}$$

$$\mathbf{Y + MTAX = CP + CG + IP + IG + S + (X - M)}$$

Üretim Yolu İle Gayrisafi Yurtiçi Hasıla olarak ifade edilen **GDP_P** büyüklük olarak, *Sektörel Üretimler Toplamı* olarak gösterilen **Y** ile *İthalat Vergisi* olarak ifade edilen **MTAX** büyüklüğü toplamına eşittir.

Harcamalar Yolu İle Gayrisafi Yurtiçi Hasıla olarak ifade edilen **GDP_E** ise büyüklük olarak, Özel Kesim Tüketim Harcamaları (**CP**), Kamu Kesimi Tüketim Harcamaları (**CG**), Özel Kesim Yatırım Harcamaları (**IP**), Kamu Kesimi Yatırım Harcamaları (**IG**), Stok Değişmesi (**S**) ve Toplam Mal ve Hizmet İhracat ve İthalatı arasındaki fark (**X – M**) büyüklüklerinin toplamına denk olmaktadır.

Söz konusu analizde **GDP_P**, **GDP_E**, **GDP**, **Y**, **MTAX**, **CP**, **CG**, **IP**, **IG**, **S**, (**X – M**) büyüklükleri reel ve içsel değişkenlerdir.

³² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Op.cit.**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/modelkitabi-Tr.pdf>, 14 Kasım 2009, s.9.

1.5. BÜYÜMEDE TALEP FAKTÖRÜ ve TÜKETİM OLGUSU

Harcamalar itibariyle milli gelir büyüklüğü ve büyüme analizlerini yapabilmek etkin bir talep analizini de gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda özellikle yurtiçi talep büyüklüğü ile iç ve dış ekonomik krizler, fiyatlarda görülen değişimler, yerli paranın değeri, faiz ve döviz kuru, beklentiler gibi daha birçok davranışsal parametrenin karşılıklı etkilerini saptamak, büyüme analizleri açısından önem arz etmektedir. Bu aşamada büyüme yaratan talep dinamikleri, hanehalkı harcamaları olarak adlandırılan, “özel sektör tüketimi” referans alınarak irdelenecektir. Dokuzuncu Kalkınma Planı kapsamında oluşturulan, DPT Makro-Arz Makroekonometrik Modeli/ Mal Piyasası Talep Bloğu incelendiğinde, GSYİH, nihai harcama kalemleri ile tanımlanmıştır. Bu nihai harcama kalemleri, Özel Tüketim, Kamu Tüketimi, Özel Sabit Sermaye Yatırımı, Kamu Sabit Sermaye Yatırımı, Stok Değişimi ve Mal ve Hizmet İthalat ve İhracatıdır. Bilindiği üzere *Özel Tüketim Harcamaları*, *Özel Sabit Sermaye Yatırımları* ve *Mal İhracatı* davranışsal olarak belirlenen harcama kalemleridir. *Kamu Tüketimi* ve *Kamu Yatırımı* kalemleri kamu bloğunda belirlenen bütçe rakamlarından elde edilmektedir. *Stok Değişimi*, büyümeye katkısı sıfır olacak şekilde varsayılmaktadır. *Hizmet İthalat ve İhracatı* ödemeler dengesi bloğunda dışsal olarak belirlenmektedir. *Mal İthalatı* ise, arz ve talep arasındaki dengeyi sağlayan ve sistemi kapatan değişkendir³³.

Türkiye açısından 2009 yılı verileri dahilinde Harcama Yolu ile hesaplanan Gayrisafi Yurtiçi Hasıla kalemlerine baktığımızda, ağırlıklı olarak en yüksek bileşenin, %70 lik pay ile ***Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi***'ne ait olduğu göze çarpmaktadır. İkinci ağırlıklı harcama kaleminin %20 lik pay ile, **Kamu Kesimi** (%4) ve **Özel Sektörün** (%16) ***Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu*** olarak ifade edilen **Yatırım Harcamaları** olduğu görülmektedir. Daha sonra sırası ile %13'lük ağırlık ile **Devlet Nihai Tüketim Harcamaları**, negatif yönde %4'lük pay ile **Mal ve Hizmet İthalat** (%28) **ve İhracat** (%24) **Farkı'nın** Gayrisafi Yurtiçi Hasıla harcama büyüklüklerini

³³ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Op.cit.**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/modelkitabi-Tr.pdf>, 28 Mart 2010, s.13.

oluşturduğu izlenmektedir³⁴.

2009 yılı örneği gibi global kriz etkilerinin yoğun yaşandığı dönemlerde hane halkı tüketimi olarak adlandırılan özel tüketimin ciddi düşümler gösterdiği ve büyüme hızında gözlenen düşüşün temel nedeninin doğrudan bu kalemden görülen hacmin daralmasından kaynaklandığı izlenmiştir.

1.5.1.ÖZEL TÜKETİM HARCAMALARI TARAFINDAN TETİKLENEN TALEP KAYNAKLI BÜYÜME

Keynesyen İktisadın çıkış noktasını oluşturan **Efektif Talep** kavramı, ekonomi dinamiklerini talep kaynaklı bir zemine oturtmaktadır. Ekonomide izlenen yetersiz bir talep hacmi, mevcut kapasitelerin (atıl kapasitelerin her daim bulunduğu varsayımı altında) kullanım dışı ve de üretimin düşük düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Keynesyen analizde, milli gelir düzeyini belirleyen temel faktör de toplam talep fonksiyonudur. Toplam talebin en önemli kalemlerinden birisi ise Tüketim Talebidir.

Büyümede talep faktörünün etkisi nihai anlamda harcama bloğunu oluşturması itibarıyla oldukça önem arz etmektedir. Akım büyüklük olan tüketim kaleminin lokomotif aktörü olan özel sektör ve hane halkı talep yapısı, büyük ölçüde davranışsal bir büyüklük olması nedeni ile birçok değişkene bağlı olarak şekillenmektedir. Satın alma istek ve yeterliliği olarak tanımlanan talep olgusu, “istek” kavramı açısından davranışsal, sosyal ve kültürel bir boyut sergilerken, bu isteğin öte yandan “satın alma gücü” ile destekleniyor olması ekonomik bir zarureti ve bağımlılığı doğurmaktadır. Hem davranışsal iktisat analizinden kaynaklanan güçlükler, hem de talebi etkileyen diğer içsel ve dışsal parametre sayısının çokluğu, tahmin edilebilir ve ölçülebilir bir talep yapısı ortaya koymayı güçleştirmektedir.

³⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, “Temel Ekonomik Göstergeler (Ocak- Şubat 2010)/ Büyüme Hızları (Harcama Kalemleri)”,

(Çevrimiçi)

<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC248C58B8FF6A4145>, 06 Mart 2010.

Çalışmanın bu alt bölümünde büyüme ile ilişkileri çerçevesinde talep olgusu ve tüketim bileşenleri irdelenmeye çalışılacaktır. Yapılan açıklamalar salt basit teorik gerçeklerin tekrarı değildir; tüketim olgusu doğrudan büyüme ile ilişkilendirilerek karşılıklı etkiler irdelenecektir.

1.5.2. ETKİNLİK ARTIŞI VE GELİR DAĞILIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bir ülke ekonomisinde büyümenin lokomotifinin hane halkı tüketimi, hane halkı tüketiminin kaynağının ise yine hane halkının harcanabilir gelirinden tüketime ayırabildiği pay olduğu açıktır. Daha dolaysız bir ifade ile bireyler gelirleri elverdiği ölçüde tüketim yapabilirler. Bir ülke ekonomisinin tüketim potansiyeli ve harcama alışkanlıkları da doğrudan o ülke ekonomisindeki gelir dağılımının yapısı ile yakından ilintilidir.

Ulusal gelirin üretilmesine katkıda bulunan çeşitli üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları ücret, faiz, rant ve kar olarak ifade edilen faktör gelirlerinin, iktisadi aktörler arasındaki dağılımını ifade eden **Fonksiyonel Gelir Dağılımı**³⁵, ülke ekonomilerinin tabi olduğu iktisadi sisteme ve ekonomi politikalarına göre farklılıklar göstermektedir. Basitleştirilmiş bir varsayım ile emek sahibi olan işçilerin elde ettikleri ücret gelirleri ile, sermaye sahiplerinin elde ettikleri kar faktör gelirlerinin toplamı ve bu iki gelir grubu arasında yeniden dağılımı sorunu büyümenin de temel sorunsalı olarak ele alınmaktadır. Gelir dağılımının sermayedar lehine ya da emek lehine olması bir iktisadi sistem sorunsalıdır.

³⁵ Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, “**GELİR DAĞILIMINDA ADALET(SİZ)LİK VE GELİR EŞİT(SİZ)LİĞİ:TERMINOLOJİ, TEMEL KAVRAMLAR VE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ**”, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, (Çevrimiçi)

<http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-gelir-dagilimi.pdf>,

14

Kasım 2009, s. 1.

Öte yandan, bir ülkede belli bir dönem içinde üretilen gelirin toplam nüfusa bölüdüğü basit matematiksel ifade ile **Kişisel Gelir Dağılımı**³⁶ da yine milli gelir ve büyüme muhasebesi içinde sıkça bahsedilen bir kavramdır.

Kişisel gelir dağılımı, gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımından ziyade, dahil olduğu üretim faktörü grubundan bağımsız olarak bireyin ulusal gelişmişlikten aldığı pay dahilinde, en yüksek ve en düşük gelir grupları arasındaki yüzdesel farkı ortaya koymak amacıyla yürütülen bir çalışmanın ürünüdür.

1.5.3. GAYRİSAFİ YURTIÇİ HASILA, KİŞİSEL VE REEL KULLANILABİLİR GELİR ve BÜYÜME ETKİLEŞİMİ

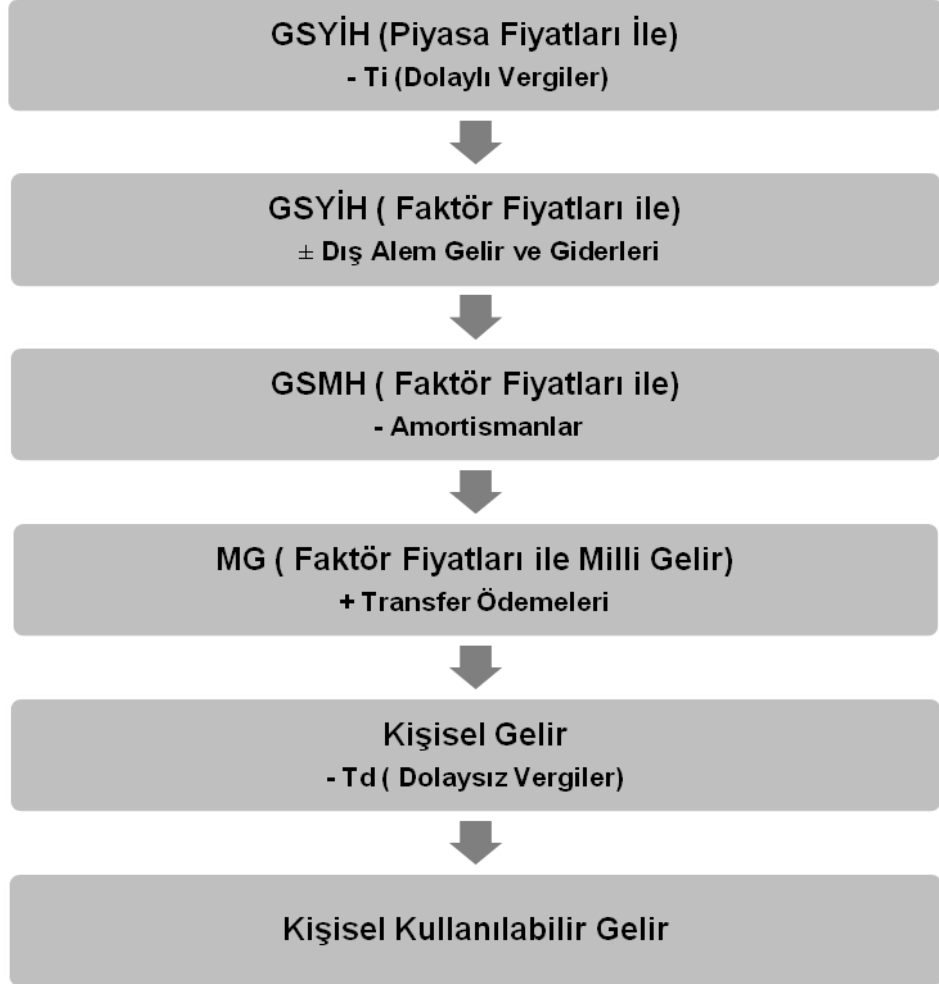
Milli gelir büyüklüğü ve bu ölçümün , referans alınan yılı takip edenardışık yıllar itibariyle gösterdiği trend olarak ifade edilen büyüme, bireysel refah artışının da bir göstergesidir.

Bir ülke ekonomisi dahilinde ve sadece o ülkenin üretim faktörleri tarafından bir yıllık bir zaman diliminde üretilen tüketime hazır nihai mal ve hizmetler toplamının parasal değeri olarak adlandırılan Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, hesaplama dönemindeki cari fiyatlar baz alınarak hesaplanan yani piyasa fiyatları ile ifade edilen bir büyüklüktür. Bu nedenle doğrudan üretim faktör gelirlerini oluşturmaz.

Yani gayrisafi yurtiçi hasıla demek, hane halkının toplam gelir ve refahı demek değildir. Gerçek bir ekonomik sistem dahilinde düşünülürse devletin ve dış ekonomik aktörlerin de bireysel refaha yön veren faktörler olduğu göz ardı edilemez. Bu anlamda gayrisafi yurtiçi hasılaya dış alem gelir ve giderleri farkı eklenir ise Gayrisafi Milli Hasıla büyüklüğüne ulaşılır. Bu yönü ile GSMH büyüklüğü hala piyasa fiyatları ile ifade olunan bir büyüklük olup kişilerin bireysel refahını ortaya koymaktan uzaktır.

³⁶ Ünsal, **Op.cit.**, s.545.

Şekil-1.5 : Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve Kişisel Kullanılabilir Gelir Arasındaki İlişki

Devletin ekonomik hayattaki varlığı sürece dahil edilir ise ve toplanan dolaylı vergiler GSMH büyüklüğünden düşülür ise faktör fiyatları ile ifade olunan milli gelir büyüklüğüne ulaşılır. Bu anlamda milli gelir hane halkının toplam kazancını ifade eder ve ücret, faiz, rant ve kar gelirlerinin toplamını oluşturur. Ancak bu demek değildir ki hanehalkı bu total gelirin tamamını harcayabilir. Devletin bu üretim faktörleri gelirleri üzerinden doğrudan aldığı vergilerin (dolaysız vergiler) faktör gelirlerinden düşülmesi öte yandan devletin iktisadi hayatta karşılıksız olarak herhangi bir fiziki mal ve hizmet talebi karşılığı olmaksızın ekonomiye enjekte ettiği transfer harcamalarının da milli gelir olan katkısı büyüklüğünde eklenmesi

gerekmektedir. Tüm bu netleştirmelerden sonra geriye kalan büyüklük üretim faktörleri fiyatları ile hane halkı kullanılabilir geliri büyüklüğüne ulaşılır.

Bu ilişkiler basit matematiksel ifadelerle Şekil-1.5'te özetlenmiştir³⁷. Literatürde yaygın olarak kabul edilen kişisel kullanılabilir gelir büyüklüğüne bu şekilde ulaşılabilmeyle birlikte teknik ve tanımsal olarak TÜİK şu açıklamada bulunmaktadır: Hanehalkındaki her bir ferdin elde ettiği kişisel yıllık kullanılabilir gelirlerin (maaş-ücret, yevmiye, müteşebbis geliri ile emekli maaşı, dul-yetim aylıkları ve yaşlılara yapılan ödemeler, karşılıksız burs vb. aynı veya nakdi gelirlerin toplamı) ve de hane bazında elde edilen yıllık gelirlerin (gayrimenkul kira geliri, haneye yapılan karşılıksız yardımlar, 15 yaşın altındaki fertlerin elde ettiği gelirler vb.) toplamından, gelir referans döneminde ödenen vergiler ve bir haneden bir diğer hane veya kişilere yapılan düzenli transferler düşüldükten sonra hanehalkı kullanılabilir gelirine ulaşılmaktadır³⁸.

Hane halkı kullanılabilir geliri makro bir ölçüm büyüklüğü iken, hane ferdi başına gelir yani kişisel kullanılabilir gelir büyüme iktisadının mikro analize konu boyutunu oluşturmaktadır. Basit döngüsel akım modelinin de tasvir ettiği üzere, bireyler işgücüne ya da üretim sürecine katılarak elde ettikleri her türlü faktör gelirlerini, yine üretilen mal ve hizmetleri satın almada kullanmakta ve böylece harcama akımı içinde milli gelir büyüklüğüne ulaşılmaktadır. Devletin ve finansal kesimin ihmal edildiği bu en basit modelde, kişilerin gelirlerinin toplamının doğrudan milli gelire eşit olduğu düşünülebilir.

Üretim faktörlerine yapılan gerçek ödemeler (ücret, faiz, kâr, kira) ile kamu ve özel teşebbüslerden ve dış alemden kişilere yapılan tek taraflı transferlerden, (dağıtılma yan şirket kârları bu ödemeler dışındadır) dolaysız vergiler ve hanehalkının devlete yaptığı tek taraflı transferler ile başka hanelere sürekli verilen yardımlar düşüldükten sonra kalan gelir, kişisel kullanılabilir gelir olarak tanımlanmıştır. Hanede bulunan

³⁷ Zafer Tunca, **Makro İktisat**, Gözden Geçirilmiş 4. Bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005, s. 223.

³⁸ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, "Analitik Çerçeve, Kapsam, Tanımlar ve Sınıflamalar" (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikMeta.do?istab_id=1273, 20 Mart 2010.

fertlerin kişisel kullanılabilir gelirleri toplanarak hanehalkı toplam kullanılabilir gelirin e ulaşımıştır³⁹.

Tablo-1.1: Türkiye Ekonomisinde Yıllar İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Yerleşik Hanehalklarının Tüketim Büyüklüğü

Yıllar	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1998 Yılı Fiyatlarıyla) 1.000 YTL	Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi (1998 Yılı Fiyatlarıyla) 1.000 YTL
1998	70.203.147	46.668.561
1999	67.840.570	46.707.900
2000	72.436.399	49.444.450
2001	68.309.352	46.182.645
2002	72.519.831	48.372.691
2003	76.338.193	53.295.981
2004	83.485.591	59.143.619
2005	90.499.731	63.787.207
2006	96.738.320	66.749.821
2007	101.254.625	70.421.398
2008	102.921.730	70.198.486
2009	97.003.114	68.597.603
2010	105.680.142	73.108.339

Kaynak: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Harcamalar Yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1998 fiyatlarıyla) (Çevrimiçi)

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=57&ust_id=16, 08 Haziran 2011.

³⁹ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, “Değişkenler Listesi” (Çevrimiçi)

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?mhtmlcss&report=Metarp5.rdf&p_1=1048&p_harf=K, 20 mart 2010.

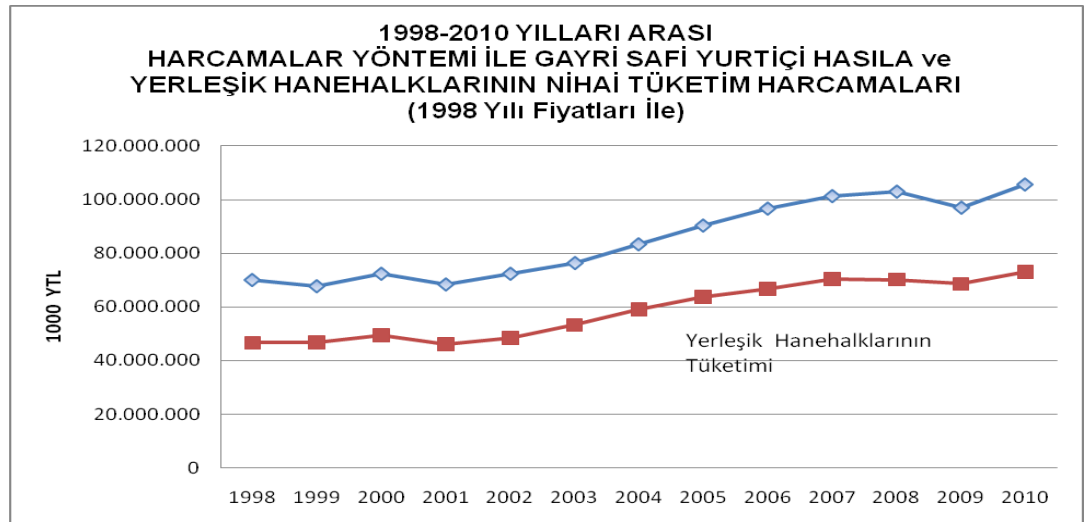
Büyümede milli gelir büyüklüğünü oluşturan talep bileşenlerine bakıldığında birçok ülke ekonomisinde olduğu gibi, Türkiye açısından, milli gelir büyüklüğünün yaklaşık üçte ikilik payının yerleşik hane halkı tüketim harcamalarından kaynaklandığı görülmektedir. Tüketim Harcamalarının ana kaynağı ise bireylerin kullanılabilir gelirlerinden tüketime ayırdıkları paydır. Bireylerin kullanılabilir ya da harcanabilir gelirlerinden, tüketim harcamalarına aktardıkları pay Marjinal Tüketim Eğilimi kavramı ile ilişkilendirilir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu kavramın büyüme olgusu ile ilişkisi detaylı olarak irdelenecektir.

Tablo-1.1'de, 1998 yılı fiyatları baz alınarak yani sabit fiyatlardan hareketle, 1998 yılından itibaren Gayrisafi Yurtiçi Hasıla büyüklüğü ve Yerleşik Hanehalklarının Tüketim büyüklüğü gösterilmektedir.

Bu veriler ışığında, bir önceki yıla göre GSYİH'da görülen düşüş ya da yükseliş trendine paralel bir tüketim harcaması dalgalanması izlendiği görülmektedir.

TÜİK tarafından yayınlanan bu verilerden hareketle GSYİH ve Hanehalklarının Nihai Tüketim Harcamalarında gözlenen dalgalanma arasındaki ilişkiler aşağıdaki grafik yardımı ile kolayca izlenebilmektedir.

Grafik-1.1: 1998-2010 Yılları Arası Harcamalar Yöntemi İle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Ve Yerleşik Hanehalklarının Nihai Tüketim Harcamaları

Bu noktada denilebilir ki bir ülke ekonomisinin milli geliri ne denli yüksek bir hacme ulaşır ve ülke ekonomisi ne denli istikrar içinde büyür ise, bireysel gelir ve refah ölçüde artacak, öte yandan tüketime bağlı büyüme modelleri açısından kişisel harcanabilir geliri artan toplumların da tüketim eğilimi yükselecektir. Bu bağlamda büyüme ve kişisel gelir karşılıklı olarak birbirlerini besleyen olgular olarak düşünülebilir. Ülke büyüdükçe kişisel gelir artacak, kişisel gelir arttıkça tüketim artacak ve büyüme ivme kazanacaktır.

Hiç şüphesiz ki kurulan bu basit mantıksal süreç bu denli kolay işlememekte, ülke ekonomisinin arz yapısı ve kapasitesi, konjonktürel etmenler, dış ekonomik ilişkiler ve uygulamadaki iktisat politikaları gibi bir çok faktör bu sürecin işleyişine ayrıca yön vermektedir.

Öte yandan, gayrisafi yurtiçi hasılda görülen dalgalanmalara kıyasla, tüketim harcamalarında izlenen dalgalanmalar daha sınırlı düzeyde kalmaktadır. Bunun altında yatan nedenlerden biri tüketimin harcanabilir gelire olan bağlılığı yani marjinal tüketim eğilimidir. Bu anlamda bireylerin doğrudan tüketime aktarabildikleri kişisel kullanılabilir gelir, milli gelir gibi bir büyüklükten oldukça farklıdır. Kişisel kullanılabilir gelirden görülen dalgalanmalar ne kadar büyük ise, tüketimde görülen dalgalanmalar da o denli büyük olacaktır. Tüketim kullanılabilir gelirdeki değişimleri yakından takip edecektir. Ancak milli gelirden görülen dalgalanmaların tüketim üzerinde aynı doğrudan etkiyi yaratması beklenemez.

Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ile Kullanılabilir gelir arasındaki farkın normal koşullar altındaki istikrarlı ekonomilerde, iktisadi durgunluk dönemlerinde azalması, piyasada canlılık olduğu dönemlerde ise genişleme göstermesi beklenmektedir. Çünkü resesyon dönemlerinde vergilerin düşmesi ve öte yandan işsizlik oranında gözlenen artışa paralel olarak, işsizlik ve sosyal sigorta ödeneklerinde gözlenen artışa bağlı olarak transfer harcamalarının artması beklenir. Bu durumda, kullanılabilir gelir, milli gelirden gözlenen düşüş kadar büyük bir iniş göstermeyecektir. Milli gelirdeki dalgalanmanın kullanılabilir gelir üzerindeki etkisini azaltan vergi ve transfer harcamalarının etkisi Otomatik Stabilizatör Etkisi olarak adlandırılmaktadır. Öte yandan yine durgunluk dönemlerinde dağıtılmamış karlarda da düşüş beklenir; zira firmalar bu dönemlerde temettü kesintisi yapmazlar ve bu da kullanılabilir gelir

üzerinde bir artış etkisi yaratır⁴⁰.

Büyüme ile hane halkı gelir ve tüketimi arasındaki ilişkiye bakıldığında, büyümenin mi hanehalkı gelir ve tüketimini arttırdığı, yoksa tüketim artışının mı büyümeyi tetikleyen bir etmen olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Hiç şüphesiz ki tüketim ve büyüme çift yönlü ve karşılıklı etkileşim içinde ve aslında birbirini besleyen olgulardır. Öyle ki, milli gelirin artış göstermesi hiç şüphesiz , bireylerin taleplerinin artması ve dolayısı ile tüketime yönelik yapılan harcamaların büyümesi ile ilgilidir. Bireylerin tüketim talebi arttıkça, harcamaları artacak, artan harcamalar üretici kar ve gelirlerini yükseltecek, bu da karlılık artışını gören firmaların üretimlerini arttırmalarına neden olacaktır. Üretim artışı ise makro anlamda iktisadi büyümeyi ifade etmektedir. Hane halkı gelir ve tüketiminden hareketle büyümeye doğru yol alan bu sürecin tersi de düşünülebilir. Yani büyümeden kaynaklanan bir gelir ve talep artışı da söz konusudur aynı zamanda. Öyle ki, firmaların üretim artışı sonucu üretim faktörlerinin gelirleri artacak, gelirleri artan bireylerin de buna bağlı olarak satın alma ve tüketim istekleri yükselecektir. Yani büyümeden hareketle, hanehalkı gelir ve tüketiminde de artış gözlenmektedir.

Ancak ekonomilerde izlenen temel sorunsal, harcama ve talepte görülen artışın her zaman büyüme süreci ile sonuçlanmamasıdır. Ülkedeki üretim kapasitesinin üzerinde yapılan harcamaların doğrudan enflasyonu arttırdığı da bir gerçektir. Sürdürülebilir bir büyüme sağlanabilmesi, talep ve harcama artışının karşılanabildiği etkin ve verimli bir üretim yapısı oluşturulmasına bağlıdır. Öte yandan, üretim artışı ve büyümeye bağlı olarak her zaman toplumun her kesiminin eşit ölçüde gelir ve refahının arttığı da söylenemez. Üretim faktörleri arasında ve her bir üretim faktör grubunun kendi içinde de gelirin ne ölçüde adil dağıtıldığı da büyüme ve kalkınma iktisadının temel sorunsalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁰ Hall, Papell, **Op.cit.**, s.263.

1.5.4.HANEHALKI ÖZEL TÜKETİM HARCAMALARI ANALİZİ ve MAKRO TÜKETİM TEORİLERİ

Gayrisafi Yurtiçi Hasıla büyüklüğü ile hane halkı özel tüketim harcamaları arasındaki yakın ve doğru orantılı ilişki daha önceki sayfalarda da vurgulanmıştı. Bu alt bölümde, özel tüketim harcamalarının bileşenleri, milli gelir ile ilişkisi, gelir-tüketim modelleri ele alınacak, davranışsal etmenler ve beklentiler de dahil edilerek analiz genişletilecektir.

DPTMAKRO-ARZ MAKROEKONOMETRİK MODELİ'nde de tanımlandığı üzere, Özel tüketim harcamaları (*CP*), harcamalar yoluyla GSYİH'nın en büyük bileşenini teşkil etmektedir. Uzun dönemde tüketim harcamaları; GSYİH (GDP), reel döviz kuru (*RER*), nominal faiz oranı (*R_*) ve tüketimin kendi gecikmeli değerinden faydalanarak aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir ⁴¹:

$$CP = f(GDP, RER, R_, CP(-1))$$

Makro anlamda, tüketim harcamalarının GSYİH'nın bir fonksiyonu olduğu açıktır. Analizi mikro düzeye indirgediğimizde ise tüketimin kişisel kullanılabilir gelirin bir fonksiyonu olduğunu daha önce de vurgulamıştık. Öte yandan tüketimin faiz oranları ve döviz kuru ile etkileşimi de ilerleyen bölümlerde detaylı olarak irdelenecektir.

Bireylerin ihtiyaçlarını karşılama ve tatmin sağlama amacı ile, iktisadi mal ve hizmetleri (karşılığında bedel ödeyerek elde edilen mal ve hizmetler) kullanmaları tüketimi ifade etmektedir. Tüketimi sağlayacak mal ve hizmetleri edinmek amacı ile yapılan her türlü ödeme ise harcama olarak ifade edilir ve ekonomi gerçek anlamda kalkınmasını bu harcama kanalı içinde sağlar.

Bir ekonomide hanehalklarının tüketim alışkanlıklarının seyri ve çeşitli mal ve hizmet

⁴¹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Op.cit.**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/modelkitabi-Tr.pdf>, 28 Mart 2010, s.20.

grupları içinde tüketimin dağılımı da büyüme sürecine yön veren ve sürekliliğini sağlayan önemli bir faktördür. Tüketimin ne tür mal ve hizmet grupları üzerinde ağırlık kazandığı büyüme analizlerinin önemli bir konusudur.

Fayda sağlama gücü yüksek ve tatmin yeteneği sürekli olan mallara yönelik harcamalar, görece olarak yüksek montanda ancak sıklık olarak düşük olduğundan milli geliri artırıcı etkileri de düşük olacaktır. Öte yandan, görece olarak ucuz ve tatmin sağlama sürekliliği kısa olan mallar ise, kullanımları sık ancak fiyatlarının düşük olması da göz önünde bulundurulursa, net etki açısından pahalı ve dayanıklı mallara göre büyüme muhasebesi içinde daha etkili bir ağırlığa sahip olabilirler. Büyümeye sağladıkları katkı açısından, bir malın tüketim yaygınlık ve sıklığından daha önemli olan bir nokta o mal için yapılan harcamanın sürekliliği ve milli gelir artışına sağladığı katkıdır.

Öte yandan Grafik-1.1'den de izleneceği üzere, gayri safi yurtiçi hasılda gözlenen dalgalanmalara paralel bir seyir izlese de, tüketim harcamalarında konjonktüre bağlı olarak gözlenen dalgalanmanın seyri milli gelire göre daha istikrarlıdır. Özellikle uzun dönemde, gayrisafi yurtiçi hasıla ile tüketim harcamaları büyük ölçüde paralellik arzederken, kısa dönemde tüketim daha az dalgalanma göstermektedir. Bunun altında yatan çok sayıda nedenden biri tüketim harcamalarının içeriğine bağlı olarak, talep yapısından kaynaklanan esneklik kabiliyetidir. Hizmet karşılığı yapılan harcamalar ve dayanıksız tüketim malları harcamaları görece olarak daha az dalgalanma gösterir iken, dayanıklı tüketim malları talebinde ciddi dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Çünkü ekonomide görülen dalgalanmalar ne olursa olsun, bireylerin sağlık gibi belirli hizmet harcamalarını zorunlu olarak gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Yine benzer şekilde nihai olarak tüketime sunulan, kullanım ömürleri 1 yılı aşmayan ve tüketicinin fiyat değişimine yavaş tepki verdiği, dayanıksız tüketim malları olarak nitelendirilen giyecek, yiyecek, içecek, tıbbi harcamalar gibi gündelik hayatın idamesine yönelik malların da talebi konjonktür ve milli gelir dalgalanmaları karşısında daha az esnekliğe sahiptir. Ancak otomobil, mobilya, beyaz eşya gibi dayanıklı tüketim malları talebi geleceğe yönelik beklentilerin de etkisi ile konjonktür dalgalanmalarından daha hızlı etkilenecektir.

Tüketim harcamalarından ziyade, tüketimin iktisadi anlamda doğru olarak

ölçülmesine odaklanır isek, tüketim kalıplarının çok daha ufak dalgalanmalar gösterdiği gözlenmektedir. “Tüketim” ile “Tüketim Harcamaları” arasındaki fark, izahı güç olmakla birlikte, dayanıklı tüketim malları üzerinden açıklanabilir. Sözgelimi otomobil talebi açısından konuya yaklaşırsak, otomobil üzerine yapılan harcama, her ne kadar bu harcamayı kredi vs türünden bir borçlanma ile finanse etsek dahi, arabayı satın aldığımız anda gerçekleşmektedir. Otomobil tüketimi ise, otomobili kullandıkça, yıllara yayılan bir süreç dahilinde, yıpranmaya bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. O halde harcama satın alma esnasında, tüketim ise konu olan mal kullanıldıkça oluşmaktadır. Dayanıklı malların tüketimi, onlar için yapılan harcamalara kıyasla, hem daha çok zamana yayılan bir süreci gerekli kılmakta hem de daha çok istikrar arz etmektedir. Öte yandan hizmetler ve dayanıksız tüketim mallarına baktığımızda, bunlara yönelik yapılan harcamalar ile tüketimleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Sözgelimi, tiyatro hizmeti satın alındığında, bu hizmeti aynı anda tüketmiş oluruz. Dayanıklı tüketim malları tüketiminin bu mallara yapılan harcamalara göre daha az dalgalanma göstermesi nedeni ile, toplam tüketimin de, toplam tüketim harcamalarına göre daha küçük dalgalanmalar içerdiği görülmektedir ⁴². Ancak kabul edilen bir gerçek vardır ki, milli geliri arttıran ve büyümeye yön veren nihai edim ise tüketimin kendisinden öteye tüketim için yapılan harcamalardır.

Yeri gelmiş iken tüketim konusunda kavramsal olarak netleştirilmesi gerekli birkaç husus daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki “*Tüketim Standartları*” ve “*Tüketim Düzeyi*” arasındaki ilişki iken, diğeri Tüketim Standartlarının “*nitelik*” ve “*nicelik*” yönünden analizidir. Kalkınma analizlerinin birçoğu geri kalmışlık nedenini tüketim standartlarının düşüklüğüne bağlamaktadır. Bu yönü ile hem tüketim, hem de tüketim standart ve düzeyi büyümenin lokomotifini niteliğindedir.

Tüketim Standardı, hanehalkı içinde tüketim birimi olan ailelerin, kendileri için uygun ve zorunlu saydıkları, tüketim düzeyidir. Bu anlamda toplumun tamamı itibariyle hanehalkı için tek bir tüketim standardı değil, ailelerin sosyal yapı içindeki statülerine göre kendilerine affettikleri bir tüketim düzeyi bulunmaktadır. Tüketim standardı bu yönü ile gerçekçi bir tüketim düzeyini öngörür. İdeal tüketim düzeyi ise, ailelerin

⁴² Hall, Papell, **Op.cit.**, s.262.

içerisinde buldukları sosyal grubun gelir ve tüketim normlarını dikkate almaksızın, hayal güçlerine dayalı olarak idealize ettikleri ve ulaşmayı arzuladıkları tüketim düzeyidir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde, ailelerin gerçek tüketim düzeyleri ile tüketim standartları arasında genellikle ikinci lehine bir fark olup, tüketim standartlarının gerçek tüketim düzeyinin hep üzerinde olduğu gözlemlenir. Geri kalmış ülkelerde ise tüketim standartları hem nitelik, hem de nicelik yönünden düşüktür. *Tüketim Standartlarının Nitelik Yönünden Düşük Olması*, toplumun zorunlu tüketim olarak addettiği tüketim malları içinde, modern tüketim mallarının ve özellikle dayanıklı tüketim mallarının az bir yer kaplaması demektir. *Tüketim Standartlarının Nicelik Yönünden Düşük Olması* ise, elde edilmesi için çaba harcanan mal ve hizmetlerin sayı olarak az olması anlamına gelmektedir. Tüketim standartlarının nitelik yönünden düşük oluşu, ekonominin tüketim yapısını, nicelik yönünden düşük oluşu ise tüketim hacmini yakından etkileyen etmenlerdir. Az gelişmiş ülkelerde, mikroekonomik analizlere konu olan, gelir ve fiyatlar yanında tüketime yön verdiği kabul edilen “zevk ve tercihler”, büyüme ve kalkınmaya yön verecek bir güce sahip değildir. Öyle ki, modern tüketim mallarının birçoğu toplum kesimi tarafından kullanılmamakta ve bu malların tüketiminin sadece toplumun belli bir bölümü ile sınırlı olması, o malın üretimi ve sanayisinin ülke içindeki gelişimine engel olmaktadır. Halbuki hanehalkı geliri değişmeden, tüketim yapısının, gıda maddeleri, hizmet, konut ve arsa alımı, altın yatırımı gibi geleneksel kalıplardan çıkarılıp, modern sanayi mallarına kaydırılması, hem sanayi üretimini arttıracak, hem de büyümeye ivme kazandıracaktır. Aksi halde kaynaklar verimliliği düşük olan sektörlerde kullanılmış olacaktır⁴³.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, bir ülke ekonomisinde hanehalklarının tüketim alışkanlıkları ve harcamaların dağıldığı tüketim mallarının niteliği büyüme analizi açısından oldukça önemlidir. Bu konuda, TÜİK tarafından 22 Temmuz 2010 tarihinde, 2009 yılı Hanehalkı Tüketim Harcamaları Sonuçları Bülteni yayınlanmıştır.

⁴³ Aydın Gürkan, **Tüketim ve Birikimin Ekonomik Kalkınma Açısından Teorik Değerlendirilişi ve Az Gelişmiş Ülkeler İçin Bir Değerlendirme Denemesi**, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No:75, 1974, s. 92-94.

Tablo-1.2. Harcama Türlerine Göre Aylık Ortalama Tüketim Harcamasının Dağılımı, 2008-2009, Türkiye

Harcama türleri	Toplam hanehalkı tüketim harcaması (%)	
	2008	2009
Toplam	100,0	100,0
Gıda ve alkolsüz içecekler	22,6	23,0
Alkollü içecek, sigara ve tütün	3,8	4,1
Giyim ve ayakkabı	5,4	5,1
Konut ve kira	29,1	28,2
Ev eşyası	5,8	6,2
Sağlık	1,9	1,9
Ulaştırma	14,1	13,6
Haberleşme	4,4	4,2
Kültür, eğlence	2,5	2,6
Eğitim hizmetleri	2	1,9
Otel, lokanta, pastane	4,4	5,2
Çeşitli mal ve hizmetler	4,1	4,1

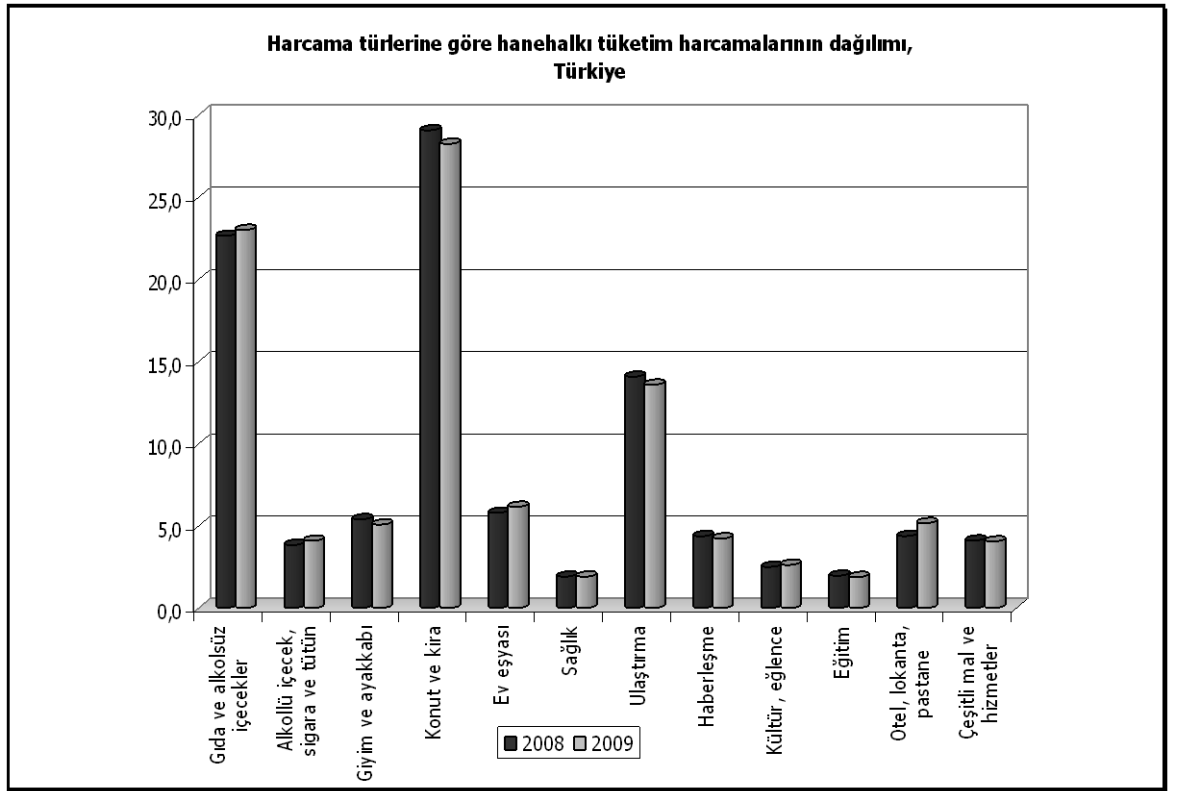
Kaynak: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, “2009 Hanehalkı Tüketim Harcaması Sonuçları”, Haber Bülteni, Sayı: 130, 22 Temmuz 2010, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6324> , 01 Ocak 2011.

Bu verilerden hareketle Türkiye’de harcama türlerine göre hanehalkı tüketim harcamalarının dağılımı Grafik-1.2 üzerinden de izlenebilmektedir.

Araştırmanın temelinde 2007 yılında oluşturulan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) veritabanından faydalanılmakta, yerleşim yeri, yaş, cinsiyet gibi faktörlerden kaynaklı farklılıklar minimize edilerek projeksiyonlar oluşturulmaktadır.

TÜİK tarafından yürütülen bu araştırmaya göre, Türkiye genelinde hanehalklarının tüketim amaçlı yaptığı harcamalar içinde en yüksek payı 2009 yılı itibariyle % 28,2 oranıyla konut ve kira harcamaları alırken, harcamaların % 23'ü gıda ve alkolsüz içeceklerden oluşmaktadır. Bu harcamalar içinde eğitim hizmetleri harcamalarının payı ise % 1,9 'dur. Tablo-1.2' de bu harcamaların yüzdesel dağılımına yer verilmiştir.

Grafik-1.2: Türkiye’de Harcama Türlerine Göre Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Dağılımı

Kaynak: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, “2009 Hanehalkı Tüketim Harcaması Sonuçları”, Haber Bülteni, Sayı: 130, 22 Temmuz 2010, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6324>, 01 Ocak 2011.

Yapılan araştırma sonuçlarına göre, harcamalar ağırlıklı olarak, beslenme ve barınma gibi temel gereksinimlerden kaynaklanmaktadır. Ucuz mallar olarak nitelendirilebileceğimiz gıda harcamalarının, tüketim içindeki payının yüksekliği, buna karşılık dayanıklı tüketim mallarını da içine alacak şekilde ev eşyası tüketiminin ve beşeri kalkınmada zorunlu olan eğitime yönelik yapılan harcamaların da düşüklüğü, sağlıklı ve istikrarlı bir büyüme yapısının önündeki en büyük engeldir.

Otomobil, beyaz eşya, bilgisayar, televizyon, kamera, mobilya, ısıtma ve soğutma sistemi şeklinde örneklendirilen dayanıklı tüketim malları⁴⁴na yapılan harcamaların görece olarak düşüklüğü ise yine geleneksel harcama kalıplarına işaret etmektedir. Öte yandan ülkemiz ekonomisi içinde, büyüme beklenti ve göstergeleri ile paralel bir seyir izleyen otomobil tüketiminin Harcama Büyüklükleri içinde “Ulaştırma” kalemi içinde yer aldığı, ulaştırma harcamalarının ise % 13,6’lık pay ile üçüncü sırayı aldığı görülmektedir. Bu bağlamda otomobil pazarının, ekonominin göstergesi olarak addedildiği ve GSMH’da gözlenen dalgalanmalar ile otomobil satışları arasında ciddi bağlantı bulunduğu gözlenmektedir. Hem dayanıklı tüketim malı olması , hem de lüks tüketim harcamaları arasında sayılması nedeni ile Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler için gösterge harcama büyüklüğü olarak kabul edilmektedir. Öte yandan otomobil talebi yine bir diğer önemli tüketim unsuru olan beklentileri de geniş ölçüde içinde barındırmaktadır. Önemli mali kontrol araçlarından biri olan Özel Tüketim Vergisinde (ÖTV) görülen düşüş ve yükselişlere, otomobil talebinin doğrudan tepki gösterdiği gözlenmektedir. ÖTV’nin özellikle motorlu araçlar, beyaz eşya, elektrikli ev aletleri, televizyon gibi dayanıklı tüketim malları üzerinden alınması da, dayanıklı tüketim malları talebinin düşük olmasından yakının kalkınma çabası içinde olan ekonomiler için bir diğer tartışma konusunu teşkil etmektedir.

Türk ekonomisinde görülen tüketim kalıplarının büyüme iktisadına bir diğer etkisi, tüketimde görülen savurganlık eğilimidir. Tarihsel süreç içerisinde, liberalleşme hareketleri, küreselleşme ve kapitalist ekonomik sistemin etkilerinin de tetiklemesi ile uyarılan tüketim harcamaları hızla artış göstermiştir. Tüketimin niteliğinden ve

⁴⁴ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, “Yerleşim Yerine Göre Tüketim Harcamaları”, (Çevrimiçi)
<http://www.tuik.gov.tr/gelirdagitimapp/genelaciklama.zul>, 04 nisan 2010.

ekonomik kalkınmaya katkısından bağımsız bir tüketim patlaması yaşanmıştır. Ucuz ithal malların yerli malların yerine ikame edilmesi ise bu üretim artışının yerel ekonomiye olan etkisini sınırlamıştır. Yine ülkemiz ekonomisi gibi gelişme aşamasında olan ekonomiler tüketimi borçlanma ile karşılamış ve gelecekteki satın alınma gücünden bugünden faydalanma eğiliminde bir tüketim hacmi yaratılmıştır. Öte yandan özellikle 1970'li yılları takiben üretim yapısı tüketimi uyaracak şekilde değişim göstermiş, "Türk ekonomisinde ne üretilir ise tüketilir" düşünce yapısı ile oluşan tüketim alışkanlıkları bugünlere dek süregelmiştir. O dönemin içinde bulunduğu kapalı ekonomi ve iç piyasaya yönelik üretim yapısı mantığı gereği, yerel piyasa neyi üretir ise o tüketilmiş ve böylece geleneksel bir tüketim yapısı oluşturulmuştur. Basın ve televizyon kanallarının da tüketim eğilimini şiddetlendirmesi, ne yazık ki bunu karşılayan bir üretim altyapısı oluşturulamaması nedeni ile tüketimde savurganlığa kadar giden bir süreci başlatmıştır. Öte yandan yine Türk toplumuna özgü, gösteriş amaçlı tüketim de bir diğer savurganlık örneği olarak dikkatleri çekmiştir. Ekonomik, sosyal ve politik bunlımlarla birlikte tüketici gözündeki belirsizlikler artınca "günü gününe yaşama" eğilimi kuvvet kazanmış ve kaynak israfına yol açan bilinçsiz bir tüketim toplumu yapılanmıştır⁴⁵.

1.5.4.1. BASİT KEYNESYEN TÜKETİM FONKSİYONUNUN ELEŞTİRİSİ: KISA ve UZUN DÖNEMLİ MARJİNAL TÜKETİM EĞİLİMİ

Keynesyen iktisatçıların öngördüğü tüketim modeline göre bireylerin gelirleri, tüketim ve tasarruf olmak üzere iki şekilde kullanıma konu olmaktadır. Basit Keynesyen Tüketim Fonksiyonuna göre, tüketim harcamaları, kullanılabilir gelirin artan fonksiyonu olup, bireyler gelir düzeyinden bağımsız otonom harcamalar dışında gelirlerini marjinal tüketim eğilimi adı verilen ölçüm büyüklüğü oran ve dahilinde gerçekleştirmek zorundadırlar.

⁴⁵ Erol Manisalı, "Türk Ekonomisinde Savurganlık", **Türk Ekonomisinde Savurganlık: Seminer(İktisadi Araştırmalar Vakfı / Tebliğler, Tartışmalar ve Panel)**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1980, s. 15,16.

Gerek Keynesin makro ekonomik modelinden, gerekse tüketici davranışına yönelik mikroiktisadi analizlerden hatırlanacağı üzere, tüketim gelirin bir fonksiyonudur. Keynes toplumun ya da hanehalkının tüketimi ile milli gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki kurar iken, mikroiktisadi anlamda tüketici davranışının da bütçe kısıtı altında şekillendiği bir gerçektir. Bu bağlamda bireyler veri bütçeleri yani gelirleri doğrultusunda, tükettikleri çeşitli mal ve hizmetlerin fiyatlarına ve tüketim karşılığı elde ettikleri fayda düzeylerine göre bir tüketim sepeti oluşturmaktadırlar. Faydanın analize dahil edildiği andan itibaren birey zevk tercihlerinin de yani davranışsal etmenlerin de göz ardı edilemeyeceği açıktır. Bireylerden hareketle oluşturulan makro analizlerde ise, bireysel faydanın yerini, toplumsal zevk ve tercihler almaktadır.

Keynesçi modellerde, psikolojik ve sosyolojik faktörlerin, bir diğer ifade ile ekonomik olmayan faktörlerin de etkisi görülmektedir. Bu anlamda Keynesyen İktisat, “İktisadın Psikolojik Teorisi” olarak da adlandırılır ve Tüketim Fonksiyonu Keynes’te “psikolojik kanun” yani **Marjinal Tüketim Eğilimi (=Marginal Propensity to Consume)** uyarınca belirlenir. Tüketim büyüklük olarak gelir arttıkça mutlaka artmakta ancak bu artış her halükarda gelirdeki artış düzeyinin altında kalmaktadır. Gelir artışına bağlı olarak tasarruflar da yükselmektedir.⁴⁶

Çeşitli gelir düzeyleri ile bu gelir düzeylerine tekabül eden tüketim düzeyleri arasındaki ilişki olan **Tüketim Eğilimi (=Propensity to Consume)** nin ilerleyen sayfalarda belirtilen temel özellikleri tüketici davranışlarının analizi açısından son derece önemlidir.⁴⁷

⁴⁶ Merih Paya, **Para Teorisi ve Para Politikası**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998, s.221,228, 237.

⁴⁷ Jain, Sandhu, **Op.cit.**,

(Çevrimiçi)

http://books.google.com.tr/books?id=02gh0RAwQYEC&pg=PA101&lpg=PA101&dq=Keynesi+an+consumption+curve&source=bl&ots=oRFt3R1G48&sig=4MhuCvK26FYArJMeXnFhhhQCGww&hl=tr&ei=msHAS5LKCdiVOIbChJcE&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CBgQ6AEwAw#, 10 nisan 2010, p.101.

- ❖ **Psikolojik Etmenler:** Tüketim Eğilimi, kısa dönemde sabit kalan bir değişken olup, ağırlıklı olarak zevk ve tercihler, alışkanlıklar gibi sübjektif etmenlere bağlı şekillenen psikolojik bir büyüklüktür.
- ❖ **Eşitsiz Tüketim Eğilimi:** Fakir kesimin tüketim eğilimi, zengin sınıfın tüketim eğilimine göre daha büyüktür. Çünkü fakir kesimin düşük gelirli olması nedeni ile gelirlerinin bütünü tüketim üzerinde harcamak zorunluluğu altındadırlar. Oysaki, yüksek gelir grubuna sahip kesimler, görece olarak çok daha az bir gelir dilimini tüketime aktarırlar.
- ❖ **Gelir ve İstihdam Doğrudan Tüketim Eğilimine Bağlıdır:** Tüketim eğiliminde gözlenen yükseliş, tüketim talebi ve hacmini arttıracığından, üretimi, istihdamı, milli geliri ve bireysel gelirleri de arttıracaktır.
- ❖ **Kısa Dönem Tüketim:** Kısa dönemde tüketim harcamaları, otonom tüketime (gelir düzeyi sıfır olsa dahi tüketicinin gerçekleştirmek zorunda olduğu tüketim düzeyi) ve marjinal tüketim eğilimine bağlıdır. Kısa dönemde, tüketim, gelirden görülen artışlardan daha az artış gösterir. Kısa dönemde tüketim eğiliminin, gelirdeki artışla birlikte düşmeye devam ettiği görülür.
- ❖ **Uzun Dönem Tüketim Fonksiyonu:** Uzun dönemde tüketim bütünüyle marjinal tüketim eğilimine bağlıdır. Uzun vadede hiçbir bireyin gelir olmadan tüketimini sağlaması söz konusu değildir, zira uzun dönemde otonom tüketimler söz konusu değildir. Bu durumda uzun dönem tüketim eğilimi, gelirdeki artışla birlikte düşüş göstermez, sadece sabit kalır.
- ❖ Gelir artışı ile birlikte Marjinal Tüketim Eğiliminde izlenen düşüşün nedenleri analiz edildiğinde şu gerçekler göze çarpmaktadır:
 - **Temel Nitelikte ve Önem Arzeden Bazı İsteklerin Fayda Düzeyi:** Barınma, Giyinme, Beslenme gibi temel ihtiyaçlar karşılandığında, sağlanan tatmin ile bu gündelik ihtiyaçlar için yapılan harcamalar büyük ölçüde sınırlanır. Azalan fayda sonucu, daha çok tasarruf edilir ve yükselen gelirin çok daha az bir kısmı harcanır hale gelir.

- **Kısa Döneme Özgü Sabit Alışkanlıklar:** Gelir düzeyi artma eğiliminde olsa dahi, kısa dönemde bireylerin alışkanlıklarında herhangi bir değişim gözlenmez.
- **Geçmişte Gözlemlenen Gelir Düzeyi ve Tüketim Harcamaları:** Tüketim Harcamaları sadece tek başına mevcut gelir düzeyine bağlı değildir, aynı zamanda insanların geçmişte sahip oldukları gelir düzeyi ile de yakından ilintilidir. Bu nedenle cari gelir artış gösterse dahi, cari tüketim aynı oranda artış göstermez.
- **Geleceğe Yönelik Belirsizlikler:** Gelecekle ilgili belirsizlikler nedeni ile insanlar, gelecekteki krizlerle başa çıkabilmek ve ileri dönemlerde öngörülemeyen şekilde artış gösteren ihtiyaçları karşılayabilmek için, bugünkü tasarruflarını arttırma eğilimindedirler.

O halde tüketim eğiliminde davranışsal olarak gözlenen tüm bu farklılıklar sonucu, Basit Keynesyen Tüketim Modelinin aksine, sadece cari gelir düzeyine göre tüketim kararları alan bir iktisadi aktör yerine çok daha bilinçli bir tüketici modeli ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, tüketim modellerine ve büyüme teorilerine ileri ölçüde ışık tutabilecek bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Tüketim için kullanılabilir gelir göz önünde bulundurularak şu genel tespitte bulunulabilir: Tüketim, kullanılabilir gelirden çok daha az dalgalanma gösterir. Bu durum kısa ve uzun dönemli marjinal tüketim eğilimlerinin gösterdiği özellikler ile de açıklanabilmektedir. *Uzun Dönem Marjinal Tüketim Eğilimi*, kullanılabilir gelir arttıkça, uzun solukta, tüketimin ne kadar arttığını gösterirken, *Kısa Dönem Marjinal Tüketim Eğilimi*, 1 yıl yada bir konjonktür dönemi boyunca, kullanılabilir gelir artışlarına karşılık, tüketimin ne kadar yükseldiğini ortaya koyar. Kısa dönem marjinal tüketim eğilimi, uzun dönem marjinal tüketim eğiliminden daha küçüktür. Kısa ve uzun dönemli marjinal tüketim eğilimi arasındaki farkın tam tersi, dayanıklı tüketim harcamaları için düşünülebilir. Dayanıklı tüketim harcamaları, uzun döneme göre kısa dönemde, gelirdeki değişimlere çok daha duyarlıdır⁴⁸.

⁴⁸ Hall, Papell, **Op.cit.**, pp.266-268.

1.5.4.2. RASYONEL BEKLENTİLER ALTINDA GELECEĞE YÖNELİK TÜKETİM TEORİLERİ

Keynesyen İktisadın ileri sürdüğü Mutlak Gelir Hipotezinin ortaya koyduğu gerçek, tüketimin cari kullanılabilir gelire bağlı olduğu, kullanılabilir gelirin ise milli gelire bağlı olarak kısa dönemde istikrarsız bir yapı gösterdiği yönündedir. Öte yandan Keynesyen Tüketim Kalıbı ise istikrarlı bir yapı sergiler. Çünkü marjinal tüketim eğiliminin sabit olduğu varsayımı söz konusudur. Bu yönü ile Basit Tüketim Fonksiyonu tüketim artışına bağlı olarak sağlanan büyümede davranışsal etmenleri açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Büyümenin iktisadi temelleri açısından, tüketici davranışlarına ışık tutan ve günümüz koşullarında geniş ölçüde kabul gören tüketim teorileri de mevcuttur. Beklenti ve davranışsal faktörleri analize dahil etmesi açısından son derece önemli bir yere sahip olan bu modellerden bahsetmek, büyüme iktisadının tüketime dayalı dinamiklerini ortaya koyabilmek açısından önemlidir.

Geleceğe Yönelik Tüketim Teorileri, bireylerin geçmiş gelir düzeyleri ve tüketim alışkanlık ve tercihlerini göz önünde bulundurarak, geleceğe yönelik beklentilerini de ölçümleyerek, tüketimlerine yönelik rasyonel kararlar aldıkları modellerdir. Davranışsal faktörler ön planda olup, geçmişteki ve şimdiki gelir düzeyi bilgisi altında (gerçekleşen gelir düzeyi) ve gelecekteki gelire (beklenen gelir düzeyi) yönelik beklentilerle birlikte, bireylerin geleceklerini de teminat altına alarak karar alma süreçlerinde yer aldıkları gözlenmektedir.

Bu yönü ile gelir değişimi ve beklentilere bağlı olarak şekillenen tüketim kararları da ayrı bir analizin konusudur.

1.5.4.3. GELİRDE GÖRÜLEN GEÇİCİ VE KALICI DEĞİŞİMLERİN MARJİNAL TÜKETİM EĞİLİMİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Tüketicilerin cari varlık düzeyleri ve gelecekteki çalışmalarının karşılığı elde edecekleri kazançlarına yönelik beklentilerinin toplamı ile tüketim kararları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Eğer tüketiciler, bugünkü mal varlıklarındaki artıştan kaynaklı olarak ya da gelecekte daha yüksek bir gelir beklentisi nedeni ile daha iyi bir konuma geleceklelerini biliyor iseler, tüketimlerini arttıracak şekilde ayarlama yaparlar. Bu artış oranı gelirden görülen artış beklentisi kadardır. Eğer bireyler geleceğe yönelik olarak alınan olumlu beklenti haberleri karşısında, sadece cari tüketimi arttırarak tepki veriyor iseler ve gelecek için planlanan tüketimi değiştirmiyor iseler, bu tüketim planlaması, çok da istikrarlı olmayan bir yapı sergileyecektir. O halde kullanılabilir gelir değişim gösterdikçe, tüketim ne ölçüde değişim gösterir sorusunun cevabı geleceğe yönelik tüketim ayarlaması yapan bir birey için şöyle verilebilir: "Gelirdeki değişim ne kadar bir zaman süresi boyunca devam edecektir, geçici midir, ya da kalıcı nitelik mi göstermektedir?". Gelirden görülen geçici ya da kalıcı nitelikte değişimlerin etkileri iki ayrı şekilde ele alınmaktadır⁴⁹:

- ❖ **Gelirden Görülen Kalıcı Nitelikte Yükselişler:** Bir hanenin, bu yıldan itibaren her yıl ve ömür boyu olmak üzere, ödemekle yükümlü olduğu vergi düzeyinde, sözcülemi 1.000\$ kadar bir indirim olduğunu düşünelim. Bu bilginin öğrenildiği ilk yıl içerisinde, kullanılabilir gelirin 1.000\$ kadar artış gösterdiğini söyleyebiliriz. Eğer hane halkı için vergi kesintisi beklenmedik bir seyir izliyor ise, bireyler geleceğe yönelik harcama planlarını da değiştirmezler. Böylelikle, harcama yapılmadığı için gelecek varlıklarda hızla bir birikme söz konusu olacaktır. Ertesi yıl, varlık düzeyinde 1.000\$'lık bir artış gözlenecek, gelecek yıllar ise faizle birleşerek artış devam edecektir. Öte yandan bireyler tüketim harcamalarını arttırsalar da, tüketim harcamalarındaki artış, vergilerde gözlenen 1.000\$'lık düşüşe eşit

⁴⁹ Hall, Papell, **Ibid.**, pp, 274,275.

olmadıkça, varlıklarda yine bir birikim sağlanacaktır. Bir ailenin, gelirden gözlenen artıştan gelecek döneme aktarmayı planladığı miktar sıfır ise, *kullanılabilir gelirdeki artışa bağlı olarak hesaplanan marjinal tüketim eğilimi 1'e eşit olacaktır.* Artış düzeyinin kalıcı olarak gözlendiği durumlarda, kullanılabilir gelirdeki artışa birebir büyüklükte bir tüketim artışı gözlenmektedir. Eğer aile artan gelirden bir bölümünü , gelecek kuşaklara vasiyet vs şeklinde bırakmayı planlıyor ise, bu durumda marjinal tüketim eğilimi daha düşük olacaktır.

- ❖ **Gelirde Görülen Geçici Nitelikte Yükselişler:** 1.000\$ düzeyinde bir vergi indirimini sadece 1 yıl için geçerli olduğunu ve geriye kalan yıllar için tekrar eski düzeyine döneceği beklentisinin hakim olduğunu düşünelim. Burada vergi indirimini beklenmedik bir gelişme olduğu düşünülür ise, söz konusu yıl içinde , bireyler eğer tüketim harcamalarını vergide görülen düşüş kadar, yani yaklaşık 1.000\$ kadar arttırır iseler, söz konusu yıl sonunda herhangi bir tasarruf ya da bu vergi indiriminden kaynaklı bir kazanım elde edememiş olacaklardır. Hatta öte yandan vergi indirimini yaşadığı yıl sonunda tüketim düzeylerini tekrar eski seviyesine çekmek zorunda kalacaklardır ki bu durum da tüketim istikrarını bozacaktır. Bu durumda, tüketicilerin, vergi indirim miktarından daha az tüketerek ve belirli ölçüde birikim yaparak tüketim planlarını ayarlamaları daha sağlıklı olacaktır. Böylelikle marjinal tüketim eğilimi de 1'den daha küçük bir değer alacaktır.

Özetle denilebilir ki, ***gelirde gözlenen kalıcı değişimlere bağlı olarak şekillenen marjinal tüketim eğilimi 1'e son derece yakın ve hatta eşittir. Gelirde gerçekleşen geçici değişimlerin marjinal tüketim eğilimi üzerine etkisi ise, takriben faiz oranlarına eşit olacaktır.*** Bireyler örneğin vergi indirimi ile kazandıkları ek gelirin (1.000\$) yıllık faiz getirisi kadar harcama planlarını arttıracak ancak ana para olarak ifade edebileceğimiz “vergi düşüşü miktarı” nı (1.000 \$) yine tasarruf edeceklerdir.

1.5.4.4. BEKLENTİ, ZAMAN FAKTÖRÜ ve GELİR KISITINA BAĞLI OLARAK ŞEKİLLENEN TÜKETİM TEORİLERİ

İktisadi tüketim aktörleri, Keynesyen Mutlak Gelir Hipotezine uygun olarak , cari gelirlerinin tamamını cari dönemde harcama eğilimi göstermezler. Tüketiciler sıklıkla beklentiler, geleceği garanti altına alma güdüsü, cari gelir düzeyi, geleceğe yönelik gelir tahminleri, fiyat beklentileri vs gibi pek çok içsel ve dışsal etmenlere bağlı olarak tüketim kararı alırlar.

Literatürde büyüme iktisadına ışık tutan başlıca tüketim teorileri aşağıdaki şekilde özetlenebilir. Büyüme analizlerinde bu teorilere değinmek, büyümenin başını çeken tüketim harcamalarını gerçekleştiren hanehalklarının sadece gelir değil, öte yandan hangi faktörler altında düşünce kalıpları oluşturdukları ve tüketim kararı aldıklarının netleştirilmesi açısından önemlidir.

- ❖ **Irving Fisher'in Dönemlerarası Tercihler Teorisine** göre, tüketici şimdiki ve gelecekteki tüketimini göz önünde bulundurur iken, hayat boyu tatmin düzeyini maksimize edecek bir tüketim planlaması yapmaktadır. Bu durumda tüketici kararları, cari dönem ve gelecekteki tüketimi sağlayacak toplam kaynakların ölçüm büyüklüğü olarak ifade edilen **dönemlerarası bütçe kısıtına** konu olmaktadır⁵⁰.

Davranışsal iktisada ışık tutan Dönemlerarası Tercihler Teorisine göre, hanehalkının refahının ölçüsü, gelir değil tüketime dayandırılmalıdır. Örneğin, Sürekli Gelir Hipotezi'ne göre hanehalkı, tüketim düzeyini, gelirden gözlenen geçici dalgalanmalardan arındırarak, sürekli gelirene bağlı olarak ayarlar. O halde, şu anda ya da diğer bir ifade ile cari dönemde "gelir açısından fakir" olan insanların, aynı anda ve mutlaka "sürekli gelir açısından fakir" olduklarını iddia etmek hatalı olacaktır. Zira tüketim, cari gelirin değil

⁵⁰ N.Gregory Mankiw, **Macroeconomics**, 5th Ed., Topic 13: Consumption (Chapter 16), Revised 11/19/2003, PowerPoint Slides by Ron Cronovich, Slide 8, (Çevrimiçi) <http://www.econ.ucdavis.edu/faculty/bergin/ECON101/slidestopic13ho.ppt>, 24 Nisan 2010.

sürekli gelirin bir fonksiyonu olarak ele alınmalıdır⁵¹. Öyle ki, cari gelirleri olmayan bireylerin cari dönemde herhangi bir refah örneği gösterdikleri düşünülemez. Öte yandan ilerleyen dönemlerde elde edilen gelirler ise mutlaka refah artışını besleyecektir. Ancak önemli olan ortalamada ve istikrar ve süreklilik arzeden bir periyotta düzenli bir gelire bağlı olarak sabit bir refah düzeyini yakalayabilmektir.

Cari dönemi notasyon olarak "1" ve gelecekteki dönemi ise "2" ile ifade eder ise, gelecek döneme ait bütçe kısıtı aşağıdaki şekilde ifade edilebilir⁵²:

$$C_2 = Y_2 + (1 + r) S \quad \text{ve} \quad S = (Y_1 - C_1) \text{ ise,}$$

$$C_2 = Y_2 + (1 + r) (Y_1 - C_1)$$

olarak ifade edilmektedir.

Gelecekteki tüketim, gelecekteki gelir düzeyi ile geçmişten gelen tasarrufların (geçmiş gelirlerin tüketimden alıkonan bölümü) bize kazandırdığı cari faiz geliri toplamı dahilinde gerçekleşmektedir.

Dönemlerarası bütçe kısıtı altında bireylerin, yaşamboyu tüketim ile yaşamboyu gelirleri arasındaki etkileşim ise şu şekilde ifade edilmektedir⁵³:

⁵¹ Tullio Jappelli, Luigi Pistaferri, "Intertemporal Choice And Consumption Mobility", CSEF(Center For Studies in Economics and Finance), Via Ponte Don Melillo, FISCIANO, Working Paper No:23, July 2003, (Çevrimiçi) <http://www.csef.it/WP/wp23.pdf>, 24 Nisan 2010, p.2.

⁵² Mankiw, **Op.cit.**, Slide 9-10, (Çevrimiçi) <http://www.econ.ucdavis.edu/faculty/bergin/ECON101/slidestopic13ho.ppt>, 24 nisan 2010.

⁵³ Mankiw, **Ibid**, Slide 11, (Çevrimiçi) <http://www.econ.ucdavis.edu/faculty/bergin/ECON101/slidestopic13ho.ppt>, 24 Nisan 2010.

$$C_1 + \frac{C_2}{1+r} = Y_1 + \frac{Y_2}{1+r}$$

Yaşamboyu Yaşamboyu
Tüketimin Gelirin
Şimdiki Şimdiki
Değeri Değeri

Bu analiz, yaşamboyu elde edilen gelirlerin tamamının, yine bir ömür boyu sürdürülecek harcamalar arasında dağılımını ortaya koymaktadır. İki döneme indirgenerek basitleştirilmiş bu analizde, cari gelirlerin tamamı harcanmaz, bir kısmı tasarruf edilerek gelecek dönem harcanabilir gelirlerine kanalize edilir. Öte yandan bir sonraki dönemde de, geçmiş dönem tasarrufları cari gelire eklenir iken, yine geçmiş dönem tasarruflarının tamamının cari dönemde harcanmadığı, sürekli olarak tasarruf yapılarak ve faiz getirisi elde edilerek hem kullanılabilir gelir kaynağının arttırıldığı, hem de tasarrufların korunduğu bir tüketim modeli önerildiği göze çarpmaktadır.

Ayrıca Fisher'in analizinde, bireylerin yaşamboyu olarak ifade edilen gelirleri zamandan bağımsız olarak tanımlanır. Hayatboyu sahip olunacağı düşünülen ortalama bir gelir düzeyinden hareket edilir. Bireyler çift yönlü olarak, bugün ve gelecek dönem gelirleri arasında transfer yapabilirler. Yani gelecekte borç alabildikleri gibi, bugünkü tüketimden kısım geleceğe borç vermeleri de olasıdır. Bireyler eğer gelecek gelirlerinde bir artış beklentisi içinde iseler, cari dönemde gelecek dönem gelirlerinden borç alarak, ekstra tüketim harcaması yapabilirler. Öte yandan likidite sıkıntısı gibi ödünç alma önünde kısıtlar söz konusu olduğunda, cari tüketimin arttırılmadığı gözlenmektedir. Bu durumda, rasyonel beklentilere sahip olan ve geleceğe yönelik kararlar alabilen tüketicilerin, tıpkı Keynesyen Teori gereğinde mutlak gelir varsayımı altında tüketim kararları aldığı görülür.

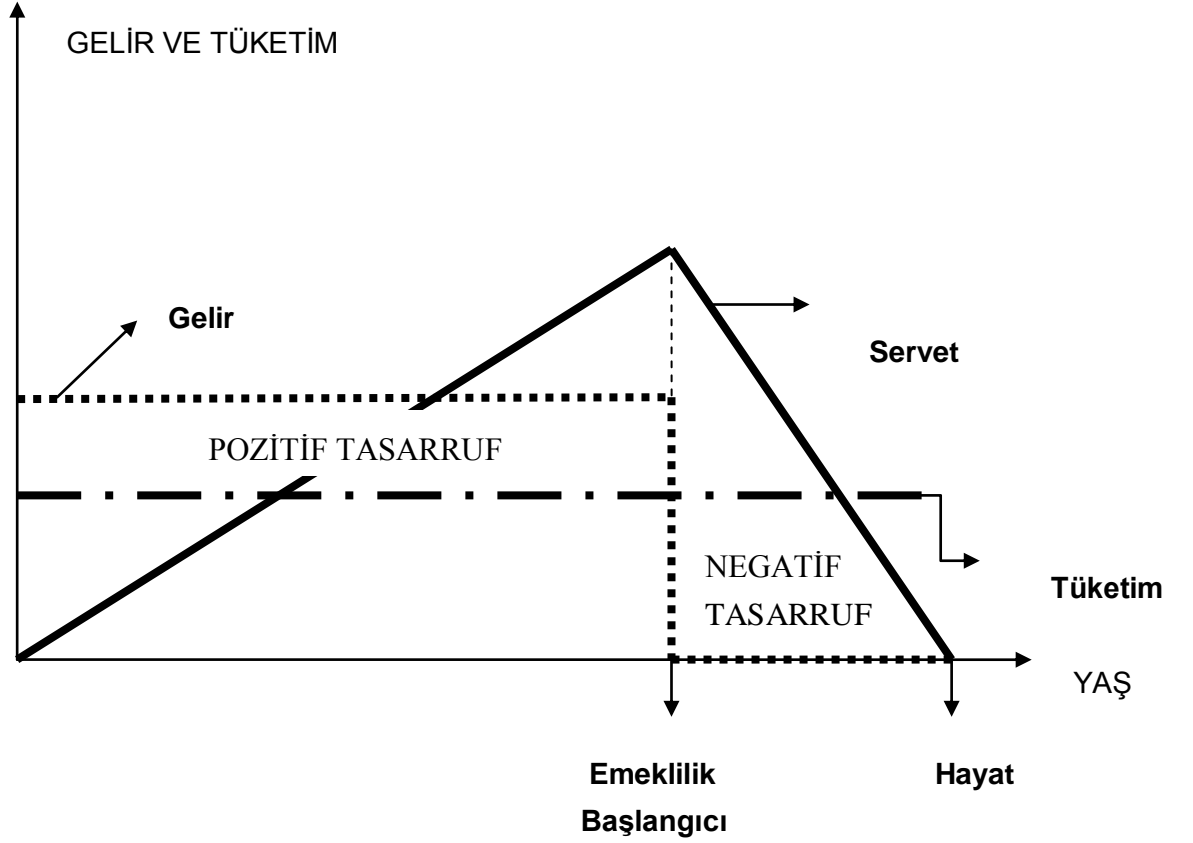
- ❖ **Modigliani'nin Hayat Devresi Hipotezine** göre, Fisher analizinde olduğu üzere bireylerin yaşam boyu gelirleri sabit değildir. Tersine, yaşam boyunca farklı hayat devrelerinde bireylerin gelirleri tamamen farklılık gösterir. Bu farklılığı elimine edecek şekilde istikrarlı bir tüketim eğilimini garanti altına alan faktör ise tasarruflardır. Böylelikle yüksek gelir dönemlerinden, düşük gelir dönemlerine doğru, gelirin yeniden dağılımı söz konusu olmakta ve neticede dönemler arası denge sağlanmaktadır.

Modigliani'nin basitleştirilmiş modelinde analizi basitleştirmek amacı ile reel faiz oranlarının sıfır olduğu varsayılır. W 'nin Başlangıç Servet Düzeyi, Y 'nin Emeklilik Dönemine Dek Kazanılacak Yıllık Gelir (varsayımsal olarak sabit olduğu varsayılır), R 'nin Emeklilik Dönemine Dek Geçen Yıl Sayısı ve T 'nin Yaşam Süresi olarak ifade edildiği bu modelde, yaşam boyu gelir kaynağının $W + RY$ olarak ifade edildiği görülmektedir. İstikrarlı bir tüketim düzeyi sürdürebilmek için, tüketicilerin kaynaklarını yıllık eşit paylara böldükleri varsayılır. Bu durumda tüketim hacmi; $C = (W + RY) / T = \alpha W + \beta Y$ olarak ifade edilir. α parametresi, servetten kaynaklanan marjinal tüketim eğilimini ($1/T$), β parametresi ise, gelirden kaynaklanan marjinal tüketim eğilimini (R/T) ifade etmektedir. Bu noktada Modigliani'nin Hayat Devresi Hipotezinin öne sürdüğü ortalama tüketim eğilimine göre $APC = C / Y = \alpha (W / Y) + \beta$ şeklinde ifade edilir⁵⁴.

⁵⁴ Mankiw, **Ibid.**, Slide 28-30, (Çevrimiçi)

<http://www.econ.ucdavis.edu/faculty/bergin/ECON101/slidestopic13ho.ppt>, 01 Mayıs 2010.

Şekil-1.6 : Gelir ve Servet Değişimlerine Bağlı Olarak Gözlenen Ömür Boyu Tüketim Trendi

Kaynak: N.Gregory Mankiw, **Macroeconomics, fifth edition**, Topic 13: Consumption (Chapter 16), Revised 11/19/2003, PowerPoint Slides by Ron Cronovich, Slide 31,(Çevrimiçi)

<http://www.econ.ucdavis.edu/faculty/bergin/ECON101/slides/topic13ho.ppt>, 01 Mayıs 2010.

Şekil-1.6'dan da görüldüğü üzere, Modigliani'nin modelinde, bireylerin servetleri, istihdam edildikleri andan itibaren, emekli oldukları ana dek çalışmalarının karşılığı olarak elde ettikleri faktör geliri ile birlikte sürekli artış gösterir. Bu aşamada bireyler çalışma karşılığı elde ettikleri gelirlerin emekli oldukları ana dek sabit kaldıkları varsayımı ile hareket ederler. Hayat devresi hipotezine göre, gelirin sabit kalması durumu, bireylerin hayatlarının çeşitli dönemlerinde tasarruflarını arttırmak ya da

azaltmak sureti ile tüm ömür boyunca sabit bir gelir kaynağı yaratmaları çabasının ürünüdür. Çalışmaya başlanılan ilk yıllarda, servet görece olarak ömür boyu planlanan ortalama gelire göre düşük bir seviyede kalacaktır. Bu dönemde tasarruflar aracılığı ile gelir ile birlikte servet de artış göstermektedir. Belli bir tüketim düzeyi korunur iken tasarruflar artmaya devam etmektedir. Kişinin emekli olduğu anda, servet düzeyi artık ulaşabileceği maksimum düzeye ulaşmıştır, çünkü emeklilik durumu ile birlikte artık gelir kesintiye uğramış olacaktır. Bu aşamada artık sabit ve istikrarlı tüketim alışkanlıklarını devam ettirebilmek o güne kadar elde edilen tasarrufların kullanılması ile gerçekleşecektir. Bu nedenle de servet artık bu aşamadan sonra düşüş göstermekte ve tasarruf etme eğilimi sona ermektedir. Aşırı bir varsayım ile şekilden de görüleceği üzere, bireyler öyle bir hayat planlaması yaparlar ki, ömürlerinin sonunda tüm gelirleri ve servetleri harcanmış olacak ve böylelikle bir ömür boyu sabit bir tüketim eğilimi sürdürmüş olacaklardır.

Hiç şüphesiz ki gerçek hayatta bu şekilde bir tüketim planlamasının olması olası değildir. Ancak modelin ışık tuttuğu gerçek, bireylerin ömürlerinin çeşitli dönemlerinde elde edecekleri gelirleri, sadece o dönem içinde harcayarak değil, bir ömür boyu sürecek şekilde hayat dönemleri arasında dağıtarak kendilerini güvence altına alma isteğidir. Bireyler gelirlerini tüketim ve tasarruflar arasında dağıtarak, gelirlerinin düştüğü dönemlerde bu tasarrufları gelir kaynağı gibi kullanmakta ve böylece alıştıkları tüketim standardını korumaktadırlar.

- ❖ **Friedman'ın Sürekli Gelir Hipotezi:** Friedman cari gelirin, **Sürekli Gelir** ve **Geçici Gelire** bağlı olarak şekillendiğini, sürekli gelir düzeyinin ortalama gelire tekabül ettiğini, geçici gelir dalgalanmalarının ise pozitif ya da negatif yönde, rastgele oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda bireyler tüketim planları açısından, sürekli gelir düzeylerini dikkate alırlar. Geçici olarak gelirden meydana gelen değişimleri dengeleyebilmek adına ise tasarruf ederler ya da ödünç alırlar.

Friedman' a göre Sürekli Gelir büyüklüğü, bir ailenin varlıklarının ve gelecekte beklenen gelirleri toplamının net bugünkü değerine eşdeğer düzeyde olup, gelirden gözlenen bütün diğer değişimler geçici olarak nitelendirilir. Friedman' a göre sürekli gelirden kaynaklanan marjinal tüketim

eğilimi “1” e eşit iken, geçici gelirden kaynaklanan marjinal tüketim eğilimi sifıra yakın olmak zorundadır. Zira geçici gelir değişimlerinin tüketim üzerine etkisi zayıftır. Y_p nin sürekli kullanılabilir gelire eşit olduğu, b_p katsayısının ise Friedman formülasyonu gereğince “1” e yakın olmak durumunda olduğu bir ortamda, tüketim fonksiyonu; $C = b_p Y_p$ olarak ifade edilmektedir. Friedman analizinin önemli bir noktası, sürekli gelirin son birkaç yıl gelirlerinin ortalaması niteliğinde olmasıdır. O halde cari gelir ani bir şekilde yükseliş gösterse dahi, sürekli gelirden sadece düşük bir yükseliş görülecektir. Bireylerin gerçekten sürekli gelirlerinde bir artış olduğuna kanaat getirebilmeleri için üst üste birkaç yıl gelirlerinde bir artış gözlenmesi gerekmektedir. O halde bireyler sadece cari gelirlerini değil, aynı zamanda geçmiş gelirlerini de göz önünde bulundururlar⁵⁵.

Friedman’ a göre toplam servet, kısa bir süre içinde oluşmaz, yıllara dayalı bir seyir gösterir ve konjonktürel değişimlerden nispeten az ölçüde etkilenen bir özellik arzeder. Tüketim, sürekli gelirin bir fonksiyonudur. Bu açıdan piyasada dengesizlik unsuru oluşturan bir şok, Keynesyen iktisat mantığı ile çarpan süreçleri üzerinden ekonomiyi dengeden uzaklaştırmaz. Toplam talebin önemli bir bölümünü oluşturan tüketim harcamaları, sürekli gelirin bir fonksiyonu iken, milli gelirden gözlenen değişimlerden büyük ölçüde etkilenmez⁵⁶.

1.5.4.5. TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSLERİ

Ekonomide hem arz cephesi açısından, hem de gerek bireysel yatırımcı gerekse iktisadi politika uygulayıcıları gibi karar mercileri açısından, tüketici davranışlarının büyük bir öneme sahip olduğunu daha önce vurgulamıştık. Tüketimin ekonomiye ve büyümeye yön veren bir büyüklük olduğu, tüketim kararlarının ise dolaysız olarak tüketici davranışlarına göre şekillendiği düşünülür ise, bireylerin tüketim kararlarını sadece cari, sürekli ya da ortalama gelirleri değil ayrıca geleceğe yönelik beklentileri

⁵⁵ Hall, Papell, **Ibid.**, p. 279.

⁵⁶ Paya, **Op.cit.**, s. 317.

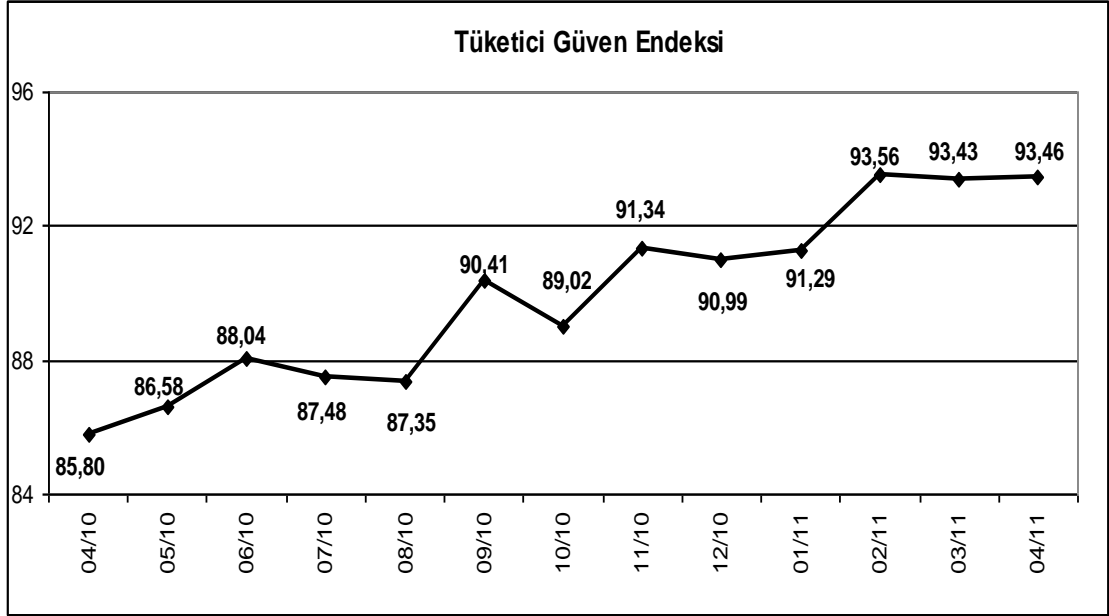
de etkilemektedir. Tüketiciler eğer geleceğe yönelik olarak fiyatlar, istikrar ortamı, büyüme, işsizlik gibi değişkenler üzerinde olumlu bir beklenti besliyor iseler tüketimlerini ve borçlanma eğilimlerini arttıracaklardır. Eğer tersine olumsuz beklentiler hakim ise, kişiler geleceğe yönelik harcama planlarını değiştirecek ve cari tüketimlerini de kısıacaklardır. Yani bireyler sadece gelir düzeylerini değil aynı zamanda geleceğe yönelik beklentilerini de kullanarak tüketim tercihlerini belirleyeceklerdir.

TUİK ile TCMB'nin koordineli olarak sürdürdükleri Tüketici Eğilim Anketi Çalışması ile tüketici harcama davranış ve beklentileri değerlendirilmekte ve aylık olarak bu veriler yayımlanmaktadır. Bu anketlerde, ankete katılan kişilere dört ayrı alandan sorular yöneltilmekte ve verilen cevaplar ışığında, Avrupa Birliği'nin de kullandığı denge yöntemine göre endeks hesaplaması yapılmaktadır. Bireylere "Kişisel Mali Durum", "Genel Ekonomi", "Harcamalar" ve "Fiyat Beklentileri" alanlarında sorulan sorularla hedeflenen, mevcut dönemde geçmiş döneme göre mali durumlarını nasıl gördükleri, gelecek gelir beklentilerinin ne olduğu, genel ekonomik gidişatı ne yönde gördükleri, iş bulma olanaklarına ilişkin beklentileri, mevcut dönemin tasarruf etmek için mi yoksa dayanıklı tüketim mallarına yönelik alışveriş yapmak için mi uygun olduğu, konut ve araba alma istek ve planları ve enflasyon beklentilerinin ne olduğuna yönelik çıkarımlarda bulunmaktadır. Endeks 0 ile 200 aralığında değerler almaktadır. Anket sonuçlarından hesaplanan Tüketici Güven Endeksi' nin 100'den büyük olması tüketici güveninde iyimser durum, 100'den küçük olması tüketici güveninde kötümser durum, 100 olması ise tüketici güveninde ne iyimser ne de kötümser durum olduğunu göstermektedir⁵⁷.

⁵⁷ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, "Tüketici Eğilim İstatistikleri: Analitik Çerçeve, Kapsam, Tanımlar ve Sınıflamalar",

(Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/MetaVeri.do?tb_id=21&ust_id=7, 2 Mayıs 2010.

Grafik-1.3: Türkiye Ekonomisi Hanehalkı Son 1 Yıllık Tüketici Güven Endeksi Aylık Değişim Trendi

Kaynak: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, "Tüketici Güven Endeksi Nisan /2011", Haber Bülteni, Sayı:100, 16 Mayıs 2010, (Çevrimiçi)
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8506> , 08 Haziran 2011.

2010 yılı Nisan ayı ile 2011 yılı Nisan ayı arası 1 yıllık süreç için Tüketici Güven Endeksi seyri yukarıdaki grafikte özetlenmiştir. Endeks değerlerinin 100'ün altında olması tüketicinin kötümser bakış açısında olduğunu göstermektedir. Bu kötümser beklentinin 2010 yılı Nisan ayından 2011 yılı Nisan ayına dek dönem dönem artışlarla birlikte trend olarak azalma gösterdiği ve 100 değerine yaklaştığı görülmektedir. Özellikle 2010 yılı 10. Ayından itibaren kötümser beklentilerin giderek kırıldığı ve iyimser yönde yükseliş gösterdiği izlenmektedir.

Beklentilerde görülen bu değişimlere göre tüketim eğiliminin de ne yönde seyrettiği kolayca tahmin edilebilmektedir.

Tablo-1.3: Kişinin Şu Anki Gerçekleşmelerle Karşılaştırıldığında Gelecek 12 Aylık Dönemde Fiyatların Değişim Yönüne İlişkin Beklentisi

	Fiyatlar daha hızlı artacaktır	Fiyatlar aynı oranda artacaktır	Fiyatlar daha düşük bir oranda artacaktır	Fiyatlar aynı kalacaktır	Fiyatlar hafifçe düşecektir	Fikrim yok
Oca.10	22,6	42,6	13,3	10,9	2,6	8,1
Şub.10	21,5	43,2	13	10,6	3	8,8
Mar.10	18,9	41,9	13,7	13,2	3,3	9
Nis.10	18,8	42,3	13,3	13,1	3,9	8,6
May.10	17,5	41,4	13,1	12,8	4,4	10,8
Haz.10	15,7	39,9	12,9	16	5,2	10,3
Tem.10	17,6	40,1	13,5	15,1	3,7	10
Ağu.10	17,6	42,5	12,1	14,4	2,8	10,7
Eyl.10	16,3	42,9	13,7	13,4	3	10,6
Eki.10	19,7	42,8	13	11,3	3	10,2
Kas.10	17,4	43,2	13,1	13,5	2,2	10,5
Ara.10	17,1	44,9	12,8	13,1	2,2	10
Oca.11	17	45	13,6	13,4	2,3	8,7
Şub.11	15,4	44,2	13,9	15,2	2,8	8,4
Mar.11	15	46,1	13,3	13,9	3,2	8,5
Nis.11	13,1	46	12,5	16,1	3,1	9,2
May.11	13,4	44,2	13,6	16,4	3,2	9,2

Kaynak: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, “Gelir, Tüketici, Tüketim ve Yoksulluk / Tüketici Eğilim İstatistikleri / İstatistiksel Tablolar/ Kişinin Şu Anki Gerçekleşmelerle Karşılaştırıldığında, Gelecek 12 Aylık Dönemde Fiyatların Değişim Yönüne İlişkin Beklentisi”,

(Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=21&ust_id=7 , 10 Temmuz 2011.

Tüketici Güven Endeksleri ile aylık Tüketici Fiyat Endeksleri karşılaştırıldığında, tüketici beklentileri ile gerçekleşen enflasyon verilerinin birbirini desteklediği ve tüketici tahmin ve beklentilerinin piyasa verilerine gerçekten ışık tuttuğu görülmektedir.

Tüketici Eğilim Anketlerinin amaçlarından biri de gelecek 1 yıllık dönem içinde, tüketicilerin fiyat beklentilerinin ne olduğunu ölçümlemektir. Piyasalarda gözlenen enflasyonist etkilerin yani gerçekleşen enflasyon verilerinin tüketiciler tarafından referans alınması ve gelecek enflasyon beklentilerini bu bilgiler ışığında oluşturmaları sonucu beyan ettikleri tahminlerin gerçekten de piyasalara ışık tuttuğu gözlenmektedir.

Tablo-1.3'te Türkiye'de bir işte çalışan ve gelir getiren 15 ve daha yukarı yaştaki fertler arasından seçilen örneklem ile yapılan anket çalışmasının, **fiyat beklentileri** ile ilgili bölümüne dair sonuçlar yer almaktadır. Bireylerin son bir yıllık zaman zarfı içinde, aylık olarak fiyatlar konusunda beklentilerinin, gerçekleşen enflasyon trendi ile paralellik gösterdiği görülmektedir. 2010 yılı Ocak ayı ile , 2011 yılı Mayıs ayları arasında, bireylere fiyatlarda ne yönde değişiklik bekledikleri sorulmuş ve örneklem kitle içinde çoğunluğun ağırlıklı olarak her bir aylık anket dönemi için **“Fiyatlar Aynı Oranda Artacaktır”** görüşünü beyan ettiği ve bu doğrultuda beklenti içinde oldukları görülmüştür.

Tablo-1.3'te kullanılan aynı zaman aralığı için Tablo-1.4' te aylık TÜFE verileri ve bir önceki aya göre gözlenen yüzde değişim oranları yer almaktadır.

Tablo-1.3'te de ağırlıklı tüketici beklentilerine göre, ankete tabi kişilerin fiyatların aynı oranda artış içinde olacağı yönünde görüş beyanında buldukları görülmektedir. Bu bağlamda tüketici beklentileri ve tüketicilerin piyasaya olan güven düzeyleri ekonomiye yön vermekte, beklentilerin gerçekleşen piyasa verileri ile paralellik seyrettiği görülmektedir.

Tablo-1.4: 2003 Yılı Fiyatları ve Genel Harcamalar İtibariyle Aylık Tüketici Fiyat Endeksleri ve Yüzde Değişimleri

Dönemi	TÜFE-Bir Önceki Aya Göre Değişim (2003=100)(%)*	2003 Yılı Fiyatları ile TÜFE Değerleri (2003=100)**
Oca.10	1,85	174,07
Şub.10	1,45	176,59
Mar.10	0,58	177,62
Nis.10	0,6	178,68
May.10	-0,36	178,04
Haz.10	-0,56	177,04
Tem.10	-0,48	176,19
Ağu.10	0,4	176,9
Eyl.10	1,23	179,07
Eki.10	1,83	182,35
Kas.10	0,03	184,4
Ara.10	-0,3	181,85
Oca.11	0,41	182,6
Şub.11	0,73	183,93
Mar.11	0,42	184,7
Nis.11	0,87	186,3
May.11	2,42	190,81
Haz.11	-1,43	188,08

***Kaynak** : T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, "Tüketici Fiyatları Endeksi Veri Tabanı/ Bir Önceki Aya Göre Değişim %", (Çevrimiçi)

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?fiyatdb2&report=tufe_degisim_2003.RDF&desformat=html&p_baz=2003&p_kod1=0&p_tur=1&p_yil1=2011&p_yil2=2010&p_ay1=1&p_ay2=2&p_ay3=3&p_ay4=4&p_ay5=5&p_ay6=6&p_ay7=7&p_ay8=8&p_ay9=9&p_ay10=10&p_ay11=11&p_ay12=12&yer1=999 , 10 Temmuz 2010.

****Kaynak** : T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, "Tüketici Fiyatları Endeksi Veri Tabanı", (Çevrimiçi)

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?fiyatdb2&report=tufe_genel_2003.RDF&desformat=html&p_baz=2003&p_yil1=2011&p_yil2=2010&p_ay1=1&p_ay2=2&p_ay3=3&p_ay4=4&p_ay5=5&p_ay6=6&p_ay7=7&p_ay8=8&p_ay9=9&p_ay10=10&p_ay11=11&p_ay12=12&yer1=999 , 10 Temmuz 2010.

Fiyat beklentileri, Tüketici Eğilim Anketlerinin odaklandığı dört ana alandan sadece birisidir. Bireylerin fiyat konusunda gösterdikleri artış beklentisi, yani enflasyonun süreceği yönünde negatif beklentiler, endeks değerini kötümser anlamda etkilemektedir. Ancak endekse yön veren diğer anket alanları olan “Kişisel Mali Durum” ve “Harcama Planları” ve “Genel Ekonomi” nin de endeks değerini etkilediği göz ardı edilemez.

Özel tüketim harcamalarının büyüme içinde en yüksek paya sahip kalem olduğu düşünülürse, iç talepteki değişim ve büyüme, aylık olarak Tüketici Güven Endeksleri üzerinden rahatlıkla izlenebilmektedir. Tüketim harcamaları içinde ise, tüketicilerin güvenlerinin arttığını ve bunu piyasaya yansıttıkları en önemli harcama kalemi otomobil, beyaz eşya gibi dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamalardır. Ülkemizde hane halkı harcamaları içinde en büyük payın gıda harcamalarına ayrıldığını, takiben konut/ barınma ve ulaştırma harcamalarının geldiğini daha önce incelemiştik. Gıda geleneksel tüm toplumlarda olduğu gibi ülkemizde de gelire ve beklentilere daha az duyarlı olan ve zorunluluk arzeden önemli bir harcama kalemidir. Bu nedenle hanehalkının beklentileri ne olursa olsun ufak tefek kısıntılar dışında en az tasarruf edilen harcama kalemi gıda harcamalarıdır. Öte yandan, otomobil, beyaz eşya gibi uzun süreli kullanıma ve bireysel yatırıma konu malların tüketimi, piyasaya ve ekonomik gidişata yönelik olumlu beklentilerle artış göstermektedir. Bu harcamalar ertelenmesi ya da vazgeçilmesi olası olduğundan, tüketim harcamaları gibi zorunluluk arz etmez. Gıda harcamaları bireylerin cari gelirleri içinden rahatlıkla karşılayabilecekleri harcamalar olup, borçlanma ihtiyacı olmaksızın kolaylıkla satın alabilecekleri mallardan oluşmaktadır. Ancak dayanıklı tüketim mallarını satın alabilmek için, bireylerin cari gelirleri yetersiz kalacak, kredi ya da taksitli alışveriş gibi borçlandırıcı enstrümanlara başvuracaklardır. Bu nedenle bireyler geleceğe yönelik belirsizlikler ve olumsuz beklentiler nedeni ile güvensiz bir ekonomi ortamında dayanıklı tüketim malları talebini dizginleyeceklerdir. Bu yönü ile harcama ve büyüme dinamikleri, büyük ölçüde dayanıklı tüketim malları talebi konusunda, tüketici eğilimleri üzerinden izlenmeye çalışılır. Krizin tırmandığı ve beklentilerin olumsuz yönde seyrettiği dönemlerde öncelikli olarak dayanıklı tüketim malları talebinde düşüş olduğu gözlenmiştir.

Tablo-1.5: Dayanıklı Tüketim Malları Harcama Eğilimi

Dönemi	Dayanıklı Tüketim Malı Satın Alma İhtimali (Gelecek Dönem) *	Genel Ekonomik Durum Gelecek Dönem Beklenti Endeksi **
Oca.10	14,59	74,20
Şub.10	16,42	78,29
Mar.10	17,21	82,26
Nis.10	16,19	82,93
May.10	16,29	83,51
Haz.10	16,28	85,44
Tem.10	15,66	85,48
Ağu.10	16,32	86,82
Eyl.10	18,91	93,11
Eki.10	16,44	89,46
Kas.10	16,21	91,78
Ara.10	15,28	91,68
Oca.11	19,28	90,87
Şub.11	18,56	93,24
Mar.11	20,60	92,50
Nis.11	19,55	93,33
May.11	19,21	93,08

* **Kaynak:** T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, “Tüketici Eğilimine İlişkin Soru Bazında Endeksler” (Çevrimiçi)

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=21&ust_id=7, 2 Mayıs, 2010.

****Kaynak:** T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, “Gelir, Tüketici, Tüketim ve Yoksulluk/ Tüketici Eğilim İstatistikleri/ Genel Ekonomik Durum (Gelecek Dönem)”, (Çevrimiçi)

<http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?id=3668&metod=IlgiliGosterge>, 2 Mayıs 2010.

Tablo-1.5'ten izleneceği üzere Genel Ekonomik Durum Gelecek Dönem Beklenti Endeksinin 100 Endeks değeri altında seyretmekle birlikte, 2009 Mart ayından Haziran ayına dek artış gösterdiği ve aynı aylarda benzer artış oranları dahilinde, Dayanaklı Tüketim Malı Alma İhtimalinde de artış yaşandığı izlenmektedir. 2009 yılı Ağustos ayını takiben genel ekonomiye yönelik güven düşüşü ile dayanaklı tüketim malı harcama plan ve ihtimallerinde de düşüş görülmüştür. İlerleyen aylardaki genel ekonomiye dair güven endeks seyri ile dayanaklı tüketim malı harcama planlarının artış ve düşüş yönünde birbirlerini izlediği görülmektedir.

Özetle denilebilir ki, bireylerin büyümeye ivme kazandıracak tüketim harcamaları sadece kullanılabilir cari gelire değil, öte yandan piyasaya olan güven ve istikrar ortamına da bağlı olarak şekillenmektedir.

1.5.4.6. “NOMİNAL FAİZ ORANLARI” ve “REEL DÖVİZ KURU” ile “TÜKETİM ve BÜYÜME” İLİŞKİSİ

DPTMAKRO-ARZ MAKROEKONOMETRİK MODELİ'nde, özel tüketim harcamalarının uzun dönemde reel milli gelir (GSYİH (GDP)), reel döviz kuru (RER), nominal faiz oranı (R_t) ve tüketimin kendi gecikmeli değerine bağlı olarak şekillendiğinden bahsetmiştik.

Faiz oranlarının tüketim harcamaları üzerine etkisi teorik anlamda literatürde ikili bir etkiye tabi tutulur. “Gelir Etkisi” ve “İkame Etkisi” olarak ifade edilen bu iki etkinin net yönü ise belirsiz olarak kabul edilir. Eğer tüketiciler tasarruf sahibi iseler, faizlerde görülen yükseliş bireysel yatırımlar nedeni ile faiz getirisinde artış etkisi yaratacak ve böylelikle tüketicilerin gelirlerinde artış gözlenecektir. Gelir Etkisi olarak adlandırılan bu etkiye göre kullanılabilir gelirden artış yaşayan bireyler tüketimlerini artıracaklardır.

Öte yandan daha derin bir analize göre, gelir etkisinin özel tüketim harcamaları üzerindeki etkisi hane halklarının borçlu veya alacaklı pozisyonda olmalarına göre farklılık göstermektedir. Eğer tüketici net alacaklı pozisyonunda ise (tasarruf sahibi ise) faiz oranlarındaki düşüş reel gelirden düşüşe yol açacağından, cari dönemde

tüketim harcamalarının düşmesine neden olacaktır. Eğer tüketici net borçlu pozisyonunda ise faiz oranlarındaki düşüş reel gelirden artışa yol açacağından, cari dönemde tüketim harcamalarını artırıcı etki yapacaktır⁵⁸.

İntertemporal analiz açısından bakıldığında ise, faiz oranlarında gözlenen artış, bugünkü tüketimin fırsat maliyetini arttıracığından (bugünkü tüketimi kısarak gelecekte daha çok tüketme olanağı var iken) tüketicilerin cari tüketimlerini kısarak, gelecek tüketim planlarını arttırmaları durumu da olasıdır. Bu etkiye ise İkame Etkisi adı verilir. İkame etkisi altındaki bir birey, artan faiz oranları karşısında, tasarruf ve tüketim olmak üzere iki kararla karşı karşıya kalır. Artan faiz getirisine bağlı olarak cari dönemde tasarruf ederek gelecek dönem gelirini arttırabilme ihtimali var iken bireylerin bugünkü tüketimlerini ertelemeleri olasıdır. Yani tasarruf eğilimindeki birey, gelecekteki tüketimi bugünkü tüketime ikame edecektir.

Tüketimin faiz ve döviz kuru değişkenlerine karşı duyarlılığından bahsederken, faiz ve döviz kuru arasındaki etkileşime de değinmekte fayda vardır.

Reel gelirin ve fiyatlar genel düzeyinin aynı kaldığı varsayımı altında, bir ülke ekonomisinde faiz oranları artış gösterir ise, o ülkenin parasının değeri artmış olacak ve böylelikle döviz kurları düşüş gösterecektir. Faiz oranları ile ülke parasının dış değeri arasında izlenen pozitif ilişkinin altında yatan mantık şudur: Yurtiçi faiz oranları yükseldiğinde, faiz getirisi sağlayan yerli menkul değerlere olan talep artacaktır. Bu durumda hem hane halkının yerli menkul değerlere olan talebi artacak, hem de ülke içi faiz oranı avantajı nedeni ile yabancıların yerli varlıklara olan talebi artış gösterecektir. Bu durumda yerli paraya olan talep de artacaktır. Yurtdışından gelen dövizlerin de ülke parasına çevrildiği düşünülür ise döviz arzı artacak, böylece döviz kuru da düşüş gösterecektir. O halde yurtiçi faiz oranları ile döviz kurları arasında ters yönde bir ilişki bulunmaktadır⁵⁹.

Daha önce de detaylı olarak vurgulandığı üzere, Reel Döviz Kuru (RER), yabancı

⁵⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Loc.cit.**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/modelkitabi-Tr.pdf>, 06 Mayıs 2010.

⁵⁹ Tunca, **Op.cit.**, s. 208.

ülkelerde üretilen malların yurtiçinde üretilen mallar cinsinden görelî fiyatını yansıtan bir gösterge olması yönü ile iktisadi aktörlerin üretim ve tüketim kararlarının yurtiçinde ve yurtdışında üretilen mallar arasında dağılımı üzerinde son derece etkilidir.

Reel döviz kuru, iki ülkenin enflasyon oranları arasında ilişki kurması itibari ile, aynı zamanda ülke içi fiyat istikrarına bağılı olarak yerli paranın değerini yansıtır. Bu durumda ulusal ekonomideki enflasyon ne denli yüksek ise, döviz kurunun da o denli yüksek olması ve ülke parasının değer kaybına uğraması beklenir. Reel döviz kurundaki değerlenmenin ithal malların görece olarak daha ucuz kalmasına ve tüketim malları ithalatının ve dolayısıyla özel tüketimin artmasına yol açacağı görülmektedir. Bir başka deyişle reel döviz kuru değerlenmesi ile özel tüketim arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Böylece, uzun dönemde özel tüketim harcamalarının temel yapısal belirleyicilerinin gelir düzeyi ve reel döviz kuru olduğu, faiz oranının etkisinin ise kısıtlı kaldığı tespit edilmiştir⁶⁰.

1.5.4.7. TASARRUF, TÜKETİM VE BÜYÜME

Faiz oranları ile tüketim arasındaki benzer ilişkilerden hareketle, tasarruflar ile tüketim ve büyüme arasındaki ilişkiler de netleştirilebilir. Sözelimi faiz oranlarında gözlenen artış sonucu eğer bireyler bugün daha çok tasarruf elde ederek gelirlerini arttırmayı planlıyor iseler, cari dönemde tasarruflarda artış gözlenir iken gelecek dönem tüketimi artacaktır. Bu durum daha önce de vurgulandığı üzere tasarruf etme ve tüketim arasındaki dönemler arası ikame etkisinin doğal bir sonucudur.

Öte yandan yarattığı gelir etkisi bakımından, faizlerde görülen bir artış, negatif tasarruf sahibi olan yani borç altında olan bireylerin reel anlamda borçlarını arttıracığından kişinin gelecek dönem gelirleri düşecek, cari dönemde de hem tasarruf hem de tüketimde bir gerileme görülecektir.

⁶⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Loc.cit.**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/modelkitabi-Tr.pdf>, 06 Mayıs 2010.

Eğer bireyler pozitif tasarruf sahibi iseler, faizlerde görülen artış tasarruf yapmanın cazibesini yükselteceğinden, cari dönem tasarrufları artış gösterecek, gelecek dönem faiz gelirleri yükselecek ve böylece gelecek dönem tüketimi de artış gösterecektir.

Daha önceki alt başlıklarda da incelendiği üzere, büyüme ile tasarruf arasındaki ilişki aslında, tüketim ile büyüme arasındaki ilişki ile benzer dinamikler arz etmektedir.

Sözgelimi Irving Fisher'in Dönemlerarası Tercihler Teorisine göre, bireyler dönemler arası analiz ışığında hem bugünkü hem de gelecekteki tüketim düzeylerini planlamakta, buna göre de bir tüketim ve tasarruf planlaması yapmaktadırlar. Cari dönemin tasarrufları gelecek dönemin gelirini oluşturacağından, bugün tasarruf eden bireyler gelecekte daha yüksek bir gelir ve tüketim düzeyine erişeceklerdir.

Modigliani'nin Hayat Devresi Hipotezi'nde ise, Fisher analizinde olduğu gibi bireylerin yaşam boyu gelirleri sabit değildir. Tersine, yaşam boyunca farklı hayat devrelerinde bireylerin gelirleri tamamen farklılık gösterir. Bu farklılığı elimine edecek şekilde istikrarlı bir tüketim eğilimini garanti altına alan faktör ise tasarruflardır. Örneğin yaşlılık döneminde kullanılmak üzere yapılan bugünkü tasarruflar gelecek dönem harcama potansiyelinin ana kaynağıdır.

Friedman'ın Sürekli Gelir Hipotezi'nde olduğu üzere, tasarruflar bazen bireylerin istikrarlı bir tüketim kalıbı sürdürmelerine olanak tanıyan sürekli bir gelir kaynağı yaratırlar. Sürekli gelir ya da ortalama gelir düzeyi dışında bireylerin karşılaştıkları geçici gelir dalgalanmaları ancak tasarrufları ile dengelenebilmektedir.

Bu anlamda ekonominin sabit bir büyüme ve de paralelinde sabit bir tüketim potansiyeli sürdürebilmesi açısından tasarruflar hayati bir öneme sahiptir.

1.5.4.8. TÜKETİM VE IS EĞRİSİ İLİŞKİSİ

IS eğrisinin geometrik yapısı yani eğimi ile tüketim fonksiyonu arasında anlamlı bir ilişki kurmak, marjinal tüketim eğilimi büyüklüğünden faydalanarak mümkündür.

Marjinal tüketim eğilimi ne denli küçük olur ise, IS eğrisi de o denli dik olacaktır.

Marjinal tüketim eğiliminin büyüklük olarak küçük olması, çarpan etkisinin küçük olması ve faiz oranlarında meydana gelecek değişimlerin çıktı üzerinde (reel milli gelir üzerinde) görece olarak çok daha az bir etki yaratacağı anlamına gelmektedir. Eğer tüketim ile faiz oranları arasında negatif yönde bir ilişki var ise, yüksek bir faiz oranı tüketim fonksiyonunu ve dolayısı ile Keynesyen toplam harcama fonksiyonunu aşağıya kaydıracaktır. Bu durumda harcama dengesi de daha düşük bir reel milli gelir düzeyinde kararlanacaktır⁶¹.

Özetle marjinal tüketim eğilimi ve çarpan katsayısı ne kadar küçük ise ve de yatırım harcamalarının faize olan duyarlılığı ne kadar az ise, IS eğrisi o kadar dik bir konum alacaktır.

1.6. MİKRO BÜYÜKLÜKLERDEN MAKRO BÜYÜKLÜKLERE GEÇİŞ: AGREGASYON PROBLEMİ

“İktisadi toplulaştırılmış makro değişken” (=aggregate) olarak ifade edilen olgu, bir piyasa ya da ekonominin bütünü tanımlamaya, tasvir etmeye yönelik olarak oluşturulan özet bir ölçüm büyüklüğüdür. İktisadi toplulaştırılmış makro değişken kavramını örneklemek gerekirse, elma yerine gıda maddesi; elmanın fiyatı ya da miktarı yerine, fiyatlar genel düzeyi ya da reel milli gelir; dolanımdaki kağıt para yerine para arzı; mühendis işgücü içindeki işsiz sayısı yerine, ekonomideki genel işsizlik oranı birer *iktisadi büyüklük toplamı* olup toplulaştırılmış makro değişkeni ifade etmektedir⁶².

Makroiktisadi teorinin mikro temellerine yönelik sürdürülen etkinliklerin temel niteliği, firma ve hane halkı düzeyinde sürdürülen iktisadi davranış kalıplarının; milli gelir, enflasyon, reel ücretler, verimlilik ve işsizlik gibi toplulaştırılmış makroekonomik

⁶¹ Hall, Papell, **Op.cit.**, p. 288.

⁶² Wikipedia, The Free Encyclopedia, “Aggregation problem”, (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Aggregation_problem, 05 Eylül 2009.

değişkenler arasındaki gözlemlenen ya da varsayılan ilişkilerin kaynağı olup olmadığını sorgulamaktır. Etkileyici bir dizi rekabetçi davranışsal hipotezler biçimsel olarak modellenmiş ve seçiş-kuramsal temelinde tartışılmıştır. Ancak bu modellerin çoğu, toplulaştırılmış bir data üzerinden test edilememiştir. Test edilenlerin de çok azı başarılı sonuçlar üretmiş ve birçoğu ise sonuçsuz kalmıştır. Tutarlı doğrusal bir agregasyona duyulan mantıksal gereksinim, fonksiyonel formatta o denli kısıtlayıcıdır ki, bir dizi yardımcı varsayımda bulunulmadıkça, bireysel iktisadi aktörler düzeyinde söz edilen seçiş-kuramsal mikroiktisadi temeller, daha büyük ölçekteki “toplulaştırılmış makro değişkenler”in davranışı hakkında çok az çıkarılamaya sahip olmaktadır. Bu yardımcı varsayımlar; mallar, üretim faktörleri, firmalar, bireylere ve zamana yönelik olarak kurulan toplulaştırılmış miktar ve fiyat endekslerini doğrulamak açısından mantıksal olarak tutarlı bir biçimde zorunludurlar. Bu varsayımlar⁶³:

- ❖ Benzeşik bireysel tercihler,
- ❖ Tüm firmalar için özdeş, ayırım yapılabirlik gücü zayıf ve doğrusal homojen üretim fonksiyonları,
- ❖ Homojen ve sonsuz sayıda bölünebilir mallar ve üretim faktörleri,
- ❖ Zaman içinde değişmez, sabit bir gelir dağılımı ve başlangıç konumları,
- ❖ Sabit nisbi oranlar içeren ortak bir fiyatlar seti

olarak özetlenebilir.

Makroiktisadın mikro temelleri üzerine odaklanan ve buradan hareketle büyümenin makro ve mikro boyutunun irdelendiği bu tez çalışmasında, makro-mikro büyüklükler arası köprü vazifesi görecek toplulaştırılmış üretim fonksiyonu analizinden bahsetmek de faydalı olacaktır.

⁶³ Robert J.Martel, “Heterogeneity, aggregation, and a meaningful macroeconomics”, **Beyond Microfoundations: Post Walrasian Macroeconomics**, Ed.by David Colander,(Çevrimiçi) <http://books.google.com.tr/books?id=Eg8qiWMgNmGc&printsec=frontcover#v=onepage&q=&f=false>, 05 Eylül 2009, pp.129,130.

Büyüme gibi makroiktisadi bir göstergenin temelinde, mikroiktisadi aktörler olan çok sayıda firmanın bireysel üretimlerinin toplamından oluşan komplike bir büyüklük olduğu aşikardır. Ancak reel milli gelir olarak ifade edilen üretim toplamı salt sayısal çıktı büyüklüklerinin toplamı gibi de düşünülemez. Zira $2+2 = 4$ olarak gösterilen basit matematiksel toplam, makroiktisadi anlamda $2+2 \equiv 5$ olarak ifade edilebilmektedir. Yani makro büyüklükler, mikro büyüklüklerin toplamı demek değildir. Bütün, parçalar toplamının çoğu kez daha fazlasını ifade etmektedir.

Makro üretim fonksiyonunun, mikro üretim fonksiyonlarını toplama yöntemi ile elde edilmesi, benzer şekilde makro üretim fonksiyonunun fiktif ya da hayali bir olgu olduğu görüşü de teorik düzeyde büyük bir problem teşkil etmektedir. Bu problem literatürde adını “Agregasyon Problemi” olarak almaktadır.

“Toplulaştırılmış Üretim Fonksiyonu”, toplulaştırılmış girdileri toplulaştırılmış çıktılara dönüştüren bir fonksiyon olup, matematiksel anlamda tam olarak ifade edilememiştir.

Literatürde Toplulaştırılmış Üretim Fonksiyonuna ulaşmak için sürdürülen çalışmaların başında, tüm firmaların aynı üretim teknolojisine sahip oldukları, aynı faktör fiyatları ile karşı karşıya oldukları, tüm girdileri en etkin şekilde kullandıkları ve tam rekabet koşulları altında faaliyet gösterdikleri varsayılmıştır. Burada sadece tek bir firmanın tüm ekonomideki firmaları temsil ettiği varsayımından hareketle üretim fonksiyonları oluşturulmuştur.

Tüm bu eksiklik ve eleştirilere rağmen, iktisatçılar toplulaştırılmış üretim fonksiyonundan faydalanmaya devam etmişler, bu yönde getirilen eleştirilere üç noktada cevap vermeye çalışmışlardır: Birincisi, enstrümantalizm olarak bilinen metodolojik görüşten de beslenerek, ampirik olarak makul sonuçlar üretmeye devam ediyor görüldükçe, toplulaştırılmış üretim fonksiyonunun kullanılması yönünde bir engel görülmemektedir. Zira Neoklasik makro teoriler, mikroekonomik kavramlardan hareketle benzetme yolu ile türetilen *toplulaştırılmış makro değişkenler*le meşgul olmaktadır. Bu yaklaşımın kullanılabilirliği ampirik bir mevzuu oluşturmaktadır. İkinci olarak, toplulaştırılmış üretim fonksiyonları son derece kullanışlı birer enstrüman olarak görülmüştür. Son olarak, toplulaştırılmış üretim fonksiyonlarının kullanıldığı

uygulama alanları için başka bir alternatif bir enstrüman bulunmamaktadır⁶⁴.

Makro ekonomik modeller, analiz açısından yeterince basit modellerdir ve tüm sistemi bütün olarak içine almaktadır ancak bu durum makro modellerin kendi içsel risk ve sakıncalarından uzak oldukları anlamına gelmemektedir. Milli gelir, işsizlik düzeyi ya da fiyatlar genel düzeyi gibi toplulaştırılmış değişkenlerin hepsi heterojen ve birbirinden farklılık gösteren büyüklüklerdir. Özellikle daha az felsefik ancak çok daha fazla matematiksel tekniklerle analiz yapan araştırmacılar için, bu değişkenlerin doğal yapılarını göz ardı etmek risk oluşturmaktadır. Yine de, tüm sakıncalarına rağmen, makro ekonomik metotlar, iktisadi düşünce açısından bir devrime neden olmuş, diğer bilim dallarında da kolaylıkla devrim yaratabilecek bir disiplin ve düşünce yapısı oluşturmuştur. Doğal bilimler üzerine çalışan araştırmacılar hem derleme tehlikesi (bileşim ve kompozisyon tehlikesi) hem de agregasyon tehlikesi ile karşı karşıyadır⁶⁵.

⁶⁴ Jesus Felipe , Franklin M. Fisher , “Aggregation In Production Functions:What Applied Economists Should Know”, (Çevrimiçi)
<http://www.econ.iastate.edu/tesfatsi/AggregateProdFunctions.FelipeFisher.pdf>, 05 Eylül 2009, pp. 26,27.

⁶⁵ Kenneth E. Boulding, “Is Economics Necessary?”, **Collected Papers**, Ed. by Fred R. Glahe, Vol:1, Boulder, Colorado, Colorado Associated University Press, 1971, pp. 258,259.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÜYÜME OLGUSUNA IŞIK TUTAN TEMEL MAKRO TEORİLER, SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜME OLGUSU ve 1950- 1990 YILLARI ARASI TÜRKİYE EKONOMİSİNİN BÜYÜME DİNAMİKLERİ

Bu Bölümde öncelikle, büyüme olgusuna ışık tutan başlıca makro teorilere yer verilecek, daha sonra tez çalışmasının odaklandığı temel kavram olan “Sürdürülebilir Büyüme” olgusunun teorik tanımı ve kapsamı üzerinde durulacaktır.

Takiben, Türkiye Ekonomisinde neden sürdürülebilir bir büyüme süreci konusunda başarı sağlanamadığına yönelik olarak 1950 ve 1990 yılları arası büyüme süreci ele alınacaktır.

2.1. Büyüme Teorilerine Genel Bakış

2.1.1. Dışsal Büyüme Teorileri

Dışsal büyüme teorileri genel olarak, üretim faktörleri için “azalan marjinal verimlilik” halinden, üretim fonksiyonu için ise “ölçeğe göre sabit getirili” bir üretim teknolojisinin varlığından bahseder.

Bu modellere göre, büyüme doğrudan tasarruf ve sermaye birikimine bağlı olup, teknolojik değişimler ve emeğin niteliği bu modellerin dışında bırakılmıştır. Büyüme üzerine olan katkıları yadsınamaz olan bu değişkenlerin, söz konusu modellere dahil edilmemesi nedeni ile, bu teorilere “Dışsal Büyüme Teorileri” adı verilmiştir.

Bu modellerde, büyüme olgusu doğrudan *yatırımlarda* görülen değişimler üzerinden

açıklanmaya çalışılmıştır. Nüfus artış hızı, nitelikli işgücünün ve de teknolojik değişimlerin etkisi ihmal edildiğinden, kısa dönemde yatırım artışlarının durduğu noktada büyümenin sona ermesi ve ekonominin denge halinde durgunluğa girmesi beklenmekte idi. Ancak yapılan araştırmalar teknolojik değişikliklerin ve de nitelikli işgücünün varlığının içselleştirilmesi ile büyümenin uzun dönemde artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum *İçsel Büyüme Teorileri* başlığı altına ayrıca ele alınacaktır.

2.1.1.1. Klasik Büyüme ve Gelir Dağılımı Teorisi: Ricardo Modeli

Ricardo'nun İçsel Büyüme Modeli'nin temel varsayım ve özellikleri şu şekilde özetlenebilir¹:

- ❖ Tam istihdam, tam rekabet koşulları ve Say Yasası geçerlidir.
- ❖ Sermaye (K) ve Emek (L) olmak üzere iki üretim faktörü mevcuttur.
- ❖ Nüfus artışı ve tasarruflar içseldir.
- ❖ Teknolojik yenilikler rekabetçi yapının gereği vardır.
- ❖ Sanayide “artan verimler yasası”, tarımda ve genel olarak ekonominin bütününde “azalan verimler yasası” geçerlidir. Sanayi kesimindeki teknik ilerlemeler ve artan verim, tarım kesimindeki azalan verim halini telafi edemediğinden ekonominin genelinde azalan verimler yasasının geçerli olduğu görülmektedir.

¹ Erdoğan Alkin, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1992, s. 41,42.

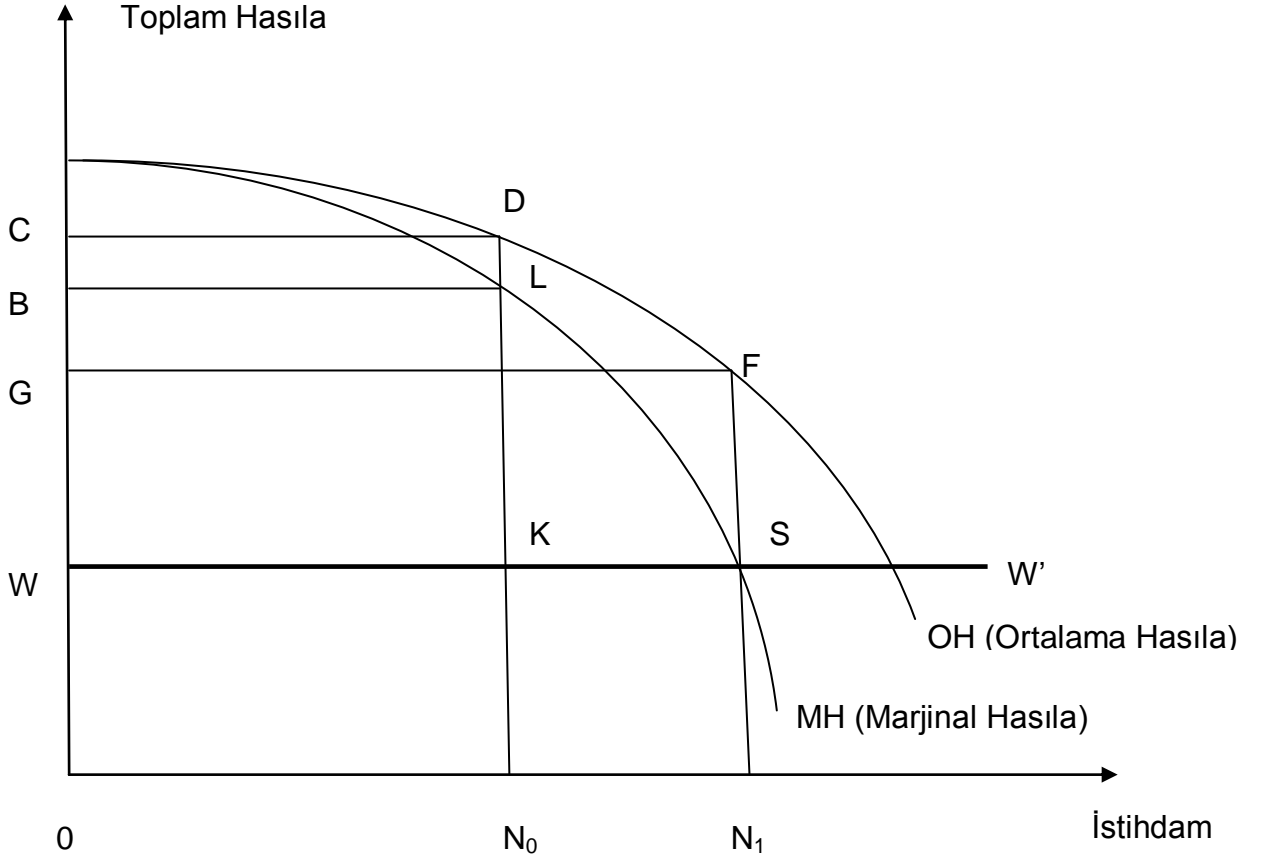
Hasan Gürak, **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Ankara, Ekin Kitabevi, 2006,s.78.

- ❖ Nitelikli emek ile büyüme ya da kurumsal/ kültürel çevre ile büyüme arasında bir bağ kurulmamıştır.
- ❖ Sermaye birikimini uyaran kar motividir, iktisadi faaliyetin başında karlar yüksek olduğundan, tasarruf ve buna bağlı olarak sermaye birikim hızı yüksektir.
- ❖ Malthus'un nüfus teorisine göre, ücret haddi kısa dönemde emek arz ve talebi tarafından karşılıklı olarak belirlenmekte, ancak uzun dönemde asgari geçim düzeyinde kararlanmaktadır. Uzun dönemde doğal ücret haddi ve piyasa ücret haddi birbirine yaklaşmaktadır.
- ❖ Ekonomide emek sahibi işçiler, girişimci-sermayedarlar ve toprak sahipleri olmak üzere başlıca üç sınıf vardır ve tasarrufta bulunan grup sadece girişimci sınıftır. Toprak sahipleri ve işçiler ise bütün gelirlerini tüketim harcamalarında kullanırlar.
- ❖ Ricardo Modeli bir büyüme teorisi olduğu kadar aynı zamanda bir gelir dağılımı modelidir. Sanayide artan verimler yasasına karşılık, gelir dağılımının toprak sahipleri lehine bozulacağından hareketle ekonomide oluşacak durgunluğu açıklamaya çalışmıştır.

Ricardo'nun her ne kadar gelir dağılımı ve nisbi fiyatlardaki değişme arasındaki ilişkiler üzerinde durduğu ve iktisadi kalkınma sorunları ile ilgilenmediği ileri sürülse de, Ricardo gerçekte gelir dağılımını etkileyen faktörler üzerinde çalışarak birikim koşullarını araştırmış ve de kalkınmayı açıklayan sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. Ricardo'ya göre, kural olarak, karların üretim faktörleri arasında sabit dağılımı beraberinde sabit bir kar oranına da işaret etmektedir. Öte yandan kar oranı minimum seviyesinin üzerinde kaldığı sürece, birikim devam edecektir. Eğer kar oranı düşüş trendine girer ve söz konusu minimum seviyesine yaklaşır ise birikim de sona erecektir. Karların oran ve bölüşümü, gerçekte toprağın ölçeğe göre azalan verimler yasasına tabi olmasının bir sonucudur. Ricardo'ya göre, toprağın azalan verim eğilimi o denli kuvvetlidir ki, uzun dönemde birikim toplamının matematiksel

olarak negatif değerlerde seyretmesi dahi olasıdır².

Şekil-2.1. Ricardo Büyüme Modeli ve Gelir Dağılımı

Kaynak: Ali Özgüven, **İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1988, s. 15,16.

Nüfus artışı ile birlikte beslenme ihtiyacına bağlı olarak, tarımsal ürünlere duyulan ihtiyaç artışı, arzı hâlihazırda kıt olan tarımsal alanların hızla tüketilmesine neden olacaktır. Böylelikle tarımsal mallar daha güç koşullarda ve yüksek maliyetlerle elde edilecek ve piyasaya daha yüksek fiyatlarla sunulacaktır. Doğal ücret haddinin kişinin hayatta kalması için yeterli minimum düzeydeki zorunlu ihtiyaçların fiyatlarına

² Paolo Sylos-Labini, **The Forces of Economic Growth and Decline**, London, The MIT Press, 1984, pp.31,32.

bağlı olarak değiştiği düşünülür ise, piyasa fiyatlarının yükselmesine bağlı olarak doğal ücret haddi de yükselecektir. Piyasa fiyatı, doğal ücret haddini izleyecek ve üretim maliyetleri yükselecektir. Öte yandan, maliyetler, nüfus arttıkça giderek daha az verimli topraklarda yapılan tarımsal üretim maliyetlerini karşılayacak düzeyde belirlendiğinden, düşük maliyetle çalışan verimli toprak sahipleri bu durumdan rant elde edeceklerdir. Çünkü tarımsal ürün fiyatları, en verimsiz toprak parçasındaki üretim maliyetini karşılayacak düzeyde belirlenecektir. Karların azalarak, tasarruf ve sermaye birikimini olanaksız hale getirdiği noktada, net yatırımlar duracak ve sistem durgunluğa girecektir. Bu durgunluk halinde, ücretler doğal ücret düzeyine kararlanmıştır. Bu noktadan sonra nüfus artmaz, net yatırımlar sıfırdır ve büyüme durmuştur. Ricardo Modeli bu yönü ile makro ekonomik bir gelir dağılım modelidir. Toprak sahiplerinin toplam hasıladan aldıkları payı açıklarken aynı zamanda toplam hasıladan geri kalan kısmın emek ve sermaye arasında ücret ve kar olarak nasıl dağıldığını da açıklamaya çalışır. Ekonomiyi durgunluğa sokacak etken bu üç faktör arasındaki gelirin dağılımıdır³.

Şekil-2.1'de yatay eksen, istihdam hacmini, dikey eksen ise toplam hasıla hacmini göstermektedir. WW' ile gösterilen yatay eksene paralel doğru, doğal ücret haddini belirtmektedir ve aynı zamanda uzun dönemli emek arz doğrusudur. Kısa dönemde, iktisadi üretim süreci içerisinde ON_0 kadar nüfus istihdam ediliyor ise ve reel ücret haddi OW ise, işgücünün reel ücretler toplamı ON_0WK kadar olacaktır. Marjinal Hasıla Eğrisi olarak ifade edilen MH, emek-sermaye oranının marjinal ürün eğrisini, OH olarak ifade edilen Ortalama Hasıla Eğrisi ise emek-sermaye oranının ortalama ürün eğrisini göstermektedir. ON_0 istihdam düzeyinde ortalama üretim N_0D kadar, toplam üretim ise ON_0CD alanı kadardır. Emek sermaye oranının toplam üretimden alacağı payı marjinal ürün eğrileri belirlemektedir. Emek ve sermaye birlikte, üretimden toplam ON_0LB kadar pay alırlarken, doğal ücret haddi uyarınca bunun ON_0WK kadarı ücretin payı olacaktır. Sermayenin payı ise geriye kalan WKLB alanı kadar olacaktır. Toplam hasıladan emek ve sermayenin aldığı pay düşüldükten sonra geriye kalan alan ise ranta eşit olup BLDC kadardır. İstihdam düzeyi N_0 'dan başlayarak arttırıldığında ortalama ve marjinal hasıla eğrileri arasındaki fark yükselecek ve rantın payı artacaktır. Reel ücretler sabit olduğundan sadece istihdam

³ Alkin, **Loc.cit.**, s. 40-42.

artışı kadar ücret gelirleri toplamı artacak ve sermayenin payına düşen hasıla azalacaktır. İstihdam hacmi nihai olarak N_1 'e yükseldiğinde, istihdam düzeyinin Marjinal Hasıla eğrisini kestiği noktada karlar sıfırlanacak ve üretim duracaktır. Gelir sadece rant ve ücret olarak dağılım gösterecektir⁴.

Ricardo Modeli, 19. Yüzyıl başlarında İngiltere'deki sanayileşme koşulları altına oluşturulmuş olsa dahi günümüz üretim, gelir dağılımı ve büyüme ilişkilerine benzer sonuçlar üretmemektedir. Tarımdaki azalan verimler halinden hareketle ekonominin bütününe hakim olan azalan verimler yasasının, günümüzde teknolojik ilerlemeler ve beşeri sermaye verimliliğindeki artışlar ile geçerliliğini yitirdiği açıktır.

Klasik iktisadın varsayımı olan, tam istihdam ve tam rekabet koşulları da teorik birer piyasa modeli ve varsayımı olmaktan öteye büyüme teorilerine geçerli birer açıklama getirmemektedir.

Ricardo Modeli'nin ekonominin durgunluğa girdiği anda üretimi ve refahı arttırmaya yönelik olarak tek önerisi ise dış ticaretin serbestleştirilerek Mukayeseli Üstünlükler teorisine göre büyümeyi arttırmak olmuştur. Ricardo'nun başlangıç koşullarında sanayide artan verimlerin hakim olacağı görüşü gerçekte yoğun rekabet ve teknolojik gelişmelerin etkisini dikkate almasından kaynaklanmaktadır. Klasik büyüme modelleri içinde göz ardı edilen teknolojik gelişmeler Ricardo tarafından kabul edilmekle birlikte modele dahil edilmemiş bir diğer ifade ile içselleştirilememiştir.

⁴ Ali Özgüven, **İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1988, s. 15,16.

2.1.1.2. Dinamik Keynesgil Model: Harrod & Domar Büyüme Modeli

Keynesin statik modelinde, yatırım harcamaları efektif talebin bir bileşeni olarak ele alınmış ve yatırım harcamalarının kısa dönemde yaratacağı harcama etkisi dışında, üretim kapasitesi yaratma gücünden bahsedilmemiştir. Keynes, kendi çağının temel sorunsalı olan yaygın ve sürekli işsizlik ile hızla mücadele edebilmek adına, yatırım harcamalarının artırılarak talebin artırılması gerektiğini ve arzın sonsuz esnek olduğu varsayımı altında talep arttırıldıkça istihdamın da artacağını ileri sürmüştür. Harrod Domar Modeli ise, büyümenin istikrar ve devamlılık arz etmesi için, yatırımların talep ve kapasite artırıcı etkileri arasında bir denge olması gerektiğinden bahsetmiştir. Bıçak Sırtı Denge olarak da adlandırılan modelde, arz ve talep, ya da yatırım ve tasarruflar arasında dengeyi kuracak bir yatırım kararı alınması gerekliliğinden söz edilmektedir. Ekonomide sözgelimi arzın talebi karşılamadığı bir durumda, girişimciler talebi karşılamak üzere üretimi artırma yoluna giderlerse, bu durumda statik Keynesgil teoriye göre, yatırım harcamaları ve de toplam harcamalar artacak, kısa dönemde talep daha da yükselecek, arz ve talep dengesi daha da bozulacaktır. Bu durum ekonomiyi dengeden çok daha fazla uzaklaştıracaktır. Bir ekonomide, sermayenin marjinal verimi ya da diğer bir ifade ile sermaye / hasıla oranı (bir birim hasıla artışı için gerekli sermaye artışı ya da yatırım oranı) biliniyor ise ve toplumun marjinal tasarruf eğilimi veri ise, ekonomide arz-talep dengesini uzun dönemde sağlayacak olan yatırım oranı hesaplanabilmektedir. O halde, dengeli bir ekonomide, gerekli yatırım artış oranı ya da büyüme hızı, veri tasarruf eğilimi ile sermaye/ hasıla oranı arasındaki ilişki ile belirlenmektedir. Gereğinden fazla üretim artışının gerçekte arz yetersizliğine, gereğinden düşük üretim kararının ise arz fazlalığına neden olması çelişkili gibi görünse dahi, Harrod Domar Dinamiklerince bu sonuç doğrulmaktadır⁵.

Harrod Domar Modelinde net yatırımların başlıca iki etkiye sahip olduğu söylenebilir:

⁵ Alkin, **Op.cit.**, s.122, 123.

❖ **Ekonominin Arz Yönünü İlgilendiren Kapasite Yaratma Etkisi**

❖ **Ekonominin Talep Yönünü İlgilendiren Gelir Arttırıcı Etki**

Harrod Domar Modelinde kullanılan temel kavramlara ve bunların büyüme ile olan etkileşimine daha yakından bakar isek özetle şunlar söylenebilir⁶:

❖ **Tasarruf Eğilimi:** Tasarrufların S , Milli Gelirin Y ile ifade edildiği analizde, ortalama tasarruf eğilimi S/Y , marjinal tasarruf eğilimi ise $\Delta S / \Delta Y$ olarak ifade edilir. Ekonomide denge halinde tasarruf yatırım eşitliğinin zorunlu olduğu gerçeğinden hareketle, *ortalama tasarruf eğilimi* yapılabilecek yatırım miktarının belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Marjinal tasarruf eğilimi ise, yatırım harcamalarından doğacak gelir artışının hesaplanmasında kullanılan çarpan katsayısının değeri belirlenirken önem kazanmaktadır ($k = 1 / s$). Varsayımsal olarak modelde ortalama ve marjinal tasarruf eğilimleri birbirlerine eşit kabul edilmiş ve s ile ifade edilmiştir. Uzun dönem tasarruf eğilimi de sabit varsayılmıştır.

Marjinal tasarruf eğilimini yatırım ve milli gelir artışı ile birlikte çarpan mekanizması içinde birlikte gösterir isek, $\Delta Y = (1 / s) \Delta I$ olacaktır.

❖ **Sermaye Hasıla Katsayısı:** Ekonomideki mevcut sermaye stoğunun (K), tam istihdam üretim miktarına (Y) oranıdır. K / Y olarak ifade edilen Ortalama Sermaye Hasıla Oranı ($\sqrt{\quad}$), bir birim üretim için gerekli olan, sermaye ihtiyacını göstermektedir. Marjinal sermaye hasıla oranı ise, üretimde bir birimlik artış için, sermaye stokuna yapılan net ilaveleri (ΔK) yani net yatırım miktarını (I) göstermektedir. Bu durumda marjinal sermaye – hasıla oranı $I / \Delta Y$ ya da $\Delta K / \Delta Y$ olarak ifade edilmektedir. Marjinal Sermaye Hasıla Oranı, teknolojik değişmelerle değişim gösterirken Harrod Domar Modelinde teknolojik değişikliklerin ihmal edildiği ya da sabit varsayıldığı ve bu noktadan hareketle ortalama ve marjinal sermaye hasıla oranlarının birbirlerine eşit kabul edildiği görülmektedir ($\Delta K / \Delta Y = K / Y$).

⁶ Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 3. Bsk., Trabzon, Derya Kitabevi, 2006, s.110-113.

- ❖ **Hasıla /Sermaye Oranı ya da Sermayenin Ortalama Verimliliği:** Sermaye Hasıla katsayısının tersine, “**hasıla-sermaye oranı**” ya da “**sermayenin ortalama verimliliği**” adı verilmektedir. Ekonominin sahip olduğu tam istihdam gelir düzeyinin mevcut sermaye stokuna oranı “hasıla-sermaye oranı”nı ($Y / K = \Delta Y / \Delta K$) vermektedir.

Çıktının sermaye stoğuna oranı yani Y / K , δ ile gösterilmekte olup bu katsayıya **Sermayenin Potansiyel Sosyal Ortalama Verimliliği** adı da verilmektedir. Bu durumda, ΔK 'nin o dönemin net yatırım miktarına eşit olduğu ve de ortalama ve marjinal hasıla/sermaye oranının birbirine eşit olduğu düşünülür ise, $Y / K = \Delta Y / \Delta K = \Delta Y / I = \delta$ olacaktır. O halde, herhangi bir dönem için, kümülatif net yatırımlar, çıktı kapasitesini “ $\delta .I$ ” kadar arttıracaktır. “ $\delta .I$ ” yatırımların üretim kapasitesinde yarattıkları artış etkisine işaret etmektedir. Öte yandan, bir ekonomide toplam harcamaların tüketim ve yatırım harcamalarından oluştuğu varsayılır ise, basit çarpan mekanizması gereği, yatırımlarda görülecek bir artışın milli gelirden yarattığı artış, $\Delta Y = (1 / s) \Delta I$ olarak gösterilmektedir. Fiyatların sabit olduğu ortamda çıktı, harcamalardaki artışa doğrudan ve oransal olarak tepki vereceğinden, cari veya gerçekleşen çıktı $\Delta Y_r = \Delta I / s$ olarak ifade edilmektedir. Bu durum bizi , yatırımların talep ve kapasite yaratma etkilerinin asimetric olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Talep açısından, cari çıktıdaki artışı yaratan net yatırım düzeyi değil, yatırım miktarındaki artıştır. Oysaki arz cephesinden bakıldığında, net yatırımların sermaye kapasitesindeki yarattığı artış etkisine bağlı olarak üretkenlik kapasitesi ve dönemden döneme potansiyel çıktı genişlemiş olacaktır⁷.

Harrod Domar Modeli genel olarak “Dengeli ya da Garanti Edilmiş Büyüme Oranı” ile “Bıçak Sırtı Büyüme Modeli” olmak üzere iki ayrı büyüme dinamiği ileri sürmektedir.

Harrod ve Domar'ın ayrı ayrı yürüttükleri analizlerin ortak noktası büyümede yatırımların lokomotif olduğudur. Literatürde Harrod ve Domar'ın çalışmaları aynı çatı altında ele alınsa da aralarındaki ufak farklılıkları vurgulamak faydalı olacaktır. Domar, içinde bulunulan dönemde yapılan yatırımların gelecek dönemdeki üretim

⁷ İlker Parasız, **Makro Ekonomi, Teori ve Politika**, Genişletilmiş 8. Bsk., Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003, s. 376,377.

kapasitesinde bir artış yaratacağı düşüncesinden yola çıkmaktadır ve analizinde Keynesyen çarpan mekanizmasından faydalanmaktadır. Harrod ise daha çok geriye dönük bir analiz ile, önceki dönem gelirlerine göre belirlenen planlanan yatırımların, yine cari dönemdeki tasarruflara eşit olması gerekliliğinden yola çıkmaktadır. Bu ilişkileri ise hızlandıran mekanizması ile açıklamaktadır⁸.

2.1.1.2.1. Domar'ın Dengeli Büyüme Oranı: Garantili Büyüme Oranı

Her dönem, cari çıktıdaki artışın (ΔY_r), o dönemdeki çıktı kapasitesindeki artışa (ΔY_p) eşit olmasını sağlayan ($\Delta Y_r = \Delta Y_p$) bir büyüme oranı vardır ki bu büyüme oranına **Dengeli Büyüme Oranı** adı verilmektedir. Bir diğer ifade ile yatırımların kapasite arttırıcı etkisi ile gelir arttırıcı etkileri mutlaka birbirlerine eşit olmalıdır. Bu durumda, $\Delta Y_r = \Delta I / s$ ve $\Delta Y_p = \delta \cdot I$ eşitliklerinden yola çıkarırsak, denge koşulu **$\Delta I / s = \delta \cdot I$** olacaktır. Denklemin sol tarafı, toplam harcamalardaki ve de söz konusu dönemdeki toplam gerçekleşmiş çıktı artışını gösterdiğinden ekonominin talep cephesine işaret etmektedir. Denklemin sağ yanı ise, dönem içindeki üretken kapasitedeki artışı yani ekonominin arz cephesini göstermektedir. Burada göz ardı edilmemesi gerek nokta, denklemin sol tarafındaki yatırım kavramı “net yatırım artışını”, sağ tarafındaki yatırım büyüklüğü ise toplam net yatırımları göstermektedir. Eğer yukarıda gösterilen denge koşulunda, yatırım kavramı ile ilgili büyüklükler denklemin bir tarafında toplanarak yeniden ifade edilir ise, $\Delta I / I = s \cdot \delta$ denge koşuluna ulaşılır. Çarpan denkleminde, yatırım artışının yani ΔI 'nin, çarpan katsayısı ile çarpılması hiç şüphesiz ki, milli gelir artışını yani ΔY 'yi, ΔI 'dan daha büyük bir değere taşıyacaktır. Ancak dengeli büyümede, $\Delta Y_r / Y_r = \Delta Y_p / Y_p = \Delta I / I$ olması beklenmektedir. Denge halinde $I = s \cdot Y$ olacağından, $\Delta Y = s \cdot \delta \cdot Y$ ve $\Delta Y / Y = s \cdot \delta$ olacaktır. Sonuç olarak elde edilecek, $\Delta I / I = \Delta Y / Y = s \cdot \delta$ denklemine göre, denge halinde cari çıktının potansiyel çıktıya eşit olması için, çıktı ve yatırımın büyümek zorunda olduğu oran, marjinal tasarruf eğilimi ve sermayenin marjinal verimliliğine bağlıdır. Bu durumda, tasarruf eğilimi ya da sermayenin marjinal

⁸ Berber, **Op.cit.**, s.136.

verimliliği ne kadar büyük olur ise arzulanın büyüme hızının da o kadar büyük olacağı açıktır⁹.

Domar'ın ileri sürdüğü modelde, Keynesyen ekonomide üretim artışına yön veren büyüklük toplam talep olup, varsayımsal olarak toplam talebe yön veren değişkenin yatırım harcamaları olduğu öngörülmüştür. Yatırım harcamalarının ise ekonomide hem talep hem de üretim kapasitesinde bir artışa sebep olduğu daha önce vurgulanmıştır. O halde ekonomide öyle bir yatırım harcama düzeyi (net yatırım) ya da yatırım harcama artışı belirlenmelidir ki, bu durum ekonominin arz ve talep cephesinde dengesizliklere yol açmamalı ve dengeli bir büyümeye işaret etmelidir. Sözelimi, yatırım harcamalarında görülecek bir artış, öncelikle toplam harcamalar üzerinde bir artışa yani talep artışına neden olur iken, aynı anda kapasite artış etkisi ile üretim bu talebe cevap veremez ise enflasyonist etkilerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ya da yatırım artışının ekonomide yarattığı kapasite etkisi ile talep artış etkisi kıyaslandığında, talep artışından çok daha büyük bir kapasite etkisi ile üretim daha çok artıyor ise bu durumda ekonomide atıl kapasitelerin varlığı hissedilecek, bu durumda yatırımlar bu kez azaltılırken, işsizlik ve durgunluk oluşacaktır.

2.1.1.2.2. Harrodgil Dengesizlik: Bıçak Sırtı Büyüme

Harrod, büyümeye girişimcilerin planladıkları (ex-ante) yatırım ve üretim kararları açısından bakmaktadır. Girişimcilerin cari dönemden bir sonraki döneme planladıkları üretim artışı, $\Delta Y = Y_{t+1} - Y_t$ olarak, sermaye hasıla katsayısı ν olarak gösterilir ise, t dönemindeki net yatırım düzeyi, $I_t = \nu (Y_{t+1} - Y_t)$ olacaktır. Harrod analizinde, yatırımlar tasarruflar tarafından finanse edilirken, "Planlanan Tasarruflar (S_p)" ve "Fiili (Gerçekleşen) Tasarruflar (S_f) (ex-post)" birbirine eşit iken, planlanan tasarruflar aynı zamanda, "Fiili Yatırımlar"a da eşittir. Ekonomideki temel sorunsal ise, Fiili Yatırımların, Planlanan Yatırımları (I_p) karşılayıp karşılamadığıdır. Eğer t döneminde planlanan tasarruflar, planlanan yatırımlara eşit ise,

⁹ Parasız, **Op.cit.**, 2003, s.377,378.

$S_t = I_t$ ve $\Delta Y = Y_{t+1} - Y_t$ eşitliklerinden hareketle, $s Y_t = \sqrt{Y_{t+1} - Y_t}$ olacaktır. Harrod'a göre planlanan (ex-ante) yatırımlar ile planlanan tasarrufları eşitleyen büyüme hızı, Gerekl (Warranted) Büyüme Hızı (G_W) olarak adlandırılır ve bu durumdaki büyüme hızı şu şekilde ifade edilebilir¹⁰:

$$G_W \text{ (Gerekli büyüme hızı)} = \frac{Y_{t+1} - Y_t}{Y_t} = \frac{s}{\sqrt{}}$$

,Gerekli büyüme hızı, planlanan büyüklüklerden hareketle açıklanan bir büyüme olması nedeni ile daha çok girişimciler açısından anlam taşımaktadır. Gerekl büyüme hızına ulaşılır ise, atıl kapasite ya da kapasite fazlalığı oluşmayacaktır. Gerekl büyüme hızı dönem başında tasarruf ve yatırım eşitliğinin sağlanmasına yöneliktir. Fiili ya da cari büyüme hızı ise, dönem sonunda gerçekleşen üretim artışını temsil eden büyüme hızıdır. Gerekl ve Fiili Büyüme Hızlarının birbirine eşit olduğu noktada, denge durumu gerçekleşecektir. Fiili Büyüme Hızının, Gerekl Büyüme Hızından yüksek olması halinde enflasyonist süreç oluşur iken, Fiili Büyüme Hızının gerekl Büyüme Hızından küçük olması halinde ekonomide durgunluk baş gösterecektir¹¹.

Harrod Analizinde bahsi geçen bir diğer kavram ise, Doğal Büyüme Hızıdır. Bir ülke ekonomisi, bütün üretim faktörlerinin kapasitesi dahilinde arz olanağına sahiptir ki bu noktada sağlanacak büyüme ekonominin doğal büyüme hızını göstermektedir. Doğal Büyüme Hızı, nüfus artışı ve teknolojik gelişmelerin izin verdiği büyüme hızıdır ve bir ekonomide varılabilecek en yüksek büyüme hızına işaret eder. Doğal büyüme hızı ekonomide emeğin tam istihdamını hedef alan bir büyüme hızıdır¹².

Dengeli Büyüme halinde, ekonomide emek ve sermayenin birlikte tam istihdamı söz konusudur. Harrod-Domar Modeli'nde, milli gelirin büyüme oranı, eğer garantili büyüme hızına eşit ise bu noktada sermaye stoku da tam olarak kullanılır. Öte

¹⁰ Alkin, **Op.cit.**, s.130,131.

¹¹ Berber, **Op.cit.**, s.127-129.

¹² Alkin, **Op.cit.**, s,132.

yandan emeğin büyüme oranının doğal büyüme oranına eşit olduğu noktada da yine emek gücünün tam istihdamı söz konusudur. O halde emek ve sermayenin birlikte tam istihdamda olması, aynı zamanda Garantili Büyüme Hızının, Doğal Büyüme Hızına eşit olmasını zorunlu kılmaktadır. N'nin emek miktarı, t'nin ise teknolojik gelişme olarak ifade edildiği analizde, $s \bar{\delta} = (\Delta N / N) + t$ olacaktır. Yani, ekonomide emek ve sermayenin tam istihdamının garanti edildiği, doğal ve garanti edilmiş bir büyüme ortamında, “marjinal tasarruf eğilimi”, “çıktı sermaye oranı”, “emek gücünün büyüme oranı” ve “emek tasarrufu sağlayan teknolojik ilerleme”ye bağlı tek bir büyüme noktası vardır ki bu noktaya **Bıçak Sırtı Büyüme** adı verilmektedir. Ancak marjinal tasarruf eğilimi, çıktı sermaye oranı, emek gücünün büyüme oranı ve emek tasarrufu sağlayan teknolojik ilerleme faktörlerinin birbirinden bağımsız oldukları düşünülür ise bu noktada yakalanacak büyüme hızının gerçekleşme olasılığı hemen hemen sıfırdır¹³.

Harrod Domar Modeli, marjinal tasarruf eğilimi ve sermaye hasıla katsayısı gibi aşırı derece soyut ve hesaplanması güç kavramlar üzerine kurulmuş olması ve aşırı bir varsayım ile bu değişkenleri sabit ve değişmez kabul etmesi noktasında eleştiriye uğramıştır. Öte yandan modelde ileri sürülen bıçak sırtı denge halinden en küçük bir sapma dahi , kaçınılmaz olarak ekonomiyi uzun dönemde enflasyonist ya da durgunluk içinde kalmış dar bir büyüme kanalına taşıyacaktır. Yine de, modelin *net yatırımların kapasite yaratma etkisine ya da uyarılmış yatırımlara* değinmesi gerçek ekonomik ilişkilere ışık tutması açısından da iktisat literatüründe önemli bir yere sahiptir¹⁴.

¹³ Parasız, **Op.cit.**, 2003, s.380-381.

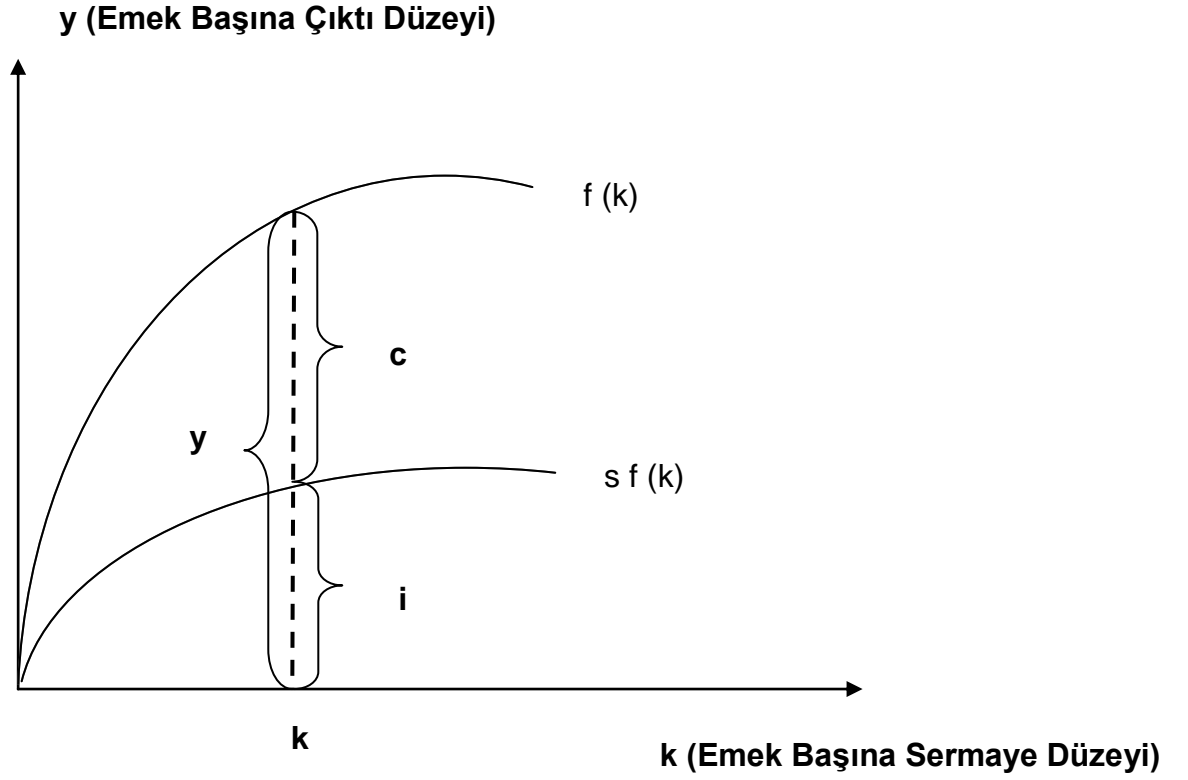
¹⁴ Wallace C. Peterson, **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, Çev. Talat Güllap, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 763, 1994, s.528.

2.1.1.3. Neoklasik Büyüme: Solow Modeli

Solow Büyüme Modeli'nde, sermaye stokuna ve emek girdi miktarına bağlı olan üretim, emek başına üretim ve emek başına sermaye kavramları ile ifade edilmektedir. Üretimde ölçeğe göre sabit getirinin olduğu varsayımı altında, üretim fonksiyonu, $zY = F (zK, zL)$ olarak ifade edilmektedir. Eğer emek ya da sermaye girdisi z gibi bir pozitif sayı ile çarpılır ise, üretim de z katı kadar artmış olacaktır. Emek başına çıktı sadece emek başına sermaye miktarına bağlı olduğundan, üretim fonksiyonu $Y / L = f (K / L , 1)$ şeklinde ifade edilmektedir. Emek başına üretimin $y = Y / L$ ve emek başına düşen sermayenin $k = K / L$ olarak ifade edildiği analizde, üretim fonksiyonu $y = f (k)$ olarak ifade edilmektedir. Bu durumda $f(k)$, emek başına düşen sermayeyi, emek başına yaratılan üretime bağlayan bir fonksiyon olarak açıklanmaktadır. $f(k)$ fonksiyonunun eğimi, emek başına düşecek olacak ek bir birimlik sermaye artışının, emek başına ne kadar ek çıktı yarattığını, bir diğer ifade ile sermayenin marjinal ürününü göstermektedir. Solow Modelinde emek başına üretim, emek başına tüketim ve yatırımın bir fonksiyonu olup, $y = c+i$ olarak ifade edilir. Öte yandan, gelirin tüketim ve tasarruflar arasındaki oransal dağılımı ve de tasarruf-yatırım eşitliği varsayımı göz önünde bulundurulur ise kişi başına düşen üretim $y = c + i = (1 - s) y + i$ olacak ve buradan $i = s y = s f (k)$ eşitliğine ulaşılabilecektir. Bu son denklemin de ifade ettiği üzere, sermaye düzeyi ne kadar yüksek olur ise, üretim $f(k)$ ve yatırım (i) düzeyleri o kadar büyük olacaktır. k 'nın mevcut sermaye stokunun göstergesi olduğu düşünülür ise, her k düzeyinde üretimin, tüketim ve yatırım arasında nasıl bölüştüğü de aşağıdaki şekilden izlenebilmektedir¹⁵.

¹⁵ Parasız, **Op.cit.**, s.381-384.

Şekil-2.2: Solow Modeli'nde Çıktı, Tüketim ve Yatırım İlişkisi

Kaynak: İlker Parasız, **Makro Ekonomi:Teori ve Politika**, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003, s.384.

2.1.1.3.1. Solow Modelinde Durağan Durum Dengesi ya da Kararlı Denge Hali

Kişi başına gelirin (çıktının) ve kişi başına sermayenin sabit (değişmez) olduğu noktada, ekonomi **durağan durum dengesine** ulaşmış demektir ve bu noktadaki kişi başına çıktı “ y^* ” ve kişi başına sermaye düzeyi “ k^* ” ile ifade edilir. Nüfus artarken kişi başına gelirin ve sermayenin sabit kalması için, çıktı ve sermayenin nüfus artış hızına eşit bir hızda büyümesi gerekmektedir. Eğer nüfus artış hızı $n = \Delta N / N$ olarak gösterilir ise, durağan durum dengesi halinde, $\Delta Y / Y = \Delta N / N =$

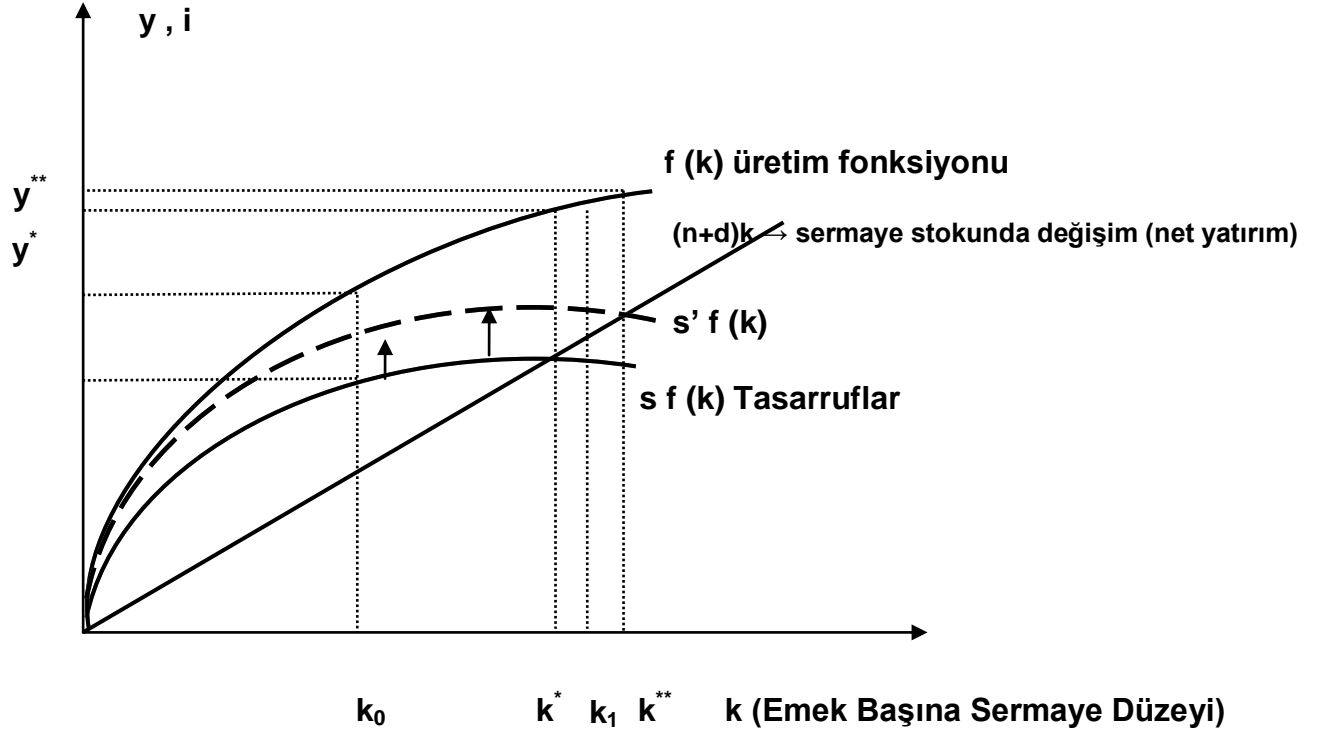
$\Delta K / K = n$ olarak ifade edilir. Kişi başına düşen sermaye miktarını gösteren k , nüfus artış hızına ve sermaye stokunun yıpranma payına bağlıdır. Yapılan üretim miktarından bağımsız olarak sermaye stokunun her dönem sabit bir “ d ” oranında yıprandığı varsayılır ise, k ile ifade edilen sermaye stokunun her yıl “ dk ” miktarında azaldığı söylenebilir. Bu durumda, kişi başına düşen sermaye miktarını sabit bir düzeyde tutabilmek için, gereksinim duyulan yatırım $(n+d)k$ kadar olacaktır. Kamu kesiminin, dış ticaret ilişkilerinin ve de yabancı sermaye hareketlerinin olmadığı bir ortamda, kişi başına düşen sermaye düzeyindeki net değişim olan Δk , tasarrufların, gereksinim duyulan yatırımı aşan kısmına eşit olacaktır. Bu durum şu şekilde ifade edilebilir: $\Delta k = sy - (n+d)k$. “**Sermayenin durağan durum ya da kararlı denge düzeyi**” halinde, Δk 'nın sıfır olduğu düşünülür ise, y^* ve k^* denge değerlerine bağlı olarak, $sy^* = s f(k^*) = (n+d)k^*$ eşitliğinden bahsedilir¹⁶. Bu denge halinde, kişi başına düşen sermaye miktarı artık değişim göstermeyecektir. Öyle ki, bu noktada yatırımlar, nüfus artışı ve sermayenin yıpranma payı tarafından dengelenecek ve net yatırımlar sıfır olacaktır.

Daha önce vurgulandığı üzere, $(n+d)k$ değeri, yıpranmalar ve nüfus artış etkisi ile sermaye stokunda meydana gelen azalmaları göstermektedir. Dolayısı ile $(n+d)k$ doğrusu aynı zamanda, işgücü başına sermaye miktarını sabit tutabilmek amacı ile yapılması gerekli olan yatırım miktarını da göstermektedir. Şekilde, durağan durum dengesi k^* ile gösterilmektedir ve bu noktada fiili yatırımlar, yapılması gerekli olan yatırım düzeyine eşittir. Eğer emek başına düşen sermaye miktarı k_0 düzeyinde ise, bu durumda tasarruflar ya da tasarruf yatırım eşitliği varsayımından hareketle fiili yatırımlar, işgücü başına sermaye miktarını sabit tutmak için gerekli olan yatırımlardan $[(d+n)k_1]$ daha büyük olacak ve bu durumda ekonomide işgücü başına düşen sermaye miktarı artarak durağan durum dengesi olan k^* noktasına doğru yönelme gözlenecektir. Benzer şekilde, ekonomi eğer k_1 noktasında ise, tasarruflar yani fiili yatırımlar, $[(d+n)k_1]$ den daha küçük ise, işgücü başına düşen sermaye miktarı azalarak sola doğru kayma gösterecektir. Durağan durum denge halinde, tasarruf oranının artmasının ya da azalmasının ekonomik büyüme üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Tasarruf düzeyinin ve buna bağlı olarak şekillenen fiili yatırım düzeyi ne olursa olsun ekonomi tek bir denge haline, durağan

¹⁶ Rudiger Dornbusch, Stanley Fischer, Richard Startz, **Macroeconomics**, 8th Ed., New York, McGraw-Hill, 2001, p.55.

durum dengesine yönelecektir¹⁷.

Şekil-2.3: Solow'un Durağan Durum Denge Hali

Kaynak: Rudiger Dornbusch, Stanley Fischer, Richard Startz, **Macroeconomics**, 8th Ed., New York, McGraw-Hill, 2001, p.56.

Burada bahsedilen tasarruf büyüklüğünün, tasarruf oranı (marjinal tasarruf eğilimi) değil, tasarruf miktarı olduğu unutulmamalıdır. Marjinal tasarruf eğiliminin değişmesi ise ekonomiyi yeni bir durağan durum dengesine taşıyacaktır.

¹⁷ Metin berber, 150,151.

2.1.1.3.2. Tasarruf Oranındaki Artışın Yarattığı Durağan Durum Dengesi ve Büyüme Üzerine Etkisi

Ekonomide tasarruf oranının yükselmesi, $s f(k)$ eğrisinin yukarı kaymasına neden olacaktır. Şekil-2.4'te de görüldüğü üzere, $s f(k)$ eğrisi, $s' f(k)$ olarak yukarı kayma göstermiştir. Bu durumda başlangıçta, k^* olan durağan durum dengesi de k^{**} olarak yer değiştirmiştir. k^{**} noktasına, “yeni durgun durum dengesi” adı verilmektedir. Bu noktada kişi başına çıktı düzeyi ise y^{**} seviyesine yükselmiştir. Başlangıçta ekonomi, $s f(k)$ tasarruf düzeyinde dengede iken, k^* sermaye stoku düzeyinde, yatırım miktarı yıpranma miktarını dengelemektedir. Tasarruf oranının artması halinde, sermaye stoku ve yıpranma miktarı değişmez iken yatırımın yıpranma miktarını aştığı görülmektedir. Bu durumda ekonominin dengeye ulaşma yolunda, sermaye stoku, k^{**} olarak adlandırılan yeni durağan durum denge noktasına kadar aşamalı olarak yükselecektir. Bu yeni denge noktasında, nihai sermaye stokunun ve çıktı düzeyinin daha yüksek olduğu izlenmektedir. Solow Modeli'nde tasarruf oranı, durgun durum sermaye stoku ve çıktı düzeyinin belirleyicisidir. Yüksek tasarruf hızları, kısa dönemde hızlı büyümeye sebep olmaktadır, ancak tasarruf oranındaki artış, büyümeyi sadece yeni denge noktasına kadar arttıracaktır¹⁸.

2.1.1.3.3. Sermayenin Altın Kural Düzeyi

Ekonomilerde temel amaç, emek başına düşen sermaye stokunu, emek başı çıktı ve de üretim düzeyini arttırmaktır. Bu nedenle de kamu otoritelerinin kişi başına düşen çıktı ve geliri yüksek kılan ve toplum refahını yüksek tutan bir durağan durum dengesinde bulunma hedefi içinde oldukları izlenir. Öte yandan emek faktörü ya da bireyler açısından önemli olan ise, ekonomideki sermaye ya da çıktı miktarından ziyade, yapabildikleri harcama düzeyidir. O halde, kamu otoritelerinin seçtiği durgun

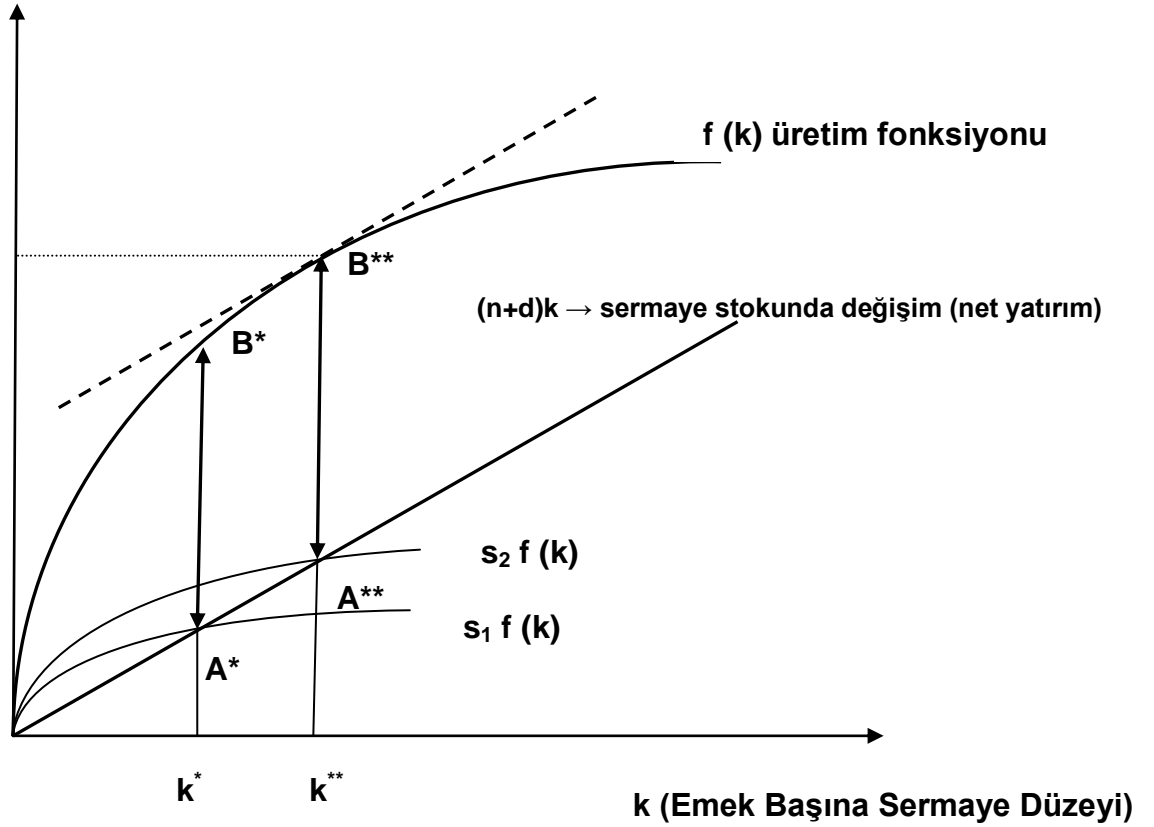
¹⁸ Parasız, **Op.cit**, s.385.

durum dengesi ile bireylerin tüketim harcamalarının maksimum düzeyde olduğu ortak bir denge noktası tespit edilmelidir ki bu noktaya “**sermayenin altın kural düzeyi**” adı verilmektedir. Durgun Durum halinde tüketim fonksiyonu $c = f(k) - (n+d)k$ ile ifade edilir ise, işçi başına tüketim harcamalarının maksimum olduğu denge halinde, $f(k)$ ile ifade edilen işçi başına çıktı fonksiyonu ile emek başına gerekli yatırım düzeyini gösteren $(n+d)k$ doğrusu arasındaki açıklığın maksimum olması beklenmektedir. Üretim fonksiyonuna çizilen teğetler içinde sadece bir tanesi $(n+d)k$ doğrusunda paraleldir ki bu noktada sermaye birikiminde altın kural sağlanır. Bir diğer ifade ile tüketim harcamalarının maksimum olduğu noktada, üretim fonksiyonu ile gerekli yatırım eğrileri aynı eğime sahip olacaktır¹⁹.

Şekilde alternatif durağan durum dengeleri olarak, k^* ve k^{**} düzeyleri gösterilmiştir. Bu durağan durum dengelerinde, sözgelimi emek başına düşen sermayenin k^* olduğu düzeyde, kişi başı tüketim harcamasının $|A^*B^*|$ kadar olduğu, k^{**} düzeyinde ise $|A^{**}B^{**}|$ olduğu görülmektedir. Sermayenin altın kural düzeyinde, tüketim harcamalarının en yüksek değerini alması beklenir. $|A^{**}B^{**}| > |A^*B^*|$ olduğundan Sermaye birikiminde altın kuralın sağlandığı noktanın, B^{**} olduğu görülmektedir.

¹⁹ Berber, **Op.cit**, s 153,154.

Şekil-2.4: Solow Modelinde Sermayenin Altın Kural Düzeyi

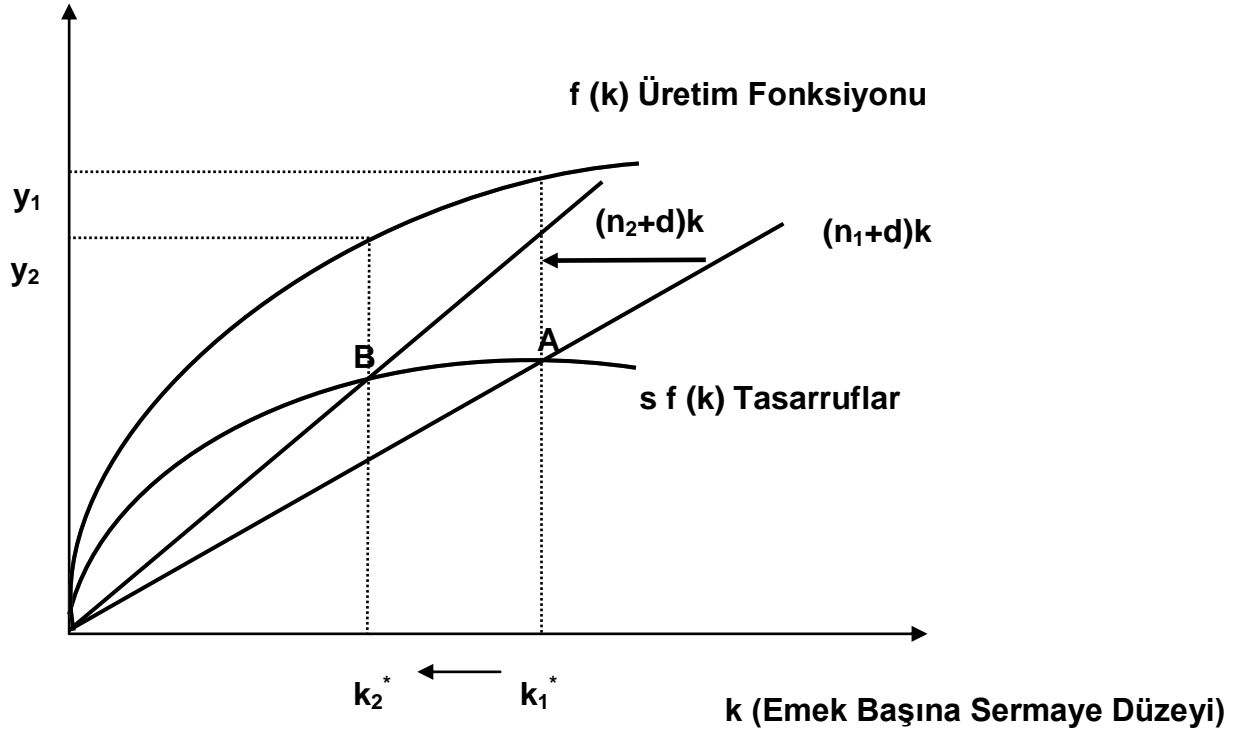
Kaynak: Metin Berber, *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, 3. Bsk., Trabzon, Derya Kitabevi, 2006, s.153,154.

2.1.1.3.4. Nüfus Artış Hızı ve Büyüme

Şekil-2.5'ten de izlendiği üzere A noktası durağan durum dengesi halinde, kişi başına düşen sermaye stoku k_1^* kadardır. Diğer şartlar değişmez iken, nüfus artış hızının diğer bir ifade ile işgücü artışının n_1 'den n_2 'ye doğru yükseldiğini düşünelim. Emek başına çıktı düzeyini sabit tutabilmek için bu durumda, gerekli yatırım miktarını gösteren $(n+d)k$ doğrusu, $(n_1+d)k$ ' den $(n_2+d)k$ ' ye doğru kayma gösterecektir. Bu durumda yeni durağan durum dengesi B noktasında oluşacaktır²⁰.

²⁰ *Ibid*, , s.159.

Şekil-2.5: Solow Modelinde Nüfus Artışının Büyüme Üzerine Etkisi

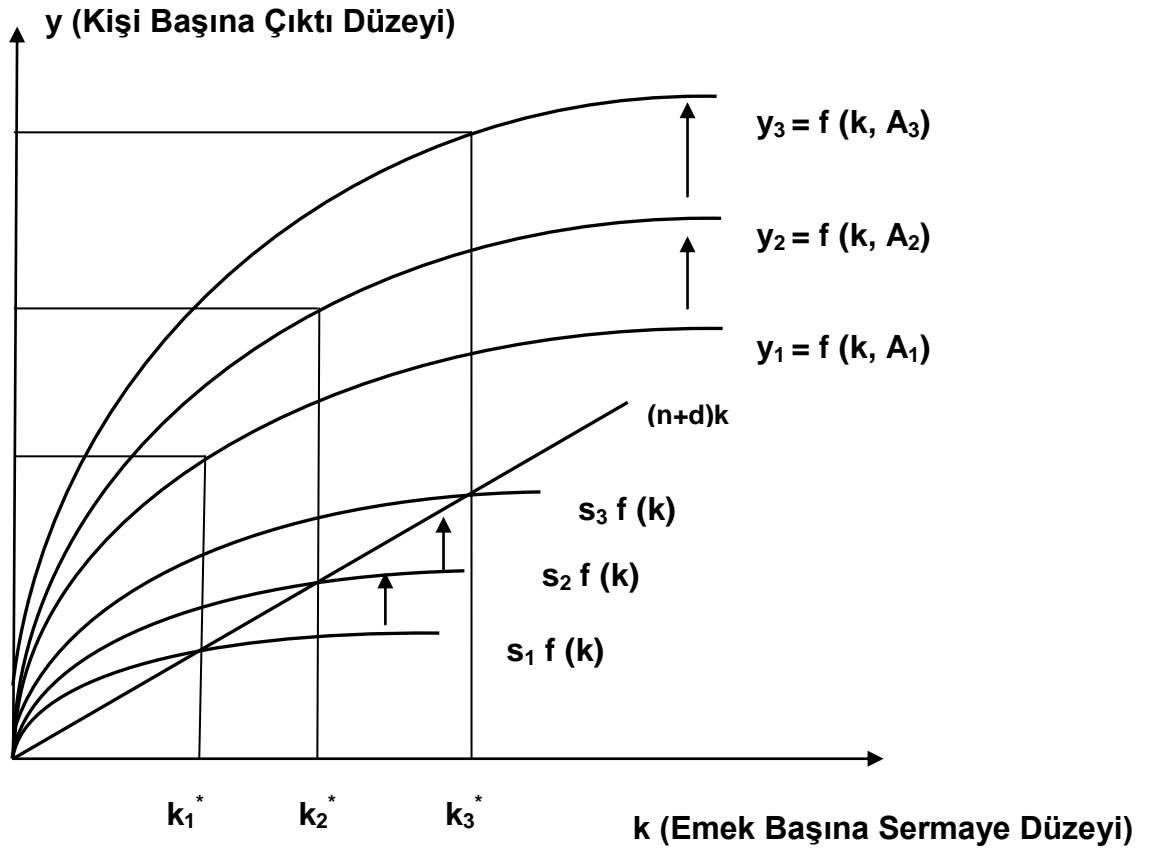
Kaynak: Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 3. Bsk., Trabzon, Derya Kitabevi, 2006, s.159.

Yeni durağan durum dengesi halinde, işçi başına çıktı düzeyi, y_1 'den y_2 'ye gerilemiştir. Solow Modeli'ne göre nüfus artış hızının yüksek olduğu ülkelerde, kişi başına düşen çıktı ve gelir düzeyi de şekilden doğrulandığı üzere düşük olacaktır.

2.1.1.3.5. Dışsal Teknolojik Değişmelerin Büyüme Üzerine Etkisi

Dışsal Teknolojik değişmeler, üretim fonksiyonu ve de tasarruf eğrisinin yukarı kaymasına neden olur. Neticede, daha yüksek bir kişi başına çıktı ve daha yüksek emek başına düşen sermaye oranında ekonomi yeni bir durağan durum dengesine ulaşacaktır.

Şekil-2.6: Solow Modelinde Teknolojik Değişmelerin Büyüme Üzerine Etkisi

Kaynak: Rudiger Dornbusch, Stanley Fischer, Richard Startz, **Macroeconomics**, 8th Ed., New York, McGraw-Hill, 2001, p.56.

Solow Modelinin başında, analize basitlik getirmek ve durağan durum dengesini daha net ortaya koyabilmek üzere teknolojik değişimler yok kabul edilmiştir (Teknolojik değişimler “A” ile ifade edilir ise $\Delta A/A=0$ olacaktır). Eğer teknolojik değişimler dahil edilerek uzun dönemli büyüme dinamikleri ele alınır ise $\Delta A/A > 0$ olduğu durumda, analiz daha gerçekçi bir zemine oturacaktır.

2.1.2. İçsel Büyüme Teorileri

İçsel ya da yeni büyüme modelleri olarak adlandırılan modellerin, dışsal büyüme modellerinde gördüğü en önemli eksiklik teknolojinin dışsal ve sabit olması varsayımdır. Klasik büyüme modellerinin ve Neoklasik Solow Modelinin de ileri sürdüğü modellerde öngörülen ölçüğe göre azalan getiri varsayımı, sürdürülebilir bir büyümenin itici gücünü sürekli olarak analizin ve iktisadi sistemin dışında bırakmıştır. Bu noktada içsel büyüme modelleri teknoloji gelişmeleri, araştırma-geliştirme faaliyetlerini ve nitelikli emek faktörünü büyüme sürecinin dışında bırakmayarak ve modelin içinde analize dahil ederek bu faktörleri içselleştirmiştir.

İçsel büyüme modellerinin önemle üzerinde durduğu temel konular şu şekilde özetlenebilir²¹:

- ❖ Teknolojik gelişmeler ya da bilgi üretimi, fiziki ve beşeri sermaye yatırımları ile yakından bağlantılıdır.
- ❖ Teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan bir bilginin, ekonominin diğer birimleri tarafından ne ölçüde kullanıldığı ya da fayda sağladığı büyüme açısından son derece önemlidir.
- ❖ Bilginin kullanımında, rakip olmama ve hiçbir iktisadi aktörün dışlanmaması

²¹ Aykut Kibrıçoğlu, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ocak-Aralık 1998, Cilt 53, No:1-4, (Çevrimiçi)
http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/53/1/12_aykut_kibrıcioglu.pdf, 01 Şubat 2012, s.215.

sözkonusudur.

2.1.2.1. Robert J. Barro'nun Büyüme Modeli

Barro'nun "İktisadi Büyüme'nin Belirleyicileri" adlı makalesinde Neoklasik Büyüme Modelinden hareketle ileri sürdüğü büyüme fonksiyonu, $D_Y = f(y, y^*)$ olarak ifade edilmektedir. D_Y , kişi başına çıktının büyüme oranını; y , kişi başına çıktının başlangıç düzeyini diğer bir ifade ile şimdiki düzeyini; y^* ise uzun dönemli ve durağan durum (kararlı durum) dengesi halindeki kişi başına çıktı düzeyini ifade etmektedir. Neoklasik büyüme modeli ile uyumlu olarak, D_Y , y ile negatif, y^* ile pozitif yönde değişme göstermektedir. y^* değeri, kamu politikalarına ve ülke nüfusunun özelliklerine göre değişim göstermektedir. Örneğin devletin piyasa mekanizmasının işleyişine daha az müdahale etmesi ya da bireylerin tasarruf yapma isteğinde görülen artışlar, y^* değerini arttıracaktır. Kişi başına düşen başlangıç çıktı düzeyinin, yani y 'nin veri kabul edildiği durumda, durağan durum denge düzeyi olan y^* 'daki bir yükselme, kişi başına büyüme oranını da yükseltecektir. Örneğin devletin, işletmeler önündeki her türlü mevzuat ve vergi yükü gibi engelleri gevşeteceği yönündeki beyanı, iktisadi faaliyet ortamını olumlu yönde etkileyecek ve büyüme oranı bir süreliğine yükselecektir. y 'nin başlangıç değeri veri iken, y^* 'da görülen bir yükselme, kişi başına büyüme oranını geçiş sürecinde yükseltecektir. Öte yandan, y çıktı düzeyinin artması ile birlikte, ölçeğe göre azalan verimler yasasının işleyişi, D_Y ile ifade ettiğimiz büyüme oranını teknolojik gelişme oranı tarafından belirlenen eski seviyesine taşıyacaktır. Barro'ya göre büyüme oranı, başlangıç çıktı düzeyi olarak ifade edilen " y " ile, hedeflenen çıktı düzeyi olan " y^* " arasındaki ilişkiye bağlıdır. Hedeflenen üretim, y^* , hükümet politikaları ile birlikte hane halkının "tasarruf", "çalışma gücü" ve "doğurganlık" konusundaki davranışlarına bağlıdır. " y^* " ın belirtilen belirleyicileri veri iken, büyüme oranı " y " ile ters yönlü olarak değişim gösterir. " y " veri iken, büyüme oranı, " y^* " ile birlikte artış gösterir. Örneğin, mülkiyet haklarında bir ilerleme ya da daha düşük vergi oranları, " y^* " daki değişimlerle birlikte büyüme oranındaki artışa işaret etmektedir. Barro'nun analizi, Kişi başına düşen reel GSYİH'nin başlangıç düzeyinin veri alındığı durumda, daha yüksek bir okullaşma oranı ve beklenen yaşam süresi, daha düşük doğurganlık, daha düşük kamu tüketim harcamaları, hukukun üstünlüğünün devamlılığı, düşük enflasyon, dış

ticaret ilişkileri açısından ilerlemeler ile birlikte büyüme oranı gelişme kaydedecektir. Bu değişkenler veri iken, büyüme başlangıç kişi başına düşen GSYİH değerine negatif yönde yakınsayacaktır²².

Barro, büyümenin temel belirleyicilerini tespit ettikten sonra, farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin zaman içinde aradaki farkı kapatıp, birbirleriyle belli bir gelişmişlik noktasında buluşup buluşamayacaklarını yani yakınsama ihtimalini araştırmaktadır. Geleneksel kuramlarda bahsedildiği üzere, başlangıç sermaye yoğunlukları dışında aynı koşullara sahip olan ülkelere göre daha hızlı büyüyecekler, yani iki farklı ekonomi birbirine yakınsayacaktır. Barro'nun çalışması teorik bir büyüme modeli olmaktan öteye büyümeye bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergilerle finanse edilen kamu harcamalarının, tasarruf oranı üzerine etkisinden hareketle büyüme ile olan etkileşimini ortaya koyması açısından önemli bir adımdır. Barro'ya göre de vergi dezavantajı olan bir ülkede büyüme yavaşlarken, üretim merkezinin ya da AR-GE çalışmalarının vergi avantajı olan bir diğer ülkeye kaydığı görülmektedir. Ancak uzun dönem büyüme dinamikleri doğrudan vergi politikalarına bağlanamaz, zira vergi politikaları sadece yeni teknolojilerin kullanımı için uygun bir zemin yaratır²³.

2.1.2.2. Grossman-Helpman'ın “Dış Ticaret, Bilginin Yayılması ve Büyüme” Yaklaşımı

Gene M. Grossman ve Elhanan Helpman, ticaret ve büyüme ilişkilerini ele alan dinamik bir büyüme modeli ileri sürmüşlerdir. Çalışmada geleceği gören girişimcilerin kar maksimizasyonu güden davranışları neticesinde şekillenen endojen bir teknolojik gelişme modeli ileri sürülmüştür. Ekonomide üretkenlik, ulusal

²² Robert J.Barro, “Determinants Of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study”,NBER Working Paper No: 5698, August 1996,

(Çevrimiçi) http://www.nber.org/papers/w5698.pdf?new_window=1, 18 Aralık 2011, pp, 2,3,9,10.

²³ Gürak, **Op.cit.**, s,122,123.

ekonominin bilimsel ve endüstriyel alandaki teknik bilgi birikimi gösteren “*bilgi sermayesi stoku*”na bağlıdır. Bilgi sermayesi, ülke içindeki iktisadi aktörler ile onların uluslar arası faaliyet ortakları arasındaki bağlantının derecesi ile pozitif yönde değişim göstermekte ve bu uluslar arası bağlantılar dış ticaret düzeyi ile birlikte artış göstermektedir. Grossman-Helpman’ın makalelerinin dayanak noktası, bilginin kamu mallarına benzer özellikler göstermesidir. Bu durumda bilgi “rekabet edilemez” özellik taşımaktadır, yani aynı anda farklı yerlerde ve farklı kişilerce kullanımı mümkündür. Öte yandan, bir çok durumda bilgi “dışlanabilir” değildir, yani bilginin gerçek sahibinin, onu kullanan diğer iktisadi aktörlerden bunun bedelini elde etmesi güçtür. Bütün bu özellikler, yenilik sürecinde bilginin yayılmasından elde edilecek faydaya işaret etmektedir. Bilginin bu özellikler dahilinde yayılması, bir ekonomide herhangi bir dışsal teknolojik gelişme ve ölçeğe göre sabit getiri olmaksızın uzun dönemli bir büyümenin sürdürülebilirliğine işaret etmektedir. Grossman-Helpman’ın makalesinde ya kapalı bir ekonomi dahilinde ulusal araştırma gruplarının kendi aralarındaki bilgi dağılımına ya da bu yolla dünya ölçeğinde bilginin tüm araştırmacılara otomatik olarak aktarılması üzerinde durulmaktadır. Çalışmada, “maddi mallar üzerinden yürütülen dış ticaret ilişkileri, maddi nitelik taşımayan fikirlerin uluslar arası mübadelesini kolaylaştırır” hipotezinin geçerliliği araştırılmıştır. Buna göre, bilgi kamusal alana giriş yaptığı anda, araştırmacı ve girişimcilerin erişimine hazır hale gelmektedir²⁴.

Grossman-Helpman, “Mukayeseli Üstünlük ve Uzun Dönem Büyüme” adlı bir diğer çalışmasında, her ülkenin başlıca üç temel üretim faaliyeti içinde bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu faaliyetler “Nihai Tüketim Malı Üretimi”, “Farklılaştırılmış Aramalı Üretimi” ve “Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri” olarak sınıflandırılmıştır. AR-GE faaliyetleri, yeni ara malı üretim modelleri yaratmış ve daha düşük maliyetli araştırma olanakları şeklinde meyvelerini vermiştir. Yeni ara malları, nihai tüketim malı üretim prosesinde daha büyük bir uzmanlaşmaya ve nihai üründe verim artışına olanak tanımaktadır. Aramalı üretimine karşılık, AR-GE faaliyetlerindeki karşılaştırmalı üstünlük düşüncesi, ekonomik yapı ve iktisat politikalarının, uzun dönemli uzmanlaşma modeli ve uzun dönem büyüme oranları üzerinde yaratacağı

²⁴ Gene M. Grossman, Elhanan Helpman, “Trade, Knowledge Spillovers and Growth”, NBER Working Paper No: 4527, November 1993,

(Çevrimiçi) http://www.nber.org/papers/w4527.pdf?new_window=1, 21 Aralık 2011, pp, 1,2.

etkiye dayanmaktadır. Çalışmanın elde ettiği sonuçlara göre, AR-GE konusunda karşılaştırmalı dezavantaja sahip bir ülke söz konusu ise, dünya kaynaklarındaki büyüme ya da AR-GE faaliyetlerindeki gelişmelerin, bu ülkelerde mutlaka durağan durum büyüme oranını arttırması beklenmez. Benzer şekilde, AR-GE faaliyetlerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülke tarafından üretilen nihai mal lehine tercihlerde görülen bir kayma, uzun dönem dünya büyüme oranını düşürecek²⁵.

Özetle, Grossman-Helpman Modeli'nin ileri sürdüğü ortamda, ülke ekonomisi, AR-GE sektörü aracılığı ile dış ticaret ilişkilerinden doğan imkanlardan faydalanarak, teknoloji transferi yolu ile dünya bilgi stokuna erişebilecek, dünya ticaretindeki olumlu gelişmelerden faydalanacak ve nihai anlamda mukayeseli üstünlükler vasıtası ile büyümesine hız kazandıracaktır²⁶. Ancak ülke eğer karşılaştırmalı bir üstünlük avantajına sahip değil ise, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkede görülen gelişme ne dezavantaj sahibi ülkenin büyümesini de dünya ölçeğinde bir büyümeyi garanti altına alacaktır.

2.1.2.3. Paul Romer'in Büyüme Modeli

Romer'in Modelinde, teknolojik gelişme sermaye mallarında yeni çeşitler bulma faaliyetinden ibarettir, yani mevcut sermaye mallarını daha verimli hale getirme çabası değildir. Çeşit olarak birbirinden farklı olan sermaye mallarının hepsi, daha çok aramalı niteliğindedir ve bu sermaye mallarının herhangi bir üretim prosesinde tamamen tüketildiği varsayılmıştır²⁷.

²⁵ Gene M. Grossman, Elhanan Helpman, "Comparative Advantage and Long-Run Growth", NBER Working Paper No: 2809, January 1989,

(Çevrimiçi) http://www.nber.org/papers/w2809.pdf?new_window=1 , 21 Aralık 2011, p, 42.

²⁶ Nihal Yener Ercan*, "İçsel Büyüme Teorisi", **Planlama Dergisi**, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı-Özel Sayı, Ankara 2002, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil.pdf>, 25 Aralık 2011, s.133.

*DPT-Stratejik Araştırmalar Dairesi Başkanı

²⁷ Robert M. Solow, **Growth Theory: An Exposition**, New York, Oxford University Press, 2000, s. 147.

Romer'in büyüme yaklaşımı, "Teknolojik Yayılma" kavramına işaret etmesi açısından, endojen büyüme modelleri içinde önemli bir yere sahiptir.

Teknolojik Yayılma Etkisine göre, bir firma ya da endüstrinin verimlilikten doğan kazançları, diğer firma ya da endüstrilerde de verimlilik kazançlarına sebep olacaktır.

Model, üretim prosesinin firma ya da endüstri düzeyinde başladığını varsayar. Her bir endüstri bireysel olarak ölçeğe göre sabit getiri altında üretimini yapar ve model tam rekabetçi koşullar ile uyumudur. Bu noktaya kadar Solow Modeli ile uyumlu görünen Romer Modeli, Romer'in şu varsayımı ile farklılaşır: "Ekonomi ölçeğindeki sermaye stoğu" olarak ifade edilen (K^*), endüstri düzeyindeki çıktı seviyesini pozitif yönde etkilemektedir. O halde, bütün bir ekonomi düzeyinde, ölçeğe göre artan verimler yasaasının varlığından söz edilebilir. Her bir firmanın sermaye stoğunun, aynı zamanda o firmanın bilgi birikimini de içerdiği düşünülebilir. Firmanın sermaye stoğunun bir bölümünü oluşturan "bilgi", büyük ölçüde kamu malıdır ve ekonomide yer alan diğer firmalara kolaylıkla ve hızla aktarılmaktadır. Neticede Romer Modeli, "yaparak öğrenme (learning by doing)" yaklaşımını, "yatırım yaparak öğrenme" modeli olarak geliştirmiştir. Bu durumda Romer Modelinin, büyümenin neden aynı zamanda Harrod-Domar Modelinde olduğu gibi yatırım oranına bağlı olduğunu açıkladığı söylenebilir. Romer Modelinde üretim fonksiyonu şu şekilde ifade edilebilir²⁸:

$$Y = A K_i^\alpha L_i^{1-\alpha} (K^*)^\beta$$

Basitlik sağlamak amacı ile endüstrinin bütününde simetri olduğu ve her bir endüstrinin aynı sermaye ve işgücünü kullandığı varsayımı altında toplulaştırılmış üretim fonksiyonu ,

$$Y = A K^{\alpha+\beta} L^{1-\alpha}$$

olarak ifade edilebilir.

²⁸ Michael P. Todaro, Stephen C. Smith, **Economic Development**, 10th Ed., England, Addison-Wesley, 2009, p,153.

Endojen büyümeyi tasvir edebilmek üzere, “A” nın zaman içinde artan bir parametre değil bir sabit olduğunu yani teknolojik gelişmelerin olmadığını varsayarsak, “g” nin çıktı büyüme oranı, “n” nin nüfus artış hızı olduğu analizde, ekonomideki kişi başına gelirin büyüme hızı,

$$g - n = \frac{\beta n}{1 - \alpha - \beta}$$

olarak ifade edilir. Bilginin yayılması etkisinin olmadığı ve Solow Modelindeki gibi ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında ($\beta=0$) kişi başına büyüme, teknolojik gelişmelerin olmadığı süreçte sifıra eşit olacaktır. Halbuki, Romer’in “sermayeden kaynaklanan pozitif dışsallık” varsayımı altında, yani $\beta > 0$ varsayımı altında, $(g - n) > 0$ olacak ve Y / L büyüyecektir. Bu durumda, verimlilik artışları tarafından açıklanan bir egzojen büyüme yerine endojen bir büyüme modeli ile karşı karşıyayız demektir²⁹.

2.1.2.4. Büyümeye Beşeri Sermaye Yaklaşımı: Robert E. Lucas Modeli

Lucas, iktisadi kalkınma üzerine makalesinde mekanik bir model ileri sürmüştür. Öyle ki ileri sürdüğü matematiksel denklemler ile her şeyin hesaplanabilir ve ölçümlenebilir olduğu yapay bir ekonomik ortamın varlığından bahsetmiştir.

Lucas, “fiziki sermaye birikimi ve teknolojik değişimler”, “eğitim kanalı ile beşeri sermaye birikimi” ve “yaparak öğrenme yolu ile beşeri sermaye birikimi” olmak üzere üç farklı pencereden büyüme sürecini ele almaktadır. Lucas Büyüme Modeli, Neoklasik Modelin dinamiklerine karşı beşeri sermayenin önemini ön plana çıkaran bir modeldir.

²⁹ **Ibid.**, p.154.

2.1.2.4.1. Lucas'ın Teknolojik Yeniliklere Bakışı

Lucas'a göre teknolojik yenilikler ile beşeri sermaye arasında doğrudan bir ilişkinin varlığından söz edilemez, yani bir neden-sonuç ilişkisi mevcut değildir. Büyümenin teknolojik yenilikler ve fiziki sermaye birikimine bağlı olduğu Solow tipi büyüme modelleri Lucas tarafından yetersiz görülmüştür. Büyümede teknolojik gelişmelerin etkisine gereğinden daha fazla önem atfeden ve bu faktörü beşeri sermaye ile ilişkilendirmeyen Klasik Modellere karşı, beşeri sermayeye dayalı bir yaklaşım ileri sürülmüştür³⁰.

2.1.2.4.2. Beşeri Sermaye Birikimi

Lucas, çalışmasında Solow Modelinde ileri sürülen “teknolojik değişimlere bağlı büyüme” yaklaşımına, “beşeri sermaye” bileşenini ekleyerek alternatif ya da en azından tamamlayıcı bir model ileri sürmektedir. Lucas'ın beşeri sermaye ile kasti basitçe ve genel olarak kişinin beceri düzeyi olarak ifade edilir. Beşeri sermaye yaklaşımı, bireylerin zamanlarını çeşitli aktiviteler arasında nasıl dağıttıklarının, cari dönemdeki verimliliklerini nasıl etkilediği ya da gelecek dönemdeki beşeri sermaye düzeylerine etkisinin ne olduğuna odaklanır. Modele beşeri sermaye kavramının dahil edilmesi bir yandan beşeri sermaye düzeyinin cari üretimi nasıl etkilediğini açıklarken öte yandan cari dönemde sahip olunan zaman dağılımının beşeri sermaye birikimini nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır³¹.

Lucas, zamanlarını “cari üretim” ve “eğitim” olmak üzere başlıca iki alana tahsis etme kararı alan bireylerden oluşan bir ekonomi varsayımı ile yola çıkar. Modele

³⁰ Gürak, **Op.cit.**, s.112.

³¹ Robert E.Lucas, “On The Mechanics Of Economic Development”, **Journal of Monetary Economics** , No:22, 1988, North Holland, Elsevier Science Publishers B.V., (Çevrimiçi) <http://www.sfu.ca/~kkasa/lucas88.pdf> , 31 Aralık 2011, p, 17.

göre eğitim, gelecek dönem verimliliğini arttıracak bir faktördür. H'nin cari beşeri sermaye stoğunu, u'nun ise bireylerin zamanlarından üretime ayırdıkları payı temsil ettiği modelde Lucas eşitliği; $y = k^\beta (uH)^{1-\beta}$ olarak ifade edilebilir. Bu eşitlik beşeri sermayenin cari üretimi nasıl etki altına aldığını göstermekte olup, k katsayısı, fiziksel sermaye stoğunun payını göstermektedir. (1-u) büyüklüğünün, bireylerin zamanlarından eğitime ayırdıkları payı ifade ettiği düşünülür ise, beşeri sermayenin büyüme oranı (bir diğer ifade ile ekonominin büyüme oranı), $dH / dt = \theta H (1-u)$ eşitliği ile ifade edilebilir. θ ' nın beşeri sermayenin büyüme hızını gösteren pozitif bir parametre olduğu ortamda, bu eşitlik bireylerin eğitime ayırdıkları zamanın beşeri sermaye birikimini nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Beşeri sermaye birikiminin mevcut sermaye stoğuna göre sabit getiriye sahip olduğu varsayımı altında, durağan durum haline büyüme oranı, $g = \theta (1-u^*)$ olarak ifade edilmektedir. u^* , bireylerin zamanlarının eğitim ve üretim arasındaki optimal dağılımını gösteren orandır³².

Lucas bu yaklaşımı ile “üretim yapma” ile “eğitim kanalı ile beşeri sermaye birikimi” arasında bir dağılım ya da tercih öngörüsünde bulunmaktadır. Yani bireyler ya üretim yaparak beşeri sermaye birikimine katkı sağlamayacak ya da eğitime vakit ayırarak bugünkü üretim ve tüketimden vazgeçeceklerdir. Ya da vakitlerini üretim ve eğitim alanında dağıtarak bir tercihte bulunacaklardır.

2.1.2.4.3. Yaparak Öğrenme Modeli ve Beşeri Sermaye Birikimi

Beşeri sermayenin teşekkülünde en az eğitim kadar “yaparak öğrenme” ya da “işbaşında öğrenme” nin de katkısı büyüktür. Lucas modeline göre bu noktada artık, tüm beşeri sermaye birikimi “yaparak öğrenme” yolu ile sağlanmaktadır.

Fiziki sermayenin olmadığı, nüfus artışının sabit , teknolojinin veri, beşeri sermaye

³² Philippe Aghion, Peter Howitt, **The Economics of Growth**, The MIT Press, Cambridge, 2009, p.14.

birikiminin dışsal olduğu, iki adet tüketim malının kullanıldığı modelde, “i” ile ifade edilen tüketim malları üretim fonksiyonu $C_i = h_i(t) u_i(t) N(t)$ olarak ifade edilmektedir. $h_i(t)$, i tüketim malının üretiminde kullanılan beşeri sermaye, $u_i(t)$ ise i tüketim malının üretiminde kullanılan niteliksiz işgücünün oranını göstermektedir ($u_i \geq 0$ ve $u_1 + u_2 = 1$). Yapararak öğrenme ya da uzmanlaşma yolu ile beşeri sermayenin büyümesi ($h_i(t)$ 'nin büyümesi), i malının üretimi için ayrılan uzmanlaşmamış işgücünün ($u_i(t)$) miktarı ile yakından ilişkilidir. İşgücü uzmanlaştıkça yapararak öğrenme yolu ile beşeri sermaye de artış gösterecektir. Uzmanlaşmamış işgücünün, bilgi beceri kazanma yani uzmanlaşma oranının μ olarak ifade edildiği analizde, uzmanlaşmış beşeri sermayenin büyüme hızı $\hat{h}_i = h_i(t) \mu_i u_i(t)$ olarak ifade edilmektedir. μ_1 'in, μ_2 'den büyük olduğu varsayımı altında ($\mu_1 > \mu_2$) 1 nolu malın daha yüksek bir teknoloji içerdiği söylenebilir. Her bir mal için beşeri sermaye birikimi ve üretim, endüstrinin ortalama beceri düzeyine bağlıdır³³. Niteliksiz ya da uzmanlaşmamış işgücünün bilgi-beceri kazanma eğilimi (μ) ne kadar yüksek olur ise, uzmanlaşmış ya da nitelikli beşeri sermayenin büyüme hızı da o kadar büyük olacaktır.

2.2. Sürdürülebilirlik Kavramı

Büyümeden kalkınmaya, kaynak kullanımından ekolojik dengenin korunmasına kadar, gerek iktisadın gerekse çevrebiliminin son derece önemsedığı bir olgu olan **sürdürülebilirlik**, uzun vadeli gelecekte düşüş trendine girmeyen bir yaşam kalitesini gerekli kılmaktadır. Genel kabul görmüş sürdürülebilirlik tanımına göre, gelecek nesillerin ulaşacağı refah düzeyi, cari dönemdeki refah düzeyinden daha az olmamalıdır yani fayda düzeyinin dönemler arası azalmıyor olması gerekmektedir. Sürdürülebilirlik olgusu başlıca üç kritere bağlı olarak ifade edilebilir³⁴:

³³ Robert E.Lucas, “On The Mechanics Of Economic Development”, **Journal of Monetary Economics**, No:22, 1988, North Holland, Elsevier Science Publishers B.V., (Çevrimiçi) <http://www.sfu.ca/~kkasa/lucas88.pdf>, 02 Ocak 2012, pp, 27,28.

³⁴ John Pezzey, **Sustainable Development Concepts: An Economic Analysis**, Washington, World Bank Environment Paper; No: 2, D.C., 1992, p. 10.

- ❖ Sürdürülebilirlik uzun dönemli bir sürece dayanır. Her ne kadar *sürdürülebilir iktisadi büyüme*; işsizlik, enflasyon, dış ticaret açıkları gibi kısa dönemli iktisadi döngü ve konjonktürel dalgalanmaları önlemeye yönelik başarılı makroekonomik yönetim politikalarını gerekli kılsa da, uzun dönemli sürdürülebilirlik kavramının temelinde tüm üretim faktörlerinin baştanbaşa tam istihdamda olması varsayımı vardır.

Yani sürdürülebilirliği yakalamış bir ekonomi, tam istihdam dengesine ulaşmış olup, bu aşamadan sonra ekonomik ve ekolojik dengenin korunması ve devamlılığı temel politika hedefidir.

- ❖ Sürdürülebilirlik kavramı büyük ölçüde, içinde bulunulan nesil ile gelecek kuşaklar arası adalet ve eşitlik kriterlerini gözetilen bir olgudur.
- ❖ Sürdürülebilirlik kıstası *optimalite* gibi bir maksimizasyon kriteri olmaktan öteye, çoğunlukla matematiksel eşitsizlikleri ve kısıtları içermektedir.

En temel tanımı ile sürdürülebilirlik, destekleyici bir ekosistemin taşıma kapasitesi dahilinde bir yaşam sürdürür iken, hayat kalitesini geliştirmek, ileriye taşımak olarak ifade edilebilir³⁵.

2005 yılı Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi'nde sürdürülebilirliğin üç temel halkası olarak **çevresel** , **sosyal** ve **ekonomik talep ve ihtiyaçların** birbirleri ile uzlaşma ve uyum içinde olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu üç halka karşılıklı olarak birbirini dışlayamaz ve birbirini destekler bir yapı içinde olmalıdır³⁶.

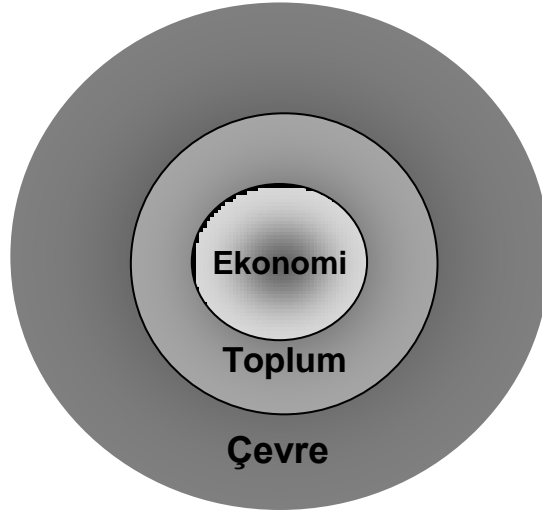
Sürdürülebilirlik kavramı görsel olarak "Eşmerkezli Daireler (Concentric Circles)" ve

³⁵ IUCN(The World Conservation Union), UNEP(United Nations Environment Programme), WWF (World Wide Fund For Nature), "Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living." Gland, Switzerland, October 1991, Retrieved on: 2009-03-29 , (Çevrimiçi) <http://coombs.anu.edu.au/~vern/caring/care-earth1.txt> , 20 Ağustos 2010.

³⁶ United Nations, 2005 World Summit Outcome, **Resolution A/60/1**, Adopted by the General Assembly on 15 September 2005. Retrieved on: 2009-02-17, (Çevrimiçi) <http://www.unep.org/greenroom/documents/outcome.pdf>, 20 Ağustos 2010, p.12.

“Kesişen Daireler (Overlapping Circles)” olmak üzere iki farklı şekil ile ifade edilebilir. Şekil-2.7’ de eşmerkezli dairelerin ifade ettiği durum, ekonomik sürdürülebilirliğin bütünüyle sosyal ve çevresel faktör ve kısıtlara bağlı olduğudur. Ekonomik ve toplumsal hayatı kuşatan çevre, doğal kaynaklar ve ekolojik faktörler ile sürdürülebilirliğin önünde hem kısıt unsuru oluşturmakta, hem de öte yandan kullanım kapasitesi itibariyle sürdürülebilir bir büyüme ve refah için kaynak yaratmaktadır.

Şekil-2.7: Sürdürülebilirliğin Eşmerkezli Daireler İle İfadesi

Kaynak: Cornell University/Cornell Sustainable Campus, “Overview: Sustainability at Cornell”, (Çevrimiçi) <http://www.sustainablecampus.cornell.edu/csi.cfm>, 22 Ağustos 2010.

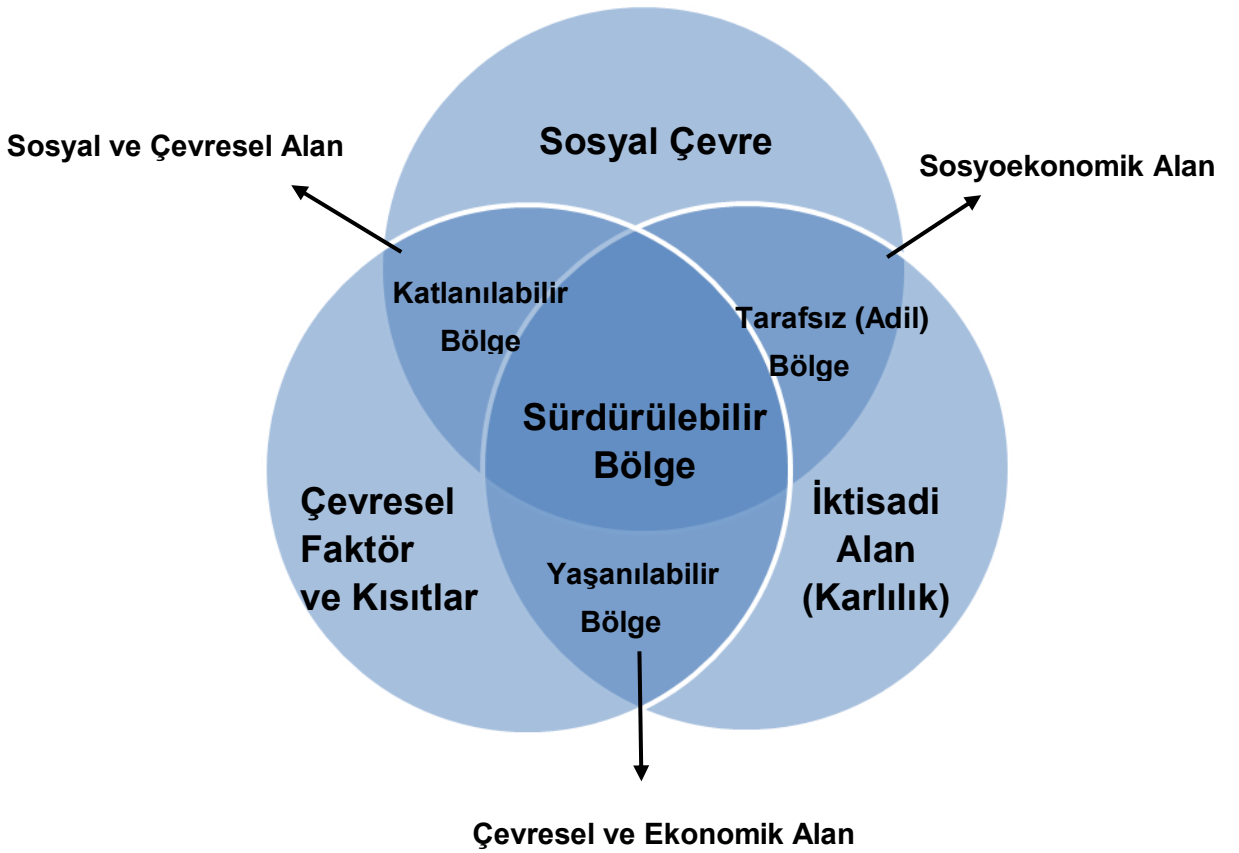
Sürdürülebilirlik kavramı bağlamında **Çevre**, iktisadi faaliyeti ve toplumsal yaşamı sürdürmeye olanak tanıyan bir ekosistem olarak düşünülebilir. Bu bağlamda her türlü doğal kaynak kullanımı, ekolojik dengenin korunması, çevre kirliliği ile mücadele, küresel iklim değişikliği gibi bir çok faktör çevresel sürdürülebilirliğe konu olmaktadır.

Sosyal çevre ise, toplumun hayat standartları, eğitim düzeyi, beşeri kalkınma seviyesi, nüfus faktörü, nitelikli işgücü, beyin göçü, kentleşme, salgın hastalıklar gibi

insan faktörüne dair her türlü olguyu içine almaktadır.

Sürdürülebilirliğe konu olan *iktisadi faaliyet ve büyüme, yani ekonomik alan* ise sosyal ve ekolojik bir çevre kısıtı altında şekillenmektedir.

Şekil-2.8: Sürdürülebilirliğin Kesişen Daireler (Üçlü Alan) İle İfadesi

Kaynak: Sandra I. Rodriguez, et.al., “Sustainability Assessment and Reporting for the University of Michigan's Ann Arbor Campus: A report of the Center for Sustainable Systems”, Report No. CSS02-04, April, 2002, University of Michigan, Ann Arbor, (Çevrimiçi) http://css.snre.umich.edu/css_doc/CSS02-04.pdf, 22 Ağustos 2010, p.8.

Wikipedia, The Free Encyclopedia, “Sustainability”, (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/File:Sustainable_development.svg, 22 Ağustos 2010.

Şekil-2.8' de Sosyal, Çevresel ve İktisadi alanların kesişimleri sonucu ortaya çıkan karşılıklı etki alanları vurgulanmaktadır. Ekonomik, sosyal ve çevresel alanların karşılıklı etkileşimi içinde, her üç bölgenin de ortak olarak kesişim alanı sürdürülebilir bir dinamiğe işaret etmektedir. Bu bölgede her üç alanın da içsel menfaatlerinin korunduğu ve sürdürülebilirliğinin garanti altına alındığı görülmektedir.

Sosyoekonomik alan, hem sosyal hem de iktisadi hayatı birlikte gözeten ve düzenleyen bir dinamik içerir. Bu bölge, gelir dağılımı ve kişi başına düşen gelir, beşeri kalkınma, istihdam politikaları, işsizlik, iş ve ticaret ahlakı, çalışma ekonomisi, sosyal politikalar, beşeri sermaye kalitesi, iş gücü piyasası, sosyal güvenlik yasaları gibi insan faktörünü doğrudan etki altına alan bir yapı arz eder. Bu alan idealde, hem sosyal hem de iktisadi yaşamı düzenleyici, adalet ve dengeyi sağlayıcı dinamikler üzerine kurulmaktadır. Bu dengeyi sağlamaya yönelik denetleyici ve düzenleyici kurumlar ve hukuksal altyapının temini ise döngünün sürdürülebilirliği için hayati önem taşımaktadır.

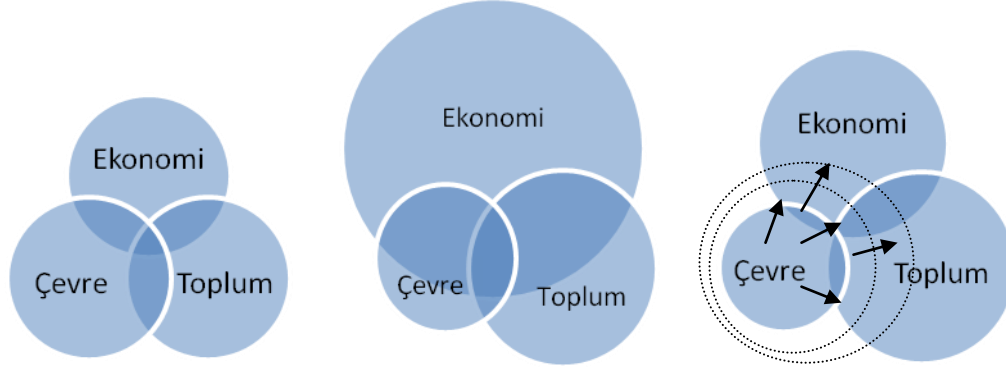
Sosyal ve Çevresel alan, doğal kaynak ve tabiata yönelik tüm olanaklar anlamında nesiller arası eşitlik ilkesini gözetmektedir. Bu bağlamda ekolojik dengenin bozulması, sosyal ve fiziki çevre etkileşiminin tehlikeye girmesine neden olmaktadır. İnsanoğlunun tarihsel sürecin ilk yıllarından bu yana sürdürülebilir bir hayat için temel gereksinimlerini fiziki çevreden yani tabiattan sağladığı düşünülür ise, coğrafi etkiler, toprağın verimi, iklimsel farklılıkların insanoğlunun ve uygarlıkların sosyolojik gelişimi üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Bu bağlamda, iklim ve coğrafi koşullar gibi insanoğlunun denetim ve kontrol gücünün kısıtlı olduğu ya da hiç olmadığı faktörler çerçevesinde toplumsal yaşantı şekillenirken, öte yandan insan gücüne ve zekasına bağlı olarak çevresel faktörler değişime uğramakta, bireyler çevresel faktörlere biçim vererek kendi yaşam alanlarını yaratmaktadırlar. Belli bir coğrafi alandaki nüfus yoğunluğu ve planlanmamış nüfus artışı, yenilenebilir kaynakların sürekli tahribatı, yenilemez doğal kaynakların tamamıyla tüketimi, çevre kirliliği, gürültü, kentleşmenin getirdiği çevresel bozulma, karbondioksit emisyonuna bağlı olarak karbon ayak izinde görülen artış ve küresel ısınma, ozon tabakasında aşınma gibi unsurlar insan ve çevrenin karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkan sorunlardır.

Çevresel ve Ekonomik Alan ise, doğal kaynakların iktisadi üretim faaliyetinde kullanımı, kaynakların yenilenebilirliği, kaynak kullanımı ve iktisadi etkinlik, dışsallıklar, çevre muhasebesi, ekolojik vergi reformu gibi ekonomik döngü ile doğal çevre arasındaki karşılıklı etkileşimi ele almaktadır.

Şekil- 2.8' de sürdürülebilirliğin her üç kesim arasında dengeli bir dağılım içinde olduğu geleneksel ve teorik yaklaşım vurgulanmaktadır. Ancak uygulamada görülen her bir alanın sürdürülebilirliği arasında bir trade-off ilişkisi olduğudur. Bu ilişki ise **Güçlü Sürdürülebilirlik** ve **Zayıf Sürdürülebilirlik** kavramları arasındaki fark ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Güçlü Sürdürülebilirlik, alanlar arası trade-off ilişkisine izin verilmediği ya da kısıtlandığı durum olup, Zayıf Sürdürülebilirlikte ise trade-off serbesttir. Sözgelimi Doğal Sermaye (natural capital) olarak ifade edilen üretimin bir faktörü olarak kullanılan arazi ya da toprak, biyosferin “trade-off” a konu olmayan kritik elemanlarından birisidir. Oysa ki, uygulamada, hükümetler, firmalar ya da diğer iktisadi aktörler tarafından alınan kalkınma kararları “trade-off”a olanak tanır ve özellikle üçlü alan içinde en çok ekonominin sürdürülebilirliğini vurgular. Bu durum çevresel alanın sürdürülebilirliğine verilen önemin neden sürekli azaltıldığıının ve kalkınmanın neden arzu edilen eşitlikçi hedeflere ulaşamadığının temel nedenidir. Bu durumda sürdürülebilirlik anlamında üçlü alana eşdeğer ağırlık verilemez. Öncelikle ekonomi, toplumdan türeyen bir kurumsal yapıdır. Bu konuda verilebilecek örneklerden biri, trampa ekonomisi dönemlerinden itibaren iktisadi mal ve kıymetlerin değişimine aracılık etmek amacı ile toplum tarafından ticari hayata yönelik türetilen kural setleri ve mekanizmalardır. Çevre ise toplum tarafından yaratılmadığı için çok daha farklıdır. Çevre, hem toplum hem de ekonomiyi alttan destekleyen bir yapıya sahiptir. Yerküre üzerinde ulaşılabilen kaynaklar, insanoğlunun her türlü aktivitesi üzerine fiilen bir sınır koymaktadır. Sözgelimi biyosferin çevre kirliliğini absorbe etme ve kaynak tedarik etme kapasitesi zaman ve mekan ile sınırlıdır. Bir çok coğrafi bölgede bu kapasitenin kendi limitlerini zorladığı görülmektedir³⁷.

³⁷ W.M. Adams, “The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century”, Report of the IUCN (The World Conservation Union) Renowned Thinkers Meeting, 29-31 January 2006, (Çevrimiçi)

Şekil-2.9: Üçlü Alan ve Trade-off İlişkisi

Kaynak: W.M. Adams, “The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century”, Report of the IUCN (The World Conservation Union) Renowned Thinkers Meeting, 29-31 January 2006, (Çevrimiçi) http://cmsdata.iucn.org/downloads/iucn_future_of_sustainability.pdf, p.2, 30 Ağustos 2010.

Şekil-2.9’ da Çevre, Toplum ve Ekonomik alanlar arasında ağırlık ve paylaşım, yani trade-off ilişkisi vurgulanmaktadır. Soldan sağa doğru birinci alt şekil, teoride ifade edilen ve her üç alan açısından sürdürülebilirliğin eşit olarak paylaşıldığı durumu göstermektedir. Sağa doğru gidildikçe teoriden sapmalar gözlenmektedir. İkinci alt şekilde, günümüz uygulamasında görülen durum yer almaktadır. Ekonomik sürdürülebilirlik ağırlıklı olarak gözetilmekte, bunu toplumsal sürdürülebilirlik izlemekte ve çevresel sürdürülebilirliğin minimize edildiği görülmektedir. En sağda yer alan şekilde ise ekonomik ve sosyal anlamda dengeli sürdürülebilirliğin sağlanması adına, çevresel faktörlerin ihtiyaçlara uygun olarak kullanım derecesi gösterilmektedir.

Ekonomik sürdürülebilirlik, sürdürülebilir büyümeye yakından bağlı bir kavram olup dört önemli olguya bağlıdır: “yenilenemez kaynakların düşüş oranı”, “yenilenebilir kaynaklardan sağlanan ürünün aşım oranı”, “tabiatın atıkları absorbe etmede

http://cmsdata.iucn.org/downloads/iucn_future_of_sustainability.pdf, 30 Ağustos 2010, pp.3,4.

massetme kapasitesi”, “kirliliği azaltan teknoloji ve sermaye”. Ekonomik sürdürülebilirlik, sınırsız bir iktisadi büyümeyi zorunlu kılmamaktadır. Daha çok, diğer alt sistemlerden kaynaklanan baskı ve şoklara direnme gücü ile birlikte, ekonomik sistemin stabil kalması, iktisadi aktiviteleri, şimdiki ve gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını desteklemesi beklenmektedir³⁸.

Ekonomik sürdürülebilirlik, makro iktisadi denge ve istikrarı, sosyal ve çevresel dengeleri gözetten bir hedeftir. Gelişmekte olan ekonomilerde popülist politikalarla salt büyüme hedefine odaklanılarak makro dengelerin göz ardı edildiği, kaynak kullanımında etkin olmayan iktisadi kararlar alındığı gözlenmektedir. Büyümede büyük dalgalanma ve sıçramalar yerine, uzun vadede görece olarak daha düşük ancak kendi içinde tutarlı, istikrarlı ve dengeli bir büyüme gösteren bir ekonomi temel politika hedefi haline getirilmelidir.

Solow’a göre denge durumunda (steady-state) büyüyen bir ekonomi aşağıda yer alan özellikleri taşımaktadır. Bu tür ekonomilerin çıktı, istihdam ve sermaye stokları katlanarak büyümekte, sermaye/ çıktı rasyoları ise sabit kalmaktadır³⁹:

- ❖ Kişi başına çıktı düzeyi ortalama sabit bir oranda büyümektedir. Hiç şüphesiz ki bu ekonomilerde kısa dönemli dalgalanmalar olasıdır ancak en azından üretkenlik artış oranı bakımından hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı etkiye sahip sistematik bir eğilimin varlığından söz edilemez.
- ❖ Kabaca ölçümlenen reel sermaye stoğu, ortalama sabit bir oran dahilinde büyür ve bu oran işgücü girdisi büyüme oranından daha büyüktür. O halde kişi başına düşen sermaye, uzun dönemde denge halinde büyümektedir denilebilir.

³⁸ Matthew Clarke, Sardar M.N. Islam, **Economic Growth and Social Welfare: Operationalising Normative Social Choice Theory**, Amsterdam, Elsevier B.V., 2004, pp.183,184.

³⁹ Solow, **Op.cit.**, pp.2-4.

- ❖ Öte yandan, reel çıktı ve sermaye malları stoğu büyüme oranı yaklaşık olarak birbirine yakındır yani sermayenin çıktıya oranı sistematik bir trend sergilememektedir. Bu durumun şu hususlarda tartışma yarattığı unutulmamalıdır: Sermayenin çıktıya oranı, dalgalanma gösteren ekonomilerde son derece oynaktır. Çünkü, sermaye stoğu yapısı gereği zorunlu olarak hareketsiz yani durağan bir zaman serisi görünümündedir. Öte yandan, çıktı kısa aralıklarla büyük salınımlar sergileme kapasitesine sahiptir.

2.2.1. Açlık Sınırında Büyüme (= Survivable Growth) ve Sürdürülebilir Büyüme (= Sustainable Growth) Kavramları ve Kalkınmada Sürdürülebilirlik

İktisat literatüründe sürdürülebilirlik ile vurgulanan olgu, büyüme ve kalkınmanın süreklilik ve devamlılığıdır. Dünya Bankası'nın sürdürülebilir kalkınma odaklı ekonomik araştırmalarında büyümenin sürdürülebilir trende girme aşamasından çok daha önce asgari düzeyde bir büyümeye işaret eden **Açlık Sınırında Büyüme (=Survivable Growth)** kavramı dikkatleri çekmektedir.

Açlık Sınırında Büyüme ya da bir diğer ifade ile *Hayatta Kalma Gücünü Koruyan Büyüme*, tüketim düzeyini, *Asgari Geçim Düzeyinde Tüketimin* hemen üzerinde ve minimum seviyede tutan bir büyüme oranıdır. Asgari geçim düzeyinde tüketim harcaması hacmi $W_{\text{sub(subsistence)}}$ olarak ifade edilir ise, Açlık Sınırında Büyüme $W > W_{\text{sub}}$ eşitsizliği ile ifade edilmektedir. İktisadi büyümenin tüketim ya da üretimde gözlenen artış olarak ifade edildiği Dünya Bankasının aynı çalışmasında, sürdürülebilir büyüme, azalma trendine girmeyen toplulaştırılmış üretim ya da toplulaştırılmış tüketim olarak ifade edilmektedir (Tüketim ve üretim fonksiyonlarının pozitif değerde ve düşüş göstermeyen birinci derece türevleri sürdürülebilir bir büyümeyi ifade etmektedir) ⁴⁰.

⁴⁰ Pezzey, **Loc.cit.**

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği TÜSİAD ise Sürdürülebilir Büyüme'yi, *Üretkenlik Temelli Büyüme* olarak ifade etmektedir. Bu tanıma göre, üretim faktörlerinin her birinin üretkenliklerinin toplamı olarak ifade edilen Toplam Faktör Verimliliği (TVF), üretkenlik düzeyinin bir göstergesi olmakta ve belli bir dönemde TVF artışının büyüme içindeki payı arttıkça, büyüme de sürdürülebilir bir dinamiğe ulaşmaktadır⁴¹.

Merkez Bankası'na göre ise Sürdürülebilir Büyüme⁴²:

- ❖ Fiyat istikrarının bozulmadığı,
- ❖ Ekonomik göstergeler ile makroekonomik dengelerin uyumlu olduğu; cari açık/ GSMH, toplam talep vb.
- ❖ Potansiyel büyüme seviyesine yakın,
- ❖ 5 yıl ve üzeri büyüme dönemleri

olarak ifade edilmektedir.

Sağlıklı ve sürdürülebilir bir büyüme için dört temel koşuldan söz edilmektedir⁴³:

- ❖ Faiz silahını etkin bir şekilde kullanan para politikası,
- ❖ Sağlam ve şeffaf bir maliye politikası,
- ❖ Düşük enflasyon,

⁴¹ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), "Üretkenlik Temelli Büyüme: Sürdürülebilir Büyüme", (Çevrimiçi) http://www.tusiad.org.tr/Content.aspx?mi=6_33, 02 Eylül 2010.

⁴² Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, " Büyümeden Sürdürülebilir Büyümeye", Haziran 2005, Slayt 12, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2005/sunum6haz2005.php>, 02 Eylül 2010.

⁴³ Gazi Erçel, **Bıçak Sirtında**, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 2003, s. 136.

- ❖ İş çevrelerinin bu politikalara olan güveni.

Hızlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme, ülke içindeki ve ülke dışındaki ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel değişimlere sıkı sıkıya bağlıdır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir büyüme modeli uygulaması önündeki en büyük engel, makro ekonomik dengelerin bozuk olmasıdır. Özellikle yeterli kaynak tasarrufunun olmaması ekonomik dengeleri bozan temel etkidir. Büyüme için yurtiçi tasarruf kaynaklarının artırılması, kullanımında etkinlik sağlanması, mali sektör reformları yanında yabancı sermaye ile ilgili reformların da tamamlanması sürdürülebilir bir büyüme için temel koşuldur⁴⁴.

Sürdürülebilir Büyüme'yi de içine alan Sürdürülebilir Kalkınma Kavramına ilk kez BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından "Geleceğimiz (Our Common Future) " adıyla 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu'nda yer verilmiştir. Bu rapora göre Sürdürülebilir Kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetlerinden ödün vermeden karşılamak olarak tanımlanır. Bu tanım içinde yer alan "ihtiyaç" olgusu, dünya üzerindeki fakir kesimin hayati ve elzem nitelikte temel ihtiyaçlarının karşılanması hususuna verilmesi gereken önceliği içermektedir. Öte yandan çevresel ve ekolojik faktörlerin, bugün ve gelecekte, ihtiyaçları karşılama gücü ve taşıma kapasitesinin sınırı da sürdürülebilir kalkınma kavramının içinde yer alan önemli bir olgudur. Beslenme, barınma, giyinme, istihdam gibi temel ihtiyaçların karşılanması ekonominin tam büyüme potansiyelinin yakalanmasına bağlıdır ve sürdürülebilir kalkınma temel ihtiyaçların karşılanamadığı bu noktada öncelikle iktisadi büyümeye ihtiyaç duymaktadır. Ancak tek başına iktisadi büyüme yeterli değildir. Büyüme adına yüksek düzeyde üretim faaliyeti ve yaygın bir yoksulluğun bir arada olduğu ekonomilerde ekolojik denge tehlikeye girmektedir⁴⁵.

⁴⁴ Cihan Bulut, **Ekonomik Yapı ve Politika Analizi: Türkiye Ekonomisi Performans Değerlendirmesi**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s.388.

⁴⁵ WCED ([World Commission on Environment and Development](http://www.un-documents.net/ocf-02.htm#IV)), [Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development](http://www.un-documents.net/ocf-02.htm#IV), Chapter 2: Towards Sustainable Development, (Çevrimiçi) <http://www.un-documents.net/ocf-02.htm#IV>, 26 Eylül 2010.

Dünya Bankası Büyüme ve Kalkınma Komisyonunun, 2008 yılında yayınladığı, “Kalkınmayı da Kapsayan Sürdürülebilir Büyüme” konulu raporunda, yüksek oranlı sürdürülebilir bir büyümenin ortak özellikleri şu şekilde özetlenmiştir⁴⁶:

- ❖ Dışa açıklık, her türlü bilgiyi ithal etmek, küresel talepten ve dünya ekonomisinden bütünüyle faydalanmak,
- ❖ Makroekonomik istikrarı sağlamak ve makul bir enflasyon oranında kararlanmak,
- ❖ Yüksek tasarruf ve yüksek yatırım hacmini bir araya toplamak,
- ❖ Kaynak dağılımının piyasa dinamiklerince belirlenmesine imkan tanımak (Fiyatların kaynaklara yol gösterdiği, kaynakların ise fiyatları izlediği serbest bir piyasa oluşumuna olanak tanımak),
- ❖ Liderlik ve yönetim anlamında güvenilir ve liyakat sahibi bir devlet yönetimi yaratmak.

Literatürde büyümenin sürdürülebilirliği yanında, “dengeli büyüme” kavramından da bahsedilir.

Farklı yatırım alanlarının başarısının birbirine bağlı olduğu ekonomilerde, farklı endüstrilerin birbirlerinin üretimlerine talep duydukları ve tüketimin talep, miktar ve şekil açısından uygunluk içinde olduğu durumlarda, bu endüstrilerin birlikte yatırım yapmaları zaruri görünmektedir. Bu anlamda ülke ekonomisinde yatırımların safhalara ve parçalara bölünebilir olması, birbirini takip eden ve besleyen yatırımların karlı olmasını sağlayacaktır. Dengeli büyüme sözcüğü, tarımsal hammaddelerle endüstri mamulleri, sermaye malları ile tüketim malları, kamu

⁴⁶ The International Bank for Reconstruction and Development, Commission on Growth and Development, “The Growth Report: Strategies For Sustained Growth and Inclusive Development”, Conference Edition, 2008,

(Çevrimiçi) http://www.undp.org.tr/bultenDocs/Growth_Report.pdf, 06 Aralık 2010, pp. 21,22.

yatırımları ile özel yatırımlar, ihracat ile iç talep için üretim arasında kurulan bir dengeyi içine alır. Öyle ki, üretim girdisi için ithalat talep ediliyor ancak bu durum ihracat (alacak doğuran dış ticaret) ile beslenmiyor ise, tasarrufa teşebbüs ediliyor ancak yatırım yapılmıyor ise, kapasite birikiyor ancak üretim için talep mevcut değil ise dengesiz bir büyümenin varlığından söz edilebilir. Sözgelimi, açlık içindeki bir toplumun, gömlek üretimini %10 arttırıp, ekmeğin üretimini %1 azaltması o toplumun büyümüş olduğunu göstermez, zira istenmeyen üretim, üretim değildir. Dengeli büyüme yatırım kararlarından hareketle tüm ekonomik faaliyetlere doğru genişletilebilir. Dengeli büyüme kamu kesimi ile özel kesim arasında bir planlamayı da gerekli kılmaktadır. Dengeli büyümeye yönelik başlıca iki görüş ileri sürülebilir: Bazı koşulların varlığı halinde, denge yokluğu büyümeyi hızlandırabilir. Öte yandan arzulanan bir büyüme için, dengeden feragat etmek gerekebilir. Dengesizlik, büyümenin hem şartı, hem de itici gücü olabilir ya da büyüme önündeki engellerin kalkması dengesizlik yaratabilir. Dengesizliğin büyümeyi canlandırdığı, bu durumun yeni dengesizliklere ve tekrar canlanmalara sebep olduğu izlenmektedir⁴⁷. Gelişmekte olan ekonomilerde benzer şekilde büyüme pahasına enflasyona göz yumulduğu ya da dış borçlara dayalı büyüme modellerinin sürdürüldüğüne tanık olunmaktadır.

2.2.2. Optimalite, Sağkalımlılık (=Survivability) Ve Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik insanoğlunun yaşam kalitesinin geliştirilmesi ya da en azından mevcut düzeyinin muhafaza edilmesi olarak ifade edilir. Sürdürülebilirlik, bu anlamda yaşamın devamlılığını korumaktan yani sağkalımlılıktan çok daha fazlasını içermektedir. Sürdürülebilirlik, kişi başına fayda düzeyinin azalmadığı kalkınma olarak tanımlanır ve nesiller arası eşitlik kriterine bağlı olarak şekillenen bir tanıma içerir. Ancak bu yönü ile elde edilmesi güç bir hedefi içine alır. Öte yandan

⁴⁷ Paul Streeten: "Dengesiz Büyüme", Çev. Mevlüt Çağlar, **İktisadi Kalkınma: Seçme Yazılar**, Der. Metin Berk, v.d., Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları, 1966, s.168-172, 194,195.

sağkalımlılık ise, objektif bir büyüme tanımı olması nedeni ile kendi içinde bir avantaj içerir. Öyle ki, bir ekonomide yaşayan toplam nüfusun hayatta kalması için gereksinim duyduğu beslenme, barınma, temiz hava ve su gibi temel ihtiyaçların minimum seviyesine dair fiziksel bir büyüklük saptamak mümkündür. Öte yandan, fayda düzeyini ya da yaşam kalitesini arttırmak yani sürdürülebilirlik, piyasa değeri ile ölçülebilen bir olgu değildir ve operasyonel olarak ölçümü çok daha zordur. Sürdürülebilirlik kısıt altında eşitsizlikler ile formülize edilir iken, optimalite ise daha önce de vurgulandığı üzere maksimizasyon kriterine bağlı eşitlik içerir. Geleceğe yönelik çok sayıda sürdürülebilir büyüme planı tanımlanabilir iken, sürdürülebilirlik kriterinin bunlardan hangisinin en iyi gelecek planlaması olduğunu söylemesi olanaksızdır. Bu nedenle içlerinden “optimal sürdürülebilir gelecek” planını yani en büyük “net bugünkü değer”i veren sürdürülebilir kalkınma patikasını (eğrisini) seçmek en doğru tercih olacaktır⁴⁸.

Bir sonraki sayfada yer alan şekiller, optimalite, sağkalımlılık ve sürdürülebilirlik kavramları arasındaki ilişkiyi kalkınma eğrileri ile ve de matematiksel eşitlik ya da eşitsizliklerle göstermektedir⁴⁹.

Optimal Kalkınma Düzeyinin,

OPTİMAL $W(t) \max \int_0^{\infty} W(t) e^{-\delta t} dt$ (Bugünkü Değer) olarak,

Sürdürülebilir Kalkınmanın,

$W(t) \Rightarrow dW/dt = \hat{W} \geq 0$ olarak,

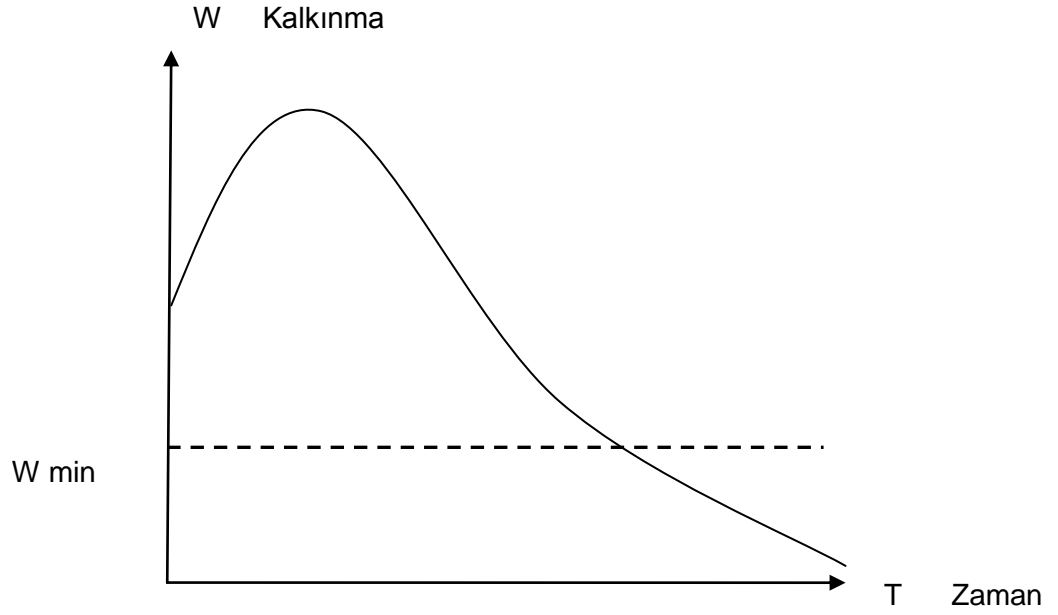
Açlık Düzeyinde Kalkınmanın,

$W \geq W_{\min}$ (asgari geçim düzeyinde kalkınma sınırı) olarak tanımlandığı düşünülür ise,

⁴⁸ Pezzey, **Op.cit.**, s.11, 18.

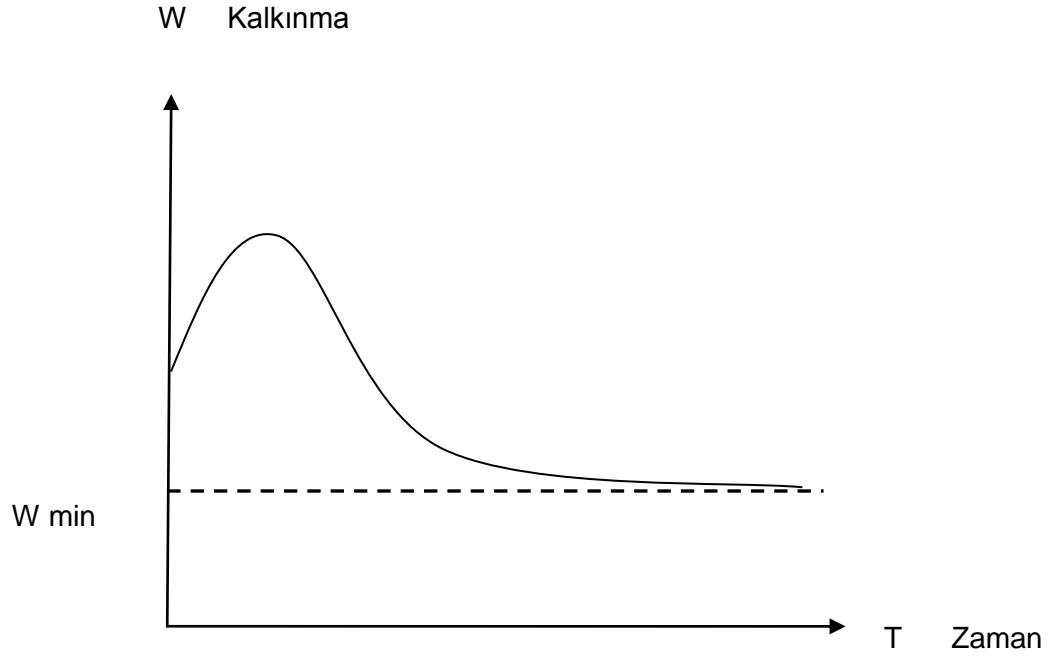
⁴⁹ **Ibid**, s. 12.

Şekil-2.10: Optimali Yakalayan, Sürdürülemez ve Açlık Düzeyinin Altına Düşen Kalkınma

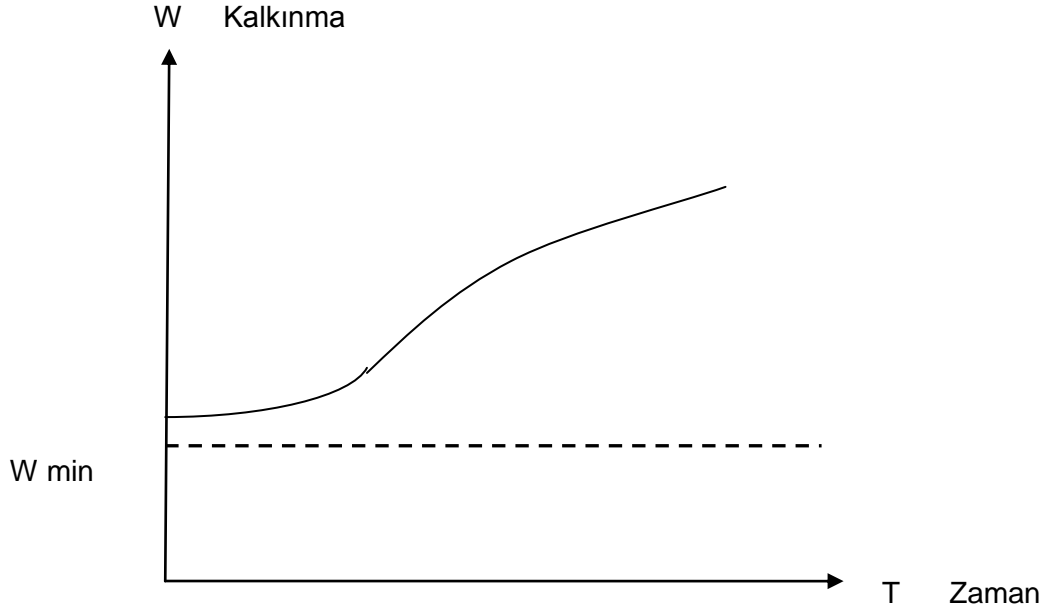
Şekil-2.10' da kalkınma eğrisinin maksimuma ulaştığı noktada optimal kalkınma düzeyine ulaştığı ve bu noktadan sonra büyüme ve kalkınmanın düşüş trendine girdiği görülmektedir. Bu optimal noktaya gelinceye dek büyümenin sürdürülebildiği, ancak tepe noktasından sonra büyümede düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu anlamda kalkınma patikasının sürdürülemez olduğu açıktır. Öte yandan kalkınma eğrisinin, W_{min} eğrisini kestiği noktadan itibaren sürekli zaman eksenine doğru düşüş gösteriyor olması, sağkalımlılığı sağlayan açlık sınırında bir büyümenin sürdürülemediğini göstermektedir.

Şekil-2.11: Optimali Yakalayan, Açlık Düzeyinde Kalan ve Sürdürülemez Kalkınma

Şekil-2.11'de ise, yine kalkınmada optimal seviyeye ulaşan ancak sürdürülemez bir büyüme ve kalkınma yolu görülmektedir. Ancak kalkınma yolunun W_{min} eğrisine çok yaklaşması ancak onun altına inmemesi en azından sağkalımlılığı sağlayan açlık sınırında bir büyümenin sağlanabildiğini göstermektedir.

Şekil-2.12: Optimali Olmayan, Açlık Düzeyini Geçen ve Sürdürülebilir Kalkınma

Şekil-2.12'de ise, açlık sınırında bir büyümenin üzerine seyreden kalkınma herhangi bir optimal noktaya ulaşmamakta ve büyüme sürekli artış göstermektedir. Bu anlamda sürdürülebilir bir büyüme trendinin yakalandığı söylenebilir.

2.3. Büyümenin Sürdürülebilirliği Önündeki Engeller ve Türkiye Ekonomisinde Durum

Türkiye ekonomisinin içsel büyüme dinamikleri ve uygulanan büyüme politikaları 1960'lı yıllardan bu yana sürdürülen beşer yıllık kalkınma planları üzerinden izlenmektedir. Planlı ekonomiye geçiş ile birlikte oluşturulan bu planlar, ekonomide izlenen makro ve mikro iktisadi politikaların büyüme ve kalkınma hedefleri üzerine başarısı(zlığı)nı göstermesi açısından yok gösterici olacaktır.

50 yılı aşkın bir süredir uygulama alanı bulan kalkınma planlarına duyulan gereksinimin altında yatan temel neden, siyasal otoritelerin keyfi ve herhangi bir programa dayanmayan politika denemeleridir. Çalışmanın bu alt bölümünde öncelikle planlı ekonomiye geçişi gerekli kılan büyüme politikalarına kısaca yer verilecek, ayrıca salt büyüme politikası ve hedefinin, tek başına ardışık birkaç yıl başarılı sonuçlar verse de, kesintisiz beşer yıllık dönemler halinde üst üste bir büyüme trendinin neden sağlanamadığı vurgulanacak ve büyümenin alternatif maliyetlerinin göz ardı edilmesinin doğurduğu sonuçlar ele alınacaktır.

2.3.1. Planlı Kalkınma Dönemine Geçişi Zorunlu Kılan İktisadi Büyüme Politikası Uygulamaları

1950 yılında göreve gelen iktidar yönetiminin Türk iktisat tarihinde liberalleşme oluşumunun temelini attığı görülmüştür. Planlı döneme kadar geçen 10 yıllık süreç içerisinde 1950 ve 1953 yılları arasında sürekli artış trendinde ve enflasyonsuz bir büyüme sürecinin yakalandığı ancak 1954 yılına gelindiğinde sert bir düşüş ile ekonominin ani bir küçülmeye girdiği ve enflasyonda çift haneli bir gösterge oranına ulaşıldığı dikkatleri çekmektedir. Bu sürece zemin hazırlayan nedenlere aşağıda kısaca yer verilecektir.

2.3.1.1. Tarımsal Üretime ve Tarımsal Ürün İhracına Dayalı Büyüme Politikası

1950'li yıllar, Türkiye ekonomisinde tam liberalleşme denemelerinin yapıldığı bir dönemdir. Söz konusu dönemde dış ticaretimiz ağırlıklı olarak tarıma dayalı ürünlerin ihracatından oluştuğundan ve dış ticaret politikaları üzerinden ihracata dayalı bir büyüme beklentisi içine girildiğinden bu dönemde tarımsal üretim artışına büyük önem verilmiştir. Ancak tarımsal üretimin ve de ihracatının uluslar arası konjonktür, iklim koşulları ve ekilebilir alanlar gibi dışsal ve kontrol gücünün zayıf

olduğu faktörlere bağlı olduğu göz ardı edilmiştir. Bu nedenle tarıma dayalı sürdürülebilir bir büyüme hedefinin ulaşılması güç bir hedef olduğu deneyimlenmiştir.

1950 yılında kırsal kesimde yaşayan ve geçimini tarımdan sağlayan nüfus, toplam nüfusun % 78,2' sine denk gelir iken aynı yıl için milli gelir içinde tarımsal üretimin payının %52 dolayında olduğu görülmektedir⁵⁰. Yine DPT verileri ışığında ana sektörler göre tarımın toplam ihracat içindeki payının 1950 yılı için, % 92,9 olduğu izlenmektedir⁵¹.

Ekonomide sektörel ağırlığın tarımsal alanda olduğu gerçeğinden hareketle ve uluslar arası konjonktürel vaziyetten olumlu yönde fayda sağlamak adına söz konusu dönemde tarıma dayalı büyüme ve ihracat politikaları izlenmiştir. Bu bağlamda uygulanan büyüme politikasının ortaya çıkardığı makro sorunlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- ❖ Devletin, Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığı ile yerli tarımsal ürünleri belli bir fiyattan satın alması ve piyasada tarımsal ürün fiyatlarının belli düzey altına düşmesine bu yolla engel olarak uyguladığı taban fiyat politikası, serbest piyasa denge fiyatlarının ve de dünya fiyatlarının üzerinde bir fiyat oluşumuna yol açmış ve enflasyonist etkiler hızlanmıştır. Ülke içinde fiyatlar genel düzeyine göre çok daha yüksek tutulan tarımsal ürün fiyatlaması adaletsiz bir gelir dağılımına da sebep olmuştur.
- ❖ Öte yandan koruyucu fiyat politikaları ve tarımda izlenen vergi muafiyeti nedeni ile karlılık potansiyelini gören tarımsal üreticiler, mevcut tarımsal alanları hızla tüketmiş ve bu durum mera, otlak ve ormanlık alanların bilinçsizce tarıma açılmasına neden olmuştur. Bu durum hem tarımda üretim kapasitesinin kısa sürede tüketilmesine yol açmış hem de tarımda azalan

⁵⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, "Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967 ", Ocak 1963, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf>, 12 Eylül 2010, s. 7-9.

⁵¹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, "Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2001) / Ana Sektörlere Göre İhracat",

(Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-01/esg.htm>, 12 Eylül 2010.

verim sürecine geçişi hızlandırmıştır.

- ❖ Tarıma dayalı büyümede göz ardı edilen gerçek tarımsal üretimin hem arz, hem de talep esnekliğinin düşük oluşudur. Bu durumda sağlanacak üretim artışı (King Kanunu'nun da öngördüğü üzere) çoğu kez fiyatlarda bu artıştan çok daha fazla düşüş yaratacak toplam gelir nette azalma trendine girecektir. İklimsel nedenler ve hava koşulları gibi dışsal faktörlerin etkisi de düşünülür ise tarımsal üretime dayalı sürdürülebilir büyümenin garantili bir büyüme stratejisi olmadığı açıktır.
- ❖ Öte yandan 1950'li yıllarda tarımsal üretime dayalı ihracat hedefi ve de ihracatta atılan liberal adımlar bir diğer süresiz büyüme sürecinin başlangıcı olmuştur. 1953 yılına dek süren Kore Savaşı nedeni ile ülkemiz tarımsal ürün ihracatında büyük artış yaşamıştır. Ancak söz konusu savaşın sona ermesi ile ihracat hacmi hızla gerilerken, kötü hava koşullarının yarattığı arz daralması ve de ihracat nedeni ile iç piyasalarda artan tarımsal ürün doyumsuzluğu bu kez hem iç fiyat artışına neden olmuş, hem de iç talebin karşılanmasına yönelik olarak tarımsal ürünler büyük ölçüde bu kez ithal edilir hale gelmiştir.

1950 sonrası demokrasiye geçiş, dış yardımların artması, fiyat mekanizmasına olanak tanınması, kalkınmaya hız verecek insan gücünün yetişmiş olması gibi nedenlere bağlı olarak ülke ekonomisinde hızlı bir büyüme sürecine start verilmiştir. Ancak günlük zorunluluklar nedeni ile fiyat mekanizmasına aşırı müdahaleler, sözcülemi 1954 yılına rastlayan dönemde tarımda kötü mahsul koşulları, fiyatlar hızla artarken devalüasyon yapılmaması gibi etkenler büyüme ve kalkınmanın hızını kesmiştir. Takip eden yıllarda ekonomi büyümesinin motorunun ithal ikameci politikalar olduğu yönündeki görüş zayıflamaya başlamıştır. 1960 sonrası yapılmaya başlanan 5 yıllık planlarla ise piyasa ekonomisine müdahale ve devletin ekonomiye olan hakimiyeti artış göstermiştir⁵².

⁵² Zeyyat Hatiboğlu, **Bunları Bilmiyorsanız Türkiye Ekonomisini Anlayamazsınız**, Gözden Geçirilmiş ve Güncelleştirilmiş İkinci Baskı, İstanbul, Lebib Yalkın Yayınları, 2003, s.2.

Türkiye ekonomisinde 1960'lı yıllara gelindiğinde, tarımsal üretime dayalı sürekli bir büyümeyi engelleyen yapısal engeller şu şekilde özetlenebilir⁵³:

- ❖ Tarımsal üretimde rekolte istikrarsızlığı, arz esnekliğinin düşüklüğü ve bazı tarımsal ürünlerde olgunluk döneminin uzun olması, tarıma yönelik arazilerin ithal teçhizat ve makineleşmeye bağlı olarak hızla yıpratılması, öte yandan ekilebilir birinci sınıf alanların sanayileşme ve hızlı kentleşmeye bağlı olarak yerleşim yeri ve arsa olarak kullanıma açılması,
- ❖ Büyüme ve kalkınmaya olanak tanıyacak büyüklük ve olgunlukta olmayan çok sayıda küçük ölçekli tarımsal işletmenin varlığı,
- ❖ Hem üretim hem de tarımsal mülkiyet anlamında kayıt dışılık ve kadastro sorunu, tarla sahibi ile emek sahibi arasında yasal düzenlemelerin yokluğu ve geleneksel yarıcılık uygulaması,
- ❖ Ekilen ürünün yetişip mahsul vermesini kendi doğal haline bırakan geleneksel, primitif ve yaygın **ekstansif** tarım teknikleri yerine, yüksek randıman elde etmeye dayalı her türlü sulama, gübreleme ve makineleşme olanaklarının kullanıldığı **entansif** ziraat tekniklerine geçişte yaşanan başarısızlıklar.

Özetle planlı kalkınma dönemine geçiş öncesi popülist politikalar ile izlenen salt tarıma dayalı büyüme politikası, iktisadi büyümeyi sadece 4 yıl kadar olası kılmış,öte yandan beraberinde bir çok yapısal soruna zemin hazırlamıştır.

⁵³ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 105, 106.

2.3.1.2. Talebi Arttırmaya Yönelik Genişletici Keynesyen Politikalar ve Enflasyonla Birlikte Büyüme Göze Alan Politika Denemeleri

1950'li yıllardan itibaren, talebin itici güç olduğu bir büyüme planı ön plana çıkmış, bu bağlamda talebi arttırmaya yönelik hiç bir politikadan kaçınılmamıştır. Ancak Keynesyen sistem koşulları altında işleyiş ve başarı olanağı yakalayabilecek bu büyüme modelinin Türkiye ekonomisi koşullarında enflasyonist bir baskı yaratacağı hem göz ardı edilmiş, hem de ihtimal dahilinde olan bu olasılık büyüme pahasına göze alınmıştır. Böylelikle ülke ekonomisi içinde üretim anlamında arz kaynaklı yetersizlik ve kısıtlar hızlı bir enflasyonist süreci tetiklemiştir.

1950 yılında 0,77 olan ortalama tüketim eğiliminin, takip eden 4 yıl boyunca 0.79 seviyesine yükseldiği izlenmektedir. 1954 yılından itibaren bu oran başlangıç seviyesinin de altına düşerek 0,76 ya gerilemiştir. 1950 yılından itibaren izlenen korumacı fiyat politikası, transfer ve yatırım harcamaları nedeni ile kırsal kesim ve firma gelirlerinde artış yaşanmış, 1950'li yıllara dek baskı altında tutulan tüketimde böylelikle bir patlama görülmüştür⁵⁴.

1950-53 yılları arasında, dış ticaretin libere edilmesini takiben, ithalat artışı hızla artan yurtiçi talebi karşılayan bir güç unsuru olmuş ve bu nedenle fiyatlar genel düzeyinde ciddi bir yükselme izlenmemiştir. Öte yandan tarımsal üretimin hem ülke içi hem de ülke dışı talebi karşılayacak ölçüde verimli olması da talep artışına dayalı bir büyüme sürecini enflasyon yaratmaksızın beslemiştir. Ancak 1954 yılından itibaren, tarımsal üretimde yaşanan ciddi düşüşlerle iç piyasaya olan arzın azalması, ihracatın düşmesi ile yaşanan döviz dar boğazları, hammadde ithalatında yaşanan güçlükler nedeni ile ülke içi üretim kaynaklarının daha da kıt hale gelmesi üretimi ve büyümeyi düşürürken, öte yandan enflasyonist sürece hız kazandırmıştır. Kısa vadeli ve hızlı büyüme deneyimlerinin beraberinde iktisadi küçülme süreci ve enflasyon olgusunu yarattığı, Türk ekonomisinde bu şekilde yıllar öncesinden deneyimlenmiştir.

⁵⁴ **Ibid**, s.78,79.

2.3.1.3. İthal İkameci Sanayileşmeye Dayalı Büyüme Politikası ve Dış Ticarete ve Özel Sektörde Liberalleşme Çabaları

Tek başına tarıma dayalı büyüme politikalarının imkansızlığı, ülke içerisinde sanayi gelişimine verilen önemi arttırmaktadır. Çünkü tarımsal ürünler gibi hem yurtiçi hem de hammadde anlamında yurtdışı talebin gelir esnekliğinin düşük olduğu ürünlere dayalı kalkınma stratejileri tek başına yeterli değildir.

İthal ikamesine dayalı büyüme modellerinde, çoğu kez doğal olarak ihracat aleyhine bir çarpıklık gelişir. İthal ikameci endüstrileri teşvik etmek ve özendirmek ve geliştirmekte olan yerli sanayiye ucuz girdi sağlamak amacı ile sabit tutulan resmi kur, bu kez yerli paranın aşırı değerlendirilmesi sorunu gündeme getirmektedir. Bu durumda ise ihracat gelirlerinde ciddi bir düşüş yaşanır. Nihai tüketim mallarında ithal ikameci strateji izleyen ülke, ara malı, yatırım malı, hammadde ve teknoloji anlamında dışa bağımlı bir hale gelmekte, ancak bir sonraki aşamada yaşanacak döviz darboğazları nedeni ile bu kez yerli sanayi gelişimini destekleyecek girdi temini güçleşmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ithal ikameci politikaların bir diğer başarısızlığı, sanayileşme hızının düşüklüğüdür. İthal ikameci endüstrilerle hedeflenen, iç piyasa talebini karşılayacak olgunluğa ulaşmış bir yerli sanayiye takiben bu kez aynı sanayi dalında ihracatçı konumuna ulaştırabilmektir. Öte yandan nihai tüketim mallarına yönelik ithal ikameci politikaların ikinci aşamada dış bağımlılığı azaltmak üzere ara ve yatırım mallarına doğru kaydırılması beklenir⁵⁵.

Türkiye ekonomisinde 1950'li yıllarda da ithal ikameci sanayileşme politikalarının sürdürüldüğü görülmektedir. 1955'e dek hem ithalatın libere edilmesi hem de ihracattaki olumlu hava nedeni ile sağlanan döviz girdisi, ithal ikameci bir endüstrinin devamlılığı için uygun ortamı yaratmıştır. Ancak 1955 yılından sonra, ihracatta düşüş ve döviz darboğazları nedeni ile hammadde ithalatı yapılamaz hale gelmiş, dışa bağımlı yerli sanayi üretimi de büyük ölçüde gerilemiştir.

⁵⁵ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 12. Bsk., İstanbul, Güzem Yayınları, 2008, s. 631.

İthal ikameci büyüme politikaları ile sürdürülebilir bir büyüme yakalamak, ülkenin hammadde anlamında dışa bağımlılığının azaltılabildiği ölçüde mümkündür. Bu nedenle salt temel ve nihai tüketim mallarına yönelik sanayileşme yerine, yatırım malları anlamında da kendine yetebilir bir endüstri oluşturma çabası hakim olmalıdır. Öte yandan karşılaştırmalı üstünlük ilkesinin göz ardı edilerek düşük kalitede ve yüksek fiyatla dünya rekabetine kapalı bir sanayileşme mantığında sürdürülebilir bir büyümenin imkânsızlığı da aşıkardır.

1950'li yıllarda Türkiye ekonomisinin izlediği dış ticaret ve sanayileşme politikasına birlikte bakıldığında, sanayileşmede ithal ikameci, dış ticarete ise liberal bir politika benimsendiği görülmektedir. Ülke bir yandan dış ticareti libere ederken, öte yandan yüksek koruma ile ithal ikameci sanayileri desteklemiş, ara malı ve yatırım malı ithalatı anlamında ise yine dış ticaret özgür bırakılmıştır.

1954 yılına gelene dek hem olumlu hava koşulları, hem de Kore Savaşı'nın etkisi ile tarımsal ürüne bağlı ihracatta yüksek bir hacim yakalandığı daha önce vurgulanmıştı. Bu yılı takiben yaşanan döviz darboğazları nedeni ile ithalatta liberalizasyona son verilmiş ve böylece ithal ikameci sanayileşme çabalarının önü kesilmiştir. İhracat artışı ile desteklenemeyen ithal ikameci büyüme politikalarının başarısızlığının ilk örnekleri de böylece verilmiştir.

Söz konusu yıllar Türkiye ekonomisinde, özel sektörde girişimciliği arttırmaya dayalı bir liberalleşme dönemidir de aynı zamanda. Bu dönemde özelleştirme sürecinin temellerinin atıldığı söylenebilir. Ancak söz konusu dönemde özel kesim yatırımlarını destekleyecek bir özel tasarruf birikiminin yetersiz olması nedeni ile, sanayileşme ancak devlet eli ve çabası ile yürütülme düzeyinde kalmıştır. Çünkü özel kesimin yatırım yapabilmesi döviz darboğazlarının aşılarda girdi ithal edebilmesine, öte yandan da iç piyasadan kredi yolu ile borçlanabilme gücüne bağlıdır. Ancak söz konusu dönemde tasarruf birikiminin yetersizliği kredi maliyetlerinin ve borçlanma faizlerinin yüksek düzeyde seyretmesine neden olmuş, bu nedenle özel sektöre dayalı sanayileşmede büyük adımlar atılamamıştır.

Büyüme ve gelişme yazınında, ekonomik büyüme önünde engel teşkil eden faktörler, söz konusu ülkelerdeki birtakım içsel dinamiklere bağlanmaktadır. Bu

ülkelerde ekonominin büyük kısmı parasallaşmamış ve piyasa etkilerinden uzak kalmıştır. Tasarruf oranları ve yatırımlar yetersizdir, yeterli büyüklükte bir pazar teşekkülü oluşmamıştır. Büyüme ve kalkınma iktisatçısı Nurkse bu konuda önemli bir “Kısır Döngü Analizi” ortaya koymuştur. Büyüme ve kalkınmasını arzulanan düzeye taşıyamayan ekonomilerde, sermaye birikiminin yetersizliği düşük üretime, üretkenlik düzeyinin düşüklüğü ise ülke ekonomisinde pazarın küçük ve sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Bu durum ülkeyi büyüme anlamında statik bir yapıya sürüklemektedir. Söz konusu kısır döngü tam bu noktada teşekkül etmektedir: Yetersiz sermaye, düşük üretkenlik ve sınırlı bir pazarın varlığı halinde, kişi başına gelir düzeyi düşük kalacak, bu durumda bireylerin tasarruf ve satın alma istekleri düşük seviyede kalacak ve yine yatırımların ve satın almanın düşük olmasına bağlı olarak üretim düzeyi yetersiz kalacaktır ve kısır döngü halinde süreç tekrar başa dönecektir⁵⁶.

2.3.1.4. Para ve Maliye Politikalarının Yarattığı Enflasyon Etkisi

Söz konusu dönemde devlet, tarıma dayalı büyüme ve ihracat politikasını desteklemek amacı ile tarımsal ürün fiyatlarını yapay olarak dünya fiyatlarının üzerinde tutmuş, bir yandan da tarımda izlenen vergi muafiyeti nedeni ile tarımsal kesime büyük ölçüde adaletsiz bir gelir transferi olduğu izlenmiştir. Öte yandan devlet bunu yapar iken KİT’lerin fiyatlarını tüketimi özendirmek adına düşük seviyelerde bırakmış ve bu durum ilgili kamu iktisadi teşebbüslerinin zarar etmesine sebebiyet vermiştir. Hem KİT’lerin açıkları hem Toprak Mahsulleri Ofisi gibi tarımsal üretimi yüksek fiyatla satın alan kurumların bütçe açıkları yükselmiş bu durum da Merkez Bankası kaynaklarından borçlanarak, reel üretim artışı karşılığı olmayan enflasyonist bir para akımının piyasaya girişini hızlandırmıştır⁵⁷.

⁵⁶ Fuat Ercan, **Modernizm, Kapitalizm ve Az Gelişmişlik**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003, s. 87,88.

⁵⁷ Parasız, **Loc.cit.**, s. 78.

2.3.1.5. Yüksek Enflasyon, Düşük Faiz ve Sabit Döviz Kuruna Dayalı Büyümenin İmkânsızlığı ve 4 Ağustos 1958 İstikrar Önlemleri

1954 yılına dek sürdürülen enflasyonsuz ve hızlı büyüme ilk istikrarsızlık örneklerini 1954 yılında yüksek enflasyon ve döviz darboğazları ile vermiştir. Bu dönemde enflasyonla birlikte sürdürülen büyüme politikası, adaletsiz vergi politikası ile birleşerek gelir dağılımı dengesini bozmuş, sabit gelirlilerin kazançları giderek azalma sürecine girmiştir. Öte yandan yerli para yüksek enflasyon nedeni ile yurtiçi değerini hızla kaybederken, döviz kurunun sabit tutularak dış değerinin yüksek tutulması, ithalat artarken ihracatın azalmasına, dış ticaret dengesinin gittikçe açılmasına ve döviz darboğazlarına neden olmuştur. Yine ithal ikameci sanayileri özendirmek ve de KİT'lerin faaliyet zararlarını finanse etmek amacı ile Merkez Bankası tarafından yatırımcılara sunulan son derece düşük reel faizlerle birleşen yüksek enflasyon negatif faiz etkisi yaratmış, Merkez Bankası ödünç verdiği kaynakları faiz getirisi elde etmek bir yana değerinin çok daha altına tahsil etmiştir.

Sonuç olarak, 1950 yılından sonra izlenen ucuz para politikasıyla TCMB, kamu açıklarını sürekli fonlamış, piyasalara plansızca enjekte edilen likidite nedeni ile fiyatlar genel düzeyi sürekli olarak yükselmiş, ülkenin parası hem iç hem de dış değerini kaybetmiştir. Bu süreçte kamu açıkları artmaya devam etmiş, ihracat-ithalat iyice gerilemiş, üretim maliyetleri yükselmiş ve yatırımlar azalmıştır. Böylelikle ilk dört yıl boyunca yakalanan büyüme sürdürülebilirliğini kaybetmiş ve ekonomi küçülme sürecine girmiştir⁵⁸.

Bu süreç içinde ekonomik istikrarsızlığın sürdürülemeyeceği gerçeğini gören Türk Ekonomisi, "Ağustos 1958 İstikrar Kararları" olarak Türk iktisat tarihine geçen önlem paketini uygulamaya koymuştur. Bu kapsamda uygulanan önlemler şöyle

⁵⁸ Timur Önder, "Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması" (Basılmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi), TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/timuronder.pdf>, 25 Eylül 2010, s.120.

özetlenebilir⁵⁹:

- ❖ Döviz kuru rejimi olarak Çoklu Döviz Kuru sistemine geçilmiş, ihracatçılar tarafından elde edilen dövize düşük döviz kuru, ithalatçının döviz satışı esnasında ise yüksek döviz kuru uygulanmaya başlanmıştır. İthalat 3 aylık kotaları içeren bir programa bağlanır iken, ihracatı özendirme amaçlı olarak farklı kur sistemi uygulanacaktır. Bu önleme bağlı olarak 1959 yılında ihracat artış göstermiş, döviz darboğazlarının aşılmasına bağlı olarak yerli sanayiye hammadde girişi sağlanmış, böylece ithalat yine artış gösterir iken yerli sanayi üretimi de yükselmiştir.
- ❖ Emisyon ve kredi hacminin kısıldığı selektif ve daraltıcı bir para politikası uygulanacaktır. Bu uygulamanın sonucu olarak, bir anda piyasalarda yaşanan kredi sıkıntısı firmaların kaynak darlığı içine düşmesine neden olmuş ve üretim düşüşü yaşanmıştır.
- ❖ KİT'lerin fiyatları yükseltilecek, kamu açıkları azaltılacak, bütçe denkliliği hedefi gözetilecek, hem kamu hem de özel kesim harcamaları daraltılacaktır. Bu uygulamaya sıkı sıkıya bağlı kalınmış olmasına rağmen politik nedenlerle bütçe açıklarının azaltılamadığı görülmüştür.

Tüm bu istikrar önlemlerini takiben kısmen olumlu gelişmelere rağmen büyüme hızının düşmeye devam ettiği gözlenmektedir.

2.3.2. 1950-1960 Yılları Arası Büyüme Rakamlarında İzlenen Dalganın Nedenlerine Toplu Bakış

Türkiye Ekonomisinde 1960-1980 yılları arası, rakamsal büyüme verilerine geçmeden önce, 1960 öncesi son 10 yıllık sürece tekrar göz atmak bütünsel bir

⁵⁹ Erdiç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. Bası, Ankara, İmaj Yayınevi, 2009, s.154,155.

analiz açısından faydalı olacaktır.

1950 ve 1953 yılları arası, ortalamada %11.3 gibi son derece yüksek bir büyüme hızının sürdürülebildiği bir ara dönemdir. Her ne pahasına olursa olsun hızlı büyüme politikaları bu dönemde rakamsal olarak meyvelerini vermiş, ancak iktisadi istikrarsızlıklar birkaç yıl sonra gözle görülür hale gelmiştir. Bu 3 yıllık dönemde yaşanan sürecin tarımsal üretime ve de tarımsal ürün ihracatına dayalı süresiz bir büyüme olduğu daha önce de vurgulanmıştı. Nitekim Kore Savaşının sona ermesi ve kötü hava koşulları nedeni ile büyüme hızı 1954 yılında ani bir düşüşle %-3 seviyelerine gerilemiş ve ekonomi ciddi anlamda küçülmüştür.

1954 yılından planlı ekonominin izlendiği 1960 yılına dek büyümenin dalgalanma gösterdiği, 1955 ve 1957 yılları dışında ortalama %4 ler seviyesinde seyrettiği görülmektedir.

1954 yılında iktisadi durgunluğa ve enflasyona bağlı olarak ithalatta liberalizme son verilmesi ve 18 Ocak 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile sermaye girişi gibi faktörlerin etkisi ile ve de görece olarak bir önceki yıldaki küçülmenin ardından ekonominin tekrar anlık bir büyüme trendine girdiği, 1955 yılında %7,9'luk bir büyüme seviyesine ulaştığı izlenmiştir. 1954 yılında yaşanan küçülmenin ardından, 1955 yılı büyüme rakamının altında yatan dinamik şöyle de açıklanabilir: Ekonominin 1955 yılında gerçek anlamda sadece 1954 öncesi yıllarda görülen milli gelir seviyesine yaklaştığı söylenebilir. Yani ekonomi küçülme öncesi dönemdeki normal milli gelir seviyesine tekrar dönmüştür. Referans yılına göre değil sadece bir önceki yıla göre hesaplanan büyüme hızının, özellikle negatif seviyelerde seyreden büyüme dönemini takiben yüksek çıkması olasıdır. Göz ardı edilmemesi gereken temel bir husus büyüme serileri içinde ortalamadan daha yüksek bir büyüme hızına ulaşıp ulaşılmadığı olmalıdır. Küçülme halinde olan bir ekonominin resesyondan çıkış yılında büyüme rakamının da yüksek çıkması olağandır. Zira sürdürülebilir bir büyüme için esas olan sadece ardışık yıllar itibariyle izlenen artışlar değil, üst üste kesintisiz minimum beşer yıllık büyüme dönemleridir.

Tablo-2.1: 1950- 1960 Yılları Arası Büyüme Hızları (%)

	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER	GSMH
1950	10,9	9,3	8,0	9,4
1951	19,8	2,6	9,6	12,8
1952	9,5	10,9	14,5	11,9
1953	8,7	19,2	11,8	11,2
1954	-13,9	9,2	3,6	-3,0
1955	9,8	11,3	5,5	7,9
1956	5,0	9,6	-0,3	3,2
1957	6,5	10,7	7,9	7,8
1958	9,2	5,6	0,4	4,5
1959	0,3	3,6	7,6	4,1
1960	2,3	0,4	5,4	3,4
			ORTALAMA	6,7

Kaynak: Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler (1950-1998)/ Bölüm-I: Milli Gelir ve Üretim/ TABLO:1.2 Büyüme Hızları ve Deflatör

(Çevrimdışı) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98/index.html>,
03 Ekim 2010

1955 yılında büyüme hızı dış yardımların da etkisi ile %7,9 seviyelerine yükselmiştir ancak takip eden yılda büyüme hızı tekrar %3,2'ye gerilemiş ve planlı döneme dek istikrarsız bir büyüme süreci izlenmiştir. Bu dönemde ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir büyüme sürdürüldüğünden (büyümenin lokomotifi olacak yerli bir sanayi yaratılmadığından) tarımsal üretim istikrarsızlığının büyüme üzerinde yarattığı dalgalanma net olarak görülmektedir. 1956 yılında tekrar düşüş trendine giren büyüme hızı, 1957'de bir sıçrama ile % 7,8'lere ulaşmış, ancak bu yıldan itibaren 1960'lı yıllara değin sürekli düşen bir büyüme hızı ile durgun ekonomi koşulları süreğenlik arz etmiştir.

1950 ve 1960 yılları arası, büyüme hızında gözlenen dalgalanmalar bir yana, dış ticaret açıklarının sürekli artış eğiliminde ve kronik bir yapıya büründüğü görülmektedir. Bu dönemde ve izleyen yıllarda ihracatın hava koşulları ve tarımsal

üretime, ithalatın ise dış kredi imkanlarına bağlı olduğu düşünülürse dış açıkların bütünüyle ulusal ekonomi kontrolü dışında geliştiği görülmektedir⁶⁰. Ekonomi büyüme ya da küçülme trendlerinden hangisini sergilerse sergilesin dış açıkların kontrol edilemez bir hızla sürdüğü görülmektedir.

2.3.3. Planlı Ekonomi İle Birlikte Sürdürülen Büyüme Politikaları ve Başarısızlıklar

Kalkınma Planları, Türkiye ekonomisinin iktisadi gelişim süreci göz önünde bulundurulduğunda, uzun vadeli olarak 15 yıllık bir perspektife yayılan planlardır. Bu süreçte, kalkınma ve büyüme dinamikleri beşer yıllık orta vadeli planlar üzerinden yürütülecek ve planlanan hedefler ile elde edilen sonuçlar dahilinde bir sonraki plan dönemi için gereken zaruri önlemler alınabilecekti. Beşer yıllık planların ise kısa vadede yıllık ekonomi programları ile sürdürülmesi planlanmıştır. Böylelikle, tahminlerdeki yanlışmalara bağlı olarak düzeltme ve değişiklikler de yıllık olarak yapılabilecekti.

Literatürde Planlı Büyüme kavramı, kıt kaynakların plan dahilinde ve devlet müdahalesi ile daha etkin olarak kullanılması ilkesi üzerine kuruludur. Bu planların hazırlanması ve uygulaması eğer devlet gücü ile zorunlu olarak yürütülüyor ise bu planlara **otoriter planlar** adı verilir. Öte yandan daha çok kapitalist ekonomilerde görüldüğü üzere, planın kabul ve uygulanması zorunlu değil ise bu tür planların ise **yol gösterici planlar** olarak nitelendirildiği görülmektedir⁶¹. Türkiye ekonomisi için uygulanan kalkınma planları ise, kamu kesimi ve özel kesimin birlikte var olduğu karma ekonomik bir yapı içinde, kamu kesimi için emredici, özel sektör için ise özendirici nitelikte planlardır. Planlı ekonomiye geçiş öncesinde hedeflenen özel kesimin büyümesi ve gelişmesi amacının, kalkınma planlarının da temelini oluşturduğu gözlenmektedir. Yıllık ve beşer yıllık planların bütünlük ve devamlılığı

⁶⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, “Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967”, Ocak 1963, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf>, 30 Eylül 2010, s. 23.

⁶¹ Özgüven, **Op.cit.** s. 85.

dahilinde, 1960'lı yıllardan başlayarak 15 yıllık bir süreçte kalkınma hedefinin yakalanması düşünülmüştür.

Kalkınma planlarının ana hedefi yüksek bir büyüme hızını yakalamaktır. Planlı ekonomi döneminden bu yana izlenen yanlış büyüme politikaları ve neden sürdürülebilir büyümenin imkansız olduğu bugün bir çok ekonomik araştırmaların sorunsalı haline gelmiştir. Bu bağlamda, yaklaşık 50 yıl önce, planlı ekonomi uygulama sonuçları henüz görülmeden, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı metninde, bugün karşı karşıya olduğumuz büyümenin yarattığı iktisadi meselelere, olası makro istikrarsızlar olarak değinilmesi hiç de şaşırtıcı değildir.

.....perspektif plânlama ile dönem planları arasındaki ilginin mahiyeti göz önünde tutularak uzun süreli hedeflerle dönem plânları hedefleri arasında ilk bakışta çelişme şeklinde görülebilecek bazı farklar bulunabileceğini belirtmek gerekir. Meselâ, uzun sürede dış ödemeleri dengeye getirmeyi hedef tutan bir plânın ilk 5 yıllık dönemi, geçmiştekinden daha büyük bir ödeme açığını gerektirebilir. Aynı şekilde, büyük bir gelişme hızı ile bütün sosyal meselelerin kısa süreli bir plân döneminde çözülmesi amaçlarının bir arada gerçekleşmeyeceği de açıktır. Asıl amaç, sosyal meselelerin çözümü ve genel refah seviyesinin yükseltilmesidir. Ancak, bütün kaynakların başlangıçta buna yöneltilmesi amaca ulaşılmasını geciktirir. Zira, önemli olan, bu amaca uzun sürede yöneltilen kaynakları en yüksek seviyeye çıkarmaktır. Bu sebeplerle bazı konularda kısa süre içinde fedakârlık yapılması, bunların uzun süre açısından ele alınmaları ve hedeflerin perspektif plân çerçevesinde uzlaştırılması gerekir⁶².

2.3.3.1. 1960-1980 Yılları Arası Büyüme Politikaları: Onbeş Yıllık Perspektife Dayalı Planlı Kalkınma

Türkiye ekonomisinde planlı döneme geçişten hemen önceki son 10 yıllık dönemde, büyümede izlenen süreksizlik ve büyük dalgalanmalara rağmen, ortalama büyüme hızının %7 olduğunu görmekteyiz. Planlı döneme geçiş ile birlikte yıllık ortalama

⁶² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, "Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967 ", Ocak 1963, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf>, s. 33,34, 30 Eylül 2010

büyüme hedefinin, ilk iki beş yıllık kalkınma planları için %7, III. Beş yıllık kalkınma planı için ise %7,9 olarak belirlendiği görülmektedir.

Hedeflerin yanında gerçekleşen büyüme rakamlarına bakıldığında, I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planları için sırasıyla %6,6 ve %6,3 lük büyüme hızı ile hedefe yakın sonuçlar alındığı görülmektedir. Ancak III. Beş Yıllık Kalkınma Planı yıllık ortalama büyüme hedefi olan %7,9'luk büyüme hızının çok altında bir büyüme yaşandığı görülmektedir. 1978 yılı ekonomik programı ile bu hedef %6,1 seviyesine çekilir iken gerçekleşen büyüme sadece %1,2 ile sınırlı kalmıştır.

Türkiye ekonomisi için planlı dönem ile hedeflenen kalkınmanın temel şartı hızlı bir şekilde yerli sanayinin büyümesi ve özel sektörün payının artırılması idi. Sanayileşme hız kazanır iken, tarım sektörünün genel ekonomi içindeki nisbi payı azaltılacak, ancak öte yandan verimlilik artışı yaratacak üretim teknikleri ile birlikte tarımsal üretimin kendi içinde artışı sağlanacaktı.

Tablo-2.2: Büyüme Hızları (Plan Dönemi Ortalamaları)

	I. PLAN		II. PLAN		III. PLAN		1978 PROGRAMI	
	1963-1967		1968-1972		1973-1977			
	HEDEF	GERÇEKLEŞME	HEDEF	GERÇEKLEŞME	HEDEF	GERÇEKLEŞME	HEDEF	GERÇEKLEŞME
TARIM	4,2	3	4,1	1,8	3,7	1,2	4,1	2,8
SANAYİ	12,3	10,9	12	9,1	11,2	8,8	8,8	3,4
HİZMETLER	6,8	7,2	6,3	6,6	7,7	7,3	-	0,1
GSMH (Piyasa Fiyatları İle)	7	6,6	7	6,3	7,9	5,2	6,1	1,2

Kaynak: Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler (1950-1998)/ Bölüm-I: Milli Gelir ve Üretim/ TABLO:1.3 Büyüme Hızları (Plan Hedefleri ve Gerçekleşmeler),

(Çevrimdışı) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98/index.html>, 03

Ekim 2010.

1960-1980 arası dönemde ithal ikameci sanayileşme politikaları izlenmiştir. Bu bağlamda özel sektör için özendirici ve teşvik edici önlemler alınmıştır. Bir yandan özel sektör payının ekonomi içindeki ağırlığı arttırılmaya çalışılır iken öte yandan yerli sanayilerin gelişmesi açısından kamu yatırımlarının artışı, özel sektörün ekonomi içinde büyümesine engel olmuştur. Sanayileşmeyi özel sektör yatırımları ile sağlama gücü ve altyapısından yoksun olan gelişmekte olan ekonomilerde bu ikilemin yaşanması kaçınılmazdır. Tek başına özel sektörün yerli bir sanayi yaratmak açısından yetersiz kaldığı ekonomilerde, devlet müdahalesi ile sürdürülen ithal ikameci sanayileşme modelleri kaynak dağılımında etkinsizliğe yol açmakta ve büyümenin önünde engel teşkil etmektedir.

İktisadi kalkınmayı sağlamak, özel sektör gelişimine öncülük ederek ekonomiye yön vermek gibi amaçlarla kurulan kamu iktisadi teşebbüsleri, planlı dönemle birlikte “özel sektörün başaramayacağı ya da girmekte karlı bulmadığı alanlarda yatırım yapmak”, ayrıca “özel sektörün yeterli sermaye birikimi olmaması ve yeterli düzeyde koruyucu ve özendirici önlemler olmaması nedeni ile yatırım yapamadığı alanlarda yatırım görevini bizzat üstlenmek” gibi görevler üstlenmiştir. Ancak zamanla özel sektörün ekonomi içindeki payının arttırılmasına yönelik olarak kurulan KİT’lerin ekonomide kendi payını ve ağırlığını arttırdığı görülmüştür.

1950-1960 arası dönemde politik nedenlerle etkinsiz çalışan KİT’lerin zararları planlı dönemde de devam etmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı KİT’lerin reorganizasyonunu gerekli görmüş, verimli ve karlı çalışan, öz kaynak yaratan, bütçe açıklarına sebep vermeyen ve enflasyona neden olmayan bir KİT’ler yapısının zaruri olduğu tespit edilmiştir. Ancak 1980 yılına dek özellikle politik nedenlerle KİT’ler reformu hep geri planda kalmış ve KİT faaliyet zarar ve açıkları sürekli büyümüştür.

Türkiye ekonomisinde kendine yeten yerli bir sanayi yaratılamamasının nedenleri planlı ekonomiye geçiş yıllarından itibaren izlenmektedir. Ülkemizde ilk sanayileşme çabaları ile birlikte iki eğilim göze çarpmaktadır: Bunlardan birincisi, montaj sanayi yaygın hale getiren sanayileşme modeli olup, bir diğeri ise sadece tüketim malı üreten sanayileri geliştirme çabasıdır.

Montaj sanayi yerli sanayinin gelişmesine engel olan ve dışa bağımlılığı arttıran bir sanayileşme şeklidir. Hem işgücünün yaratıcılığını ve üretkenliğini engelleyen hem de kökeni yurtdışına bağlı bir sanayi kolunun ürettiği temel parçaların ülke içinde birleştirilmesinden ibaret olan, sadece bazı yan parçaların yurtiçinde üretilmesinden öteye katkısı olmayan montaj sanayi, sanayileşmeye dayalı büyüme önünde en büyük engeldir.

Kendi sanayisini yaratamayan Türk ekonomisi, oluşan montaj sanayinden ülke içi iktisadi etkinliği arttıracak bir yapı yaratmaya çalışmıştır. Bu bağlamda İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, montaj işletmelerine girdi sağlamak üzere yarı mamul ve ara malı üreten tesislerin ortak bir teşebbüs olarak kurulması ve devlet tarafından da desteklenmesi öngörülmüştür⁶³.

Öte yandan Türkiye’de sanayi sektörü ile özdeşleşen *imalat sanayidir*. Ağırlıklı olarak tüketim malı üreten bir imalat sanayi yapısı ise ülke gelişme hızının önündeki en büyük engeldir. İmalat sanayinin, Tüketim Malı Sanayi dışında, diğer önemli kolları olan Ara Malı Sanayi ve Yatırım Malı Sanayilerinin gelişme hızının da diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir. Kişi başına gelir seviyesinin düşük, nüfus artış hızının yüksek olduğu ekonomilerde tatmin edilmemiş temel ihtiyaçların yüksek seviyede olması temel tüketim mallarına olan talebi her daim canlı tutmaktadır. Öte yandan ağırlıklı olarak tüketim malı talebinden oluşan yurtiçi talebi karşılayan imalat sanayi, üretimde kullanılan ancak ülke içinde üretilmeyen ara malı ve yatırım mallarına çok daha fazla bağımlı hale gelmektedir. Bu da dışa bağımlı bir yerli sanayi teşekkülü anlamına gelmektedir. Bu girdilerin ithalatı döviz darboğazlarının yaşandığı dönemlerde kısıtlı kalmış, büyüme üzerine katkısı kısıtlı olan tüketim malı sanayi bile gereken üretimi yapamamıştır.

1960-1980 yılları arasında bir yandan ithal ikameci politikalar izlenir iken öte yandan yine dışa kapalı ekonomi anlayışı sürdürülmeye devam etmiştir. Bu bağlamda ihracat sanayinin gelişimine engel olan bir sanayi yapısı ortaya çıkmıştır. İthal ikameci politikalarla her ne kadar döviz tasarrufu sağlamak amacı güdülse de, tek

⁶³T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan2.pdf>, 04 Ekim 2010, s.373.

başına döviz tasarrufu sağlamanın yeterli bir önlem olmadığı, aynı zamanda döviz gelirlerini arttırmaya yönelik bir dış ticaret politikası izlenmesinin gerekliliği 1980'li yıllara dek göz ardı edilmiştir. Bu anlamda ödemeler dengesi sürekli açık verirken devalüasyonlar kaçınılmaz hale gelmiştir. 1956, 1958 ve 1970 devalüasyonları bunun örnekleridir. Ulusal paranın dış değerinin yani döviz kurunun bu yapay yolla düşürülmesi ile ihracatın artırılması beklenir. Ancak ihracata yönelik sanayi yapısı oluşmamış Türkiye ekonomisi koşullarında dış piyasalara satılabilecek sürekli bir mal arzının yokluğu bu etkiye dayalı büyümeyi hep sınırlı bir seviyede bırakmıştır.

Marshall-Lerner koşulunun da vurguladığı üzere, ihraç mallarının yurtiçi arz esnekliği ve ithal mallarının yurtdışı arz esnekliğinin sonsuz olduğu varsayımı altında, ihraç mallarının dış, ithal mallarının yurtiçi talep esneklikleri ne kadar yüksekse devalüasyonun olumlu etkileri de o denli yüksek olacaktır⁶⁴. Ancak 1960-1980 yılları arası ekonomik koşullar düşünülür ise, halihazırda ithal girdiye bağımlı olan bir ekonomi için ithalatın pahalı hale gelmesi dış ödemeler dengesi üzerine olumsuz etki yaratmış, öte yandan ithalatın yapılamaması da yine büyüme önünde engel teşkil eder duruma gelmiştir. Yine ihraç mallarının yurtdışı talep esnekliğinin son derece düşük olması, devalüasyonun dış ticaret üzerine etkilerinin de son derece sınırlı kalmasına neden olmuştur.

İthal ikameci bir sanayi ile büyüme hızı arasındaki etki iki temel faktöre bağlıdır: Bunlardan birincisi, ülke içi tasarruf açığı ya da sermaye noksanı, bir diğeri ise döviz noksanı ya da döviz darboğazlarıdır. Ülke içinde özel sektöre dayalı bir yatırım tabanı yaratabilmek yurtiçi tasarruflara bağlı iken, öte yandan yeni oluşan bir sanayi için ithal girdi (yatırım malı) temini ise tamamen döviz rezervlerine bağımlı hale gelmektedir. Ülkenin dış borç yaratmayan döviz kaynaklarının ihracat ve turizm gelirleri olduğu düşünülür ise ihracatın ithalatı karşılama oranının düşük olduğu ülkelerde dış borçları arttırmamak amacı ile yatırım malı ithalatının dahi kısıldığı ve büyümeden feragat edildiği görülmektedir. Ülkemizde 80'li yıllara dek uygulanan aşırı ithal ikameci iktisat politikaları ve büyüme üzerine olumsuz etkileri şöyle özetlenebilir⁶⁵:

⁶⁴ Seyidoğlu, **Op.cit.**, s.68.

⁶⁵ Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994, s.76.

- ❖ Aşırı Değerlendirilmiş para politikası, sanayiciler için ihracata yönelmek yerine ithal ikameci sanayiye daha karlı hale getirmiştir. Öte yandan sadece ithal girdi sağlama anlamında değil, tüm ithal mallarının ucuz hale gelmesi, yurtiçi talebi görece olarak ucuz olan ithal mallara kaydırmıştır. Kısmen ithalatı yasak olan mallar için ise karaborsa etkinsizliği ve yine düşük tutulan kur için karaborsa kur fiyatı oluşumu hızlanmıştır. Yerli sanayiye dayalı büyüme politikası suni düşük kur politikası ile tam tersi ithalatı arttırarak hem dış açıkları arttırmış, hem de yurtiçi talebi azaltmıştır.
- ❖ Aşırı ithal ikameci sanayileşme ülkemizde **Mutlak Korumacılık** anlayışının yerleşmesine neden olmuştur. İthal yasakları ve aşırı yüksek gümrük vergileri ile ülkenin mukayeseli olarak üstünlük şansı olmadığı halde, belirli alanlarda yatırım yapmaya mecbur kalması hem maliyetlerin hem de fiyatların yüksek olmasına, kalitenin ise düşük kalmasına neden olmaktadır. Bu durum dış piyasalar anlamında ihracata yönelik bir sanayi teşekkülüne engel olmakta, öte yandan tüketici refahını da düşürmektedir.
- ❖ Yatırımları teşvik etmek amacı ile uygulanan düşük faiz ve düşük döviz kuru politikası her zaman yatırımları ve de büyümeyi arttırmak yönünde etki yaratmaz. Tam tersi yatırımların sermaye yoğun teknoloji kullanan alanlara kayması, hem dış açıkları arttırır hem de verimlilik düşüşü ile büyümeyi engeller.

Bu bağlamda kalkınma planı uygulamalarında görülen kendine yeten, ara malı ve yatırım malı girdilerini kendi üreten yerli bir iç sanayi oluşturmanın zaruri olduğudur. Öte yandan borçlanma faizi ile birlikte mevduat faizinin de düşük tutulması, tasarruf artış hızını da düşürecektir.

2.3.3.2. Planlı Dönemde İzlenen Süreksiz ve İstikrarsız Büyüme Dinamiklerinin Altında Yatan Nedenler

1958'den planlı dönemin ilk yılına dek büyümenin ortalama %4 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Planlı döneme dek izlenen bu süreçte ekonomide en düşük büyüme hızı %2 ile 1961 yılında görülmüştür.

Planlı dönem ile birlikte, para ve kredi enflasyonuna son verilmiş, dış ticaretin daha sağlam bir zemine oturtulabilmesi adına gerçekleştirilen 1958 yılı devalüasyonu, 1960'da resmen tescil edilmiştir. Dış ticaret açıkları bu dönemde yeni borçlanmalar ile kapatılmaya çalışılmıştır. Ekonomik faaliyetleri daraltıcı yönde alınan tedbirler durgunluğa neden olmuş, 1960 ve 1961 yılları büyüme hızları düşük kalmıştır⁶⁶. 1960 yılında tarım ve sanayi büyüme hızlarının düşüklüğü büyüme üzerinde birlikte olumsuz etki yaratırken, 1961 yılında özellikle tarım sektöründe yaşanan küçülme büyüme hızını aşağıya çekmiştir. Tarımsal üretimdeki bu ciddi düşüş, sanayi sektöründeki olumlu gelişmelerin büyüme üzerindeki etkisini de sınırlamıştır.

Planlı Kalkınma önlemlerinin filizlendiği 1962 yılından 1963 yılına geçişle birlikte tarım kesiminde görülen büyümeye paralel olarak büyümenin %9,7 gibi yüksek bir seviyeyi yakaladığını görmekteyiz. Özellikle 1963 yılında tarım sektöründe hava koşullarının elverişli olması üretimde ve büyümede artış yaratmıştır. Bu ılımlı büyümeyi takiben 1964 ve 1965 yıllarında görülen görece olarak düşük büyüme hızının altında yatan nedenin yine tarımsal üretimde izlenen küçülme olduğu görülmektedir. 1966 yılında tarım , sanayi ve hizmetler olmak üzere ülkenin başlıca üç önemli sektöründe de ciddi anlamda büyüme izlendiği ve genel büyüme oranının da bu gelişmelere bağlı olarak %12 gibi yüksek seviyelere ulaştığı görülmektedir.

⁶⁶ Dündar Sağlam, **Türkiye Ekonomisi: Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, Kalite Matbaası, 1977, s.89.

Tablo-2.3: 1960-1980 Yılları Arası Büyüme, Dış Ticaret ve Enflasyon Verileri

	BÜYÜME HIZLARI				DIŞ TİCARET (MİLYON DOLAR)			ENFLASYON
	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER	GSMH	İTHALAT	İHRACAT	DIŞ TİCARET AÇIĞI	(Yüzde Değişim)
1960	2,3	0,4	5,4	3,4	-468	321	-147	5,3
1961	-4,9	11,7	4,2	2,0	-510	347	-163	2,9
1962	5,0	3,5	8,0	6,2	-622	381	-241	5,6
1963	9,6	12,0	8,9	9,7	-688	368	-320	4,3
1964	-4,0	11,2	4,8	4,1	-537	411	-126	1,2
1965	-3,9	9,5	5,6	3,1	-572	464	-108	8,1
1966	10,7	15,2	11,5	12,0	-718	490	-228	4,8
1967	0,1	8,2	5,2	4,2	-685	523	-162	7,6
1968	1,5	11,1	7,9	6,7	-764	496	-268	3,2
1969	-1,2	12,1	4,8	4,3	-801	537	-264	7,2
1970	2,8	1,3	4,3	4,4	-948	588	-360	6,7
1971	5,2	9,0	4,5	7,0	-1.171	677	-494	15,9
1972	1,1	10,4	10,3	9,2	-1.563	885	-678	18,0
1973	-7,8	11,9	6,4	4,9	-2.086	1.317	-769	20,5
1974	6,3	7,3	4,5	3,3	-3.778	1.532	-2.246	29,9
1975	3,1	9,1	8,5	6,1	-4.502	1.401	-3.101	10,1
1976	7,0	9,0	12,9	9,0	-4.872	1.960	-2.912	15,6
1977	-1,9	6,9	4,4	3,0	-5.506	1.753	-3.753	24,1
1978	2,8	3,4	0,1	1,2	-4.369	2.288	-2.081	52,6
1979	0,0	-4,4	0,8	-0,5	-4.815	2.261	-2.554	63,9
1980	1,1	-3,3	-3,7	-2,8	-7.513	2.910	-4.603	107,2

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı/ Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler (1950-1998)

[BÖLÜM -I: MİLLİ GELİR VE ÜRETİM/](#) TABLO:1.2 Büyüme Hızları ve Deflatör

[BÖLÜM-III: DIŞ TİCARET VE ÖDEMELER DENGESİ/](#) TABLO:3.1 Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesinin GSMH'ya Oranı ve Dış Ticaret Hacmi

[BÖLÜM-VI: FİYATLAR/](#) TABLO:6.1 Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Fiyat Endeksleri (1963=100)

(Çevrimdışı) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98/index.html>, 03 Ekim 2010.

Planlı dönemin başından itibaren güdülen sanayileşme politikasına rağmen, gayrisafi milli hasıla artış hızları ve sektörel büyüme hızları karşılaştırıldığında, büyümeye yön veren sektörün tarım olduğu aşikardır. Çoğu kez tarımsal üretimde kriz yaşandığı dönemlerde sanayide önemli bir büyüme kaydedilse dahi genel ekonomik büyüme üzerine etkisinin sınırlı kaldığı ve doğrudan tarımsal genişlemeye endeksli bir büyüme izlendiği görülmektedir. Bu bağlamda öncü bir sanayi sektörünün oluşturulamamış olması ve büyümede tarımsal kesime olan şiddetli bağımlılık bu yıllarda sürdürülebilir büyüme önündeki en büyük engellerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1964 yılında ve 1965 yılında, tarımsal üretim düşüşü yanında, özel sektör yatırımlarında da düşüş gözlenmiş ve ekonomiyi canlandırıcı tedbirler ile 1965 yılı sonlarından itibaren piyasada tekrar bir canlanma gözlenmiştir. Olumlu hava koşullarının da etkisi ile 1966 yılı büyüme hızı ortalama %7 lik büyüme hızının oldukça üzerine çıkmıştır. Bu dönemde sanayi büyüme hızının da diğer yıllara göre en yüksek seviyesine ulaştığını görmekteyiz.

1963-1967 yılları arasını kapsayan 1. Beş yıllık Kalkınma Plan dönemi için ortalamada %6,6 lık bir büyüme hızı yaşanmış, dönem içinde yıl itibariyle sıçrama göstererek plan hedefinin oldukça üzerine çıkan büyüme hızı, diğer yılların görece olarak düşük kalan büyüme hızlarının etkisi ile ortalamada hedefin altında seyretmiştir.

**Tablo-2.4: Ana faaliyet kollarına göre Gayri Safi Milli Hasıla
(1987 Sabit Fiyatlarıyla)**

Yıl	GSMH		Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	Sektör Payları	Gelişme hızı	Sektör Payları	Gelişme hızı	Sektör Payları	Gelişme hızı	Sektör Payları	Gelişme hızı
	%	%	%	%	%	%	%	%
1968	100,0	-	33,0	-	17,1	-	49,8	-
1969	100,0	4,3	31,2	-1,4	18,4	12,0	50,4	5,4
1970	100,0	4,4	30,7	2,8	17,5	-0,5	51,7	7,3
1971	100,0	7,0	30,2	5,1	17,8	8,9	52,0	7,6
1972	100,0	9,2	27,9	1,0	18,1	10,6	54,0	13,4
1973	100,0	4,9	24,5	-8,1	19,3	12,0	56,2	9,2
1974	100,0	3,3	25,2	6,2	20,0	7,1	54,8	0,7
1975	100,0	6,1	24,5	3,0	20,6	9,1	55,0	6,4
1976	100,0	9,0	24,0	6,9	20,5	8,9	55,5	10,0
1977	100,0	3,0	22,8	-2,1	21,3	6,6	56,0	3,9
1978	100,0	1,2	23,1	2,7	21,7	3,1	55,2	-0,1
1979	100,0	-0,5	23,2	-0,2	20,7	-5,0	56,1	1,1
1980	100,0	-2,8	24,2	1,3	20,5	-3,6	55,4	-4,1

Kaynak: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, “Ulusal Hesaplar/Üretim Yöntemi İle GSYH/ İstatistiksel Tablolar/ [Ana Faaliyet Kollarına Göre Sabit Fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla](#) (1987 Bazlı)”,
(Çevrimiçi)http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=55&ust_id=16, 04 Ekim 2010.

1968 ve 1972 arası 2. Beş Yıllık Kalkınma Dönemi büyüme gelişmelerine bakıldığında, sürdürülebilir büyüme önünde en büyük engel olan tarımın sektörel ağırlığının görece olarak azaldığını izlemekteyiz. Ancak öte yandan sanayide sektörel ağırlığın, büyümede itici güç olacak bir seviyeye hala çekilemediği görülmektedir. Ekonomik yapı nitelik itibariyle tarım ağırlıklı şeklini korumaktadır. Bu plan döneminde 1969 ve 1970 yılları dışında kalan yıllar için , % 7 lik hedef hızına yakın bir büyüme yakalandığı, 1972 yılında ise bu hedefin aşıldığı görülmektedir.

Dış açıklar ve kamu açıklarının ulaştığı ciddi boyut, yüksek enflasyon, yerli paranın

aşırı değerlendirmesi gibi yapısal sorunlar nedeni ile 1970 yılında uygulamaya konulan **Geleneksel Ortodoks Tipli Yarı-şok** istikrar politikaları ile Türk Lirası devalüe edilmiş ve büyük ölçüde dış yardım sağlanmıştır. Dış yardım kaynaklı döviz rezerv artışı karşısında Merkez Bankası emisyon hacmini artmış, devalüasyon sonrası yurtdışında çalışan Türk işçilerinin ülkeye döviz transferleri hızlanmış, faizlerde görülen yükseliş karşısında banka mevduatları yükselmiş ve banka kredileri de artış göstermiştir. Bu olumlu etkiler nedeni ile 1971 ve 1972 yılları büyüme hızı açısından olumlu gelişmelere konu olmuştur⁶⁷. Öte yandan tüm bu olumlu konjonktür altında, ucuz ve bol kredi, döviz bolluğu, ithalatta önceki yıllara göre görülen darboğazların aşılması karşısında sanayi yatırımlarında yine de bir patlama yaşanmamıştır. Bunun nedeni olarak ise, dönemin siyasal çalkantılarına bağlı olarak yaşanan güvensizlik ortamı altında, yerli ve yabancı sermayenin “bekle gör” politikası güderek her türlü yatırım planını ertelemesi söylenmektedir⁶⁸.

Türkiye ekonomisinde 1970’li yıllara gelindiğinde, temel iktisadi sorunlar şu şekilde özetlenebilir⁶⁹:

- ❖ Karşılaşılan güçlükler kısa vadede çözüme kavuşturulacak nitelikte değildir. Sorunlar yapısal nitelik arz etmektedir.
- ❖ Gelir dağılımı, tasarruf-yatırım, istihdam gibi unsurlarla bağlantısı açısından nüfus artış hızı ciddi bir problemdir.
- ❖ Ülke içi tasarruf düzeyi ve yatırım oranı düşüktür. Tasarruf artış hızı önündeki yapısal engeller şöyle sıralanabilir: Kişi başına gelir düşüklüğü ve marjinal tasarruf eğiliminin düşük olması, toplumsal yapıda görülen değişim ile birlikte tüketim kalıplarının değişmesi, tüketim mallarının çeşitlenmesine bağlı olarak hızlı tüketim artışı, örgütsel bir sermaye piyasasının ve kamu maliyesinin oluşturulamamış olmasına bağlı olarak sınırlı düzeyde de olsa sağlanan

⁶⁷ Parasız, **Op.cit.**, s.144,145.

⁶⁸ Tokgöz, **Op.cit.**, s.186.

⁶⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan3.pdf>, 10 Ekim 2010, s.105-118.

tasarruf birikiminin etkin bir kredi sistemine kanalize edilememesi ve tasarrufların üretken yatırımlara dönüştürülememesi.

- ❖ Sanayi yapısının, daha çok tüketim malı ağırlıklı olması, yatırım sanayi lehine gelişme kaydedilememesi, tarım sektörünün modernize edilmemesi, sektörel olarak ağırlığı en yüksek olan tarım kesiminin dışsal faktörlere bağımlılığı (ihracat ve hava koşulları gibi)
- ❖ Giderek artan dış ticaret açıklarının yarattığı döviz darboğazları, işçi döviz transferlerinin ve turizm gelirlerinin yetersizliği, dışa bağımlılığı azaltacak bir ihracat yapısının oluşturulamamış olması, ihracatta tarımsal sektörün ağırlığı.
- ❖ İhracatın ithalatı karşılama kapasitesinin yetersizliği ve döviz darboğazları nedeni ile kısılması zorunlu hale getirilen ithalat, sanayi girdisi anlamında ciddi sıkıntı yaratmakta, yeni sanayi oluşumunu engellemekte ve ekonomik büyüme hızı da düşmektedir.

1973 ve 1977 yılları arası sürdürülen 3. Beş Yıllık Kalkınma plan dönemine bakıldığında, büyüme hızının 1976 yılı dışında %7,4 lük plan hedefinin çok altında kaldığı ve ortalamada % 5,2 gibi bir büyüme seviyesini yakalayabildiği görülmektedir. Bu büyüme hızı diğer plan dönemlerinin de altında kalan bir büyüme hızıdır.

Arzu edilen büyüme hızına ulaşamaması ağırlıklı olarak uluslar arası konjonktürel gelişmelerden kaynaklanmıştır. 1972 yılı ve devamında süren yükselen konjonktürler, global ölçekte Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ürün ve hammadde fiyatlarının ve de dolayısı ile ihracat gelirlerinin artışına yol açmıştır. Ancak 1973 yılında Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliğinin ilan ettiği petrol ambargosu, petrol bağımlısı gelişmekte olan ülkeler için ciddi bir ithalat maliyeti yaratmış ve dış açıkların büyümesine neden olmuştur. Bir yandan döviz rezervleri hızla erirken öte yandan dış borçlarda artış izlenmiştir. 1974 ve 1975 yıllarında, petrol ihracatçısı ülkeler, petrol fiyat artışları ile geçici bir canlanma yaşasalar da, takiben yaşadıkları sürekli durgunluk bu ülkelere ihracat yapan gelişmekte olan ekonomileri daha da olumsuz etkilemiştir. Türkiye gibi bazı ülkelerin bu dönemde

büyüme hedefinden feragat etmemek adına dış borç desteği ile günü kurtarma ve kısa vadeli de olsa büyümeyi sürdürme çabası içinde oldukları gözlenmiştir. 1977 yılına dek dış açıklar sürekli artış göstermiş ancak ithalatta kısıtlayıcı bir önlem alınmamıştır⁷⁰. 1972 yılında %9,2 olan büyüme hızının, 1973 ve 1974 yıllarında ortalama %4 seviyesine düştüğü gözlenmektedir. 1975 sonrası dönemde büyümenin kısa vadeli borçlanma ile yapay olarak yükseltilmeye çalışıldığı, 1976 da büyüme hızının %9 gibi bir seviyeye çıkarıldığını görmekteyiz. Bu süreçte ekonomide hedeflenen lokomotif bir sanayi yapısı oluşturulamamıştır.

1973 Krizi, dünya ülkelerinde olduğu kadar Türkiye ekonomisi için de bir dönüm noktasıdır. Petrol geliri olmayan ve petrol ithalatçısı konumunda olan diğer ülkeler gibi Türkiye ekonomisi de ciddi anlamda performans kaybı yaşamıştır. Yıllık büyüme hızları düşmüş, işsizlik artmış, enflasyon hızlanmış, döviz gelirlerinin yetersizliği ekonomiyi sürdürülemez bir noktaya taşımıştır. Bu dönemde yaşanan bir diğer değişim tüketim kalıplarında izlenen savurganlık eğilimidir. Ekonomide üretim performansı ve etkinlik hızla düşerken, marjinal tasarruf oranı azalmış, tüketim harcamaları hızla artış göstermiştir. Üretimin artışının yetersiz olduğu bir ortamda tüketim artışı ise enflasyonist sürece hız kazandırmıştır. 1973 sonrası tüketimde izlenen hızlı artış başlıca şu nedenlere bağlanmaktadır⁷¹:

- ❖ Enflasyonist eğilimin hızlanması paradan kaçış olgusuna neden olmuştur,
- ❖ Tüketim kalıplarında tarımsal mallardan tarım dışı mal ve hizmetlere doğru bir gelişme yaşanmıştır,
- ❖ Ekonomide tüketimi frenleyecek bir vergi reformu mevcut değildir,
- ❖ Kapalı ekonomi ve iç piyasaya dönük üretim yapısı, yapılan her üretim tüketimi uyaracak şekilde bir değişim yaratmaktadır. “Türk ekonomisinde ne üretilir ise o tüketilir” görüşü geçerliliğini korumaktadır,

⁷⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, “Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan4.pdf> , 1 Kasım 2010, s.52, 53.

⁷¹ Erol Manisalı, “Türk Ekonomisinde Savurganlık”, **Türk Ekonomisinde Savurganlık**, İktisadi Araştırmalar Vakfı Semineri (Tebliğler, Tartışmalar ve Panel), İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1980, s. 15,16.

- ❖ Medya ve TV kanalı ile tüketim eğilimi körüklenmiştir.

1980'li yıllara gelinirken, büyüme çabalarının, yerli sanayi üretiminden kaynaklı reel bir büyüme olmadığı, öte yandan dış borçlanma enstrümanları ile kısa süreli finansman sağlama ve döviz darboğazlarını geçici olarak hafifletme amacına dayalı bir süreç yaşandığı görülmektedir. Ancak reel anlamda üretim artışı sağlanamadığı için ekonomide likidite genişlemesi, borçlanma ve dış açıkları arttırmış ve enflasyonu dizginlenemez boyutlara taşımıştır. 1974 yılında yaşanan petrol krizinden ise "ithal edilmiş bir enflasyon" olarak bahsedilmektedir. Global fiyat artışları, hammadde ve ithal girdi fiyat artışı yolu ile ülke içine taşınmıştır.

1976 yılındaki yüksek oranlı büyümeyi takiben ekonominin dış borçlarındaki artış, Dövizle Çevrilebilir Mevduat uygulaması ile karşılanmaya çalışılmış, bu durum dış borçlanma düzeyini daha da arttırmıştır. Bu dönemde IMF nin borç verme koşulu, deflasyonist politikalar ile ülke içi yatırımların düşürülmesi ve böylece tüketim harcamalarının da azaltılarak dış açıkların azaltılması şeklinde idi. 1970'li yılların ikinci yarısından sonra dış borçların bu yolla azaltılması çabasına bağlı olarak uygulanan küçülme politikası ve de 1978 yılı devalüasyon uygulaması, ülke içi maliyet enflasyonunu arttırmış ve bu durum karşısında uygulanan genişletici para politikaları ile enflasyonist süreç de hız kazanmıştır. 1979 da ikinci petrol şoku ile ekonominin büyüme bir yana, ekonominin küçüldüğü ve negatif büyüme seviyesine gerilediği görülmüştür⁷².

Süreksiz büyüme olgusu ülkemiz ekonomisinde olduğu kadar global ölçekte gelişmekte olan tüm ekonomilerin temel sorunudur.

Genel olarak sürdürülebilir büyümeyi olanaklı kılan iktisadi ve politik etmenler şöyle özetlenebilir: Daha adil gelir dağılımı, demokratik kurumsal yapı, dış ticarete açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlar, imalatı destekler bir ihracat ve üretim yapısı, görece olarak gelişmiş ve nitelikli ihracat malları, enflasyon oranının düşük olduğu ve

⁷² Parasız , **Loc.cit.**, s.174.

yüksek oranlı devalüasyon örneklerinin yaşanmadığı stabil makroiktisadi ortam kesintisiz büyüme sürelerini uzatmaktadır⁷³.

2.3.4. Serbest Piyasa Ekonomisine Yönelik Yapısal Dönüşüm Süreci ve Büyüme Stratejileri: 1980-1990 Yılları Arası Büyüme Trendine Genel Bakış

24 Ocak 1980 tarihli iktisadi kararlar, Türkiye ekonomisinde istikrar arayışlarının kuvvetlendiği ve yapısal dönüşümün yaşandığı bir sürecin başlangıç noktasıdır. Bir yandan liberal ekonomi koşullarının temellerinin atıldığı bir ortamda dışa açık iktisat politikası uygulamaları, öte yandan iç piyasalarda enflasyonla mücadele ederek ulusal büyümenin sağlanmaya çalışıldığı bu yıllar, sürdürülemez büyüme analizine yol gösterici olmaktadır.

2.3.4.1. 24 Ocak 1980 İktisadi Kararları İle Birlikte Yaşanan Süreç ve Uygulama Sonuçları

1950'li yıllar ve planlı dönem sonrası uygulanan büyüme politikaları, 1980'lere gelindiğinde Türk ekonomisine yerleşik hale gelen birtakım yapısal sorunlara neden olmuştur.

Ekonomide uygulanan ithal ikameci büyüme politikaları ile zaruri hale gelen hammadde ve aramalı ithalatı ciddi anlamda döviz darboğazlarına neden olmuş, öte yandan borçlanma yaratıcı dış kaynaklara başvurmadan düzenli döviz geliri yaratan bir ihracat sanayinin olmaması ise bu döviz darboğazlarını ve dış açıkları kronik hale getirmiştir. Bu nedenle dış açıkların azaltılmasına yönelik ithalat kısıcı politikalar bu kez yerli sanayinin gelişmesi önünde engel oluşturmuş ve ekonomide süresiz

⁷³ A. Berg,et.al., "What Makes Growth Sustained?", IMF Working Paper, March 2008, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008/wp0859.pdf>, 07 Kasım 2010, p.1.

büyümenin temelleri güçlenmiştir. Diğer taraftan yerli sanayiye kaynak yaratacak yurtiçi tasarruf düzeyinin düşük olması da ekonominin 80'li yıllarda karşı karşıya kaldığı bir diğer sorunsaldır.

24 Ocak kararları, çift haneli enflasyonun ve negatif büyüme hızının görüldüğü bir dönemde alınmış olup, temelinde bu iktisat politikalarının sadece enflasyonla mücadeleye yönelik değil, aynı zamanda büyüme gibi makro göstergelerde görülen istikrarsızlıkları düzenlemeye odaklanan politikalar olduğu belirtilmektedir.

24 Ocak kararlarının ekonomiyi sürdürülebilir bir büyüme hedefine yaklaştırması açısından önemi büyüktür. Zira planlı dönem öncesinden bu yana tartışıla gelen kamu sektörünün daraltılması, özel sektör gelişimine hız kazandırılması, dış ticaretin libere edilmesi, yerli sanayi yatırımlarında kaynak yaratacak bir iç finansal yapının kurulmasına yönelik olarak sermaye piyasası temellerinin atılması, kambiyo rejiminin serbest hale gelmesi ve önceki yıllarda görülen yanlış para politikalarının aksine tasarruf kaynaklarını arttırabilmek amacı ile pozitif reel faiz uygulamasına geçilmesi bu aşamada alınan önemli iktisadi kararlardandır. Bu süreçte ithal ikameci, dışa kapalı ve devlet müdahalesinin yoğun hissedildiği bir yapıdan, ihracata yönelik sanayileşmenin ağırlık kazandığı, dışa açık ve serbest piyasa ekonomisi koşullarının şekillendiği bir yapıya doğru dönüşüm yaşanmıştır. 24 Ocak kararları dış yardım alınacağı sözü ile yola çıkılarak oluşturulan iktisadi kararlardır⁷⁴.

24 Ocak kararları hem faiz hem de kur politikası açısından önemli bir değişimi içermektedir.

Aşırı değerlenmiş yerli paranın değeri devalüasyonla düşürülmüş, gerçekçi bir kur rejimine geçilmiş ve günlük döviz kuru uygulaması başlatılmıştır. Aşırı değerlendirilmiş yerli para, ithal ikameci sanayileşme ve büyüme politikaları ile birlikte uygulanan bir kur politikası olup, bu durumun ihracat ve dışa dönük büyüme önünde büyük bir engel olduğu deneyimlenmiştir.

⁷⁴ Salih Köse, "24 Ocak 1980 Ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması", **Planlama Dergisi**, Özel Sayı-DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/koses.pdf>, 25 Kasım 2010, s. 119-123.

24 Ocak kararları ile, önemli bir politika enstrümanı olan faiz oranlarının serbest piyasa koşullarında belirlenmesi stratejik bir amaç haline gelmiştir. 1980'lere dek yatırımları teşvik etmek ve de kamu kesimi borçlanma maliyetini düşürmek amacı ile baskı altında tutulan negatif faiz uygulaması bütünüyle terk edilmiş, uygulanan sıkı para politikası önlemleri ile de faizlerin artmasına engel olunmuştur. Başlangıçta kontrollü olarak serbesti kazanan faizler 1 Temmuz 1980'de doğrudan serbest bırakılmıştır.

Kısa vadeli hedeflere uygun olarak ilk aşamada para talebi azalmış, bu durum talepten kaynaklanan enflasyonu düşürmüştü ve mevduatlar büyük ölçüde bankacılık sistemine kanalize olmuştur. Faizlerin serbest piyasada fon arz ve talebine göre belirlenmesi borçlanma faizlerinin de yükselmesine neden olmuş, 1980'e dek negatif faizlerde borçlanan yatırımcı bu kez artan kaynak maliyeti nedeni ile fon elde etmede güçlük çeker hale gelmiştir. Mevduat faizleri ile birlikte kredi faizlerinin de serbest bırakılması firmaların fon maliyetini yükseltirken, daraltıcı para politikaları ile likidite isteği azalan hane halkının düşen tüketim talebi ile yaşanan durgunluk, firmaların karlarını azaltmış ve yüksek faiz borcunu geri ödeme gücünü de zora sokmuştur.

Bu durumda bankalar yeni yeni toplamaya başladıkları mevduatı plase ederken sadece kredibilitesi yüksek ve geri ödeme gücü yerinde olan firmalara şans tanırken, holding bankaları ise kendi bünyelerinde yer alan grup firmalarına kredi kullandırmayı tercih etmişlerdir. Fon temin edemeyen diğer küçük firmalar ise önerdikleri yüksek faiz oranlarına rağmen banker adı verilen ve sistem içerisinde finansal bir krize neden olacak aracı kurumlara başvurmak zorunda kalmışlardır⁷⁵.

Faizlerin ilk aşamada pozitif seviyelere yükselmesi, o güne de dek negatif faizler karşısında tasarruf etme güdüsünden uzak duran bireyler açısından mevduata yatırım yapmanın cazibesini arttırmıştır. Öte yandan ekonomide süregelen enflasyonist yapı ve enflasyon oranının altında seyreden mevduat faizleri, bu yönü ile mevduat tutmanın cazibesini sürekli olarak sınırlamaya devam etmektedir.

Bu koşullar altında sürecin ilk başında bankacılık sistemine hızla akan mevduatları

⁷⁵ Önder, **Op.cit.**, s.118.,15 Ocak 2011.

sürekli tutmak için bankalar yanında banker adı verilen mevduat toplayan aracilar ortaya çıkmıştır. Sermaye Piyasası Yasası gibi düzenleyici bir hukuksal altyapının olmaması nedeni ile banker adı verilen bu kurumlar ikinci piyasada tahvil ve mevduat sertifikalarını bankaların çok daha üzerinde bir faiz ile halka sunarak, tasarruflardan büyük ölçüde pay almayı başarmışlardır. Ancak kısa vade ile topladıkları paraları uzun vadeli yatırım alanlarına plase eden bankerlerin taşıdıkları risk kısa sürede aşikar hale gelmiş ve tasarruf sahipleri hızla mevduatlarını geri çekmek isteyince banker iflasları ile birlikte büyük miktarda tasarruf gerçek sahibine geri ödenmeden yurtdışına çıkmıştır⁷⁶. Bu noktada gerekli hukuksal düzenlemeler sağlanmadan atılan finansal serbestleşme sürecinin ilk faturası ağır şekilde tasarruf sahiplerine ödetilmiştir. Yaratacağı tasarruf birikimi aracılığı ile ekonomik büyümeye ivme kazandıracacağı düşünülen yüksek faiz uygulaması 1980 sonrası dönüşüm sürecinin en önemli başarısızlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu başarısızlıktan alınması gereken ders ise tasarruf teşekkülüne olanak tanırken yatırımların da önünü kesmeyecek bir borçlanma faizi yaratacak düzeyde pozitif faiz uygulamasına geçilmesi gerektiğidir. Tasarruf sahiplerine enflasyon oranı üzerinde verilecek bir pozitif faiz uygulaması ve düşük enflasyon ortamının sağlanmasının yurtiçi tasarrufların artışı için zaruri olduğu kabul edilmiştir.

Banker Krizi olarak adlandırılan finansal kriz ile, faiz politikasını tekrar gözden geçirme zorunluluğu gündeme gelmiş, 1983'te mevduat faiz hadlerinin kontrol ve denetimi ve tavan faiz belirleme yetkisi yeniden Merkez Bankasına verilmiştir. 1987'de tekrar bir serbestleşme denemesi yapılmış ancak piyasada 1982 yılında yaşananlara benzer spekülative söylentilerin tekrarı, faiz oranlarının kontrolünü zorunlu kılmıştır. Türkiye'de söz konusu yıllarda hem bankacılık sisteminin tekelci yapı arz etmesi, hem de holding bankacılığına dayalı finansal yapı nedeni ile etkin bir kredi mekanizması oluşturmanın güçlüğü piyasalarda faiz hadlerinin serbestçe oluşumu önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁷.

⁷⁶ Tokgöz, **Op.cit.**, s,206.

⁷⁷ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, Yenilenmiş 10. Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2009, s.195.

2.3.4.2. Yüksek Enflasyon Koşulları Altında Süreksiz İktisadi Büyüme

1979 yılı Petrol Krizi ve döviz darboğazlarını takiben yatırımlar durma noktasına ulaşmış ve 1979 ve 1980'li yıllar bu iktisadi meseleler altında negatif büyüme oranları ile karşı karşıya kalmıştır. Tablo-2.5'ten de görüleceği üzere 1979 ve 1980 yılları sanayide büyüme hızının negatif seviyelerde seyrettiği yıllardır.

1979-1983 yılları arası Dördüncü Kalkınma Planının uygulandığı yıllara rastlar. Bu plan dönemi için hedeflenen ortalama büyüme hızı %8'dir. Ancak plan döneminin ilk yıllarında yaşanan küçülmeyi takiben %4,5'lik bir büyüme üzerine çıkılamadığını ve ortalamada büyüme hızının %1,7 seviyesinde kaldığını görmekteyiz.

Kasım 1979 Petrol krizi ile birlikte şiddeti artan döviz darboğazları nedeni ile yatırımlar ertelenmiş, üretim daraltılmış, sanayileşme durmuş, mal kıtlıkları, karaborsa ve kayıt dışı ekonomi koşulları baş göstermiştir. Bu koşullar altında ekonomi negatif büyüme hızlarına konu olmuştur. 24 Ocak kararları ile birlikte alınan istikrar önlemlerine bağlı olarak, bir yandan devalüasyonun yarattığı etki ile ihracat artışı, işçi döviz girişleri ve turizm gelirlerinde görülen gelişmelerle 1981 yılında büyümenin tekrar pozitif seviyelere yükseldiği görülmüştür. Bu dönemde İran-İrak savaşının etkisi ile bu ülkelere yapılan ihracat artışı ve petrol ihracatı yolu ile zenginleşen Körfez Ülkelerinin Türkiye'den artan mal ve hizmet talebi de yine dış ticaret gelirleri üzerinde olumlu etki yaratmıştır. 1981 ve 1982 yılları büyüme rakamları bu olumlu gelişmelerin etkisindedir⁷⁸. Özellikle 1981 yılında sanayide yaşanan büyümenin genel ekonomik büyüme hızında etken olduğu görülmektedir. 1983 yılında büyümede izlenen nispi düşüşün nedeni olarak kötü hava koşulları nedeni ile tarım sektöründe yaşanan negatif büyümenin etkisi gösterilmektedir⁷⁹.

⁷⁸ Tokgöz, **Op.cit.**, s. 200-202.

⁷⁹ Parasız, **Op.cit.**, s.185.

Tablo-2.5: 1980-1990 Yılları Arası Büyüme Rakamları

BÜYÜME HIZLARI ve SEKTÖREL PAYLAR					
	TARIM (Büyüme Hızı)	TARIM (Sektörel Pay)	SANAYİ (Büyüme Hızı)	SANAYİ (Sektörel Pay)	GSMH (Büyüme Hızı)*
1979	0,0	27,2	-4,4	20,5	-0,4
1980	1,1	26,1	-3,3	19,3	-1,1
1981	-1,9	24,2	9,2	21,9	4,1
1982	3,1	22,4	4,9	22,8	4,5
1983	-0,9	17,5	6,3	21,9	3,3
1984	0,5	21,2	9,9	21,1	5,9
1985	-0,5	19,7	6,2	21,7	5,1
1986	4,6	19,5	11,1	25,5	8,1
1987	0,4	17,8	9,1	25,8	7,4
1988	7,8	17,3	1,8	27,0	4,1
1989	-7,6	16,6	4,6	27,1	1,9
1990	6,8	17,5	8,6	25,5	9,4

*1968 Yılı Faktör Fiyatlarıyla

Kaynak: İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s. 186.

Devlet Planlama Teşkilatı/ Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler (1950-1998)

[BÖLÜM -I: MİLLİ GELİR VE ÜRETİM/](#) TABLO:1.2 Büyüme Hızları ve Deflatör,

[BÖLÜM -I: MİLLİ GELİR VE ÜRETİM/](#) TABLO:1.6 GSYİH'nin Dağılımı

(Çevrimdişi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98/index.html>,
27 Kasım 2010.

1980-1983 arası dönem 24 Ocak Kararlarının kısa vadeli hedeflerine ulaşıldığı başarılı bir dönem olmuştur diyebiliriz. Büyüme hızının pozitif seviyelerde ancak görece olarak düşüklüğü, ekonomiyi enflasyon yaratmayacak kararlı bir büyüme zeminine oturtma çabalarının sonucu olarak açıklanabilir. Bu 3 yıllık dönemde enflasyonla mücadele hedefi doğrultusunda iç talebi kısıcı, daraltıcı politikalar ağırlık

kazanmıştır. Öte yandan OECD, IMF ve Dünya Banksından alınan yardımlar döviz darboğazlarına kısa vadeli de olsa çare olmuş, ithal girdi sıkıntısı aşılarak sanayide kapasite kullanım oranı yükselmiş ve arz cephesinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bir yandan talebin kısılması, öte yandan arz kaynaklı genişleme serbest piyasa koşullarında fiyatlar genel düzeyini kontrol altına alma anlamında olumlu gelişmelere katkıda bulunmuştur. Bu anlamda %5'lik büyüme düzeyinin altında kalsa dahi enflasyonist etkilerin nispeten dizginlendiği bir büyüme süreci olması itibariyle kısmi bir başarının varlığından söz edilebilir.

1983 sonrası Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) uygulamalarının yaşandığı yıllar olup, öte yandan dışa açılma ve piyasa ekonomisi uygulamalarının hız kazandığı bir dönemdir. Büyümenin tekrar ivme kazanarak ardışık birkaç yıl boyunca artış gösterdiği ancak 90'lı yıllara yaklaşırken tekrar ciddi yükseliş ve düşüşlerle kararsız bir dalgalanma içine girdiği gözlenmektedir. Söz konusu yıllar iktisadi sistem açısından da bir dönüşümün yaşandığı yıllardır. 1950'li yıllara dek süren Planlı dönem ile birlikte terk edilen Devletçilik anlayışı yerini karma ekonomik bir düzene bırakırken, 1980'li yıllara gelindiğinde serbest piyasa ekonomisi temellerinin atıldığı liberal ekonomi oluşumları hız kazanmıştır. Bu anlamda iktisadi sistemlerin büyüme üzerine doğrudan etkileri önem kazanmaktadır.

1980'li yılların ekonomide istikrarsızlık ve büyümede dalgalanma yılları olduğu daha önce vurgulanmıştır. 1980 sonrası büyüme trendi izlendiğinde sektörler arası denge açısından asimetric bir büyüme süreci izlendiği görülmektedir. Ekonomide büyümenin duraklaması sektörlerden birinde yaşanan ciddi bir küçülmeye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Büyümede itici güç olabilecek şekilde temel sektörlerden birinin ağırlıklı bir paya sahip olmaması da bu dalgalanmanın etkisini arttırmaktadır. Planlı döneme geçişte olduğu kadar, 1980 sonrası yapısal dönüşüm sürecinde de temel hedefin lokomotif bir sanayi oluşturmak olduğu ve tarım sektörünün görece payını azaltmak olduğu daha önce vurgulanmıştı. Ancak Tablo-2.5'ten de izlendiği üzere, tarım ve sanayi sektörel paylarının birbirine yakın oluşu ve ekonomiye yön verecek öncü bir sektör ağırlığı yakalanamamış olması sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyüme önünde en büyük engeldir. 1986 gibi hem tarım hem de sanayinin birlikte büyüdüğü yıllarda ekonominin genel büyüme hızının yükseldiği görülmektedir. Öte yandan sektörlerden birinde bir atılım yaşansa dahi, hiçbir sektörün tek başına

ekonomide bir ağırlığa sahip olmaması nedeni ile münferit olarak tek bir sektör büyümesinin ekonomiyi genel bir büyümeye taşıyamadığı görülmektedir. Öyle ki, sanayi büyüme hızının plan hedefinin çok üstünde yaşandığı 1981 yılında, tarım sektöründe kötü hava koşullarına bağlı olarak yaşanan negatif büyüme genel ekonomik büyüme hızını oldukça aşağıya çekmiştir. Ya da tarımda büyük bir büyümenin görüldüğü 1988 yılında, sanayi sektöründeki son derece düşük büyüme hızı ve tarımın sektörel payının sanayiye oranla daha düşük olması nedeni ile milli gelir büyüme hızı son derece sınırlı kalmıştır.

Beşinci Kalkınma Planı döneminde yıllar itibariyle büyüme trendine daha detaylı göz atarsak, 1984 yılında sanayi büyüme hızının yüksek bir seviyeye ulaştığını görmekteyiz. Ancak bu dönemde tarım sektöründe büyümenin sınırlı kalması nedeni ile milli gelir büyüme hızı sınırlı kalmıştır. 1985 yılında hem tarımda izlenen negatif büyüme hem de sanayi büyüme hızının düşüklüğü nedeni ile büyüme hızı yine %5'ler seviyesinde kalmıştır. 1985 yılında petrol fiyatlarındaki düşmenin yarattığı maliyet etkisi ile kaynakların yatırım alanlarına kanalizasyonu ile ekonomide canlılık sağlanmış ve bu olumlu etkiler 1986 yılında %11,1 gibi son derece yüksek bir sanayi büyüme hızına sebep olmuştur. Öte yandan aynı dönemde tarım sektöründeki ortalama düzeyde pozitif bir büyüme hızının da etkisi ile genel ekonomi %8,1 gibi bir büyüme hızına kavuşmuştur. Sanayideki bu olumlu gelişmelerle birlikte yüksek büyüme hızı 1987 yılında da devam etmiştir. Ekonomideki bu genişleme 1987 yılı sonlarına doğru aşırı talep genişlemesi, enflasyon artışı ve döviz kurları üzerinde oluşan baskı gibi birtakım yapısal sorunları tekrar gündeme getirmiş ve daraltıcı iktisat politikalarına ağırlık verilmiştir. Bu kez ekonomide büyüme hızı aşağıya çekilmiş, sanayi büyüme hızı da düşmüştür. 1989 yılı büyüme hızı ise kendisinden önceki son birkaç yıla kıyasla ciddi bir düşüş trendine girmiştir. Bunda en büyük etken 1989 yılında yaşanan büyük kuraklığa bağlı olarak tarımda görülen ciddi küçülme olarak gösterilmektedir. Enflasyon ve büyüme arasındaki ilişkiler incelendiğinde 1960'lı yıllardan 1980'li yıllara gelindiğinde ekonomide birtakım yapısal değişimler de dikkatleri çekmektedir. 1960'lı yıllarda, yüksek büyüme ve düşük enflasyon yaşanırken, 1980'li yıllar düşük büyüme ve yüksek enflasyona sahne olmuştur. 1960 ve 1980'lerde büyüme beraberinde enflasyona neden olurken,

1970'li yıllarda artan enflasyonla birlikte büyüme hızının düştüğü gözlenmektedir⁸⁰.

1980'li yıllara doğru uygulanan yanlış büyüme politikaları şu şekilde özetlenebilir⁸¹:

- ❖ Enflasyonu düşürmek amacını güden Beşinci Kalkınma Planı döneminde, enflasyonun daha da yüksek boyutlara taşındığı görülmektedir. Yerli ve yabancı özel sermayenin egemenliğine dayalı serbest bir piyasa ekonomisine geçilmiş ancak sanayide istenen istikrarlı ve yüksek bir büyüme hızı yakalanamamıştır. Bunun nedeni olarak kamu kesiminin ekonomideki düşürülemez payı ve kamunun kredi ve fon piyasalarında ağırlıklı olarak kendini fonlamasıdır. Bu anlamda özel sektör kendi yatırımları için gerekli kredi hacmine ulaşmada güçlük çekmiş ve sanayi yatırımları sınırlı düzeyde kalmıştır.
- ❖ Yüksek enflasyon ve yüksek kredi faizleri ortamında sanayi yatırımları isteksiz hale gelmiştir. İhracata ve büyümeye yönelik mal üretimi yapan firmalar yerine ihracata aracılık eden ve gerçek üretime katkısı olmayan firmaların desteklenmesi, sınai yatırımları üzerinde caydırıcı etki yapmış ve hayali ihracat hacmi artış göstermiştir.
- ❖ İthalat libere edilirken, daha çok yerli üretime yönelik girdi ithalatının serbest bırakılması yerine ithalatın bütünüyle libere edilmesi, yerli sanayiye geliştirmek yerine ithalat yapmanın kendisini cazip hale getirmiştir. Öyle ki, yerli üretime yakın ikame malların ithal edilerek iç piyasaya arzı yaygın hale gelmiştir.

1980'li yıllar hem dünya hem de Türk ekonomisinde yapısal dönüşümün yaşandığı yıllardır. Yapısal dönüşüm temelinde ağırlıklı olarak sanayileşme ve dış ticaret

⁸⁰ Parasız, **Op.cit.**, s.186,296.

⁸¹ Tokgöz, **Op.cit.** s. 211.

politikalarını baz alan bir süreçtir. Sanayileşme ve dış ticaret politikalarında pratikte iki uygulama göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, İçe Yönelik Endüstrileşme yani ithal ikameci sanayileşme, diğeri ise Dışa Yönelik Endüstrileşme yani İhracata Yönelik Sanayileşme modelidir. İthal ikameci politikaların ülkeyi büyük ölçüde dış açık ve enflasyona sürüklediği daha önce vurgulanmıştır. Dışa kapalı büyüme modelleri ile yaratılan dış açıklar ile aslında ülke kendine yeter bağımsız bir ekonomik zeminden daha da uzaklaştırmıştır. Mutlak korumacılık olarak ifade edilen aşırı ithal ikamecilik verimsiz bir üretim ve istikrarsız bir büyümenin ana nedenidir.

Dışa yönelik endüstrileşme politikaları ise, dış rekabete açılımı ve piyasa ekonomisi koşullarına uyumu zorunlu hale getirmiştir.

2.3.4.3. Yüksek Enflasyon, Yüksek Faiz ve Gerçekçi Döviz Kuru Uygulamalarının Sanayileşme ve Büyüme Üzerine Etkileri

1980'li yıllarda yüksek enflasyonun sanayileşme üzerinden olumsuz etkileri büyümeye de negatif yönde yansımıştır. Enflasyon Türkiye ekonomisinde her dönemde temel sorunlardan biri olmuş ve iktisat ve istikrar politikalarının temel hedefi olarak hep gündemde kalmıştır. Ancak 80'li yıllarda enflasyonla mücadelenin, enflasyonu düşürmek olarak değil çoğu kez yüksek düzeyde seyreden bir enflasyonu bulunduğu düzeyde sabitleme ve enflasyonla birlikte, enflasyona rağmen büyüme olarak şekillendiği görülmektedir. Yüksek enflasyon yarattığı belirsizlik ortamı ile, iktisadi kararlarda sık sık değişiklik ve uygulamada tutarsızlıklar yaratmıştır. Bu koşullar altına önünü göremeyen sanayici uzun vadeli karar alma konusunda çekimser kalmıştır. Risk arttıkça yatırım eğilimi azalmıştır. Uzun vadeli gerçek anlamda büyüme yaratacak verimli yatırımlar yerine, kısa vadeli, geri dönüşü kolay, gündelik yatırım kararları ile kalıcı büyüme engellenmiştir. Yüksek enflasyon bu dönemde yüksek faiz politikasını beraberinde getirmiştir. Yüksek borçlanma faizleri yatırımları caydırıcı ve maliyetli hale getirirken, yüksek mevduat faizleri, mevduat sahiplerinin kaynaklarını yatırım yapmak yerine faiz getirisi elde edecek şekilde banka hesaplarına atıl bırakmalarına neden olmuştur. Yüksek mevduat

faizleri ve kısa vadeli mevduat alışkanlıkları bankaların kaynak maliyetini de arttırmış ve ekonomi finansal sektör açısından da sıkıntı yaşar hale gelmiştir⁸². Yatırım istek ve gücü önünde kaynak sağlama açısından engel teşkil eden bir finansal kesim ise kalıcı bir büyümenin önünde duran en büyük engeldir.

Faiz, döviz kuru ve enflasyonist politikaların, 1980-1990 arası yaşanan yapısal dönüşüm süreci içinde, sanayileşme üzerine etkileri iki ana alt başlık içinde izlenebilir: Bunlardan birincisi sanayileşmede dışa açılmayı zorunlu kılan yani ulusal ekonomiyi ihracata yönelik büyümeye zorlayıcı politikalar, diğeri de liberalleşmeyi kendiliğinden kolaylaştıran etkiler olarak nitelendirilebilir. Aşağıda bu etkilere özet olarak yer verilmiştir⁸³:

2.3.4.3.1. Sanayileşmede Dışa Açılmayı Zorunlu Kılan Politika Uygulamaları

Dışa açık büyüme modelleri ve 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşüm büyüme politikaları açısından da son derece önem arz etmektedir. Zira ülke içinde yaratılan sanayi üretimi doğrudan büyümeyi belirleyen kritik bir unsurdur. Sanayi yapısının iç piyasaya mı yoksa dış piyasaya mı hitabettiği ise sanayinin kendine yeten mi yoksa dış alem gelirlerine katkıda bulunan bir yapıda mı olduğu ile ilintilidir. 24 Ocak kararlarının sanayi ve büyüme üzerine etkileri bu alt başlık altında tekrar irdelenir ise,

- ❖ 24 Ocak kararları ile faiz oranlarının yükselmesi, bireyleri doğrudan tasarrufa yöneltmiş, tüketim eğiliminde yaşanan düşüş ile iç piyasa talebinde bir daralma gözlenmiştir. Yine uygulanan politikalar gereği maaş ve ücretlerin enflasyonun altına belirlenmesi tüketimi daraltıcı bir etki yaratmıştır. Sıkı para politikaları, daraltıcı maliye politikaları, vergi gelirlerini arttırmaya yönelik KDV uygulamasına geçiş ve nihayet ithalatın libere edilmesi ile daralan iç talep

⁸² Parasız, **Op.cit.**, s. 256.

⁸³ **Ibid.**, s.265-268.

karşısında firmalar, hem iç piyasada rekabet güçlerini koruyacak önlemlere başvurmuş hem de dış piyasaya yönelik üretim yani ihracat zorunlu hale gelmiştir.

- ❖ Borçlanma faizlerinin yükselmesi ve döviz kurunun artması firmalar için maliyet şoku etkisi yaratmıştır. Bu husus bir yandan üretimi azaltırken öte yandan maliyetlerin fiyatlara yansıtma sonucu enflasyonist etkileri arttırmıştır.
- ❖ İthalatın libere edilmesi sonucu, yabancı malların görece olarak daha düşük fiyatlarla iç piyasaya girişi, firmaları bir rekabet şoku ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu etkiler firmaları dış pazara yönelme, maliyetleri düşürme, mal kalitesini artırma, verimliliği yükseltme gibi zorunlu değişimlerle karşı karşıya bırakmıştır.

2.3.4.3.2. Sanayileşmede Dışa Açılmayı Kolaylaştıran Etkiler

24 Ocak kararları ile alınan önlemlerin bir çoğu, dışa açılmayı zorunlu kılmaktan öteye teşvik edici nitelik taşımaktadır. Uygulanan politikaların olumlu etkileri şu şekilde özetlenebilir:

- ❖ Piyasa koşullarında belirlenen gerçekçi kur uygulaması, ihracatı teşvik eden önlemler ve dış ülkelerle yapılan ikili ticaret anlaşmaları ihracatı özendirici nitelik kazandırmıştır.
- ❖ Enflasyona neden olmayacak şekilde kararlaştırılan gerçekçi KİT fiyat politikası, serbest döviz kuru politikası ve gerçekçi faiz politikası piyasaya yönelik rekabet düzeyini sağlayan yapısal değişimlerdir. Bu bağlamda piyasada kıtlığa bağlı karaborsa fiyat oluşumunun önünde geçilmiş, öte yandan görece olarak 1980 öncesine göre fiyatlaması daha pahalı da olsa, her türlü döviz ve krediye ulaşılabilirlik mümkün hale gelmiş ve girdi darboğazlarının önüne geçilmiştir.

Ekonomide 1986-1987 yıllarında büyümede yaşanan sıçrama, kısmen ihracattan güç alırken, temelinde büyük ölçüde hesapsızca sürdürülen kamu altyapı yatırımlarından kaynaklanmaktaydı. Bu süreçte büyümeye her ne pahasına olursa olsun yapay olarak hız kazandırmakta sakınca görülmemiştir. Ancak 1990'lı yıllarda ülkeyi sıklıkla yaşanan kriz ortamında bırakacak bu istikrarsızlıklar, 1988 ve 1989 stagflasyonu ile sinyallerini yavaş yavaş vermeye başlamıştır. Bu süreçte ülkenin içinde bulunduğu yapısal sorunlar yüksek enflasyon, gelir dağılımında artan bozulma, TL'nin dış reel efektif değerinin dibe vurması, kısa vadeli borçlarda olağandışı yığılma, para ikamesinin hız kazanması, döviz değerinde TCMB kurları ile serbest piyasa kurları arasındaki farkın büyümesi olarak özetlenebilir. Yüksek enflasyon, sürekli artan faizler ve şiddetli devalüasyon nedeni ile iç talepte yaşanan daralma stagflasyona neden olurken, cari işlemler bilançosu fazla vermiş, kısa vadeli borçlar günü kurtarma anlamında azaltılmış ve döviz rezervleri de fazla vermeyi başarabilmiştir. Ülke bu ekonomik koşullar altında büyümede sürdürülemez bir yapının yerleşik hale geldiğini birkez daha deneyimlemiş ve bu kez 1980'den sonra ikinci bir serbestleşme sürecine adım atma kararı almıştır. Bu noktada yine günü kurtarma amacına yönelik olarak kısa vadeli sermaye girişleri ile hem kamu borçları hem de dış borçların kapatılabileceği fikri yaygın olarak kabul görmüştür. 1980 sonrası ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracata dayalı büyümeye atılan adım ve çabalar bu kez yerini, "faiz arbitrajı yöntemi ile sermaye ithaline dayalı büyüme" ye bırakmıştır. Bu aşamada 1989 yılında TL'nin konvertibilitesinin ilan edilmesi ve dalgalı döviz kuru rejimine geçilmesi ile finansal serbestleşme sürecine start verilmiştir⁸⁴.

Ülke ekonomilerinin global ölçekte konjonktürel değişim ve dönüşümlere seyirci kalmaları beklenemez. Ancak iktisadi anlamda, küresel ekonomi koşullarına entegre olup fayda sağlayabilmek, gerekli rekabet gücünün ve iç istikrarın ülke içinde sağlanmış olmasına bağlıdır. Geline son noktada, finansal serbestleşme ülke içinde süregelen borçlanma sorununa çözüm olarak algılanmıştır. Öyle ki dış fazla yaratma yolu ile bütçe açıklarının kapatılması hedefi, ihracata dayalı büyüme dinamiklerine bağlı olarak yaratılacak dış ticaret fazlası yerine, sermaye hareketleri hesabında yaratılacak fazla ile sağlanmaya çalışılmıştır. Faiz oranlarının

⁸⁴Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 4. Bsk, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 146,149.

yükseltilmesi yolu ile ÷lkeye kısa süre içinde çekilecek sermaye akımının, aynı yolla kısa sürede ÷lkeyi terk edeceği ve geride bir kriz ortamı bırakarak iktisadi sorunları daha da derinleştireceği öngör÷lememiştir.

Uluslar arası ticaret ve sermaye hareketleri anlamında serbestleşme ve buna paralel bir sanayi yapısı oluşturmak hiç şüphesiz ki dengeli ve sürdür÷lebilir bir büyümenin temel koşuludur. Ancak ÷lke içinde etkin bir sanayi üretim yapısının oluşturulamaması reel anlamda gerçek bir büyümenin önündeki en büyük engeldir. İhracat artışı ile sağlanacak dış fazlanın büyümeye getireceği katkı ile kısa vadeli sermaye hareketlerinin yaratacağı dış fazlanın etkisi hiç şüphesiz ki birbirlerinden farklıdır. İç talebi dengeleyerek, dış piyasalara üretim yapan bir ÷lke haline dönüşebilmek 1990'lı yıllara gelindiğinde hala başarılmayı bekleyen bir temenni olarak beklemektedir. Bu süreçte iktisat politikası uygulayıcıları bu gerçeği görmekle birlikte, çözümlü acil önlem planlarında ve kısa vadeli politika uygulamalarında aramaya devam etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1990 SONRASI UYGULANAN İKTİSAT POLİTİKALARI ve BÜYÜMENİN SÜREKSİZLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ

1980 sonrası yaşanan global ölçekteki değişim, 1990'lı yıllara gelindiğinde, artık dünya üzerinde yer alan hiçbir ülkenin kayıtsız kalamayacağı bir bütünleşme hareketini hissedilir boyutlara taşımıştır. Öyle ki, sadece mal ve hizmetlerin değil, artık emek ve sermaye ile birlikte enformasyonun da serbest dolaşımının hukuksal düzenlemelerle ve çok taraflı anlaşmalarla olası kılındığı ve koruma altına alındığı küresel bir ortamda, ülkelerin kendi iç politikalarını dış etkenlerden bağımsız olarak sürdürebilmeleri olanaksız hale gelmiştir. Bu yapısal dönüşüm, kendi iç istikrarını sağlamakta zorlanan ve henüz gelişme aşamasındaki ekonomilerin, uluslar arası konjonktürel değişimler karşısındaki kırılganlıklarının da artmasına zemin hazırlamıştır.

Çalışmanın Üçüncü bölümünde, hızla küreselleşmekte olan global bir ortamın iktisadi aktörlerinden biri olan Türkiye'nin, son 20 yıllık süreçte sergilediği istikrarsız büyüme dinamiklerinin iç ve dış kaynaklı nedenleri ele alınacaktır. Bu bağlamda uygulanan iktisat ve istikrar politikaları büyüme ile ilişkilendirilirken, hem uygulanan genel makro politikaların büyüme üzerine etkisi vurgulanacak, hem de doğrudan büyüme hedefine yönelik sürdürülen politika uygulamalarına göz atılacaktır.

1950 ve 1960'lı yıllarda büyüme ve kalkınmayı teşvik amacına yönelik en önemli iki meselenin "kaynakların yatırımlar için nasıl en iyi şekilde kullanılacağı" ve "büyümede etkili olduğu düşünülen her türlü girdinin nasıl çoğaltılacağı" olduğu düşünülmekte idi. Sabit bir girdi-çıkıtı katsayısına sahip evrensel bir büyüme modeli üzerinden, yüksek yatırım oranına bağlı hızlı bir büyüme kurgusu tasarlanmıştır. Bu bağlamda bir toplumun yaptığı bütün yatırımlar, büyümenin temel belirleyicisi olarak görülmüştür. Ancak 1990'lardan sonra hem kuramsal gelişmeler hem de dünya ölçeğindeki büyüme deneyimleri göstermiştir ki, yüksek yatırım oranları arzu edilir olmasına rağmen, tek başına iyi bir büyüme performansı için yeterli değildir. Yapılan

yatırımların niteliğinin de önem arz ettiğinin kabul edildiği bu dönemde, büyüme ve kalkınma geniş kapsamlı bir çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Büyüme, ekonomik olduğu kadar sosyal ve yapısal gereklilikleri de içine almaktadır. Şeffaflık, bilginin serbest dolanımı, rüşvetle mücadele gibi alanlarda iyi bir kamu yönetim mekanizmasının varlığından, piyasa ekonomisi koşullarının doğuracağı zararları minimize edecek, yasal ve ekonomik hak ve sorumlulukları koruyan kurumsal ve düzenleyici bir çerçevenin gerekliliğinden, eğitim, sağlık ve sosyal güvence gibi alanlarda sosyal katılımı arttıran politikaların öneminden sıkça bahsedilmeye başlanmıştır. Ancak son derece önemli olan bu yapısal ve sosyal konular, genelde makro- parasal krizlerin yarattığı ilgi alanı ile gölgede kalmıştır. Halbuki yapılması gereken, makro-ekonomik analizi, uzun vadeli bir bakış açısı ile yapısal ve sosyal gerekliliklerden oluşan bir çerçeve içine dahil etmek, bu çerçeve ile bütünleştirmektir¹.

3.1. Türkiye Ekonomisi'nde 1990 Sonrası Yıllık Büyüme Oranları Analizi ve Büyümede Dalgalanma Yaratan Konjonktürel Etkenler

1990'lı yıllar ekonominin uluslar arası rekabete açıldığı, dış ticaretin serbest kılındığı, özellikle 1989 yılından itibaren sermaye hareketlerinin tamamen mobil hale getirildiği global ekonomik koşullara entegre olma çabalarının yoğun olarak sürdürüldüğü ısınma yıllarıdır.

Bu bağlamda, ekonomi dinamikleri, makro ve mikro düzeyde fiyat kontrolünün merkezi olarak sürdürüldüğü müdahaleci iktisat yaklaşımından, fiyat oluşumunun piyasa ekonomisi ortamında yer alan iktisadi aktörlerce karşılıklı olarak belirlendiği serbest rekabetçi koşullara devinim göstermek durumunda kalmıştır.

¹ Kemal Derviş, "Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Kalkınma Politikaları: Dersler ve Beklentiler", **Kemal Derviş: Bir "Kurtarıcı" Öyküsü**, Der. Sefa Kaplan, İstanbul, Metis Güncel, 2001, s.283-287.

Ancak her gelişmekte olan ekonomide olduğu gibi rekabet g¼c¼ global ¼lçeđe kıyasla cılız kalan ¼lkemiz ekonomisi, k¼resel ekonomi koşullarının getireceği fırsatları kazanca d¼n¼řt¼rme konusunda yetersiz kalmıştır.

Öte yandan 1980'lerde yaşanan sanayisizleşme deneyiminden sonra, 1990'larda "stratejik sanayi planlaması" nın cazibesi artar hale gelmiştir. Stratejik sanayi planlaması ile kastedilen, yatırım kararlarını olumsuz y¼nde etkileyen ve girişimcilerin ¼n¼nde belirsizlik unsuru oluşturan fakt¼rlerin ortadan kaldırılmasına y¼nelik olarak tedbirlerin alınması ve yatırım projelerindeki karlılık ve korumanın yakın gelecekte s¼rd¼r¼leceđine dair g¼vence mekanizmalarının yaratılmasıdır. Ayrıca 1960 ve 1970'lerdeki gibi fiziki ¼retim-yatırım hedefleri yerine, belirli bir teknolojik d¼zeye ulaşmak, ¼retim ve sermaye yapısını k¼kten değiştirmek hedeflenmiştir. Bu bağlamda, stratejik sekt¼r veya teknoloji gruplarını ilgilendiren daha dar fakat yoğun bir sanayi planı tasarımından bahsedilir hale gelmiřtir².

1990'lı yıllara gelindiğinde, kuruluş yıllarından bu yana ¼lkenin i¼inde bulunduğu makro istikrarsızlıklar s¼rd¼r¼lemez bir yapı g¼sterirken, i¼ ve dış konjonkt¼rel fakt¼rlerin yarattığı olumsuz etkiler krizlerle birleşerek ekonomik yapıyı zorlamaya devam etmiştir. Bu s¼reçte b¼y¼me ¼zerinde olumsuz etki yaratan makro ve mikro istikrarsızlıklar şu şekilde ¼zetlenebilir³:

- ❖ Planlı d¼nem ve ¼ncesinden bu yana s¼regelen kamu a¼ıkları şiddetle b¼y¼meye devam etmektedir. Bu s¼reçte kamu a¼ıklarının finansmanında i¼ piyasa zorlanmakta, bu durum hem ¼zel sekt¼r¼n kredi olanaklarını daraltırken, hem de i¼ piyasa faizlerini y¼kselterek sıcak para girişleri ile ekonominin yabancı sermayeye olan duyarlılık ve kırılganlığını tetiklemektedir.

² Korkut Boratav, Taner Berksoy, vd., **T¼rkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve K¼T'ler**, Ed. Korkut Boratav, Ergun T¼rkcan, İstanbul, T¼rkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s.103,104.

³T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, "Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1996-2000)", (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan7.pdf>, 09 Ocak 2011, s.4-12.

- ❖ Öte yandan devletin iç borçlanmaları nedeni ile değerlenen yerli para, ihracat üzerinde daraltıcı etki yaratmakta ve ihracata dayalı büyüme dinamikleri önünde büyük engel teşkil etmektedir.
- ❖ Finansal piyasalarda serbestleşmenin gerekliliği ve zorunluluğundan bahsedilen bu ortamda, kamu kesiminin fon piyasalarındaki payının yüksekliği, uzun vadeli yatırım araçlarının gelişimi ve mali piyasaların derinleşmesi konusunda en büyük engeli oluşturmaktadır.
- ❖ Uygulanan genişletici maliye politikaları, sağlıklı bir üretim temeline dayanmayan enflasyonist bir büyüme sürecine hız kazandırmıştır. Kısa vadeli olarak iç talebi arttırmaya yönelik genişlemeci politikalar kronik enflasyonu daha da kalıcı hale getirmiştir.
- ❖ Özetle, kamu açıkları ve kısa vadeli sermaye girişi ile desteklenen tüketime dayalı büyüme politikalarının yarattığı büyüme trendinin süresiz olduğu ve makro dengesizlikleri derinleştirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Global ortama entegre olabilmek adına, dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği bir ortamda, öncelikle ulusal makro politikaların uluslararası konjonktürdeki gelişmelerle tutarlılığının sağlanması zorunluluğunun yanı sıra, istikrar politikaları uzantısında alınan kararları ile bu kararların uygulama sonuçları arasında doğacak zaman farkının etkilerinin doğru bir şekilde analiz edilmesi zorunluluğu ön plana çıkmıştır. Sürdürülebilir büyümenin temel şartı olan verimlilik ve de reel üretim artışı konusunda acil önlem planlarının alınması gerektiği artık tartışmasız en önemli hedeflerden biri haline gelmiştir.

3.2. 1990-1993 Yılları Arası Büyümede İzlenen Pozitif Ve Negatif Yönde Sıçrama Eğilimi Ve 1994 Krizi

1990'lı yılların ilk yarısı olarak nitelendirebileceğimiz 1990-1994 arası dönemde, süreksiz ve istikrarsız olmakla birlikte, yıl bazında yüksek büyüme hızlarının yakalandığını görmekteyiz.

1994 yılı ekonomik krizine kadar sürdürülen dalgalı büyüme trendi ile talep hacmi arasında pozitif bir ilişkinin varlığından söz edilmekte ve söz konusu süreçte ihracatın büyüme üzerine olumlu bir katkısı olmadığı vurgulanmaktadır. OECD ülkelerinde yaşanan iktisadi durgunluğun dış ülkelerin alım gücünü azaltmış olması ihracatımızı olumsuz yönde etkileyen nedenlerden biridir. Öte yandan finansal serbestleşme kapsamında, kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin yerli paranın değerini yükseltmesi gibi nedenlerle de ihracatımız büyük ölçüde azalmış ve dolayısı ile büyüme üzerine etkisi de sınırlı kalmıştır. O halde bu dönemde izlenen büyüme artışının doğrudan iç talepteki canlanmaya bağlı olduğu söylenebilir. Öyle ki, 1989 yılı sonrası izlenen genişletici politikalar, sıcak para akımları, reel ücret ve maaşlarda verimlilik artışlarının çok üzerinde yapılan zamlar, yaygın hale gelen tüketici kredisi olanaklarının yarattığı tüketim artışı gibi nedenlerle, tüketim harcamaları ile beslenen yüksek büyüme oranları bir yandan da enflasyonist bir büyüme sürecini şekillendirmiştir⁴.

⁴ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s.298.

Tablo-3.1: 1989-1994 Yılları Arası Büyüme Rakamları ve Sektörel Gelişmeler

BÜYÜME HIZLARI ve SEKTÖREL PAYLAR					
	TARIM (Büyüme Hızı)	TARIM (Sektörel Pay)	SANAYİ (Büyüme Hızı)	SANAYİ (Sektörel Pay)	GSMH (Büyüme Hızı)
1989	-7,6	16,6	4,6	27,1	1,6
1990	6,8	17,5	8,6	25,5	9,4
1991	-0,9	15,2	2,7	25,9	0,3
1992	4,3	15,0	5,9	25,6	6,4
1993	-1,3	15,4	8,2	24,5	8,1
1994	-0,7	15,5	-5,7	26,4	-6,1

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı/ Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler (1950-1998)

[BÖLÜM -I: MİLLİ GELİR VE ÜRETİM/](#) TABLO:1.2 Büyüme Hızları ve Deflatör,

[BÖLÜM -I: MİLLİ GELİR VE ÜRETİM/](#) TABLO:1.6 GSYİH'nın Dağılımı

(Çevrimdişi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98/index.html>,
08 Ocak 2011.

Tablo-3.1' den de izleneceği üzere 1989 yılı öncesi büyümede yaşanan düşüşü takiben, 1990 yılı %9,4 gibi yüksek bir büyüme hızına konu olmuştur. Türk ekonomisi hem iç istikrarsızlıklardan kaynaklı süreksiz bir büyüme süreci yaşarken, öte yandan dış konjonktürel gelişmelere son derece duyarlı bir yapı arz etmektedir. Öyle ki 1990 yılında yakalanan söz konusu yüksek büyüme hızı bu kırılgan yapıyı destekler şekilde, 1991 yılı Körfez krizinin etkisi ile ciddi bir düşüş göstermiş ve büyüme sadece %0,3 oranında gerçekleşme göstermiştir. Bu süreçte varil başına petrol fiyatının iki katına çıkması ithalat maliyetini artırırken, petrol boru hattının kapatılması ile Irak'ın üçüncü ülkelere sattığı petrol üzerinden Türkiye'nin elde ettiği navlun geliri de kesintiye uğramıştır. Fiilen savaşa katılmasa da Irak bölgesine olan yakınlığı nedeni ile ülkemiz turizm gelirlerinde de ciddi daralmalar izlenmiştir. Öte yandan hem Körfez Krizi ve OECD ülkelerindeki durgunluğun dış talebi düşürmesi,

hem de iç talepteki canlılık yerli üretimin ihraç edilme olanaklarını sınırlamıştır. 1991 yılında dış ekonomik ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan krizin etkileri izleyen yıllarda sürdürülen iç talebe yönelik genişlemeci enflasyonist politikalarla bertaraf edilmiş ve büyüme üzerinde tekrar olumlu yönde bir ivme yakalanmıştır. Ancak iç istikrar hedefinin sürekli göz ardı edildiği bir ortamda yakalanan yıllık büyüme, 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz ile tekrar negatif seviyelere gerilemiş ve istikrar önlemleri üzerinde yeniden durup düşünmeyi zorunlu hale getirmiştir.

1994 yılı krizi yapısal özellikleri itibariyle finansal bir krizdir ve küresel ekonomi şartları altında Türkiye gibi gelişmekte olan bir ekonominin sermaye hareketlerine karşı duyarlılığının göstergesi olması açısından önemli bir ilk örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980'li yıllardan önce kısmen dışa kapalı ve korumacı ekonomi politikaları altında, Türkiye ekonomisinde büyümenin önündeki tek büyük engel ihracata dayalı bir sanayileşme alt yapısının oluşturulamamış olması ve buna dayalı döviz gelirlerinin yetersizliğidir. Kamu kesiminin yarattığı bütçe açıklarının, dış ticaret yolu ile sağlanacak olan dış alem gelirleri üzerinden kapatılmasının olanaksız olduğu bu noktada, başarı sağlanamayan sanayileşmeye dayalı büyüme politikası hedefi askıya alınmış, kamu kesimi açıklarını finansal serbestleşme ile sağlanacak yabancı sermaye ile kapama çabaları baş göstermiştir. Bu bağlamda dış ekonomik gelişmelere bütünüyle bağımlı hale gelen ekonomi bu kez finansal krizlere de açık hale gelmiştir.

Finansal serbestleşme sürecinden önce faiz ve döviz kuru politikalarının iç piyasalar üzerine etkisi ihracatçı ve yatırımcılar açısından ele alınırken, finansal serbestleşme sonrası uygulanan faiz politikaları artık ülkeye akan sermaye üzerinden iç piyasa dinamiklerini doğrudan etkiler hale gelmiştir. Faiz politikası sadece iç ekonomik dinamiklere yön vermekten çıkmış, aynı zamanda yabancı sermaye akışını yönetmede en önemli politika aracı haline gelmiştir. Bu noktada iç piyasada kendine yetemeyen ülke ekonomisi, sermaye hesabı üzerinden yaratacağı ödemeler bilançosu fazlası ile kamu açıklarını finanse edebileceği yanılgısına düşmüş, ancak iç istikrarsızlıkların yabancı sermaye üzerinde yaratacağı ülke dışına kaçış etkisi öngörülemezdir. 1994 Krizi iktisat politikalarında öngörülemeyen bu hatanın

sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin özendirilmesi ve mevcut sermayenin yurtdışına kaçışının önlenmesi amacı ile yüksek tutulan faizler, yurtiçi borçlanma seviyesini yükseltmiştir. Devletin kronik hale gelen açıkları etkin bir vergi ve gelirler politikası ile dizginlenemeyince, devlet büyük ölçüde iç ve dış piyasalardan borçlanır hale gelmiştir. Bu anlamda yurtdışı faizlere göre iç faizler yüksek tutularak yabancı sermaye girişleri özendirilmiş, öte yandan devletin iç piyasada fon talebi yine borçlanma faizini süratle yukarı çeker hale gelmiştir.

1993 yılına gelindiğinde artık dış ticaret hacmi tarafından belirlenen cari işlemler dengesi ile döviz ve arz ve talebi arasında önceki dönemlerde olduğu gibi bir ilişkinin varlığından söz edilemez hale gelinmiştir. Bu aşamada dış ticaret açıkları rekor boyutlara ulaşırken, resmi rezervlerde artış görülmekte ve sıcak para girişi ile döviz rezervlerinde bir sorun görünmemekte idi. Ancak, ülke içindeki istikrarsız yapı uluslar arası piyasalar tarafından yakından izlenmekte idi. 1993 yılı sonuna doğru uluslar arası kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notu ile ilgili yaptıkları olumsuz beyanlar ve aşikar olan yüksek cari açıklar döviz piyasasında spekülatif işlemlere hız kazandırmıştır. Bu süreçte TL'den dövize kaçış başlarken, büyük ölçüde dövizin de hızla yurtdışına çıktığı ve döviz rezervlerinin hızla eridiği görülmüştür. Özellikle 1989 yılı sonrası sermaye hareketlerinin bütünü ile serbest bırakılması ülkeye giren dövizin sermaye ve para piyasaları arasında hızla dolanarak istikrarsızlık yaratması ile sonuçlanmıştır. Bu serbesti hükümetlerin iktisat politikası araçlarını kullanarak ekonomiyi yönetmelerini zorlaştırmış, faiz hadleri, döviz kuru ve borsa endeksi tamamen bu fonların dolanımına bağımlı olarak dalgalanma ve istikrarsızlık arz eder hale bürünmüştür. Döviz-faiz arbitrajı ile kısa vadeli sermaye girişi için cazip bir ortam yaratılmaya çalışılmıştır. Döviz kuru serbest piyasalarda ithalat ve ihracatın yarattığı ödemeler bilançocu fazlasına göre değil tamamen kısa vadeli sermaye giriş çıkışlarının güdümünde belirlenen bir değişken haline gelmiştir. 1993 yılına dek süren bu yüksek faiz ortamında, sanayi kesiminden gelen baskılar nedeni ile hükümetin faizleri aşağıya çekme çabası karşısında likit fonlar anında mevduattan kopma şeklinde tepki vermiş, fonlar geniş ölçüde dövize yönelme göstermiştir. Buna bağlı olarak döviz kurları sürekli yükselmeye başlamıştır. Ancak beklenenin aksine faizler düşmemiş, TL'nin aşırı

değerlenmiş olduğu ortamda sürdürülen devalüasyon beklentisi de faiz oranlarına yansıtılmıştır. Kalan az sayıda yatırımcının TL'de kalmasını sağlamak ancak bu yolla mümkün olmuştur. Bu belirsizlik ortamında 1994 Krizi olarak adlandırılan olguya neden olan son gelişme ise hükümetin ani bir kararla borçlanma faizlerini tekrar düşürme çabası olmuştur⁵ .

1989 yılından itibaren sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılması yolu ile sağlanan döviz girişi ile ithalat da büyük ölçüde serbesti kazanmış, bu anlamda sanayiye girdi sağlamaktan öteye ithal malı tüketimi de hız kazanmıştır. Bu durum hem enflasyonist bir süreci hızlandırmış hem de cari işlemler açığını arttırmıştır. Bu bağlamda sermaye hareketleri hesabında sağlanan anlık ya da kısa vadeli fazlanın ödemeler bilançosunun bütünü üzerine etkisi sınırlı kalmış açıklar büyümeye devam etmiştir. Bu yönü ile finansal serbestleşme, iç istikrarın sağlanamadığı bir ortamda, spekülasyon etkenlerle birleşerek istikrarı sağlamaktan öteye istikrardan uzaklaştıran bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır.

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde istikrarsızlıklar başlıca üç değişken üzerinden açıklanmakta ve izlenmektedir: Faiz haddi, döviz kuru ve fiyatlar genel düzeyi yani enflasyon. Bu üç değişkeni aynı anda kontrol altına alabilmenin güçlüğü ekonomileri krizler ile karşı karşıya bırakmaktadır.

1990'lar bilindiği üzere yüksek enflasyonun dizginlenemediği istikrarsızlık yılları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke parasının kendi iç piyasasında değerinin düştüğü yüksek enflasyonlu bir ortamda, döviz kurunun hem kontrolsüz sermaye girişlerine bağlı olarak düşük düzeyde kalması ve hem de uygulanan kur ayarlamaları (ufak çaplı devalüasyonlar) ülke parasının iç ve dış değeri arasındaki ilişkiyi tutarsız hale getirmektedir. Bu bağlamda döviz kurunun yapay olarak düşük tutulması (yerli paranın aşırı değerlendirilmesi olgusu) hem ihracat yapmanın cazibesini azaltmakta (malı yurtdışına satmak yerine iç piyasaya daha pahalı arz etmenin sağlayacağı kar marjının yüksek olması nedeniyle) hem de (ithalatçı açısından yurtiçi piyasalar yerine aynı malı yurtdışından tedarik etmenin maliyetinin daha düşük olması nedeni ile) ithalat hacmini arttırmaktadır. Reel üretimin artmadığı bir ortamda yurtiçi

⁵ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, Yenilenmiş 10. Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2009, s.218-222.

tüketimin bu yolla artışı enflasyonist süreci hızlandırmakta, döviz kuru ile yerli paranın değeri arasında oluşan farkı daha da arttırmaktadır.

Bu bağlamda döviz kurunun değerinin enflasyonun altında tutulması ekonomideki en önemli istikrarsızlık kaynağıdır. 1990'lı yıllarda bu şekilde uygulanan yüksek faiz politikası ile ülkeye akan sermaye, düşük kur politikası ile birleşerek dış açıkların ve dış borçların artmasına sebep olmuştur.

1994 krizinin hemen öncesinde Merkez Bankasının faizleri düşürme kararına yönelik olarak uygulamaya koyduğu parasal genişleme, para ikamesi ya da dolarizasyon ile birlikte döviz kurlarında hedefi aşma (overshooting) olgusunu gündeme getirmiştir. Değişken kur sistemi altında uygulanan para politikalarının etkileri, ekonomide uyum sürecine giden yolda yaşanan gecikmeler nedeni ile hedeflenenin aksine gelişmelere yol açabilmektedir. Merkez Bankasının piyasaya sürdüğü likidite ilk aşamada faizleri düşürecektir. Ancak döviz kurları, para arzı artışı ile uyumlu olarak olması gereken yani beklenen düzeyin daha da fazla üzerine çıkacaktır. Çünkü faiz farkından dolayı arbitraj geliri elde edenler, faiz düşüşü sonucu oluşacak faiz kaybını kura ekleyerek aradaki farkı telafi etme yoluna gideceklerdir⁶. 1994 krizinde yaşanan bir diğer olgu da budur.

Sermaye hareketlerinin bütünüyle serbest bırakıldığı ve faiz kur makasının iyice açıldığı bir ortamda, uygulanan genişletici para politikası ile faizleri düşürme çabası, enflasyonist bir süreçte (TL'nin değerinin sürekli enflasyonun altında kaldığı yapısal sorun ortamında) TL'den kaçış olgusuna sebep olmaktadır. Piyasaya sürülen likidite bütünüyle döviz piyasalarına kayarak döviz kurunun aşırı ölçüde yükselmesine neden olmaktadır. Bu anlamda gerekli iç istikrar ve finansal derinliğin sağlanamadığı bir ortamda, sermaye hareketlerine serbesti kazandırma çabalarının faturası son derece pahalıya mal olmuştur.

⁶ Zafer Tunca, **Makro İktisat**, Gözden Geçirilmiş 4. Bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005, s.357,358.

3.3. 1994 Yılı Finansal Krizi Sonrası Yakalanan Üç Yıllık Yüksek Büyüme Trendini Takiben Görülen Küçülme ve 1998-1999 Yılları

Negatif büyüme hızına konu olan kriz yıllarını takiben yakalanan görece olarak yüksek büyüme hızlarının, ekonomiye yapay olarak kazandırılan geçici istikrar önlemleri ile beslendiğini, ancak bu büyüme hızlarının sürdürülebilir bir ivme sergilemeyeceğini söylemek Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından sakıncalı olmayacaktır.

1994 yılı bilindiği üzere altyapısı kurulmamış bir ortamda uygulanan finansal serbestleşme çabalarının olumsuz etkilerini döviz krizi ile gösterdiği bir yıldır. Bu dönemde ülke ekonomisinin küçülme trendine girdiği ancak her kriz yılını takip eden ertesi yılda olduğu gibi 1995 yılında da pozitif ve yüksek sayılabilecek bir büyüme rakamının elde edildiği görülmektedir. Ardışık dört yıl boyunca ise %5 üzeri bir büyüme hızının sürdürüldüğü izlenmektedir. Ancak planlı dönemden bu yana aşına olunan tablo gereği, dört ya da beş yıllık büyüme süreçlerinin mutlaka krizler ile ciddi kırımlara konu olduğu bilinmektedir. Nitekim 1995-1998 yılları arası sürdürülen büyüme 1999 yılı ekonomik krizi ile yerini yine iktisadi küçülme sürecine bırakmıştır.

5 Nisan 1994 İstikrar Programı ile TL'den kaçışı durdurmak ve likit halindeki fonları, mevduat şeklinde bankalara ve de borsaya çekebilmek amacı ile ilk aşamada mevduat faiz oranları yükseltilmiştir. Öte yandan serbest döviz piyasası dinamiklerince TL kendi kendine devalüe olmuş ve döviz kurları yükselişe geçmiştir. Böylelikle devalüasyon beklentileri de kendiliğinden kırılmıştır. 5 Nisan Kararları hem döviz kurunu gerçekçi bir zemine oturtmak, hem faiz oranlarını ve sermaye hareketlerini kontrol altına almak, hem de konjonktürel değil artık doğrudan yapısal bir sorun haline gelen kamu açıklarını dizginlemek üzere alınan önlemler paketi olarak sunulmuştur. Devletin borçlanma ihtiyacının azaltılarak, iç faiz oranlarının kontrol altına alınması gerekliliği bu dönemde daha da hissedilir bir hale gelmiş, ancak borçlanma eğilimini azaltacak bir vergi ve gelirler politikası yine uygulama zemini bulamamıştır. 5 Nisan kararları temelde Ortodoks ve şok tedavi öngören politika demetidir. Ortodoks önlemler genel olarak parasal daralmayı hedef alarak toplam talebi kısımaya ve büyüme hızını düşürmeye dayalı kısa vadeli önlemlerdir.

Ancak Türkiye örneğinde söz konusu dönemde program çapası ya da sabitleştiricisi olarak para arzı, döviz kuru ya da faizler değil, doğrudan kamu harcamaları ve kamu kesimi ücretleri seçilmiştir. Bu noktada fiyat istikrarını sağlamak amacı ile KİT'lerin ürünlerinin fiyatlarına tek seferlik çok zamlar yapılmış, böylece hem enflasyonist beklentiler kırılmış hem KİT'ler ve kamu geliri acilen arttırılmıştır. Öte yandan kamu kesimi maaş ve ücretleri dondurularak halkın satın alma gücü aşağıya çekilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde hiç şüphesiz kamu kesimi gelir ve giderlerine odaklanmak yerine döviz kuru ya da faiz hadleri üzerine de politika denemeleri yapılabilirdi. Ancak döviz kurunun sabitlenerek aşırı değerlenmesi sorunu bu dönemde döviz kuru çapasına yönelik bir istikrar politikası uygulamasını engellemiştir. Öte yandan faiz hadlerinin sabitlenmesi politikası da finansal serbestleşme adımlarının atıldığı bir ortamda sermaye girişleri önünde engel teşkil edecek ve küresel ortama entegrasyon bu aşamada güçleşecekti. Yine birbirine sıkı sıkıya bağlı olan faiz haddi ve döviz kurundan birinin sabitlenmesi diğerinin serbest bırakılması da sermaye piyasaları ile döviz piyasaları arasındaki dengeyi bütünü ile bozacağından faiz haddi ve döviz kurunun birlikte serbest bırakılması bu dönemde de uygun görülmüştür ⁷.

5 Nisan İstikrar önlemleri, finansal piyasalarda istikrarı hedef alan uygulamalar olup, enflasyonla mücadele bu dönemde yine geri planda kalmıştır.

1994 yılı ortasında yaşanan kriz ile başlayan ekonomik küçülme 1995 yılı ilk çeyreğine dek devam etmiştir. Bu dönemde kamu harcamalarını daraltıcı ve de gelirlerini arttırıcı politikalarla ve toplam talebi düşüren önlemlerle ekonomi küçülme trendini sürdürmüştür. Bu süreçte önemli bir adım olarak 3 çeyrek dönemlik de olsa kamu kesimi açıkları düşürülmüş, kamu borçlanması azaltılmıştır. 1995 yılı ikinci çeyreğinden itibaren Tablo.3-2'den de görüleceği üzere ekonomi hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. 1995, 1996 ve 1997 yılları büyüme oranının % 7 altına düşmediği yıllar olarak izlenmektedir.

⁷ Şahin, **Op.cit.** s. 222- 225.

Tablo-3.2: 1994-2000 Yılları Arası Büyüme Rakamları ve Sektörel Gelişmeler

	BÜYÜME HIZLARI ve SEKTÖREL PAYLAR				
	TARIM (Büyüme Hızı)*	TARIM (Sektörel Pay)*	SANAYİ (Büyüme Hızı)*	SANAYİ (Sektörel Pay)*	GSMH (Büyüme Hızı)**
1994	-0,7	15,7	-5,7	27	-5,5
1995	2	14,8	12,1	28	7,2
1996	4,4	14,4	7,1	28	7,0
1997	-2,3	13	10,4	28,6	7,5
1998	8,4	13,6	2	28,1	3,1
1999	-5	13,7	-5	28,4	-4,7
2000	3,9	13,4	6	28,3	8,6

Kaynak:

* Türkiye İstatistik Kurumu, "Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar / Üretim Yöntemi İle GSMH / Dönemlere Göre Gayrisafi Milli Hasıla, 1987-2007 (sabit fiyatlarla) / Faaliyet Kollarına ve 1987 yılı Fiyatlarına Göre", (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=55&ust_id=16, 26 Ocak 2011.

** Türkiye İstatistik Kurumu, "Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar / Harcama Yöntemi İle GSYH (1987 Bazlı) / Harcamalar Yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Sabit Fiyatlarla, Milyon TL), (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=57&ust_id=16, 26 Ocak 2011.

1994 krizi ile edinilen tecrübe sonrası Merkez Bankası reel kuru izleyerek TL'nin aşırı değerlenmesine engel olmaya çalışmış, bu durum dünya konjonktüründeki ılımlı gelişmelerle birleşince ihracatta artış sağlanmış, öte yandan iç talepte yeniden hızlanan canlanma ile büyümenin artış trendine girdiği görülmüştür. 1995 yılının ikinci yarısı ve sonrasında izlenen genel hava bu olmakla birlikte, 1998 yılının ikinci

eyreğinden itibaren ekonomide durgunluğa neden olacak bir takım olaylar cereyan etmeye başlamıřtır⁸.

1997 yılı Güney Asya ve 1998 yılı Rusya krizleri sürecinde, ABD ve G-7 lkelerinin, uluslararası sermayeyi kar elde edebilmek amacı ile kriz içindeki ülkelere yönlendirme çabaları beraberinde Türkiye gibi piyasalardan büyük lde sermaye çıkışlarına neden olmuştur. İlk aşamada sadece kriz ülkelerinden rant sağlamak amacı ile gelişmekte olan ülke ekonomilerinden kriz içindeki ülkelere kaydırılan sermaye ikinci aşamada sermaye çıkışı ile i istikrarı bozulan bu ülkelere tekrar geri dönüş yapmamıştır. Öte yandan kriz içindeki Güney Asya lkeleri, yine ticaret yaptıkları diğer ülkelerin dış alem gelirlerini ve dış kaynakla beslenen büyüme olanaklarını da geniş lde daraltmıştır. Zira Güney Asya lkelerinde ihracatı arttırabilmek adına uygulanan devalüasyon ve ihracatta damping politikası ülkeler arası rekabeti arttırmıştır. Bu noktada ihracat gelirlerindeki ciddi azalış da i durgunluğa neden olmuřtur⁹.

1998 yılı ikinci çeyreğinde yerel ekonomide izlenen daralma global ölçekte yaşanan durgunlukla birleşerek 1999 yılında ciddi bir küçülme sürecine neden olmuştur. 1998 yılı Ağustos ayında yaşanan Rusya krizi paralelinde Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerden büyük lde sermaye çıkışlarına neden olmuştur. Rusya Krizi kaynaklı sıcak paranın ülkeden çıkışı yanında, bu ülke ile olan mal ve hizmet ihracatındaki daralma da ekonomiyi küçülmeye iten nedenler arasındadır. lkeden sermaye çıkışına bağlı olarak faizler genel düzeyi önemli oranda yükselmiş, sınırlı hale gelen fon kaynaklarının büyük bölümü alişilagediği üzere kamu kesimi tarafından kullanılmış ve bu dönemde de crowding-out etkisi büyük lde hissedilmiştir. Gerileyen yurtiçi tüketim talebi ve yurtdışı talebin sanayi üretiminde yarattığı düşüş, tarımdaki olumsuz hava koşulları ile birleşince durgunluk daha da derinleşmiştir. Öte yandan 1999 yılı depremleri daralma sürecinin uzamasına neden olmuştur. Tüm bu etkiler sonucunda 1999 yılının ilk dokuz aylık döneminde gayrı

⁸ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, 4. Bsk., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.283-287.

⁹ şahin, **Op.Cit.** , s. 243.

safi milli hasıla geçen yılın aynı dönemine göre reel olarak yüzde 6,1 küçülmüştür¹⁰.

1994 Krizi sonrası alınan istikrar önlemlerinin kısa vadeli ve anlık etkiler yaratan şok politikalar olduğu daha önce de vurgulanmıştır. Nitekim her kriz sonrası toparlanma yılında olduğu gibi, yaşanan büyüme sadece ardışık üç yıl boyunca sürdürülebilmıştır. Öte yandan ülkenin içinde bulunduğu kemikleşmiş yapısal sorunlar dış konjonktürel gelişmelerle birleşince büyüme sonrası kriz süreci yine kaçınılmaz hale gelmiştir. Ülke ekonomisinde izlenen genel eğilim, **“kriz”- “kriz sonrası toparlanma ve büyüme”- “yinelenen kriz”** üçgeninde şekillenen süreksiz bir büyüme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Alınan istikrar önlemlerinin günü kurtarma şeklinde uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Şok stratejiler ile ekonomik göstergelerde sağlanan anlık olumlu etkenler büyümeyi kısa bir süre yavaşlatmakta, daha sonra doğrudan üretim temeline dayanmayan, kısa vadeli sermaye ile finanse edilen tüketim ve ithalat artışı ile beslenen bir milli gelir artışı ve yapay bir büyüme ortamı yaratılmaktadır. Sermaye hareketlerine 1980 sonrası kazandırılan serbesti ise artık sadece iç istikrarsızlık göstergelerine bağlı olarak şekillenen ülke içi krizleri değil, beraberinde bütünüyle dış piyasalara bağlı gelişmelerle beslenen krizleri de ciddi bir sorun haline getirmiştir.

Nitekim 1998 yılı Rusya Krizi global anlamda etkiler yaratan bir kriz olması nedeni ile Türkiye’yi de olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye’nin söz konusu dönemde ihracat yaptığı en önemli ülkeler arasında Rusya’nın yer alması, bu ülke ile olan dış alem gelirlerini büyük ölçüde azaltmıştır. Asya ve Rusya krizlerinin birleşerek dünya ekonomisinde yarattığı genel durgunluk da yine dış ticaret ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Öte yandan uluslar arası yatırımcıların krizden dış ticaret ilişkileri anlamında olumsuz yönde etkilenme potansiyeli gördükleri Türkiye gibi gelişmekte olan diğer ülkelerin finansal piyasalarına duydukları güvensizlik de sermaye çıkışları ile krizi derinleştirmiştir.

¹⁰ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, “Yıllık Rapor–1999/ Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası”,

(Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/99turkce/yraporxyeni.html> , 30 Ocak 2011.

3.4. Enflasyonla Mücadele Programı Sonrası Büyüme Dinamikleri : Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri

Türkiye ekonomisi 2000’li yıllara geçmiş yıllardan devraldığı yüksek enflasyon ve yüksek kamu açıkları sorunu ile birlikte girmiştir. Ekonomide bu dönemlerde çift haneli enflasyon rakamlarının etkisinin devam ettiği ve yüksek faizlerin süregeldiği görülmektedir. Sermaye girişine olduğu kadar çıkışına da duyarlı olan ve hızlı para çıkışlarının yarattığı istikrarsızlığa krizler ile tepki veren ekonomide faizler aşağıya çekilemez hale gelmiş, öte yandan kamu kesiminin ödünç verilebilir fonlar piyasasındaki yoğun etkisi faizleri sürekli yüksek tutan bir güç olarak varlığını sürdürmüştür. Tüm bu yapısal sorunların artık ekonominin kararlı bir denge oluşturmasının önünde engel teşkil ettiği ve süreksiz bir büyüme yapısına neden olduğu görülmektedir.

Bu gelişmeler paralelinde 9 Aralık 1999’da Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından “**Enflasyonu Düşürme Programı**” kapsamı kamuoyuna duyurulmuştur. Söz konusu program 2000-2002 yılları arası uygulanacak olan makro politikaların çerçevesini çizmekte ve şu şekilde özetlenmektedir¹¹:

- ❖ Tüketici enflasyonunu 2000 yılı sonunda %25, 2001 yılı sonunda %12 ve 2002 yılında %7’ye indirmek üzere, sıkı bir maliye politikası ile faiz dışı fazla artırılacak, yapısal reformlar sağlanacak ve özelleştirmenin hızlandırılması birinci temel hedef olacaktır.
- ❖ Reel faiz oranlarını ve enflasyonu makul düzeylere düşürmek amacı ile enflasyonun düşürülmesine odaklanmış kur ve para politikası uygulaması sürdürülecektir. Kur politikası olarak “*önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur (crawling peg) uygulaması*” izlenecektir. Kur çapasına dayalı ve kademeli olarak genişleyen bant sistemi ile

¹¹ Gazi Erçel, “2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması” , Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 9 Aralık 1999, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog2/baskanmat5y.html>, 30 Ocak 2011.

kurların bir yılı kapsayacak şekilde bant dahilinde sabitlenmesi ve günlük olarak açıklanması devalüasyon beklentilerini de kıracaktır.

- ❖ Ekonominin büyüme potansiyeli arttırılacak ve kaynakların daha etkin ve adil dağılımı sağlanacaktır.

Uygulamaya konan programın yarattığı olumlu etkiler ile birlikte hazine iç borçlanma yıllık bileşik faiz oranı %106'lardan %36,4'lük rekor seviyeye gerilemiştir. Bu gelişmenin büyüme dinamiklerine etkilerine bakıldığında ekonomide 2000 yılında %6.8 gibi bir büyüme hızının yakalandığı izlenmektedir. 2000 yılı hem kriz yılının ertesi yılı olması nedeni ile hem de enflasyonla mücadele programının yarattığı etkilerle pozitif bir büyümeye konu olmuştur.

Kriz döneminde dizginlenen tüketim eğilimi, bu kez TL faizlerinde görülen düşüşün etkisi ile (tasarruf yerine tüketim yapmanın cazibesindeki artışla) tekrar yükselmiştir. Öte yandan bankaların düşük faizli tüketici kredisi olanakları iç piyasada talepte bir canlılık yaratmıştır. Bu dönemde dış piyasaya karşı da canlanan talep dinamikleri, ithalatı da yükseltmiştir. O halde faizlerin beklenenden hızlı düşmesi talebin artmasına neden olmuş, talepteki canlılık ise enflasyondaki düşüşün hedeflenen düzeyin altında kalmasına neden olmuştur¹².

Programın enflasyon dışında odaklandığı bir diğer büyüklük ise bütçe açıkları idi. Bu noktada politika olarak vergi gelirleri arttırılacak, hazinenin iç borçlanma yükü düşürülerek faiz dışı fazla hedefine ulaşılacaktı. Böylelikle iç piyasada fon talebi daralan kamu kesimi için hem iç borç faiz yükü düşecek, hem de faiz hadlerinde düşüş sağlanacaktı. İç borçlanmanın azaltıldığı bu dönemde, dış borçlanma araçlarına ağırlık verilmiş ve dış borçlar iç borçlar yerine ikame edilmiştir. Böylece kamu kesiminin fon piyasalarındaki payı azaltılarak özel sektörün kullanabileceği fon miktarında artış hedeflenmiştir. Program, Merkez Bankası'nın Net İç Varlıkları (NİV) üzerine koyduğu 1,200 trilyon liralık performans kriteri (tavan kısıtı) ile politika araçlarından biri olan bu kalem üzerinden yürütülecek para politikasını pasif hale

¹² Mahfi Eğilmez, Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması**, 11. Bs, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s.386.

getirmiştir. Buna durumda Merkez Bankası yalnızca döviz girişleri karşılığında yaratacağı Türk Lirasını piyasaya sürebilecek ve ek likiditeyi de sadece bu yolla yaratabilecekti¹³.

2000 yılı Enflasyonla Mücadele Programı'nda TCMB Bilanço kalemleri ve para politikası büyüklükleri aşağıdaki şekilde özetlenmektedir. Eşitliklerde bahsedilen **Net İç Varlıklar**, “kamu sektörüne açılan nakit krediler (net)”, “fon hesapları”, “banka dışı kesimin mevduatı”, “bankalara açılan nakit krediler”, “açık piyasa işlemleri”, “değerleme hesabı”, “IMF acil yardım takip hesabı” ve “diğer” kalemlerin toplamından oluşacaktır. **Net Dış Varlıklar** büyüklüğü ise ağırlıklı olarak “net uluslararası rezervler” kaleminden oluşmaktadır¹⁴.

Para Tabanı = Emisyon + Bankaların TL Zorunlu Karşılıkları + Serbest Tevdiat

Net İç Varlıklar = Para Tabanı - Net Dış Varlıklar

Program ile çerçevesi çizilen kur politikası üzerinden Merkez Bankası'nın likidite kontrolü, “önceden açıkladığı fiyatlarla kendisine getirilen tüm dövizini satın almak, yani piyasaya döviz karşılığı Türk lirası vermek” şeklinde yürütülecekti. Böylece, Merkez Bankası bilanço kalemlerinden Net İç Varlıklar kalemindeki dalgalanmanın azaltılması ve bu büyüklüğün artışının kısıtlanması hedeflenmiştir. Merkez Bankasının piyasadaki likidite kontrolü doğrudan Net Dış Varlıklar kalemini arttırabildiği sürece, yani döviz kaynağı yaratabildiği sürece mümkün olacaktı. Net İç varlıklar kalemine getirilen üst sınır nedeni ile bu kalemde genişleme sağlama olanağından yoksun olan Merkez Bankası, sadece döviz kaynağı yaratabildiği sürece Net Dış Varlıklar kalemindeki genişleme karşılığı piyasalara likidite sunabilecekti. Bu durum beklenmedik ve öngörülemez bir krizin de nedeni olmuştur.

¹³ Mahfi Eğilmez, “Kasım 2000 Krizi Üzerine”,

(Çevrimiçi) <http://ekonomi.blogcu.com/kasim-2000-krizi-uzerine-mahfi-egilmez/130899>, 30 Ocak 2011.

¹⁴ Erçel, **Loc.cit.**, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog2/baskanmat5y.html>, 30 Ocak 2011.

2000 yılındaki makroekonomik gelişmelere baktığımız zaman, faiz oranlarındaki keskin düşüşün ertelenen tüketim harcamalarını harekete geçirdiğini daha önce vurgulamıştık. Öte yandan kurun değerlenmesi ile birlikte görece olarak ucuz hale gelen yurtdışı mallar, ithalat talebini de arttırmıştır. Canlanan iç talep sanayi üretimini uyarınca makina ve teçhizat ithalatı da artış göstermiştir. Tüm bu gelişmeler dış ticaret açıklarını hızlandıran etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan 2000 yılında petrol fiyatlarında izlenen uluslar arası artışlar ithalat maliyetlerini de yükseltmiştir. Türk lirasının özellikle Euro karşısında değerlenmesi Euro bölgesine yapılan ithalatı da yükseltmiştir. Tüm bu etkenlerle cari işlemler açığındaki hızlı genişleme, dış kredilerdeki ertelemeler ve özelleştirmelerden nakit girişinin sağlanamaması, yılın ikinci yarısında “döviz girişine bağlı parasal genişlemeyi” ve likidite miktarını tehlikeye sokar hale gelmiştir¹⁵.

Enflasyonla Mücadele Programı, döviz kurunu belli bir bant aralığında kontrol altına alan bir kur sistemi önermesi nedeni ile, kur değişiminden kaynaklanacak riski de düşüren bir yapı arz etmektedir. Bu nedenle bu istikrar programının bankalarının açık pozisyonlarını arttırmalarını teşvik eden bir yönü de bulunmakta idi. Ancak 2000 yılının sonuna doğru gelindiğinde piyasaları krize sürükleyecek bir takım gelişmeler şekillenmiştir. Programın uygulamaya konduğu dönemde bankacılık sistemi sermaye yetersizliği ve vade uyumsuzluğu gibi temel yapısal problemlerle karşı karşıya idi. Bu durum programın başarısına gölge düşüren ana faktördü. Ancak kurdan kaynaklanan belirsizlik minimize edilince, bankalar faiz arbitrajından olabildiğince faydalanma yoluna gittiler. Yurtdışından yoğun bir şekilde borçlanan bankalar, yurtiçinde TL cinsinden yatırım yaptılar ve açık pozisyonlar bu yolla artış gösterdi¹⁶.

¹⁵ Ferya Kadioğlu, v.d., “Kura Dayalı İstikrar Programı Uygulaması Ve Ödemeler Dengesi Gelişmeleri: Türkiye 2000”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Araştırma Genel Müdürlüğü, Temmuz 2001, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/kur.pdf>, 31 Ocak 2011 s. 7,8.

¹⁶ Eyup Bastı, **Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi: Krizin Finans Sektörünün Verimliliğine ve Etkinliğine Etkileri**, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 191, 2006, s. 115.

2000 yılı sonlarına doğru finansal piyasalarda bir baskı oluşmaya başlamıştır. Bu konuda en önemli göstergeler döviz rezervleri, faiz oranı ve döviz kuru büyüklükleridir. Bu değişkenlerin ortalamalarından oluşturulan bir “finansal baskı endeksi” belli eşiklerle karşılaştırılarak krizin ölçüsü izlenmektedir. Finansal Baskı Endeksi olarak ifade edilen **FBE**; “Faiz % Değişmesi” + “Döviz Kuru % Değişmesi”– “Döviz Rezervi % Değişmesi” olarak formülize edilmektedir. 2000 yılı Kasım ayına geldiğinde bant dahilinde şekillenen döviz kurunda bir sıçrama olmamasına karşın, faizlerde aşırı bir artış ve döviz rezervlerinde ciddi bir erime olduğu gözlenmektedir¹⁷.

Enflasyonla mücadele programı, güçlü bir dış mali destek ile beslenen ve yabancı sermaye girişine bağlı olarak sürdürülen bir istikrar programı idi. İstikrar programının bu anlamda başarısı ülke ekonomisinin dış piyasalarca izlenen kredibilitesi ile de yakından ilintilidir. Uygulama takvimi önceden açıklanan programda, IMF desteğinin sağlanacağı, sıkı maliye politikası sürdürüleceği, kamu maliyesinde kurumsal ve yönetsel düzenlemeler yapılacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, vergi reformunu, tarım sektöründe kamusal desteği azaltacak önlemleri, sosyal güvenlik sistemini, özelleştirmeyi, sermaye piyasalarını ve bankacılık sistemini de içeren reform çalışmalarına hız kazandırılacağı da belirtilmiştir. 2000 yılı programı ilk aşamada kısmen ılımlı gelişmeler sağlamıştır. Ancak ilerleyen aşamalarda iç borçlanma faizleri döviz çapasına intibak ederken yabancı para bazında reel faizlerin hala yüksek kalması ile birlikte sermaye girişleri hız kazanmıştır. Öte yandan enflasyonda hedeflenen ve beklenen düşüş sağlanamamıştır. Reel kurun değerlenmesi ile ithalat da artmış, dış açık yüksek boyutlara ulaşmıştır. Yapısal reformlarda beklenen gelişme sağlanamayınca programa duyulan güven azalmış ve iç borçlanma faizlerinde de yükselme başlamıştır¹⁸.

¹⁷ Ercan Uygur, “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, No: 2001/1 (İkinci Genişletilmiş Taslak: 7 Nisan, 2001), (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/krizdenkrize.pdf>, 05 Şubat 2011, s. 7-9.

¹⁸ Merih Celasun, “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi) <http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf>, 05 Şubat 2011, s. 15.

IMF destekli Yapısal Uyum Programlarının uygulamada “Bankacılık Sisteminin Kuralsızlaştırılması ve Merkez Bankası Kontrolünün Ortadan Kaldırılması” şeklinde sonuçlar ürettiği görülmektedir. Faiz oranları serbest piyasalarda ticari bankalar tarafından belirlenirken, tarım ve sanayiye ayrıcalıklı kredi verilmesi uygulaması aşama aşama sonlandırılmaktadır. Bu süreçte reel ve nominal faizlerin büyük ölçüde artış gösterdiği izlenir. Faiz oranlarının hareketi ülke içindeki enflasyonu da etkilemektedir. Periyodik devalüasyonlar ve dolarizasyon olgusu nedeni ile nominal faiz oranlarının anormal boyutlara çıktığı bir ortamda, sıcak para girişleri de hızlanmaktadır. Bu noktada ticari bankalar, artık reel ekonomiye mantıklı bir faiz oranından borç verme işlevlerini tamamen kaybetmiştir. Tarıma ve yerli sanayiye yönelik krediler ise bütünü ile azalmaktadır¹⁹.

Merkez Bankasının para kurulu gibi faaliyet göstermesi ve politika serbestisini kaybetmiş olması nedeni ile faiz oranlarında yaşanan yükseliş karşısında gereken müdahaleyi gösterememesi, portföylerinde yoğun şekilde devlet iç borçlanma senedi tutan bazı bankaların mali durumlarının bozulmasına yol açmış, 2000 yılı Kasım ayının ikinci yarısında, mali piyasalarda güvensizlik had safhaya çıkmıştır. Bu süreçte bankaların yıl sonu nedeni ile açık pozisyonlarını kapama çabaları panik havası ile birleşince döviz talebi hızla artış göstermiş ve likidite krizi şeklinde bir bankacılık krizi ortaya çıkmıştır²⁰. Dolar satın alma isteğine bağlı olarak şekillenen likidite sıkışıklığı, kur politikasının başarı ile uygulanabilirliğine olan güvenin zedelenmesi sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Programa duyulan güven, aşırı değerlendirilmiş kur politikası dışında dünya petrol fiyatları ile de artış gösteren dış ticaret açıklarının ulaştığı yüksek boyut ile sarsılmıştır. Döviz rezervlerinin hızla azaldığı bu ortamda dövize karşı yaşanan spekülasyon atak Merkez Bankası'nın NİV hedefinden ödün vererek, piyasaya likidite sürmesi, IMF destekli dış yardımlar ve döviz piyasasına yapılan satışlarla atlatılabilmektedir²¹.

¹⁹ Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Çiviyazıları, 1998, s.76.

²⁰ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, “Plan Ve Bütçe Komisyonu Merkez Bankası Sunusu: Kasım 2001”, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2001/tbmm/PBKsunu.html>, 05 Şubat 2011.

²¹ Gökhan Karabulut, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, İstanbul, Der Yayınları, 2002, s. 135,136.

Kasım krizi ile birlikte yükselen faiz oranları, döviz kurundaki artış hedefinin çok üzerinde seyretmeye başlayınca, yani faiz kur makası iyice açılınca ve de kriz ortamında bankacılık sisteminin piyasalara karşı uyum sorunu ve kırılabilirliği artınca piyasalar tekrar tedirgin bir bekleyişe girmiştir. Bu bekleyiş Şubat 2001 sonlarındaki Hazine ihalesi öncesinde meydana gelen siyasi gerginlik ile birleşince piyasalarda ikinci bir likidite krizi oluşmuştur. 19 Şubat 2001 tarihinde gerçekleşen döviz talebinin döviz kuru üzerinde oluşturduğu baskıyı frenleyebilmek amacı ile Merkez Bankası bir gün önce piyasaya sattığı dövizlerin tamamını değil ancak önemli bir kısmını alış ya da iptal işlemleri sonucu geri toplamıştır. Ancak, aradaki fark kadar piyasaya satılmış dövizin yarattığı TL sıkıntısı ile, günlük aşırı likidite ihtiyacı içinde olan kamu bankalarının sorunları pekişmiş, mevcut döviz kuru sisteminin sürdürülemez olduğu gerçeğinin kabulü ile döviz kurları 22 Şubat tarihinde dalgalanmaya bırakılmıştır²².

Enflasyonla Mücadele Programı, ne tam serbest ne de sabit bir kur sistemi önermiştir. Yönetimli dalgalanma olarak isimlendirilen bir kur politikası ile ekonomiye istikrar kazandırılmak istenmiştir. Finansal serbestleşmenin gereği olarak bu süreçte faizler üzerine bir kontrol konmamış, doğrudan kamu kesiminin faiz üzerinde yarattığı baskının azaltılması hedeflenmiştir. Zira faiz hadlerini yukarı çeken en önemli unsur da kamu kesimi borçlanma eğilimidir. NİV tavan hedefi, özünde kamu borçlanması önüne konan bir kısıttır.

Net Dış Varlıklar hedefi ile, MB döviz rezervi ayırabildiği sürece yani döviz girdisi sağlayabildiği sürece kamu kesimini fonlayabilecekti. Aslında bu durum yöntem olarak iç borçlanma yerine dış borçlanma yolu ile kamu kesimini fonlama politikası olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu noktada döviz kazandırıcı işlemin ihracata dayalı bir faaliyetten mi yoksa tamamen spekülasyon sıcak para girişlerinden mi kaynaklandığının ayırımının iyi yapılması gerekmektedir. Ancak görülen o olmuştur

²² Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, **Loc.cit.**, (Çevrimiçi)
<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2001/tbmm/PBKsunu.html>, 05 Şubat 2011.

ki, şok politika önlemleri ile ani düşüşe geçen faizler sermaye çıkışına neden olurken, öte yandan kontrol altına alınan kur yerli parayı değerli kılarak ihracat üzerindeki etkisi dahilinde döviz kazandırıcı işlemlerin hacmini düşürmüştür. Net Dış Varlıklar Kalemi büyüklüğünü düşüren bir diğer unsur ise, kontrollü kur rejimi ile bankacılık kesiminin açık pozisyonlarını arttırmaları şeklinde ortaya çıkmıştır. Yüksek dış açıklar ve döviz rezervlerinde erime piyasalarda panik havası yaratınca kriz kaçınılmaz hale gelmiştir.

3.5. Krizlerle Birlikte Büyümenin Süreksiz Olduğu Gerçeğinin Tespiti ve İktisat Politikalarında Yapısal Reform Arayışları

1990 yılı sonrası şekillenen iktisadi yapı, ulusal kaynakların reel üretken sektörlere aktarılması ve sabit sermaye yatırımları ile katma değer yaratılmasından daha çok, ulusal piyasaların yabancı sermaye hareketlerine bağımlı hale geldiği, para üzerinden para kazanmaya dayalı bir süreç şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Enflasyonla Mücadele Programının uygulama sonuçlarından da doğrulandığı üzere, sermaye kaçıışı ve para ikamesi tehditleri reel faizleri yükseltirken bu durum iç piyasada yatırımcıları kredi olanaklarından mahrum bırakmış ve yatırım olanaklarını sınırlamıştır. Öte yandan yerli paranın değerlendirilmesi olgusu ihracata dayalı büyüme önünde yine engel teşkil etmeye devam etmiştir. Bu süreçte Merkez Bankası gerçekçi bir reel kur politikası sürdürememiş, faiz gibi son derece önemli bir mali araç üzerindeki denetim gücünü kaybetmiş (para politikası kontrol gücünü kaybederek) ve böylelikle ulusal kaynakları yatırım ve büyüme önceliklerine göre dağıtmak olanaksız hale gelmiştir²³.

Türkiye ekonomisinde finansal serbestleşme ile başlayıp 2000'li yıllara devreden, sıklaştıran, kümülatif olarak birikerek yarattığı tahribat gücü artan ve büyüme önünde

²³ Erinç Yeldan, " Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler",

(Çevrimiçi) <http://www.turksolu.org/ileri/04/yeldan4.htm>, 07 Şubat 2011.

engel teşkil eden temel yapısal sorunlar şu şekilde özetlenebilir²⁴:

- ❖ TL'nin konvertibilitesi ve ekonominin kısa vadeli spekülâtif para hareketlerine açık hale gelmesi, döviz kuru ve faizlerde istikrarsızlık yaratmaktadır.
- ❖ Türkiye gibi az gelişmiş ekonomilerde, enflasyon nedeni ile yüksek seviyelerde seyreden faiz hadlerinin yabancı sermaye için cazip bir ortam yarattığı aşıkardır. Bu şekilde ülkeye akan yabancı fonlar, döviz bolluğu yaratarak TL'nin kurunu yapay olarak istikrara kavuşturmuştur. Yüksek faiz ile yapay istikrarlı kur yabancı fon portföy yöneticilerinin gözünde Türk mali piyasalarını cazip hale getirmektedir. Bu döngü kendi kendini besleyen bir süreç yaratmaktadır. Ancak göz ardı edilen gerçek, ülkeye gelen sermaye, ülkenin döviz ve tasarruf ihtiyacına bağlı değil, bütünüyle gelişmiş ülkelerin mali kurumlarının plasman ihtiyacı ile doğru orantılıdır. 1980 sonrası finansal serbestleşme sürecinde yapılan en önemli hata bu noktada olmuş ve Kısa Vadeli Dış Borç Stoğunun Merkez Bankası rezervlerine oranı kontrol edilemez boyutlara ulaşmıştır.
- ❖ Etkin bir sanayileşme politikası sürdürülememesi, ithalatın kontrolsüzlüğü, döviz gelirlerinin kısıtlı kalması gibi nedenlerle döviz kazandırma potansiyeli bulunan alanlarda gerekli yatırımlar yapılamamaktadır.
- ❖ İthalatın kontrol edilememesi ve de sanayileşme yapısının harciâlem teknolojilerle ve vasıfsız işgücüne dayanan üretim yöntemleri ile sürdürülmeye çalışılması büyüme ve dış ödemeler bunalımlarının ana nedenidir. Böyle bir ortamda cari işlemler açığı kapatmak her halükarda iktisadi büyümeyi durdurmayı ve ücretleri düşürmeyi zorunlu kılmaktadır.

²⁴ Bağımsız Sosyal Bilimciler- İktisat Grubu*, " Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 229, (Çevrimiçi) http://www.mulkiyedergi.org/index.php?option=com_rokdownloads&view=file&Itemid=63&id=808:queclue-ekonomiye-geci-program-uezerine-deerlendirmeler-bamsz-sosyal-bilimciler-iktisat-grubu, 07 Şubat 2011, s. 18,19.

* Korkut Boratav, Nazif Ekzen, Yakup Kepenek, Aziz Konukman, Ahmet Köse, Oğuz Oyan, Cem Somel, Sinan Sönmez, Fikret Şenses, Oktar Türel, İşaya Üşür, Erinç Yeldan

Türkiye ekonomisinde 2001 yılı ortalarına gelindiğinde üst üste yaşanan iki finansal kriz ile birlikte, makro iktisadi dengesi sağlanamamış bir ortamda büyümenin olanaksızlığı yadsınamaz bir gerçek halini almıştır.

En son yürütülen Enflasyonla Mücadele Programı (EMP) ile, yapısal dönüşümlerin tamamlanamadığı bir ortamda iktisat politikası araçları uygulama sonuçlarının, beklenenden sapmalar gösterdiği ve öngörülemez krizlere sebep olduğu bir kez daha doğrulanmıştır. EMP da kendi içinde yapısal reformların önemini vurgulayan bir programdı ancak istenilen vadede alınması gereken sonuçlara ulaşılamamış ve kırılgan bir zeminde istikrar sağlamak olanaksız hale gelmiştir.

Üçer ay ara ile yaşanan krizler, faiz ve enflasyonu yükseltirken, döviz kurları istikrarsız bir hale gelmiş, yaşanan belirsizlik özellikle reel sektörü son derece olumsuz yönde etkilemiştir. Mali sektörde yaşanan kırılganlık reel kesime sağlanacak yeni kredi olanaklarını ortadan kaldırmış ve ekonomi ciddi bir küçülme sürecine girmiştir. Tüm bu gelişmeleri takiben Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) olarak adlandırılan ve IMF destekli yeniden yapılanma ve reform programı açıklanmıştır. Programın öncelikli hedefi uygulamada başarısız olan kur rejiminin terk edilmesi nedeni ile devam eden güven sorunu ve belirsizlik ortamında, iktisadi aktörlere güven aşılacak ve kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı hızla oluşturmak olarak ifade edilmiş ve programın alt hedefleri şu şekilde özetlenmiştir²⁵:

- ❖ Dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadeleyi kesintisiz ve kararlı bir biçimde sürdürmek,
- ❖ Bankacılık sektöründe kamu bankaları ve TMSF bünyesindeki bankalar başta olmak üzere yapılanmayı sağlamak, böylece bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı bir etkileşim alanı yaratmak,
- ❖ Kamu finansman dengesini bir daha bozulmayacak bir biçimde güçlendirmek

²⁵Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı", 15 Mayıs 2001, (Çevrimiçi) http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf, 06 Şubat 2011, s.11,12.

ve enflasyon hedefleri ile uyumlu bir gelirler politikası sürdürmek.

GEGP, kurallarını ve çerçevesini çizdiği para ve maliye politikaları ile istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme öngörmektedir. Ancak geçmiş dönemlerden elde edilen deneyimler, yapısal ve kurumsal değişim sağlanamadıkça, uygulanan iktisat politikalarının ekonomiyi hedeflenen sonuçlara taşımadığı ve krizlerle karşı karşıya bıraktığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu noktada GEGP ilk bakışta bir çok yapısal reform gerçekleştirmeyi hedef alan uzun vadeli bir dönüşüm programı olarak karşımıza çıkmaktadır

GEGP çerçevesinde öngörülen yapısal reformlar, orta ve uzun vadede reel ekonomi dinamiklerini gözetten sürdürülebilir bir büyümeyi hedef almaktadır.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı'nın ilan edilen programı takiben yaptığı genel değerlendirme metninde şu hususların özellikle altı çizilmiştir: Yapısal reformlarla, mal ve hizmetlerin üretim miktarları ve de fiyatlarının piyasa ekonomisi koşullarında belirlenmesi ve kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması amaçlanmıştır. Kaynak dağılımı ve üretim faktörlerinin kullanımında sağlanacak etkinlik büyümeye yön veren itici bir güç unsuru olacaktır. Ülke içi piyasalarda, serbest piyasa ekonomisi kurallarına uygun ve rekabete açık bir üretim süreci yaratıldığı takdirde, iktisadi büyüme önünde kronik bir engel teşkil eden enflasyon sorunu da böylelikle aşamalı olarak çözümlenebilecektir. Bir diğer istikrarsızlık göstergesi olan kamu kesimi açıkları, kamu kesimi mali disiplin reform paketi ile programın odak noktası olarak belirlenmiştir. Kamusal alanda sağlanacak disiplinin makro dengelerin kurulması açısından da zaruri olduğu vurgulanmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının öngördüğü reformların "*kalıcı mali tedbirler*" olarak sunulması, ekonomide sürdürülemez dinamiklerin yarattığı istikrarsızlıklarla mücadele karşısında sergilenen kararlı bir duruşa işaret etmekte idi²⁶.

²⁶ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nda Temel Yapısal Reform Konuları", (Çevrimiçi)
<http://www.treasury.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/Arastirma%20Yayin/Kitaplar/Yap%C4%B1sal%20Reformlar/Genel%20De%C4%9Ferlendirme.pdf,15> Şubat 2011, s.1.

Yapısal reformlar özelleştirme faaliyetlerini, mali piyasalar ve bankacılık kesimindeki yeniden yapılanmayı, tarım sektörünü içine alan geniş bir yelpazede ele alınmıştır.

Gelişmekte olan ekonomilerde, kamu yönetimini değişim ve yapılanmaya zorlayan etkenler üç önemli kaynaktan beslenmektedir: Bunlardan ilki, kamu harcamalarının bütçe üzerinde yarattığı risk ve bütçe açıklarının mali sistemde yarattığı baskı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer önemli husus bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişmelerdir. Üçüncü konu ise kamu kesiminin toplumsal talepleri karşılama performansının beklentilerin altında kalmasıdır²⁷.

Kamu kesimi mevcut mali yönetim sistemi, finansal serbestleşme sürecinde entegre olunmaya çalışılan dünya ekonomisi koşul, yapı ve işleyişine cevap veremez hale gelmiş, kalkınma planları ve programları ile bütçe gerçekleştirmeleri arasındaki ilişki tamamen kopmuştur. Bütçe alanındaki plan hedeflerinden uzaklaşma, mali kontrol ve dış denetim mekanizmalarının eksikliği ile birlikte bir yandan IMF'ye verilen niyet mektuplarında öne sürülen taahhütler, bir yandan AB müktesebatının üstlenilmesine yönelik olarak sunulan Ulusal Programda kamu kesiminin geliştirilmesine ilişkin verilen beyanlar, kamu mali reformunu kaçınılmaz bir noktaya taşımıştır. Gelişmekte olan ülkelerin her birinde kamu kesimi reformları, ülkelerin kendi içsel iktisadi ve sosyal yapısına göre farklılık göstermekle birlikte, söz konusu reform çalışmalarının üç temel amaca yönelik olarak yürütüldüğü görülmektedir. Bu hususlar, kamu harcamalarındaki artış ve mali disiplinin bozulmasına bağlı olarak **“bütçe disiplini için gereken unsurları sisteme yerleştirmek”**, kamu kaynak kullanımında etkinsizlik ve performans düşüklüğüne bağlı olarak **“stratejik önceliklerin belirlenmesi”**, kamu kaynaklarının yeniden etkin dağılımı ile **“kamu kesimi performansının artırılması”** olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan kamu maliyesinde şeffaflık ve hesap verilebilirlik açısından, etkin bir iç kontrol ve denetim mekanizmasının da yerleştirilmesi bir diğer önemli reform konusu olarak karşımıza

²⁷ Osman Yılmaz, **Kamu Yönetimi Reformu: Genel Eğilimler ve Ülke Deneyimleri**, DPT İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Hukuki Tedbirler ve Kurumsal Düzenlemeler Dairesi Başkanlığı, Şubat 2001,

(Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/kamuyone/yilmazo/reform.pdf>, 23 Şubat 2011, s.91.

çıkılmaktadır²⁸.

TÜSİAD Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını, devlet ve özel sektör sınırlarını yeniden çizmek üzere ele alınan bir istikrar programı olarak nitelendirmiştir. Bu noktada iktisadi krizlerin kaynağı olan kamu kesimi borçlanma yapısının altında yatan temel dinamik “devlet ile toplum”, “siyaset ile ekonomi” arasındaki ilişkiler olarak ortaya konmaktadır. Siyasi karar alıcıların, meşru işlevlerini aşarak piyasanın serbest işleyişine ve bağımsız ekonomik kararların alınmasına müdahale alışkanlığı ve de böylelikle özel sektörün de siyasal destekle rant elde etme çabaları ekonomideki yapısal sorunları daha da derinleştirmiştir. Bu noktada devlet ile özel sektör arasındaki sınırın net olarak çizilmesi ve karşılıklı etkileşimin rant alanları doğurmayacak şekilde yeniden düzenlenmesi tasarlanan reformların temel hedefi haline gelmiştir. GEGP'nin gündeme taşıdığı kamusal alana yönelik reform maddeleri şu şekilde özetlenebilir²⁹:

- ❖ Kamu harcama yönetiminde reform (bütçe reformu),
- ❖ Kamu mali sisteminde reform (mali disiplin ve şeffaflık),
- ❖ Telekomünikasyon sektöründe reform,
- ❖ Yatırım ortamının iyileştirilmesi reformu (yatırımlarda karşılaşılan idari engellerin ortadan kaldırılması),
- ❖ Kamu bankaları reformu,

²⁸ İbrahim Akdeniz, “Kamu Mali Yönetimi Reformunda Strateji Geliştirme Birimleri”, Maliye Dergisi, Sayı-159, Temmuz-Aralık 2010, (Çevrimiçi)

http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/159/%C4%B0brahimAKDEN%C4%B0Z.pdf, 23 Şubat 2011, s.465,466.

²⁹ Sosyal Araştırmalar Merkezi (SAM), **Kamu Reformu Araştırması**, TÜSİAD Yayınları, Yayın No. TÜSİAD-T/2002-12/335,

(Çevrimiçi) http://www.tusiad.org/_rsc/shared/file/kamureformu.pdf, 22 Şubat 2011, s,199,200.

❖ Sosyal güvenlik sistemi reformu.

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde reel sektöre kaynak akışını sağlayacak ulusal sermaye birikimi yetersiz kalmaktadır. Bu sermaye açığının çoğunlukla dış ülkelerden borçlanma yolu ile karşılandığı izlenmektedir. Bu kaynak girişine aracılık eden kurumlar ise bankacılık sistemi içinde yer almaktadır. Ülke içinde fon talebinin yüksek oluşu faizleri de beraberinde üst seviyelere çekmektedir. Bu durumda bankalar yurtdışından yabancı para cinsinden borçlanarak ülke içinde TL faizi karşılığı kredi plase etmekten geniş ölçüde karlılık sağlamaktadırlar. Ülke içinde sabit kur sistemini koruyan bir para politikası altında kur riskinin minimize edilmiş olması ya da bu riskin hazine yolu ile devlete yüklenmiş olması da bankaların açık pozisyon büyüklükleri üzerinde yukarı yönde bir eğilime neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde yaşanan krizler devalüasyonla sonuçlanmakta ve de bu durum açık pozisyon riski yüksek olan bankaların döviz yükümlülüklerini arttırmakta ve ödeme güçlüğü içine giren bankaların iflasına neden olmaktadır. Öte yandan kriz dönemlerinde bankaların elinde fon kaynakları bulunsa dahi bunları belirsizlik ortamında plase etmekten kaçınmalarına bağlı olarak fon arzı kıtlığı faizlerde ciddi bir tırmanma eğilimi yaratmaktadır. Yine kriz içinde yer alan ülkenin uluslar arası piyasalarda yaşadığı kredibilite kaybına bağlı olarak dış borçlanma imkanlarının daralması da yine ülke içine fon akışında ciddi sıkıntı kaynağı oluşturmaktadır. Mali piyasalarda yaşanan bu sıkıntıların en önemli yansıması reel sektör üzerinden izlenmektedir. İş çevrimlerini kredi kanalları yolu ile yürüten reel sektör, borçlanma olanaklarının daralması nedeni ile üretim yapamaz hale gelmektedir. Öte yandan gelir kaybı yaşayan firmaların borçlanamadığı gibi mevcut borçlarını da ödeyememesi, batık kredilerin yarattığı kayıp ile bankacılık kesimini de içine alan kısır bir döngüye neden olmaktadır³⁰.

³⁰ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, “Yapısal Reformlar”,

(Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturizlemeDb/yapisal.doc> , 17 Şubat 2011, s.7,8.

Türk bankacılık sektörü gelişmiş ekonomilere kıyasla çok daha düşük bir aktif büyüklüğüne sahiptir ve bu nedenle de reel kesim ile bankacılık sektörü arasındaki organik bağın gücü de zayıflamaktadır. Bu zayıf ilişkinin varlığı başlıca üç nedene bağlanmaktadır³¹:

- ❖ Bankalar dışında kalan diğer finansman kuruluşları (sermaye piyasası, leasing- faktöring şirketleri, sigortacılık sektörü, mortgage finansman kuruluşları, özel bireysel emeklilik sistemi gibi) da göz önünde bulundurulduğunda bir bütün olarak finansal sektör içinde en büyük payı bankaların aldığı açıktır. Dolayısıyla piyasaya ve reel kesime toplam fon arzının büyük bölümü de yine banka kanalı ile sağlanmaktadır. Bu nedenle bankacılık kesiminde yaşanan her türlü kriz reel sektöre doğrudan yansımakta ve etkisi büyük olmaktadır.
- ❖ Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde borç verme kanalının büyük ölçüde bankacılık kesiminden sağlanması ve de kamu kesimi iç borçlanma hacminin yüksek olması bankacılık kesimi fon kaynaklarının ciddi ölçüde kamu kesimine aktarılmasına neden olmakta ve dışlama etkisini doğurmaktadır.
- ❖ Öte yandan Türk mali sektörü, ödünç verilebilir fon kaynaklarını oluşturacak tasarruf eğilimi ve birikiminden yoksun bir ülkedir. Özellikle mevduat faizinin kısa vadelerde yoğunlaşması, doğuracağı vade uyumsuzluk riski nedeni ile, uzun vadeli kredi kaynaklarını azaltmakta ve reel sektör üzerinde kaynak sıkıntısı etkisi yaratmaktadır. Ülke ekonomisinin içinde bulunduğu genel istikrarsızlık halinin yarattığı olumsuz beklentiler, mevduat sahiplerinin hem tasarruf eğilimini azaltmakta hem de uzun vadeli mevduat tutma güdülerini zayıflatmaktadır.

³¹ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, **Türkiye’de Yeniden Yapılanma Arayışları: Seçilmiş Sektör/ Kurum Politika Örnekleri**, TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No:2., Yayın No. TUSIAD-T/2005-06/399, (Çevrimiçi) http://www.tusiad.org/_rsc/shared/file/No-2.pdf, 15 Şubat 2011, s.101,102.

Kamu kesimi yeniden yapılandırılması hedefleri yanında, özelleştirme çalışmaları da diğer öncelikli reform konuları arasındadır. Özelleştirme çalışmalarının hedefi devletin ekonomik hayattaki varlığını minimize etmeye çalışmaktır. Devletin ekonomideki varlığı çoğu kez kaynak dağılımında etkinsizlik yaratmakta, kamu iktisadi teşebbüslerinin görev zararları ve bunun bütçe finansmanı üzerinde yarattığı baskı da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Devletin üretim alanında yarattığı etkinsizlik ve dönem dönem KİT fiyat destekleme politikalarının yarattığı enflasyonist etkenler de kamu kesimi makro ekonomik dengeler üzerinde oluşturduğu diğer istikrarsızlık unsurlarıdır.

Özelleştirme çalışmaları, devletin ekonomik hayattaki varlığını küçültme çabası dışında, reel kesime fon kaynağı olması açısından borsa ve sermaye piyasalarını da geliştirmeyi ve bu konuda yasal altyapıyı oluşturmayı hedeflemektedir. Sermaye piyasalarının gelişimi, üretim yapan firmaların sadece bankacılık sektörüne bağlı olmadan, alternatif olarak hisse senedi, tahvil ve bono ihracı yoluyla da kaynak sağlayabilmeleri açısından son derece önemlidir. Reel sektörün fon talebine cevap verebilecek derinlikte bir sermaye piyasası teşekkülü ise tasarrufların daha büyük bir kısmının mali piyasalara kanallene edilmesini ve bu yolla biriken fonların sermaye piyasasına akışına olanak tanıyacak altyapının oluşturulmasına bağlıdır. Özetle, özelleştirme uygulamaları mali piyasalar ve sermaye piyasaları dışında kalan yerli ve yabancı atıl tasarrufları sistem içine çekmeyi, kamu kesiminin mali kesim üzerindeki baskısını azaltmayı ve büyümeye yön verecek olan reel sektöre yeterli kaynak havuzunu yaratmayı hedeflemektedir³².

3.6. 2002-2007 Yılları Arası Sürdürülen Yüksek Oranlı Büyüme Rakamları Analizi

GEGP, kamu kesimi borçlanmasının yarattığı yükü hafifletmek üzere bir yandan sıkı maliye politikalarını içerirken, öte yandan Merkez Bankası'nın kısa vadeli faiz oranları üzerindeki kontrol gücünü arttıran güçlü bir para politikası önermektedir. Kur

³² T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, "Türkiye'de Özelleştirme Programının Amaçları", (Çevrimiçi) http://www.oib.gov.tr/baskanlik/ozellestirme_amac.htm, 23 Şubat 2011

politikasında ise dalgalı kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır. 2002 yılından itibaren, hem makroekonomik hedeflerle tutarlılık sağlamak hem de beklentileri ile ekonomiye yön veren iktisadi aktörlere bu konuda güven aşılacak adına “**parasal hedefleme**” uygulamasına geçilmiştir. Parasal hedefleme ile kasıt Merkez Bankasının önemli bir politika aracı ve bilanço büyüklüğü olan Para Tabanının artışı, hedef değişken olarak ilan edilmiş ve programın nominal çapası olarak belirlenmiştir.

2002 yılı ile birlikte uygulamaya konulan program, adından da anlaşılacağı üzere enflasyonla mücadeleyi öncelikli hedef olarak ele alan bir istikrar programı idi. GEGP ise uygulamanın ilk yılında **daha yukarı fiyat seviyesinde denge arayışı** olarak karşımıza çıkmakta, mali piyasalar ve kamu kesimi istikrarına odaklanması nedeni ile enflasyonla mücadele programı olmaktan çok bir yapısal reform paketi olarak değerlendirilmektedir. Uygulama dönemi koşulları altında makroekonomik dengelerin sağlanması daha yüksek bir fiyat seviyesini zorunlu kılmaktaydı. Dalgalı kur sistemine geçişin beraberinde getirdiği devalüasyon ile ithalat içinde önemli paya sahip olan girdi niteliğindeki malların fiyatlarında ciddi artışlar görülmüş ve faiz hadlerindeki hızlı yükseliş de maliyetler üzerinde bir diğer baskı unsuru oluşturmuştur. Öte yandan, enflasyonla ilgili bekleyişleri kırmak amacı ile uzun süredir fiyat artışı yapılmayan kamu mallarına, yeni programa geçiş ile birlikte zorunlu olarak yapılan zamlar da ürün maliyetlerini yukarı çekmiştir. Kamu kesimi mallarında görülen fiyat artışları, önce toptan eşya fiyat endekslerine, sonrasında da tüketici fiyat endekslerine artış olarak yansımıştır. Ayrıca döviz kurunun serbest bırakılması iç ve dış piyasalardaki fiyat farkını ortadan kaldıran bir mekanizma içermektedir. Enflasyon bu geçiş döneminde talep değil daha çok maliyet enflasyonu şeklinde kendini hissettirmiştir³³. Merkezi Bankası, nihai hedefi olan *Fiyat İstikrarını Sağlamak* görevine resmi olarak geçmeden önceki aşamada “*Örtük Enflasyon Hedeflemesi Politikası*” uygulayacağını taahhüt etmiş ve gelecek dönemlerde enflasyonun alabileceği olası değerler karşısında önlem olarak kısa vadeli faiz

³³ Rıza Kandiller , “ Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Ötesi”, Kasım 2001, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ekonomi1.doc>, 17 Şubat 2011, s.2.

oranları üzerinden ayarlama yoluna gideceğini beyan etmiştir³⁴.

2000 yılı sonrası büyüme dinamiklerine baktığımızda 2001 yılında görülen ciddi küçülmenin nedeninin Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri olduğu aşıkardır. Bu süreçte Türk Lirasının değer kaybı ve faiz artışı, bankacılık sisteminin kredi arzını daraltması gibi nedenlerle bir yandan reel ekonomi daralmış, üretim prosesi yavaşlamış, tüketim talebi de düşüş göstermiştir.

3.6.1. Kriz Yılı Sonrası Baz Etkisi İle Yaşanan Büyüme: 2002 Yılı Büyüme Dinamikleri

2002 yılı kriz sonrası toparlanma yılı olması nedeni ile büyüme oranlarında her halükarda pozitif rakamlara geçiş dönemidir.

İstikrar programlarının uygulamaya kondukları ilk yıl, programa duyulacak güven açısından son derece kritik bir döneme işaret etmektedir. Çünkü yeni bir istikrar programının temelleri, etkileri halihazırda taze olan bir kriz ortamında atılmıştır ve bu ortamda iktisadi aktörlerin programa duydukları güven dahilinde ekonomi krizden çıkışın ilk sinyallerini verecektir.

GEGP programı ile tazelenen güven ortamında hem ihracat artışından güç alan sanayinin yeniden dinamizm kazanması beklentisi hem de iç talebin canlanmasına yönelik iyimser beklentilerle, 2002 yılı ikinci yarısından sonra ekonominin canlanma trendine girdiği gözlenmiştir.

2001 krizi sonrası ekonomide iç talebin daraldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte firmaların satışlarının düşmesine bağlı olarak mamul mal stoklarında yığılma gözlenmiştir. Stok birikimine konu olan mamul mallar ihracat yolu ile eritilmiş, takiben stok yenileme güdüsü gerilemiştir. Sanayi üretimi düşerken,

³⁴ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, “ Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2002”, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/02turkce/yraporxyeni.html>, 26 Şubat 2011, s.15.

hammadde stokları ve aramalı ithalatı da gerilemiştir. Bu durum 2001 yılında yaşanan küçülmenin önemli nedenlerinden de biridir. 2002 yılına gelindiğinde, üretim güdüsü artan firmalar, stoklarını yenilemek amacı ile üretimlerini arttırmışlar, hammadde stoklarını yenilemişlerdir. Stok artışına dayalı büyüme tüketici fiyatları üzerinde baskı yaratmamış ve bu dönemde enflasyon artışı sınırlı kalmıştır. 2002 yılında, işgücü piyasalarında 2001 yılından kalma gerilemenin etkisi ile özel tüketim harcamalarının, özellikle gıda ve dayanıklı tüketim malı harcamalarının sınırlı kaldığı görülmüştür. Yine 2002 yılı büyüme dinamikleri altında yatan önemli bir talep bileşeni olarak, seçim öncesi dönemde kamu cari harcamaları ve kamu kesimi yatırım harcamaları gösterilebilir ³⁵.

2002 yılında sağlanan büyüme oranının ardında yatan temel neden, aslında iç talepte yaşanan ciddi bir artış değil, reel kesimin olumlu beklentileri karşısında üretim yapma istekleri ve her türlü girdi ve mamul mal stoklarında yarattıkları artış olarak gösterilebilir. Yine bu dönemde reel olarak üretimin artış gösterdiği söylenemez. Bu süreçte firmalar sadece üretim yapmak üzere her türlü girdi taleplerini arttırmışlardır. Stok artışı ekonomiye, toplam talepte artışın yarattığı canlanma etkisi olarak yansımıştır.

3.6.2. 2003-2005 Yılları Arası Makro Göstergelerde Olumlu Gidişat ve Pozitif Beklentiler Altında Süregelen Büyüme Dinamikleri

2003 yılında yine stok artışının devamına bağlı olarak büyüme hızı sürdürülmüş, iç talep hacmindeki düşük seviye devamlılık arz etmiştir. 2002 yılından kalma siyasi belirsizlikler bu dönemde azalmış, istikrar programına duyulan güven artış göstermiştir. Ekonomik büyümenin beklentilerle yakından ilintili olduğu gerçeği göz önünde bulundurulur ise bu olumlu hava altında büyümenin 2003 yılında da kesintiye uğramadığı görülmektedir.

³⁵ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, “ Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2002”, s.18-22 , (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/02turkce/yraporxyeni.html>, 26 Şubat 2011.

2003 yılının ilk yarısında, Irak savaşının yarattığı konjonktürel etki ile finansal piyasalarda bir dalgalanma yaşanmış, petrol fiyatlarında izlenen artış ve TL'nin değer kaybetmesi maliyetleri yükselten bir etken olmuştur. Ancak 2003 yılı ikinci yarısı, Irak savaşının sona ermesi, bütçe performansı olumlu gelişmeleri, dışsal şokun konjonktürel bir etki olup uzun dönemli enflasyon hedefine olumsuz yansımayaacağı görüşü, Merkez Bankasının enflasyon senaryoları çerçevesinde, para politikası araçlarını etkin kullanarak borçlanma faiz oranlarını aşamalı olarak düşürmesi, TL'nin değer kazanması, mali ve parasal disiplinin sağlanması konusunda duyulan güven ortamı büyümenin devam etmesine pozitif yönde katkı sağlamıştır. Bu dönemde 2002 yılına kıyasla, beklentilerin olumlu yönde gelişmesine bağlı olarak özel tüketim ve yatırım harcamaları da büyüme üzerinde pozitif etki yaratmıştır. Sıkı maliye politikaları ve faiz dışı fazla hedefi nedeni ile kamu harcamalarının bu dönemde büyüme üzerine etkisi negatif yönde seyretmiştir. İşgücü piyasalarındaki olumsuz gelişmelerin devam ediyor olmasına bağlı olarak tüketim harcamaları yetersizliği bu dönemde de devamlılık arz etmiştir. Bu yetersizliğe bağlı olarak düşük iç talep firma üretimlerinin dış piyasaya ihraç edilmesine neden olmuş, ancak imalat sanayinde görülen hareketlilik nedeni ile girdi ithalatı net dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisini sınırlamıştır. Bu dönemde dış ticaret açığı artış göstermiştir. TL'nin istikrar kazanması ve faiz oranlarındaki düşüş özel yatırım harcamalarını arttırmış, sanayi üretimi dış pazarlara yönelik olarak gelişme göstermiş, kapasite kullanım oranları bu dönemde yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu gelişmeler sürdürülebilir büyüme için olmaz ise olmaz kabul edilen unsurlar olup, ekonomiye olan güveni arttıran etkenlerdir ³⁶.

Kriz sonrası 2002 ve 2003 yıllarında yakalanan büyüme ivmesi ve istikrar programına duyulan güvenin giderek artmasına bağlı olarak gelişen güven ortamında, 2004 yılı da %9,4 gibi son derece yüksek bir büyüme oranına konu olmuştur. Bu dönemde enflasyon düşüş trendini sürdürürken, borçlanma faizleri de gerilemiş, TL değer kazanmaya devam etmiştir.

³⁶ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, " Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2003", (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/03turkce/yraporxyeni.html>, 26 Şubat 2011, s.15-22.

Tablo-3.3: 1999-2010 Yılları Arası Büyüme Rakamları ve Sektörel Gelişmeler

	BÜYÜME HIZLARI ve SEKTÖREL PAYLAR				
	TARIM (Büyüme Hızı)*	TARIM (Sektörel Pay)**	İMALATSANAYİ (Büyüme Hızı)*	SANAYİ (Sektörel Pay)**	GSMH (Büyüme Hızı)***
1999	-5,7	11,8	-5,1	23,5	-3,4
2000	7,4	11,9	6,9	23,5	6,8
2001	-8,1	11,6	-7,6	23	-5,7
2002	9,3	11,9	2,9	22,3	6,2
2003	-2,2	11,1	8,4	23	5,3
2004	2,7	10,4	11,9	23,5	9,4
2005	6,6	10,2	8,2	23,5	8,4
2006	1,3	9,7	8,4	23,8	6,9
2007	-7	8,6	5,6	24	4,7
2008	4,6	9	-0,1	23,8	0,7
2009	3,7	9,8	-7	23,3	-4,8
2010	-0,3	9,3	14,7	24,3	8,9

Kaynak:

* Türkiye İstatistik Kurumu, "Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar / Üretim Yöntemi İle GSMH / Sabit fiyatlarla gayri safi yurtiçi hasıla gelişme hızları-İktisadi faaliyet kollarına ve 1998 temel fiyatlarına göre (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=55&ust_id=16, 30 Ocak 2011.

** Türkiye İstatistik Kurumu, "Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar / Üretim Yöntemi İle GSMH / Sabit fiyatlarla sektörlerin gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payları-İktisadi faaliyet kollarına ve 1998 temel fiyatlarına göre (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=55&ust_id=16, 30 Ocak 2011.

*** Türkiye İstatistik Kurumu, "Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar / Harcama Yöntemi İle GSYH (1987 Bazlı) / Harcamalar Yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Gelişme Hızları (1998 fiyatlarıyla), (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=57&ust_id=16, 30 Ocak 2011.

Tüm bu olumlu gelişmeler paralelinde, ekonomide kredi olanakları genişlemiş, özellikle ertelenmiş tüketim ve yatırım harcamalarının realize edilmesi konusunda elverişli bir zemin oluşmuştur. Kredi maliyetlerinde düşüş ile birlikte firmaların, hem iç hem de dış kaynak erişimi artmış ve yatırım harcamaları hız kazanmıştır. 2003 yılında olduğu gibi bu dönemde de stok birikimi ve ihracat artışı sürerken, öte yandan iktisadi büyümeye bu kez iç talep de katkı sağlar hale gelmiştir. Bu dönemde dayanıklı tüketim malı harcamalarının yanında, yarı-dayanıklı ve dayanıksız tüketim malı harcama grubunda da artış izlenmektedir. Ancak özel tüketim harcamaları artışının sadece belirli mal grupları ile sınırlı kalması tüketici fiyatları üzerinde talep yönlü oluşacak bir baskıyı engellemiştir. Verimlilik artışları yanında, enerji fiyatları, reel kur ve birim ücret gibi maliyet unsurlarında yaşanan olumlu gelişmeler de enflasyonist etkileri azaltan unsurlar olarak tespit edilmiştir. Sıkı maliye politikaları yine kamu harcama ve yatırımlarının toplam harcama ve büyüme üzerine olan etkisini sınırlandırmaya devam etmiştir³⁷. Bu dönemde talep artışı yanında yatırım ve üretimde izlenen genişleme, talebin arz kanalı ile desteklenmesine katkıda bulunmuş ve fiyat artışlarını engellemiştir.

2005 yılı yine ekonomide olumlu beklenti ve güven ortamına dayalı olarak pozitif ve yüksek oranlı büyüme rakamlarının sürdürüldüğü bir yıldır. Merkez Bankası bu dönemde 2002'den bu yana olduğu gibi "örtük enflasyon hedeflemesi" uygulamasına devam etmiş, 2006 yılında artık bütünü ile "**enflasyon hedeflemesi rejimi**" ne geçileceğini ilan etmiştir. Bu süreçte para politikası aracı olarak kısa vadeli faizler kullanılmaya devam edilmiş, IMF ile koordineli olarak sürdürülen program dahilinde, Net Uluslar arası Rezervlere getirilen *taban*, Para Tabanı ve Net İç Varlıklar Kalemlerine getirilen *tavan* limitler konusunda hedeflere yine ulaşılmıştır. 2005 yılında mali reformlarda kaydedilen olumlu gelişmelerle birlikte kamu kesimi borçlanma gereğinin düşüşü, bankacılık kesiminden hane halkına aktarılan fon hacminde artışa imkan sağlamıştır. Kredi maliyetlerinin düşüşü ve uzun vadeli kredi olanakları, konut kredisi ile birlikte tüm tüketici kredilerine ivme kazandırmıştır. Kamu kesimi inşaat yatırımları ve inşaat sektörü katma değeri büyümeye yön verecek şekilde artış göstermiştir. Büyüme üzerine etkisi açısından iç talep ve ihracat

³⁷ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, " Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2004", (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/04turkce/yraporxyeni.html>, 27 Şubat 2011, s.19-23.

dinamikleri 2004 yılına göre gerileme kaydetmiştir. 2002 yılından beri büyümeye pozitif katkı sağlayan stok artışları 2005 yılında düşüş göstermiş, büyümeye en yüksek katkı yaratan sektör inşaat sektörü olarak ön plana çıkmıştır. Kamu kesimi cari harcamaları ve yatırım harcamaları 2005 yılında artış gösterirken, faiz dışı fazla hedefinden ödün verilmemiş, özel sektör yatırım harcamalarını tamamlayıcı nitelikte kamu kesimi alt yapı harcamalarına öncelik verilmiş ve yaratılan katma değer itibariyle fiyat artışı üzerine etkisi sınırlı kalmıştır³⁸.

3.6.3. “Enflasyon Hedeflemesi Rejimi” ne Geçiş ve 2006 Yılı Sonrası Büyüme

Enflasyon hedeflemesi uygulaması, 1990 sonrası özellikle gelişmekte olan bir çok ülke ekonomisinde uygulamaya konulan ve başarı örnekleri sergileyen bir istikrar programı olarak görülmektedir. Enflasyon hedeflemesi programı gerekli istikrar ortamını sağlamış makro ekonomik bir zeminde başarı yakalayabilecek bir programdır. Bu nedenle kriz sonrası 2002 yılında GEGP ile birlikte ekonomiye güven aşılanmış ve enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçişin sinyalleri “Örtük Enflasyon Hedeflemesi” ile verilmiştir. Bu süreçte ekonomide mali istikrar ve kamu kesimi borçlanması alanlarında olumlu gelişmeler kaydedilmiş, enflasyon düşme sürecine girmiş, pozitif oranlı yüksek bir büyüme trendi sergilenmiştir. Enflasyon hedeflemesi için gereken önkoşulların sağlandığı düşüncesi altında 2006 yılından itibaren “Açık Enflasyon Hedeflemesi” rejimi uygulamaya konmuştur.

Enflasyon Hedeflemesi rejimi uygulanan ülkelerde, enflasyondaki atalet ve oynaklığın ciddi ölçüde dizginlendiği, enflasyon düşüşünün beklentiler üzerinde yarattığı pozitif etkiye bağlı olarak risk primleri ve faiz oranlarının düşüşe geçtiği ve de nihai olarak büyümenin olumlu etkilendiği görülmüştür. Enflasyon hedeflemesi uygulamasının ana çerçevesi her ülkenin kendi ekonomik dinamiklerine bağlı olarak farklılık göstermekle birlikte, Türkiye’ye özgü enflasyon hedeflemesi programı şu

³⁸ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, “ Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2005”, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/05turkce/lcindekiler-2005.pdf> , 27 Şubat 2011, s.15-19.

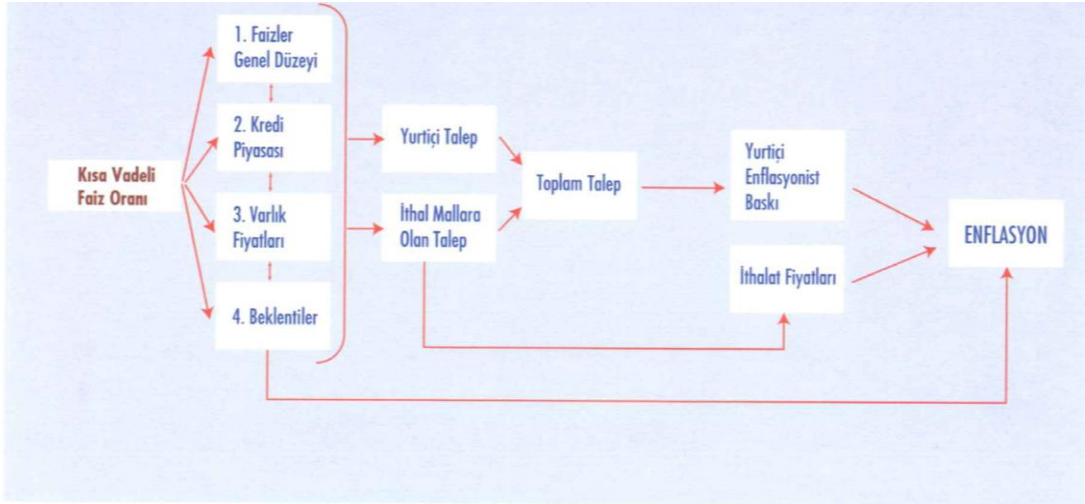
şekilde özetlenebilir³⁹:

- ❖ Toplum tarafından kolaylıkla takip edilebilir olması ve günlük yaşam maliyetinin etkin bir göstergesi olması itibariyle enflasyonun hedef göstergesi olarak Tüketici Fiyat Endeksi seçilmiştir.
- ❖ Hedef niteliği olarak ise **“nokta hedef”** uygulaması tercih edilmiştir. Nokta hedef doğrudan rakamsal büyüklük olarak belli bir enflasyon hedefini öngörür. Alternatif uygulama olarak görülen **“bant hedefi”** ise bir alt ve üst sınır belirler ve enflasyonun bu aralık dahilinde seyretmesini hedef alır. Nokta hedefler, dışsal gelişmelere bağımlı ekonomilerde tutturulması zor hedeflerdir. Bu nedenle nokta hedef etrafında bir **“Belirsizlik Aralığı”** tespit edilir.
- ❖ Merkez Bankasının şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkesi etrafında program hedef ve gerçekleştirmeleri 3 aylık Enflasyon Raporları halinde kamuoyuna duyurulacak, enflasyon hedeflerinin içsel tutarlılığını arttırmak üzere 3 yıllık bir hedef patikası ilan edilecek ve de uygulama sonuçları (belirsizlik aralığı dahilinde kalan ya da aşan) hakkında kamuoyu bilgilendirilecektir.
- ❖ Enflasyonla Mücadele programı dahilinde Merkez Bankası politika aracı kısa vadeli faiz oranlarıdır.

Enflasyon Hedeflemesi uygulaması çerçevesinde, Merkez Bankası'nın faiz oranları üzerindeki kontrolü ile reel ekonomi ve büyüme arasındaki etkileşim Şekil-3.1' de ifade edilen Aktarım Mekanizması üzerinden izlenebilir.

³⁹ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, **Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Kitapçığı**, TCMB Yayını, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar.html>, 27 Şubat 2011, s.20,21.

Şekil-3.1: Kısa Vadeli Faiz Oranı, Enflasyon ve Reel Ekonomi Arasındaki Aktarım Mekanizması

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, **Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Kitapçığı**, TCMB Yayını, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar.html>, 27 Şubat 2011, s.26.

Merkez Bankası faiz oranları bilindiği üzere “Faiz Oranlarına İlişkin Basın Duyurusu” ile aylık periyotta düzenli olarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda “Merkez Bankası Faiz Oranları” ekonomi için birer gösterge niteliği taşımakta, iktisadi aktörlerin piyasalara duydukları güvene ve de piyasa faiz oranlarına da yön vermektedir.

Merkez Bankasının, kısa vadeli faiz oranlarında ilan ettiği bir değişiklik, yurtdışında faaliyet gösteren diğer banka ve finans kurumlarının faiz oranlarını, piyasa faizlerini, hisse senedi, bono, döviz gibi alternatif yatırım araçlarının fiyatlarını ve de ekonomideki genel beklentileri büyük ölçüde etki altına almaktadır.

Faiz hadleri, reel ekonomide yer alan üretim birimlerinin borçlanma ve kaynak erişimi konusundaki güdülerine yön verdiğinden, üretim kararı üzerinde direkt etki alanına sahiptir. Üretimi artırma kararı alan bir firmanın, ikinci aşamada ithal girdi talebinde de bir artış gözlenmektedir.

Öte yandan hane halklarının da faiz hadlerine karşı kayıtsız kalmadığı bir gerçektir. Borç alma ve borç verme faizleri arasında piyasa dinamiklerince oluşan dengenin varlığı, bireylerin tasarruf yapma ve tüketim yapma arasındaki tercih bileşimlerine yön vermektedir.

Yurtiçi talep ve ithalat talebinin yarattığı süreç enflasyon üzerinde etkili olmakta, fiyat dinamiklerinin dışında beklentiler de enflasyonist sürece doğrudan yön vermektedir. 2006 yılı büyüme rakamına baktığımızda, 2004 ve 2005 yılına kıyasla büyüme oranının düştüğü gözlenmektedir. 2006 yılı başından itibaren enerji fiyatlarındaki artışa bağlı olarak, gelişmiş ülkeler -artan enflasyon kaygıları nedeni ile- faiz oranlarını arttırmışlar ve bu durum yılın ikinci yarısından itibaren gelişmekte olan ekonomilerden sermaye çıkışına neden olmuştur. Benzer şekilde 2006 yılı ikinci çeyreğinden itibaren Türkiye Ekonomisi, küresel piyasalarda oluşan dalgalanma ve riskten kaçınma eğiliminin artmasına bağlı olarak finansman maliyetlerinde bir artış yaşamıştır. Takiben enflasyon ve beklentilerindeki artış ile Merkez Bankası politika faizlerini yükseltmiştir. Böylelikle başta dayanıklı tüketim malı harcamaları olmak üzere toplam yurtiçi talep belirgin bir düşüş yaşamıştır. 2006 yılında önceki yıllara göre büyüme oranındaki düşüşün ardında yatan ana neden budur. Öte yandan aynı dönemde petrol fiyatlarındaki hızlı düşüş ve imalat sanayinde izlenen verimlilik artışları ile birim işgücü maliyetlerindeki düşüş enflasyonu tekrar aşağıya çeken etmenler olarak izlenmiştir⁴⁰.

2007 yılında büyüme oranı düşmeye devam etmiş ve 2002 yılı sonrası en düşük değerini almıştır.

2007 yılı dinamiklerine bakıldığında, tarım sektöründe kuraklığa bağlı olarak yaşanan negatif büyüme, söz konusu dönemde genel seçimlerin yarattığı belirsizlik ortamı, uluslararası piyasalarda yaşanan dalgalanmalar ve 2006 yılı sonrası parasal sıkılaşma ekonomik büyümeyi sınırlayan etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. 2007 yılı, 2002 yılından bu yana uygulanan istikrar önlemlerinin ekonomiyi son aşamada taşıdığı nokta açısından önemli bir yıldır. GEGP'nin başından beri

⁴⁰ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, " Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2006", (Çevrimiçi), <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/06turkce/06turkce.php> , 27 Şubat 2011, s.28,29.

ekonomiye aşıl原因an istikrar, bu süreçte pozitif ve yüksek oranlı büyüme olarak meyvelerini vermiştir. Enflasyon rakamları tek haneli seviyeye indirilmiş, kamu kesimi borç yükü azaltılmıştır. Kamunun mali baskı yükünün azalması, özel sektörün fonlama olanaklarını arttırmış, tüketim ve yatırım harcamaları bu süreçte hız kazanmıştır. Bu noktaya kadar olumlu görünen genel ekonomik gidişat küçülmeye yönelik ilk sinyallerini vermeye başlamıştır. Özel kesim tüketim ve yatırım harcamalarındaki hızlı artış, söz konusu kesimin tasarruf eğilimini azaltmış, reel kesimin fon kaynağı doğrudan dış tasarruflardan karşılanmıştır. Bu gelişme cari işlemler açığının büyümesine ve özel kesimin dış borç stoğunun artmasına neden olmuştur. Bu dönemde kuraklık nedeni ile kamu kesimine yapılan ödemeler, seçim kaynaklı harcamalar, yurtiçi talepteki düşüşe bağlı olarak dolaylı vergilerde görülen düşüş gibi etkenlerle faiz dışı bütçe fazlası hedefi olumsuz yönde etkilenmiştir⁴¹.

2007 yılında ülkenin karşı karşıya kaldığı iki ciddi sosyo-ekonomik sorun dikkatleri çekmektedir⁴²:

- ❖ “Düşük Kur-Yüksek Faiz” uygulaması, ülke içinde ihracat yapmanın cazibesini azaltırken, ithal girdi kullanımını teşvik etmiştir. Yerli girdi kullanmanın yarattığı yüksek maliyetler nedeni ile bu endüstriler gelişme kaydedememiştir. Böylelikle ihracata yönelik büyüme hedefinde hala bir yol alınamamış ve de yerli endüstrilerin istihdam yaratamadığı tespit edilmiştir. 2002 yılından bu yana uygulanan GEGP, işsizliği azaltma açısından her hangi bir olumlu gelişmeye imza atamamıştır.
- ❖ Ekonomide her ne kadar 2002-2007 yılları arası pozitif ve yüksek oranlı bir büyüme kaydedilse de, büyüme yapısının karakteristik özellikleri itibarıyla, **“İki Açıklı Büyüme Modeli”** olduğu görülmektedir. Hükümet ulusal düzeyde bir türlü kapatılmayan tasarruf açığını borçlanma ile finanse etmeye

⁴¹ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, “ Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2007”, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/07turkce/07turkce.php>, 27 Şubat 2011, s.30,31.

⁴² Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. Bası, Ankara, İmaj Yayınevi, 2009, s.344,345.

çalışmıştır. Kamu açıkları özelleştirme ve iç borçlanma ile finanse edilmeye çalışılırken, döviz açığı ise dış borçlanma ile telafi edilmeye çalışılmıştır.

2002'den bu yana büyümeye katkı sağlayan büyüklüklere baktığımızda, 2002 ve 2003 yılında ağırlıklı olarak stok artışının yarattığı bir büyüme süreci ön plana çıkmaktadır. Büyümenin en yüksek seviyelere ulaştığı yıllar 2004,2005 ve 2006 yılları olup, bu süreçte genel olarak büyümeye yön veren temel büyüklük yurtiçi tüketim harcamaları artışıdır. Görece olarak yatırım artışının da büyüme yön verdiği söylenebilir. Dönem dönem yaşanan ihracat artışları ise, ithal girdi talebindeki artışın yarattığı negatif etki ile sıfırlanmaktadır. Üretim açısından bakıldığında büyümeye en büyük katkı bu dönemde hizmetler sektöründe yaşanan büyüme olarak izlenmektedir. 2007 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisinin 2002'den bu yana yarattığı suni büyümenin nedeni, tarım ve sanayi üretiminde sağlanamayan gelişme olarak gösterilebilir. Özel sektörün sürekli borçlanması yolu ile yapay bir tüketim ortamı yaratılmış ve gelinen son aşamada dış açıklar hızla rekor boyutlara ulaşmıştır.

Ekonomik büyüme ile makro göstergeler arasında bu süreçte izlenen etkileşim, şu şekilde özetlenebilir: Milli Gelir Büyüme Hızının düşük kaldığı bir ortamda, kişi başına düşen gelirin düşüklüğü ve harcama hacminin yetersizliği gibi nedenlerle vergi gelirleri de düşük düzeylerde kalmaktadır. Bu durumda, faiz dışı fazla hedefine odaklanmış hükümet, harcamalarını kısınca, bu durumun sosyal ve politik maliyetleri ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Öte yandan, kamu kesimi borç dinamiğini düzeltmek amacı ile para politikası, faiz hadlerini indirme amacına yönelince enflasyonun denetimi güçleşmekte ve döviz kurunda olumsuz eğilimler baş göstermektedir. Bu noktada izlenecek en sağlıklı politika paketi, istikrarlı ve makul bir büyüme süreci yakalayıp, tutarlı maliye politikaları uygulamak, faiz dışı bütçe açıklarını azaltmak, ihracat ve döviz kazanımını arttıran faaliyetleri özendirmek olarak tespit edilebilir⁴³.

⁴³ Merih Celasun, "2001 Krizi Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme", (Çevrimiçi) <http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf>, 03 Mart 2011, s,33.

3.7. 2008 Küresel Krizi Ve Türk Ekonomisine Etkileri

Türkiye ekonomisinde 2008 yılı sonlarından itibaren yaşanan kriz, menşei itibariyle küresel bir krizdir ve ABD finans piyasalarında yaşanan çalkantı ortamının global ölçekte reel ekonomileri etkilemesi bu krizi derinleştirmiştir.

ABD bankacılık sisteminde ipoteğe dayalı konut kredilerinin payı son derece yüksektir. Özellikle alt gelir grubu olarak nitelendirilen kişilere yönelik düşük faizle sunulan subprime mortgage kredilerinin portföy içindeki payının artması krizin çıkış noktasını oluşturmuştur. Düşük gelir sahibi tüketicilere açılan kredilerin geri ödemelerinde ortaya çıkan sorunları takiben ipoteklerin nakde dönüştürülmesi amacı ile satışa çıkarılan konutlar, konut piyasasında fiyatları daha da düşürmüştü, elde edilen satış geliri kredi anapara ve faizlerini karşılayamaz hale gelmiştir. Neticede *tahsis edilen* mortgage kredileri *tahsil edilemez* hale gelmiştir.

ABD Mortgage sistemi, ikincil piyasalarda ipoteğe dayalı finansal enstrümanların sirkülasyonuna, yani diğer bir ifade ile düşük gelir gruplarının borçlanmaları karşılığı teminata alınan ipoteklere dayalı menkul kıymet alım satımına olanak tanıyan bir sistemdir. Finansal kurumlar, geri ödeme gücü düşük olan kredi alacaklarını da bu yolla tekrar satarak daha fazla kredi verebilme yoluna gitmişlerdir. Bu şekilde finans piyasalarının tamamına kredi değerliliği düşük olan varlıklar hakim olmuştur. Bir yandan ödenemeyen kredi borçları, öte yandan tahsil edilemeyen alacaklar nedeni ile bankalar faizleri daha da yükseltmiş, bu durum borçların geri ödenmesini zorlaştırmıştır. Bu süreç banka iflasları ile sonuçlanmıştır.

2001 krizinden farklı olarak Türkiye Bankalarında küresel kriz menşeli bir çalkantı yaşanmamıştır. Ancak krizin dolaylı etkileri kredi kanalı üzerinden bankacılık sistemini etki altına almıştır. Türkiye bankalarının ve şirketlerinin kredi kullandığı yabancı bankalar arasında, 2008 krizi nedeni ile mali yapıları zayıflayan bankalar da bulunmakta idi. Bu şekilde Türk bankalarının döviz cinsinden borçlanma konusunda yaşayacağı güçlükler nedeni ile kredi kanalları daralmış, hem bankalar hem de ülke içi şirketler bilançolarını küçültmek durumunda kalmıştır. Büyük şirketlerin aldıkları kredilerin daralması, tedarik zincirlerini ve KOBİ'leri olumsuz

yönde etkilemiştir. Krizin reel sektör üzerine etkisi daralma şeklinde kendini hissettirmiştir⁴⁴.

Dış kaynak ve yabancı sermaye girişine ileri derecede bağımlı olan Türkiye ekonomisi, bu kaynak akışının sağlanamadığı bir ortamda, kendi kaynakları ile hedeflenen büyüme oranını yakalayamamıştır. Küresel likidite sıkışıklığı, Türkiye'nin reel ve finansal sektörlerini birlikte darboğazlara taşımıştır. Türkiye ithalatının %85-90'ının hammadde, aramalı ve yatırım mallarından oluştuğu düşünülürse, bu girdiler içinde enerjiye bağlı girdi miktarının fazlalığı ve enerji fiyatlarında yükselme, ithalat payının ve girdi bağımlılığının etkilerini daha da arttırmaktadır⁴⁵.

Global finansal kriz bu yolla reel ekonomileri de şiddetle etkisi altına almıştır. Büyüme kaynakları hem ihracat hem de ithalata dayalı olan Türkiye ekonomisi, krizden finansal sektörlerin yanında zincirleme olarak reel anlamda da etkilenmiştir. Üretimi büyük ölçüde ithal girdiye bağlı olan ekonomi, ithalat hacmindeki düşüş ve ithalat maliyetlerindeki artış etkisi ile sanayi girdisi yaratmada sıkıntı yaşamıştır. Öte yandan küresel talep daralması, Türkiye ekonomisinin ihracat hacmini de ciddi ölçüde düşürmüştür. Kriz ortamında artan işsizlik ve düşen satın alma gücü, tüketici beklentilerindeki olumsuz gidişat ile birleşince iç talep daralmasına bağlı bir küçülme de kaçınılmaz hale gelmiştir.

⁴⁴ TEPAV Küresel Kriz Çalışma Grubu*, "2007-08 Küresel Finansal Krizi ve Türkiye: Etkiler ve Öneriler", Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Politika Notu, (Çevrimiçi) http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/2007_08_Kuresel_Finans_Krizi_ve_Turkiye_e.pdf, 2 Nisan 2011, s,4,5.

* Çalışma grubu üyeleri: Ozan Acar, Esen Çağlar, Hasan Ersel, Sarp Kalkan, Haki Pamuk, Güven Sak, Selin Sayek Böke, Süreyya Serdengeçti, Zeren Tatar, Elvan Ünal, H.Hakan

Yılmaz ve Eray Yücel
⁴⁵ Şahin, **Op.cit**, s. 277.

Tablo-3.4: 2008 Yılı Küresel Krizi ile Birlikte Türkiye Ekonomisinde İzlenen Çeyrek Dönemlik Büyüme Oranları

Harcamalar Yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Gelişme Hızları (1998 fiyatlarıyla)		
Yıl	Dönem	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Gelişme Hızı (%)
2010	Toplam	8,9
	1.dönem	12
	2.dönem	10,3
	3.dönem	5,2
	4.dönem	9,2
2009	Toplam	-4,8
	1.dönem	-14,7
	2.dönem	-7,8
	3.dönem	-2,8
	4.dönem	5,9
2008	Toplam	0,7
	1.dönem	7
	2.dönem	2,6
	3.dönem	0,9
	4.dönem	-7

Kaynak: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, “Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar / Harcama Yöntemi İle GSYH (1998 Bazlı) / Harcamalar Yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Gelişme Hızları (1998 fiyatlarıyla) , (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/hyontemgsyh.zul>, 12 Nisan 2011.

Küresel krizlere son derece duyarlı olan Türkiye ekonomisi, 1994 ve 2001 krizleri ile ağırlıklı olarak mali piyasalarda krizi hissederken, 2008 küresel krizi özellikle reel sektörü etkisi altına almıştır. Türkiye ekonomisinde özel sektörün yüksek miktarda döviz borcuna sahip olması ve dış piyasalarda yaşanan talep daralması ve ihracat hacmindeki düşüş, finansal krizin asıl etki alanının reel sektör olması sonucunu doğurmuştur. 2001 krizinden sonra Türk bankacılık sektörünün kriz ve olası risklere karşı yapılandırılmış ve güçlendirilmiş olması, krizin etkilerini nispeten hafifletmiştir. Ancak küresel likidite krizi olarak baş gösteren ve global resesyona dönüşen bu kriz, Türkiye'yi en fazla dış kaynak yaratma ve dış borçların finansmanı konusunda zorlamıştır. Likidite krizi, risk algısını olumsuz yönde etkilemiş, risk primi etkisi ise kaynak maliyetini yükseltmiştir⁴⁶.

Tüm bu olumsuz uluslar arası konjonktürler ışığında, 2008 yılında büyüme hızının son derece düştüğü izlenmektedir. Yılın ilk dokuz aylık döneminde, milli gelir büyümesi özel tüketim harcamalarıyla beslenirken, ithal mallara olan talebin azalması net ihracatın büyüme üzerine olan katkısını arttırmıştır. Yılın son çeyreğine gelindiğinde, uluslar arası kredi piyasalarında yaşanan sorunlar, iç piyasalara da belirgin ölçüde yansımaya başlamıştır. Küresel büyümeye ilişkin görüntü gitgide bozulmuş, gelişmiş ülke ekonomilerinin toparlanma sürecinin öngörülenden daha uzun süreceği görüşü yerleşik hale gelmiştir. İç ve dış talebe ilişkin göstergeler, 2002 yılından bu yana Türkiye ekonomisinde gözlenen istikrarlı büyüme sürecinin 2008 yılında olduğu gibi 2009 yılında da kesintiye uğrayacağını doğrulamıştır. Küresel kriz ortamında, artan belirsizlikler nedeni ile tüketim harcamaları ertelenmiş, iç ve dış talep daralma göstermiş, dış ticaret hacmi gerilemiştir. Dünya ticaret hacmindeki sert düşüş ihracatı azaltırken, iç talepteki daralma ve TL'nin değer kaybı ithalatın ihracattan daha hızlı gerilemesine neden olmuştur. Son yıllarda imalat sanayinde gözlenen verimlilik artışı kriz ile birlikte ivme kaybetmiş, iktisadi faaliyet yavaşlamıştır⁴⁷.

⁴⁶ Ali Ünal, Hüseyin Kaya, "Küresel Kriz ve Türkiye", Ekonomi ve Politika Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009, (Çevrimiçi) http://www.ekopolitik.org/images/cust_files/090317164507.pdf, 02 Nisan 2011, s.10,11.

⁴⁷ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2008", (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/08turkce/08turkce.php>, 11 Nisan 2011, s.30,31,37,38.

2008 yılının Eylül ayına doğru, ABD'deki bazı büyük finans kurumlarının iflası, küresel krizin etkilerini daha da derinleştirmiş, kriz 2009 yılının ilk yarısında devam etmiştir. Gelişmiş ülkeler başta olmak üzere, dünya ölçeğinde bir küçülme yaşanmıştır. 2009 yılının ikinci yarısından itibaren gelişmiş ülkelerde uygulamaya konulan teşvik paketleri ile iktisadi faaliyetlerde toparlanma eğilimi gözlenmiş, bu durum küresel risk algıları üzerine de olumlu bir etki yaratmıştır. 2008 yılının son çeyreğinden itibaren ülkemizde derinleşen finansal krize bağlı olarak 2009 yılı ilk çeyreğinde de iç talep hızla gerilemiş, talebin büyüme üzerinde yarattığı bu olumsuz etkiler yılın ikinci ve üçüncü aylarında göreceli olarak azalmıştır. 2009 yılı ikinci çeyreğinde nihai yurtiçi talebin mali tedbirlerin de etkisi ile hızlı bir toparlanma eğilimi içine girdiği gözlenirse de, vergi teşviklerinin kademeli olarak geri alınması ile bu toparlanma yavaşlamıştır. Bu nedenle yılın üçüncü çeyreğinde yine düşük bir büyüme hızı izlenmiştir. 2009 yılının son çeyreğinden itibaren ise ekonominin yavaş yavaş ancak istikrarlı bir toparlanma sürecine girdiği söylenebilir⁴⁸.

Tablo-3.4'ten izlendiği üzere, 2008 yılının ilk çeyreğinde ekonomi olumlu yönde bir büyüme sürdürürken, küresel krizin ülke içine yansımaları nedeniyle ekonomi kademeli bir küçülme sürecine girmiştir. Özellikle 2008 yılı son çeyreğinde büyüme hızı negatif düzeylere ulaşmış, 2009 yılı birinci çeyreği ise ekonominin ulaştığı en derin küçülme oranına konu olmuştur. 2009 yılı ikinci ve üçüncü dönemlerinde negatif büyüme hızları devam ederken, öte yandan küçülme oranının düştüğü görülmektedir. 2009 yılının son çeyreğinde krizden yavaş yavaş sıyrılan ekonomi, %5,7 gibi bir pozitif büyüme hızına ulaşmıştır.

2010 yılının ilk çeyreğinde, 2009 yılı son çeyreğinden itibaren izlenen büyümeyi takiben, düşük baz etkisi ile yüksek bir büyüme oranına ulaşıldığı görülmektedir. İlerleyen çeyrek dönemlerde ise beklenenden çok daha hızlı bir toparlanma sürecine girilmiştir. Orta vadeli programın mali disiplinin süreceği yönündeki beyanı, finansal sistemde sürdürülen istikrar, kredi derecelendirme kuruluşlarından gelen olumlu sinyaller, risk primi göstergelerinin kriz öncesi seviyelerinin de altına inmesi gibi nedenlerle ekonomi olumlu bir görüntüye bürünmüştür. Sermaye girişleri tekrar

⁴⁸ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, " Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2009", (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/09turkce/09turkce.php>, 12 Nisan 2011, s.30,31,37,38.

hızlanmış, piyasa faizleri düşmüş ve TL değer kazanmıştır. Bu gelişmeler ertelenmiş tüketim ve yatırım talebini uyarılmış, yurtiçi talebe bağlı olarak ekonomi tekrar büyüme sürecine girmiştir. Bu süreçte üretim artışına bağlı olarak ithal ara malı ve enerji ihtiyacındaki artış etkisi ile cari işlemler açığı artış göstermiştir. Dış talebin zayıf seyri de bu açığı arttıran önemli bir etkidir ⁴⁹.

3.8. Türkiye Ekonomisi'nde İzlenen Yapısal Sorunlara Genel Bakış

Türkiye ekonomisinde yıllardan beri süregelen temel sorunların başında , dış borçla tüketim yapan verimsiz bir ekonomik yapının varlığı gelmektedir. İktisadi büyümenin temelinde çalışma tutkusuna dayalı üretken ve katılımcı bir üretim kültürü yerine, tüketici ve bekleyici bir insan kültürü yatmaktadır. Öte yandan fiili ve hukuki imtiyazlarla, haksız rekabet öğelerini ortadan kaldıracak bir piyasa yapısı işlevi yaratılamamıştır. Bu olumsuz büyüme ikliminin düzeltilebilmesi, para-sermaye piyasaları ile mal ve hizmet piyasaları kurumlarının birbirini tamamlar hale gelmesi ve piyasa ekonomisinin kamu ekonomisine ve bütçeye yeterli reel kaynak yaratabilmesi ile mümkün olacaktır. Büyümenin bir diğer finansman kaynağı ise, tarım ve sanayide kurulu kapasitenin nitelik ve nicelik anlamında sonuna dek kullanılmasıdır. Mevcut sermaye birikiminden faydalanmak üzere kurulu kapasiteyi restore etmeden yeni yatırımlar yapmak, büyüyebilme çabası önündeki en büyük etkinsizlik kaynağıdır. Öte yandan ülkenin üretim sistemi, aldığından çok daha fazlasını verecek doğurgan bir yapıya ulaştığında, dış borçlanma kapıları açılacak ve finansman kaynakları büyüyecektir⁵⁰.

⁴⁹ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Finansal İstikrar Raporu", Aralık 2010, Sayı:11, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/finist/finist11.php> , 12 Nisan 2011, s.9,13.

⁵⁰ Kenan Mortan, Cemil Çakmaklı, **Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları**, Altın İstanbul, Kitaplar Matbaası, 1987, s.387-391.

Tablo-3.5: Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi ve GSMH Büyüme Hızı

	CARİ İŞLEMLER DENGESİ (Milyon ABD Dolar)*	GSMH BÜYÜME HIZI (%)**
1992	-974,00	6,4
1993	-6.433,00	8,1
1994	2.631,00	-6,1
1995	-2.339,00	7,2
1996	-2.437,00	7
1997	-2.638,00	7,5
1998	2.000,00	3,1
1999	-925,00	-3,4
2000	-9.920,00	6,8
2001	3.760,00	-5,7
2002	-626,00	6,2
2003	-7.515,00	5,3
2004	-14.431,00	9,4
2005	-22.198,00	8,4
2006	-32.193,00	6,9
2007	-38.311,00	4,7
2008	-41.946,00	0,7
2009	-14.283,00	-4,8
2010	-48.561,00	8,9

Kaynak:

*Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Veriler, Dönemsel Veriler, Ödemeler Dengesi İstatistikleri ve Uluslar arası Yatırım Pozisyonu, Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr> , 01 Mayıs 2011.

** T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, “Ulusal Hesaplar İstatistikleri Veri Tabanı/Harcamalar yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Gelişme Hızları(1998 fiyatlar ıyla)”(Çevrimiçi)

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?ulusalhesapkurum=&report=UL001.RDF&p_baz=1998&p_cari=2&p_bolum=1&p_yil1=2011&p_yil2=2010&p_yil3=2009&p_yil4=2008&p_don1=1&p_don2=2&p_don3=3&p_don4=4&p_har1=1&p_dil=1&desformat=html&ENVID=ulusalhesapkurumEnv, 01 Mayıs 2011.

Türkiye Ekonomisinde özellikle 2003 yılı sonrası yaşanan süreçte dikkatleri çeken önemli bir husus yüksek cari açık sorunudur. Ekonominin büyüme sergilediği yıllarda Cari Açıkların yükseldiği ve rekor düzeylere ulaştığı izlenmektedir. 1994 ve 2001 yılları gibi kriz ve daralmanın yaşandığı yıllarda, ithalat talebinde görülen daralmaya bağlı olarak cari açıkların azaldığı hatta cari işlemler dengesinde fazla verildiği görülmektedir. Yüksek cari açığa dayalı büyüme politikasının ise uzun vadeli ve istikrarlı bir büyüme süreci açısından arzulanan bir durum olmadığı açıktır.

Yüksek cari açık ve de kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerine bağlı olarak sıcak para girişleri bir yandan TL'yi değerli kılarken, öte yandan GSYH'nın olduğundan yüksek görünmesine neden olmaktadır. Ayrıca ithalat harcamaları artarken, ithalattan alınan vergiler artmakta, bu da bütçe açığını düşürmektedir. Cari açığın neden olduğu aşırı değerlenmiş TL, enflasyonun düşük çıkmasına da yardım etmekte, TL ne kadar değerli olursa enflasyonun düşük çıkma olasılığı o kadar artış göstermektedir. Türkiye ekonomisinde son yıllarda izlenen ekonomi politikasının temelini bu dinamikler oluşturmaktadır⁵¹. Görüntüde ekonomik göstergelerde iyileşme sağladığı düşünülen bu politika uygulamalarının istikrarsız bir makro ekonomik ortam ve büyümeye sebep olduğu göz ardı edilmektedir.

Benzer şekilde Türk Lirasının değerli kılındığı düşük kur ortamında, yüksek tutulan faizler kısa vadeli yabancı sermaye girişini hızlandırmakta, doğrudan yatırımlara yönelmeyen bu fonlar ekonomide suni bir büyüme ortamına sebep olmaktadır. Dış kaynak girişi, beraberinde yarattığı dış ticaret hacmi ve açıkları ile birleşince, ülkenin sergilediği cari açıklara dayalı istikrarsızlık havası bu kez büyük ölçüde sermayenin ani çıkışına neden olmakta ve iktisadi dengeleri bozan bir etki yaratmaktadır. Tablo-3.6'da yıllar itibariyle Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri ile GSMH Büyüme hızı rakamları gösterilmektedir.

⁵¹ Mahfi Eğilmez, "Türk Usulü Ekonomi Politikası", Radikal Ekonomi Yazıları, 19.05.2011, (Çevrimiçi)
http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1049786&Yazar=MAHFİ_EĞİLMEZ&Date=19.05.2011&CategoryID=101, 21 Mayıs 2011.

Tablo-3.6: Türkiye Ekonomisinde Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri ve GSMH Büyüme Hızı

	KISA VADELİ YABANCI SERMAYE HAREKETLERİ (Milyon ABD Dolar)*	GSMH BÜYÜME HIZI (%)
1992	1.396,00	6,4
1993	2.994,00	8,1
1994	-5.190,00	-6,1
1995	3.635,00	7,2
1996	2.665,00	7
1997	-7,00	7,5
1998	1.313,00	3,1
1999	918,00	-3,4
2000	4.174,00	6,8
2001	-11.766,00	-5,7
2002	-1.279,00	6,2
2003	4.283,00	5,3
2004	1.509,00	9,4
2005	6.954,00	8,4
2006	-10.557,00	6,9
2007	-4.228,00	4,7
2008	-1.048,00	0,7
2009	13.766,00	-4,8
2010	39.752,00	8,9

Kaynak:

*Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Veriler, Dönemsel Veriler, Ödemeler Dengesi İstatistikleri ve Uluslar arası Yatırım Pozisyonu, Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr> , 01 Mayıs 2011.

2001 krizi sonrası yaşanan büyüme dinamiklerinin temel özelliği, sıcak para eksenli dış kaynak girişi ve GSMH artışının dış ticaret büyümesi ile paralellik göstermesidir. Bu noktada, büyüyen dış ticarete bağlı olarak artan cari açıklar, sistemi sürekli sıcak

para girişlerine bağımlı ve duyarlı hale getirmiştir. Artan dış ticaret, Türkiye ekonomisinin dünya ticareti ile bütünleşmesinin bir sonucu olmakla birlikte, ithalat ve ihracat bileşimine bakıldığında, ithalatın çok daha hızlı artış gösterdiği ve cari açıkların döviz kazandırıcı ihracat faaliyetlerinin yetersiz kalmasına bağlı olarak hızla arttığı görülmektedir. Bu nedenle 2002 yılı sonrası yaşanan yüksek büyümenin temel özelliği, artan dış ticaret hacmidir ancak rekor boyutlarda cari açıklar diğer döviz gelirleri ile kapatılamamaktadır. Bu paradigmaya eşlik eden bir diğer politika aracı ise düşük kur uygulamasıdır. Bu durumun ithalatı kamçılaman, yerli üretimi, ihracat ve istihdamı olumsuz etkileyen yönü ise göz ardı edilmeye devam etmektedir. Yüksek oranlı faizler ödenerek ülkeye girişi teşvik edilmeye çalışılan sıcak para ile cari açıkların finansmanı sağlıksız bir ekonomik yapının varlığını ortaya koymaktadır⁵².

Politika uygulayıcılar, hiç şüphesiz ki sadece bugünkü gelir düzeyi ve kısa dönemli büyüme ile değil aynı zamanda ekonominin uzun dönemli performansı ile de ilgilenmek zorundadırlar. O halde kısa vadeli büyüme ile uzun dönemli sürdürülebilir büyüme arasında bir değiş-tokuş (trade-off) ilişkisinin varlığından söz edilebilir. Sözelimi, hükümetler çoğu kez kısa vadeli borç altına girerler ki bu borçların Gayrisafi Yurtiçi Hasılayı arttırdığı ve büyümeyi daha güçlü gösterdiği görülmektedir. Örneğin ülkenin sermaye piyasasına kısa vadeli ve likit sermaye akışı, döviz kuruna değer katabilir, enflasyonu düşürebilir, tüketici güvenliğini arttırabilir, ithal tüketim mallarının finansmanı açısından fayda sağlayabilir. Fakat bu türden bir borçlanma, ülke ekonomisini faiz oranlarına ve döviz kuru dalgalanmalarına ve de sermaye akımlarında görülen ani kesintilere karşı gittikçe daha duyarlı hale getirmektedir. Bu durum ülke ekonomilerinin gelecek dönem büyüme potansiyellerini tehdit altına sokmaktadır. Öte yandan, büyümede istikrar geliştirmekte olan ülkeler açısından çok daha bir büyük sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde iki önemli mesele söz konusudur. Bunlardan biri yerel tasarruf açığı bir diğeri ise döviz yetersizliğidir. Tasarruflar yeterli olmadıkça ya da dışarıdan borç alma imkanları kısıtlı kaldığında ülkeler sürdürülebilir bir büyüme için gerekli olan düzeyde

⁵² Mustafa Sönmez, "Türkiye'nin Büyüyen Cari Açığında Sanayi İhracatının Rolü ve İthalata Bağımlılığı", **Alternatif Sanayileşme Önerileri**, Haz. Hakan Tanıttıran, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009, s. 47-52.

yatırım yapma olanağından yoksun kalmaktadır⁵³.

Türkiye ekonomisinin sağlıklı bir büyüme ve sanayileşme yapısına kavuşması öncelikle makro istikrar ve dengelerin sağlanmasına bağlıdır. Ülkenin üretim ve ihracatında önemli bir paya sahip olan, ancak aramalı ve yatırım malı ithalatı anlamında dışa bağımlı olan, orta düzey teknoloji kullanan, ölçek ekonomisine dayalı sermaye-yoğun mal ve hizmet üreten sektörlerde öncelikle ihracat artışının desteklenmesi sağlanırken, öte yandan aramalı üreten yan sanayilerin gelişimine olanak tanınarak girdi anlamında dışa bağımlılığı azaltacak bir sanayi yapısı geliştirilmelidir. Sanayileşmeye dayalı bu kalkınma süreci içinde gereken istikrar ortamının sağlanması ise iktisat politikalarının temel amacı olmalıdır. Özel sektör yatırımlarını dış ticarete konu alanlarda teşvik edecek şekilde, enerji ve haberleşme gibi girdilerin yanı sıra, aramalı ve yatırım mallarının üzerindeki vergilerin azaltılmasına önem veren bir maliye politikası, öte yandan sadece enflasyonu düşürmeye odaklanan değil aynı zamanda, yoğun yabancı sermaye girişi karşısında döviz kurunun ekonominin rekabet gücünü koruyacak sağlıklı bir çerçevede oluşmasına katkı sağlayacak bir para politikasının varlığı da hayati önem taşımaktadır. Reel faiz oranlarının ekonomideki hedeflenen büyüme oranı ile uyumlu makul seviyelere düşürülmesi ise sanayileşmeye kaynak sağlayacak etkin bir finansal sistemin yaratılmasına bağlıdır⁵⁴.

Faiz oranları bir ekonomide reel kesim ile mali kesim arasındaki dengeyi sağlaması açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Faiz oranları hem reel sektörün hem de parasal kesimin alacağı iktisadi kararları doğrudan etkilemektedir.

Reel kesimde, yatırım ve üretimin kaynağını oluşturan sermaye girdisi karşılığında faiz ödenmekte ve bu faiz firma için bir üretim maliyeti yaratmaktadır. Yaratılan katma değer sonrası bu faiz bedeli geri ödenmektedir. Reel kesim ile finansal kesim arasında sağlıklı bir yapının sürdürülebilmesi hiç şüphesiz ki, reel kesim tarafından

⁵³ Joseph E. Stiglitz, et.al, **Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization, and Development**, Oxford, Oxford University Press , 2006, p.28.

⁵⁴ Aziz Konukman, "Türkiye'de Makroekonomik Dengelerin Analizi ve Yeni Bir Sanayileşme Stratejisi Önerisi", **Alternatif Sanayileşme Önerileri**, Haz. Hakan Tanıttıran, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009, s. 38,39,41.

alınan borcun artı değer yaratabilecek ve faiz geri ödemelerinin yapılmasına olanak tanıyacak yerlerde kullanılabilmesine bağlıdır. Geri ödenemeyen borçların varlığı, tasarrufların reel sektöre aktarılmasına engel olacak öte yandan bu tasarrufların daha çok mali sektöre girişine sebebiyet verecektir. Bu durum reel sektörün üretim olanaklarını daraltırken, karlılığını düşürecektir. Bu şekilde mali kesimde kazanç elde etme olanaklarının artması, fonların reel sektöre aktarılmasını cazip olmaktan çıkarmakta ve reel sektör ile mali sektör arasındaki ilişki iyice kopmaktadır⁵⁵.

Reel sektör üretiminin düşmesi, mevcut yapıda talebin karşılanması konusunda darboğazlar yaratmakta ve bu durum enflasyonist süreci hızlandırmaktadır. Artan enflasyon ortamında, halk tasarrufların reel değerini koruyabilmek üzere elindeki fonları finansal araçlara yani mali sektöre yönlendirmektedir. Yatırım ve üretim olanaklarında izlenen daralma, reel sektördeki riskliliği arttırdığından, reel sektöre yönelik faiz oranlarının da artması olasıdır. Bu durum, finansal sektörü şişirirken, reel sektörü zayıflatmakta, finans sektöründen sağlanan karlılığın arttığı istikrarsız bir yapı oluşmaktadır. Öte yandan mali araçların getirileri yine reel sektör kesimi tarafından yaratılacak artı değer ile karşılanmak zorunda olduğundan ekonomi mali sektörde yaşanacak krizlere de duyarlı hale gelmektedir⁵⁶.

Kavramsal olarak iktisat politikalarındaki istikrar ile büyüme arasındaki etkileşim son derece önemlidir. İstikrar arz eden politikaların, büyüme üzerinde yaratabileceği direkt katkı ekonominin kurumsal yapısına dayanmaktadır. Bu noktada önemli olan, sadece uygulamadaki politikaların başarısı değil, aynı zamanda gelecekte de bu başarının sürüp sürmeyeceği yönündeki algıdır. Makroekonomi politikalarındaki kalıcı bir değişimin göstergesi olarak, büyüme üzerinde anlamlı bir etki yaratmak için, makroekonomik istikrar açısından sağlanacak fiili bir faydanın mutlaka özel sektör tarafından algılanabiliyor olması gerekmektedir. Politika istikrarının büyüme üzerine dolaylı ve potansiyel katkısı ise ekonominin şoklara ne kadar duyarlı olduğu ile ilgilidir. Dış şoklarla karşı karşıya kalındığında stabil sonuçlar üreten politikaların büyüme için de istikrar kaynağı olduğu söylenebilir. Minör şokların çok daha büyük

⁵⁵ Tülay Arın, "Kriz Yapısı ve Geleceği Söyleşisi", **İktisat Dergisi**, Sayı: 410-411, Şubat-Mart 2001, s,6,7.

⁵⁶ İbrahim Eriş, "Enflasyonla Mücadelede Brezilya Deneyimi ve Türkiye İle Karşılaştırılması", **İşletme ve Finans**, Yıl:16, Sayı: 184, Temmuz 2001, s,12.

makro istikrarsızlıklara sebep olduğu kırılmalıklar, potansiyel negatif etkiler nedeni ile stabilizasyon politikalarının uygulama maliyetlerini arttırmaktadır. Bu noktada kırılmalık tanımı, istikrarsızlığın uygun politika ayarlamaları ile ortadan kaldırılmasının olanaklı olmadığı kadar ciddi bir boyuta ulaşması olarak tanımlanmaktadır. İktisadi büyümeye kalıcı katkı sağlayan makroekonomik istikrar politikaları sadece para, maliye ve döviz kuru uygulamalarını içermez, aynı zamanda sağlam bir kurumsal altyapıyı gerekli kılmakta ve makro kırılmalıkların kaynağını olabilecek en büyük ölçüde elimine etme gücüne de ihtiyaç duymaktadır⁵⁷.

Ekonomik ve politik istikrarsızlıkların, yatırım ve büyüme hızını düşürdüğü bir gerçektir. Etkin şekilde işleyen bir piyasa ekonomisi, makro iktisadi istikrara gereksinim duymaktadır. Büyük ölçekte ve kronikleşmiş bütçe açıkları, özel sektör tasarruflarını ve yabancı fonları emmekte, üretken yatırımların ve iktisadi büyümenin kaynağını sömürmektedir. Bütçe açıklarının finansmanına duyulan ihtiyaç, çoğu kez para basımına ve enflasyona sebebiyet vermektedir. Bir diğer istikrarsızlık kaynağı olan enflasyon, nispi fiyatları ve bu fiyatlara bağlı olarak şekillenen iktisadi kararları olumsuz yönde etkilemektedir. Nispi fiyatlarda görülen oynaklık iktisadi aktörlere aktarılan bilgi kaynağını da azaltmaktadır. Örneğin, enflasyon etkilerinden arındırılarak düzeltilmiş reel faiz oranları negatif seviyelere ulaşabilmekte, bu durum yatırımların kaynağı olan uzun dönemli fon arzını azaltmaktadır. Yerli para aşırı değerlendirilmekte, enflasyona paralel olarak yerli paranın değerini yitirmesi ile birlikte, Merkez Bankaları piyasada satılan dolar karşılığı yerli parayı piyasaya sürmekte, bu durum ihracat yapma isteğini düşürürken, ithalatı teşvik etmektedir. Reel faiz oranlarının negatif olması ile birlikte kredi piyasaları açısından talep fazlası ortaya çıkarken, benzer şekilde yerli paranın aşırı değerlendirilmesi ile birlikte yabancı paraya karşı da talep fazlası oluşmaktadır. Bu durum kaynakların piyasa dışı ortamlarda dağılımına ve çok daha az verimli olan alanlarda kullanımına sebebiyet vermektedir. Öte yandan, görece olarak düşük bütçe açıkları (yüksek oranlı kamu tasarrufları), enflasyonu kontrol altında tutan temkinli bir para politikası, uygun döviz kuru düzeyi, kalkınma seviyesine bağlı olarak uygun bir finansal piyasanın varlığı, sürdürülebilir düzeyde tedbirli bir dış borçlanma makroekonomik istikrarın ve sağlıklı

⁵⁷ Roberto Zaghera, Gobind T. Nankani, **Economic Growth In The 1990s: Learning From A Decade of Reform**, Washington, D.C., The World Bank Publisher, 2005, p.100.

bir büyümenin temel koşullarındandır⁵⁸.

İktisat politikalarının büyüme, dış ticaret politikası ve sanayileşme üçgeni etrafında şekillendiği düşünülür ise, Türkiye’de sanayileşmeye dayalı uzun vadeli bir kalkınma planının henüz başarıya ulaşamamış olması ekonominin performansı açısından önemli bir dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. İhracata dayalı bir sanayi dinamiğinin yokluğu, ihracatın ithalata bağımlılığı ve döviz kazandırıcı faaliyetlerin kısırlığı, sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyüme önünde en büyük engeldir. Dış ticaretin finansmanının kısa vadeli yabancı sermaye akımı ile finanse edilmesi, döviz kurlarının dış ticaret ilişkilerini düzenleyecek etkin bir düzeyde bilinçli ve kontrollü bir şekilde belirlenmesinden ziyade, sıcak para girişine dayalı olarak tamamen yabancı sermaye güdümünde şekillenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda etkin bir kur politikası uygulama ve döviz kurunu kontrol edebilme olanağının yokluğu büyümeye yön verecek bir dış ticaret ve sanayileşme yapısının teşekkülü önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Literatür çalışmaları hızlı iktisadi büyüme ile ihracat artışı arasında pozitif bir ilişkinin varlığından söz etmektedir. Hızlı ve istikrarlı ihracat artışı, ülke ekonomilerinin rekabetçi bir üstünlüğe sahip olduklarının göstergesidir. Küresel piyasalarda sadece mal ve hizmetlerin değil aynı zamanda, teknoloji, insan kaynağı, organizasyon kabiliyeti ve verimlilik gibi unsurların da rekabete konu olduğu görülmektedir. Teknolojik gelişmeler ve verimlilik artışları, sınırlı iç piyasaya sahip ülke ekonomilerinin ihracata yönelmeleri açısından önemli bir fırsat unsuru olmaktadır⁵⁹.

Ticarette hızlı liberalleşmenin büyüme üzerine etkilerine bakılır ise, liberalleşme girişimi kısa dönemde ithalat artışına yol açmakta, ithalat artışı ise kısa dönemli büyüme hızını olumlu etkileyebilmektedir. Ancak ticari liberalizasyon, kalkınmakta olan ülkelerin ithalat ile birlikte ihracatlarını da arttırmakta, ancak bu artışın ithalat

⁵⁸ Dwight H. Perkins, Steven Radelet, David L. Lindauer, **Economics of Development**, 6th. ed., New York, W.W.Norton & Company, 2006, p.76,77,162,163.

⁵⁹ Ahmet İncekara, **Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyüme Rakamlarının İç Piyasa Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2008-56, 2008, s. 32.

artışından kaynaklanan cari açığı karşılayacak düzeye ulaşamadığı görülmektedir. Yüksek gelişme hızlarının büyük cari hesap açıklarına sebep olduğu izlenmektedir. Öte yandan ticari liberalizasyona paralel bir döviz kuru uygulamasına geçilememiş olması da uygulamada ortaya çıkan başarısızlıkların ana nedenidir. Sözgelimi Türkiye ekonomisi için yerli paranın aşırı değerlenmesi olgusu bu duruma örnek olarak gösterilebilir⁶⁰.

⁶⁰ Ermukan Şengezer, **Türkiye’de Ekonomik Gelişmede Öncelikli Sektörler**, İstanbul, Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2004-70, 2004, s,72,73.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TEMEL MAKRO İKTİSADİ GÖSTERGELER İLE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

İktisat teorileri, matematiksel açıdan son derece karmaşık modellere doğru değişim göstermeye zorlanmaktadır. Öyle ki, saf iktisat teorisyenleri dahi kendi varsayımlarının uygulamalı sonuçlarını keşfetmek ve onları somut gerçekler ile karşılaştırmak üzere bilgisayar uygulamalarına başvurma ihtiyaç ve zorunluluğu içinde kalmışlardır. O halde iktisat teorisi de diğer araştırma alanlarında olduğu gibi bilgisayar programlarına ihtiyaç duymaktadır¹. Bu amaçla, makro ve mikro iktisadi değişkenlere ilişkin zaman serilerinin analizine olanak tanıyan ve bu veri ve göstergelerin iktisat teorisi varsayım ve sonuçları ile olan tutarlılığını test etmeye yönelik bir çok analiz programı geliştirilmiştir.

İstatistikî veriler bazında, milli gelir hesaplamalarında yaşanan köklü değişimler iktisadi modellerin ekonometrik testi ve tahmini çalışmalarına hız kazandırmıştır. Bu bağlamda 1940'lı yıllardan bu yana istatistiksel ve ekonometrik tekniklerin gücü ve gelişimi açısından önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu gelişmeler özellikle zaman serileri kullanılarak kurulan modellerin tahmini üzerine yoğunlaşmıştır².

Makro iktisadi değişkenlere yönelik en alışlageldik göstergeler, milli gelir hesapları, istihdam istatistikleri, faiz oranları ve fiyatlar genel düzeyi gibi toplulaştırılmış (aggregative) istatistiksel verilerdir. Bu istatistikî verilerin, makro iktisadi modellerde görülen değişkenleri temsilen kullanıldıkları görülmektedir. Ancak bu durum zaman

¹ Robert M. Solow, "Microeconomic Theory", **Economics**, Ed.by Nancy D. Ruggles, 10th. ed., New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1970, p.42.

² James Tobin, "Macroeconomics", **Economics**, Ed.by Nancy D. Ruggles, 10th. ed., New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1970, pp.47,48.

zaman bir takım sorunlara sebebiyet verebilmektedir. Örneğin, analizde ulusal gelir ölçüm büyüklüklerinden hangisinin kullanılacağı net olmayabilir ve kullanılan farklı veriler farklı sonuçlar üretebilmektedir. Ayrıca, hangi makro iktisadi veri setinin kullanılacağı tespit edilse dahi, bu verilerin nasıl analiz edileceği ve seçilen model ile nasıl karşılaştırılıp bütünleştirileceği makro iktisadi analizlerin temel sorunudur. Bu gibi durumlarda, veri setine uygun model seçimi yapmak ya da tatminkar sonuçlar üretmeyen modelleri reddetmek üzere uygun veri setini kullanmak sağlıklı olacaktır. Bu noktada ortaya çıkan esas problem, parametrelerin tahmininde hangi istatistiksel teknikten faydalanılacağına ve model ile veri seti arasındaki uyumun tatminkar olup olmadığına karar vermektir. İstatistiksel verilerin kullanıldığı diğer disiplinlerde de bu tür sorunlarla karşılaşmakla birlikte, makro ekonomik verilerden kaynaklanan bir takım özellikler nedeni ile iktisadi çalışmalar daha kendine özgü problemlerle karşı karşıyadır. Makro iktisadi verilerin kendilerine has bu özellikleri toplulaştırılmış (aggregative) veriler olmalarıdır. Özellikle zaman serisi verilerinden faydalanan çalışmalarda bu problemlerin sıklıkla ortaya çıktığı gözlenmektedir.³

Çalışmanın bu son bölümünde Türkiye Ekonomisinde büyüme üzerinde etkili olduğu düşünülen makro değişkenler ile büyüme arasındaki etkileşim test edilecek ve kurulan modelden elde edilen sonuçların doğruluğu Türkiye ekonomisinde gözlenen büyüme dinamikleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

Model, seçilen değişkenlerde görülebilecek olası şoklar karşısında (değişkenlere verilecek ani şoklar ile) bu şoklara büyümenin vereceği tepkilerin tahmini açısından bir öngörü niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye Ekonomisinde, 1998 sonrası yani son 12 yıllık istatistiki verilerden yola çıkılarak oluşturulan model üzerinden geleceğe yönelik bir tahmin yapılmış olacaktır.

Çalışmanın amacı, seçilen makro göstergelerin büyüme üzerine olan etkisini ortaya koymaktadır. Bu nedenle öncelikli olarak, seçilen göstergelere ait zaman serilerine yönelik resmi istatistiksel veriler derlenmiştir. Resmi istatistiksel verilerin gerçeği

³ Roger E. Backhouse, Andrea Salanti, **Macroeconomics and The Real World**, New York, Oxford University Press, 2002, pp,3,4.

yansıtma konusunda yetersiz kaldığı durumlarda, ekonometrik çalışmaların çoğunlukla beklenen sonuçları desteklemediği görülmektedir. Öte yandan Milli Gelir ya da Tüketici Fiyat Endeksleri gibi baz yılının ve buna bağlı olarak hesaplama yöntem ve parametrelerinin revize edildiği zaman serilerine de rastlanmaktadır. Bu gibi durumlarda baz yılından önceki dönemlere ait istatistiksel verilerin, yeni baz yılı ile uyumlu hale getirilmek üzere geçmişe dönük olarak hesaplanmasında yaşanan güçlükler ve elde edilen serilerin karşılaştırılabilir ve tutarlı olması sorunu, zaman serilerine yönelik sürdürülen çalışmaların en önemli dezavantajlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu etkileri bertaraf etmek ve çalışma neticesinde gerçeğe en uygun sonuçları elde edebilmek amacı ile gözlem aralığı, 1998 ile 2010 yılı arası olarak seçilmiştir. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı tarafından yayınlanan Gayrisafi Yurtiçi Hasıla serilerinde, 2008 yılından itibaren, baz yılı olarak “1987 baz yılı” yerine “1998 baz yılı” kullanılmaya başlanmıştır. Çalışmada ele alınan temel büyüklük büyüme olduğundan ve büyümenin göstergesi olarak Gayrisafi Yurtiçi Hasıla büyüklüğü kullanıldığından, gözlem başlangıç yılı 1998 olarak seçilmiştir.

4.1. Model

Çalışmanın bu alt bölümünde, Türkiye Ekonomisi’nde son 12 yıllık süreçte (1998 yılı sonrası süreçte) izlenen istikrarsız büyüme dinamiklerinin altında yatan temel nedenler ve bu nedenlerin göstergesi olan makro ekonomik büyüklükler ile büyüme arasındaki etkileşimin ekonometrik analizi üzerinde durulacak ve ekonometrik modelleme tekniği olarak VAR adı ile anılan Vektör Otoregresyon Modeli’nden faydalanılacaktır.

Analize konu değişkenlerden birinin içsel ya da dışsal bir değişken olup olmadığından emin olunamadığı durumlarda, her bir değişkene içsel ya da dışsal ayrımı yapılmaksızın eşit derecede önem atfetmek çok daha sağlıklı bir analiz yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. VAR Analizi de içsel-dışsal değişken ayrımının yapılmasının güç olduğu durumlarda sıkça faydalanılan bir metottur.

Y ve Z gibi iki değişkenli bir analizde, Y_t olarak ifade edilen zaman serisinin, Z_t zaman serisinin bugünkü ve geçmiş değerlerinden etkilendiği ve benzer şekilde Z_t zaman serisinin, Y_t zaman serisinin bugünkü ve geçmiş değerlerinden etkilendiğinin varsayıldığı sistem için VAR modeli şu şekilde ifade edilebilir⁴:

$$Y_t = b_{10} - b_{12}Z_t + \delta_{11}Y_{t-1} + \delta_{12}Z_{t-1} + \varepsilon_{yt} \quad (4.1)$$

$$Z_t = b_{20} - b_{21}Y_t + \delta_{21}Y_{t-1} + \delta_{22}Z_{t-1} + \varepsilon_{zt} \quad (4.2)$$

$t= 1, 2, \dots, T$

Modelde, Z_t ve Y_t 'nin durağan oldukları varsayılmaktadır. ε_{yt} ve ε_{zt} , beyaz gürültü hata terimleridir. ε_{yt} ve ε_{zt} arasında korelasyon ilişkisinin olmadığı varsayılır. İfade edilen denklemler, Birinci dereceden iki değişkenli basit bir VAR modeline işaret etmektedir. Sistemin yapısı, Z_t ve Y_t 'nin karşılıklı ve eşanlı olarak birbirlerini etkilemelerine olanak tanıdığı için geri besleme etkisini de içine alır. Örneğin, modelde yer alan $-b_{12}$, Z_t 'deki birim değişimin, Y_t üzerindeki etkisini, $+\delta_{21}$ ise, Y_{t-1} 'deki birim değişimin Z_t üzerindeki etkisini eşanlı olarak göstermektedir. ε_{yt} ve ε_{zt} , sırası ile Y_t ve Z_t üzerindeki şok etkilerini göstermektedir. b_{21} , sıfıra eşit değil ise, ε_{yt} , Z_t üzerinde dolaylı ve eşanlı bir etkiye sahiptir. Benzer şekilde b_{12} , sıfıra eşit değil ise, ε_{zt} , Y_t üzerinde dolaylı ve eşanlı bir etkiye sahiptir denilebilir⁵.

VAR modellerinde, araştırmacının daha önce de vurgulandığı üzere, değişkenleri endojen ya da egzogen olarak sınıflandırmak gibi bir zorunluluğu yoktur; zira tüm değişkenler içsel kabul edilir. Finans ya da iktisat teorisinin doğası gereği, bazı değişkenlerin mutlaka dışsal kabul edildiği durumlar ve de analiz boyunca süregelen belirli kısıt ve varsayımlar söz konusu olmaktadır. Ancak uygulamada, teorisin dışsal değişkenler konusunda oluşturduğu kendi varsayımlarının, araştırmacılar açısından değişkenleri nasıl sınıflandıracakları konusunda çoğu kez bir belirsizlik kaynağı

⁴ Walter Enders, **Applied Econometric Time Series**, New York, John Wiley&Sons,INC., 1995, p.294.

⁵ **Ibid**, pp, 294,295.

teşkil ettiği görülmektedir. VAR analizi ise, yapısal modeller üzerine herhangi bir kısıt koymayı zorunlu kılmadığından ya da herhangi bir teoriye dayanarak içsel-dışsal değişken ayrımı yapmaksızın değişkenlerin dinamik ve eş-anlı olarak etkileşiminin incelemesine olanak tanınması açısından son derece kullanışlı bir yöntemdir⁶.

VAR analizi aşamaları, ilerleyen alt başlıklarda detaylı olarak irdelenecektir.

4.2. Veri Seti

Tez çalışmasının ilk üç bölümünde yapılan teorik inceleme ve araştırmalar göstermektedir ki büyüme süreci üzerinde en fazla rol oynayan temel makro göstergeler ve büyüklükler, Enflasyon, Kamu Kesimi İç Borçlanması, Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri, Cari İşlemler Dengesi Açıkları, Reel Döviz Kuru ve Reel Faiz Oranlarıdır. Bu nedenle çalışmanın uygulama bölümünde de, bu değişkenlerin büyüme ile olan ilişkisi test edilmeye çalışılmıştır. Analizde kullanılan veriler, 1998-2010 yılları arası çeyrek dönemlik zaman serileri olarak düzenlenmiştir.

Seçilen temel değişkenler içinde enflasyonun göstergesi olarak, Tüketici Fiyat Endeksleri (TÜFE) dikkate alınmıştır. İlgili seriler, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından faydalanılarak derlenmiş ve “1994 Temel Yıllı Tüketici Fiyatları Endeksi Serisi” kullanılmıştır. 2006 Ocak ayından itibaren seriler 2003=100 temel yıllık Tüketici Fiyatları Endeksi aylık değişim oranlarına göre devam ettirilmektedir. Analizde TÜFE değişkeni, DTUFE_SA olarak ifade edilecektir.

Kamu Kesimi Borçlarının göstergesi olarak, Aylık Merkezi Yönetim İç Borç Stoğu Verilerinden faydalanılmıştır. İlgili veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı'nın resmi sitesinden, Kamu Finansmanı Borç İstatistikleri Zaman Serilerinden derlenmiştir. Ekonometrik analize, “Kamu Kesimi İç Borçlarının Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı” dahil edilecek ve bu değişken, DICBORC_GSYIH_SA olarak ifade edilecektir.

⁶ Chris Brooks, **Introductory Econometrics for Finance**, 2nd. Ed., New York, Cambridge University Press, 2008, p.291.

Analizde kullanılan bir diğer değişken olan “Cari İşlemler Dengesinin Gayrisafi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı” zaman serileri, T.C. Merkez Bankası Dönemsel Veriler-Ödemeler Dengesi İstatistikleri bölümünden, Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum Tablolarından derlenmiştir. Analizde bu değişken, DCID_GSYIH_SA olarak ifade edilecektir.

Yine Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri zaman serileri de, T.C. Merkez Bankası Dönemsel Veriler-Ödemeler Dengesi İstatistikleri bölümünden, Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum Tablolarından derlenmiştir.

Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerini Oluşturan Ödemeler Dengesi Kalemleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir⁷:

II. SERMAYE VE FİNANS HESAPLARI

- 3.1. Varlıklar
 - 3.2.1.2. Yükümlülükler/ Ticari Krediler/ Kısa Vade
 - 3.2.2.1.3. Yükümlülükler/ Krediler/ Merkez Bankası /Kısa Vade
 - 3.2.2.2.3. Yükümlülükler/ Krediler/ Genel Hükümet /Kısa Vade
 - 3.2.2.3.2. Yükümlülükler/ Krediler/ Bankalar /Kısa Vade
 - 3.2.2.4.2. Yükümlülükler/ Krediler/ Diğer Sektörler /Kısa Vade
 - 3.2.3.1.2. Mevduatlar / Merkez Bankası/ Kısa Vade
 - 3.2.3.2. Mevduatlar/ Bankalar
 - 3.2.4. Diğer Yükümlülükler

Analize konu Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri zaman serileri, yukarıda yer alan Sermaye ve Finans Hesapları kalemleri üzerinden hesaplanarak elde edilmiştir. Ekonometrik analize, “Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin Gayrisafi Yurtiçi Hasla İçindeki Payı” dahil edilecek ve bu değişken, DKVYSH_GSYIH_SA olarak

⁷ Şeyda İnandım, “Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri İle Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği”, T.C. Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, Kasım 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/seydainandim.pdf>, 10 Ocak 2010, s, 108,109.

ifade edilecektir.

Reel Döviz Kuru göstergesi olarak TUFEBazlı Reel Efektif Döviz Kuru Endeksleri baz alınmıştır. Veriler, T.C. Merkez Bankası EVDS İstatistik Veri Tabanından, Güncellenmeyen Genel İstatistikler Arşivinden yararlanılarak derlenmiştir. Analizde bu değişken, DRDK_SA olarak ifade edilecektir.

Son olarak kullanılan bir diğer önemli gösterge büyüklük ise faiz oranlarıdır. T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı'nın Kamu Maliyesi Aylık Ekonomik İstatistikler arşivinden yararlanılarak "Hazine İskontolu İhaleleri Yıllık Bileşik Faiz Oranları"ndan hareketle reel faizler elde edilmiştir. Analizde bu değişken, DFAIZ_SA olarak belirtilecektir.

Büyümenin göstergesi olarak ise 1998 yılı fiyatlarıyla ve sabit fiyatlarla Harcamalar Yöntemi İle Gayrisafi Yurtiçi Hasıla büyüklükleri dikkate alınmıştır. Analizde bu değişken DGSYIH_SA olarak ifade edilecektir.

4.3. Ampirik Analiz

VAR Modeli ile analiz yapabilmek için öncelikle çalışmada kullanılan zaman serilerinin durağanlıkları test edilecek, takiben değişkenlerin eş bütünleşme sergileyip sergilemedikleri araştırılacaktır. VAR modeli kurulmadan önce model için optimal gecikme uzunluğu tespit edilecek, takiben kurulan VAR modelinin çıktıları üzerinden Etki Tepki Analizleri ve Varyans Ayrıştırma Metodu ile modelde seçilen değişkenlerin büyüme üzerine etkileri incelenecektir. Ayrıca yine VAR Modeli Gecikme uzunluğu kullanılarak Granger Nedensellik Testi yapılacaktır.

4.3.1. Birim Kök Testleri

VAR Analizinden faydalanılarak yürütülen çalışmalarda kullanılan zaman serilerinin mutlaka durağan bir yapı sergilemeleri gerekmektedir.

Durağanlık ile kastedilen zaman serilerinin ortalama ve varyanslarının zaman içerisinde değişmemesi yani sabit kalmasıdır. X_t olarak ifade edilen bir zaman serisi değişkeni eğer durağan ise şu temel özellikleri taşımaktadır⁸:

- ❖ X_t ' nin ortalaması zaman içinde sabittir.
- ❖ X_t ' nin varyansı zaman içinde sabittir.
- ❖ X_t ve X_{t-k} arasındaki basit korelasyon katsayısı, sadece "k" olarak ifade edilen gecikme uzunluğuna bağlıdır (k'nın her değeri için bu durum geçerlidir) ve zamandan bağımsızdır.

Bir serinin durağanlığı, o serinin kendi davranış şekli ve değişimini ve de özelliklerini büyük ölçüde etki altına almaktadır. Örnek vermek gerekirse, zaman serilerinde değişkenlerden herhangi birinde beklenmeyen ya da olağan bir değişimi vurgulamak amacı ile "şok" kavramının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Durağan serilerde, sisteme etki eden şokların zaman içinde gitgide kaybolduğu gözlenmektedir. Yani, bir t döneminde yaşanan şokun etkisi, t+1 dönemde daha küçük bir etki yaratacak, t+2 dönemde bu azalan etki daha da hafifleyecektir. Bu durum durağan olmayan zaman serilerinde tam tersi bir etki yaratmaktadır. Şokun varlığı herhangi bir zaman diliminde sona ermemekte ve süreklilik arz etmektedir. Özetle t döneminde yaşanan bir şok, durağan olmayan serilerde etkisini t+1 ve takiben t+2 dönemlerinde yitirmemekte, tam tersi şokun etkisi devamlılık arz etmektedir⁹.

Durağanlık Birim Kök Testleri ile sınanmaktadır ve basitçe $Y_t = Y_{t-1} + \epsilon_t$ Rassal Yürüyüş Modeli ile ifade edilmektedir. ϵ_t , ortalaması sıfır ve varyansı sabit olan durağan süreçteki hata terimidir. Y_t olarak ifade edilen bir zaman periyodunda, ϵ_t

⁸ A.H. Studenmund, **Using Econometrics: A Practical Guide**, 5th Ed., New York, Addison Wesley, 2006, p. 433.

⁹ Brooks, **Op.cit.**, p,318,319.

hata teriminde “C” olarak ifade edilen bir sıçrama olduğunu düşünelim. C’deki bu sıçramayı takiben, $Y_t, Y_{t+1}, Y_{t+2}, \dots$ olmak üzere tüm dönemler için Y’nin de yükseldiği görülmektedir. Yani C’nin yarattığı şok etkisi kalıcıdır. Eğer söz konusu Birim Kök Modeli $Y_t = \alpha Y_{t-1} + \varepsilon_t$ şeklinde ise ve $|\alpha| < 1$ ise, şokun etkisi zaman içinde eriyip gidecek ve gözden kaybolacaktır. O halde α olarak ifade edilen kök, “1” e eşit ise birim kökün varlığından söz edilir, eğer mutlak değer olarak α , “1” den küçük ise birim kökün varlığından söz edilemez¹⁰.

Zaman serileri eğer başlangıçta durağan iseler düzey değerlerinde birim kök içermezler. Bu nedenle Birim Kök Testleri öncelikle serinin düzey değerleri üzerinden uygulanır. Öte yandan zaman serilerinin bir çoğunun **Sabit Terim** ve **Trend Değişkeni** içerdiği gözlenmektedir. Bu nedenle düzey değerleri üzerinden teste tabi tutulan serilerin, aynı zamanda Sabit Terim ve Zaman Trendi dahil edilerek Birim Kök içerip içermedikleri araştırılmaktadır.

Trend kavramı zaman serilerindeki uzun dönemli dolanım ya da hareketlerdir ve *konjonktürel trendler* olarak da adlandırılırlar. Her zaman serisinin kendine özgü farklı bir trendi söz konusudur. Bazıları doğrusal olarak büyürken, bazıları düşüş göstermektedir. Bu nedenle bir t zaman serisinin doğrusal fonksiyonu, trendi tanımlamak için yol gösterici olmaktadır¹¹. Durağan olmayan zaman serisi değişkenleri, bir sabit, trend ya da birlikte hem sabit hem de trend etrafında sürekli büyüme ya da küçülme şeklinde düzensiz davranış sergilerler. Durağan seriler ise, bir sabit ya da trend etrafında sadece dalgalanma gösterirler¹².

Bir zaman serisinin durağan olup olmadığının tespitinde en yaygın olarak kullanılan yöntem **Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi**dir.

Durağanlık analizinde ADF t-istatistiği değerleri, E-Views ekonometri programı içinde hazır olarak sunulan MacKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır.

¹⁰ G.S.Maddala, **Introduction to Econometrics**, 2nd Ed., United States of America, Prentice-Hall, Inc., 1992, p,581,582.

¹¹ G.S. Maddala, **Econometrics**, Singapore, McGraw-Hil, Inc., 1977, p. 334.

¹² William E. Griffiths, R.Carter Hill, Guay C. Lim, **Using EViews: For Principles of Econometrics**, 3rd Ed., United States of America, John Wiley&Sons, INC., 2008, p. 220.

MacKinnon'ın verdiği %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde hesaplanan t-istatistiği değerleri, ilgili değişken için Birim Kök Testi sonrası tespit edilen t-istatistiği değerinden mutlak değer olarak büyük ise serinin Birim Kök içerdđi ve Durağan olmadđı sonucuna varılır. Seriyi Durağan hale getirmek için Birinci Farkları alınarak yeni seriler üretilir ve bu yeni seriler için tekrar Durağanlık testi yapılır¹³.

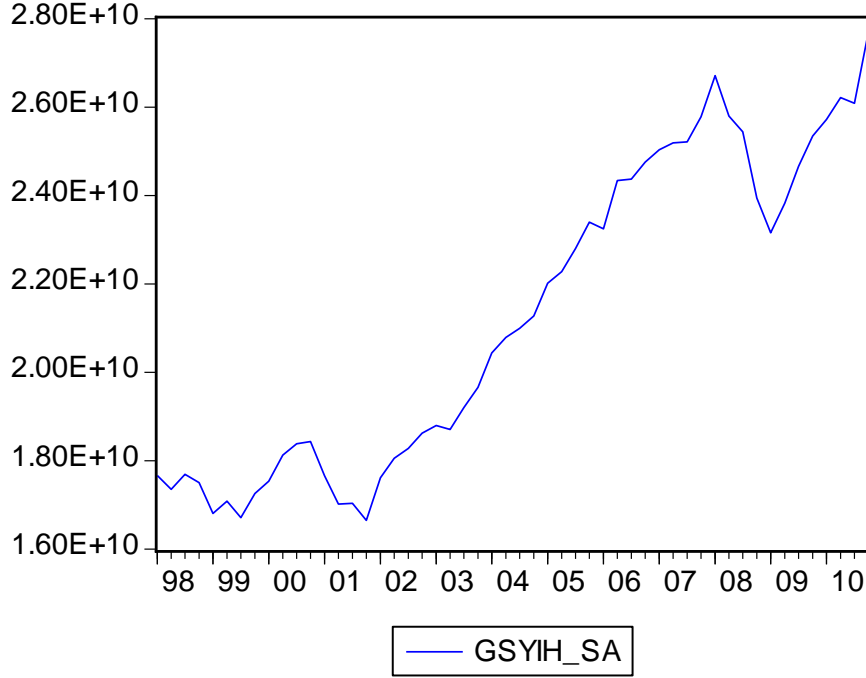
Çeyrek dönemlik zaman serilerinin çoğunlukla, üçer aylık periyotlarda tekrarlayan dönemsel eğilimler gösterdikleri izlenmektedir. Bu nedenle çalışmada tüm değişkenler Census X12 yöntemi kullanılarak mevsimsel düzeltme işleminden geçirilmiştir.

Çalışmanın ilerleyen sayfalarında, analize konu değişkenlerin, “mevsimsel arındırılmış zaman serileri”nin grafiklerine ve Birim Kök Testi sonuçlarına özet tablolar halinde yer verilmiştir.

Tüm seriler Birinci Farklarında durağan hale gelmişler ve VAR modeline durağan halde dahil edilmişlerdir

¹³ **Ibid**, p. 223.

Şekil-4.1: Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın Zaman Serisi Grafiği

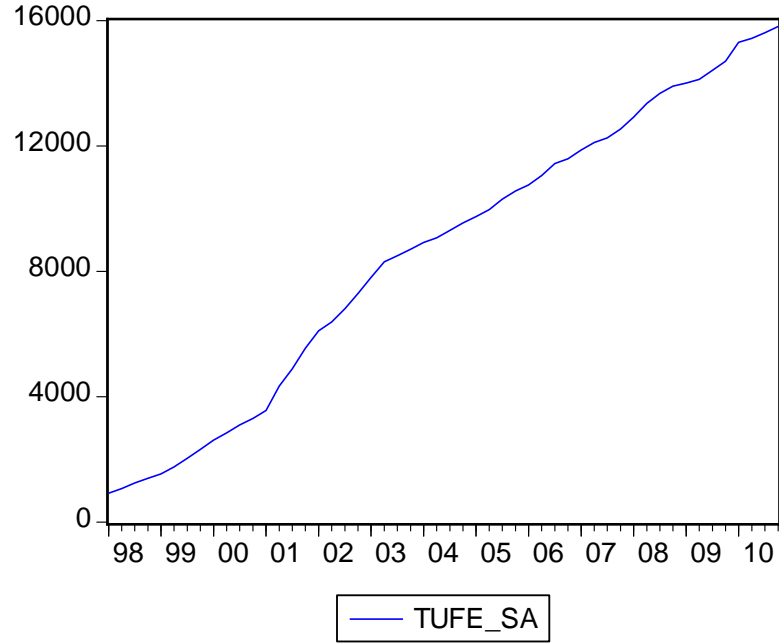

Gayrisafi Yurtiçi Hasıla zaman serisinin (mevsimsel arındırılmış), “Sabit Terim ve Trendsiz”, “Sabit Terim İçeren” ve “Sabit Terim ve Trend Değişkenini Birlikte İçeren” düzey değerlerinde durağan olmadığı görülmüştür. (Sabit terim ve trend içermeyen düzey değerlerinde, sadece %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağandır). Takiben Birinci Fark ADF Birim Kök Testi uygulanmış ve serinin durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo-4.1: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Zaman Serisi Durağanlık Testi

	GSYIH_SA DEĞİŞKENİ BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI					
	ADF Düzey Değerleri			ADF 1. Fark Değerleri		
	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren
t-istatistik değeri	2,545974	0,497733	-2,954066	-4,609600	-5,149694	-5,213205
%1 Anlamlılık Düzeyi	-2,611094	-3,565430	-4,192337	-2,612033	-3,568308	-4,152511
%5 Anlamlılık Düzeyi	-1,947381	-2,919952	-3,520787	-1,947520	-2,921175	-3,502373
%10 Anlamlılık Düzeyi	-1,612725	-2,597905	-3,191277	-1,612650	-2,598551	-3,180699

Şekil-4.2: Tüketici Fiyat Endeksi Zaman Serisi Grafiği

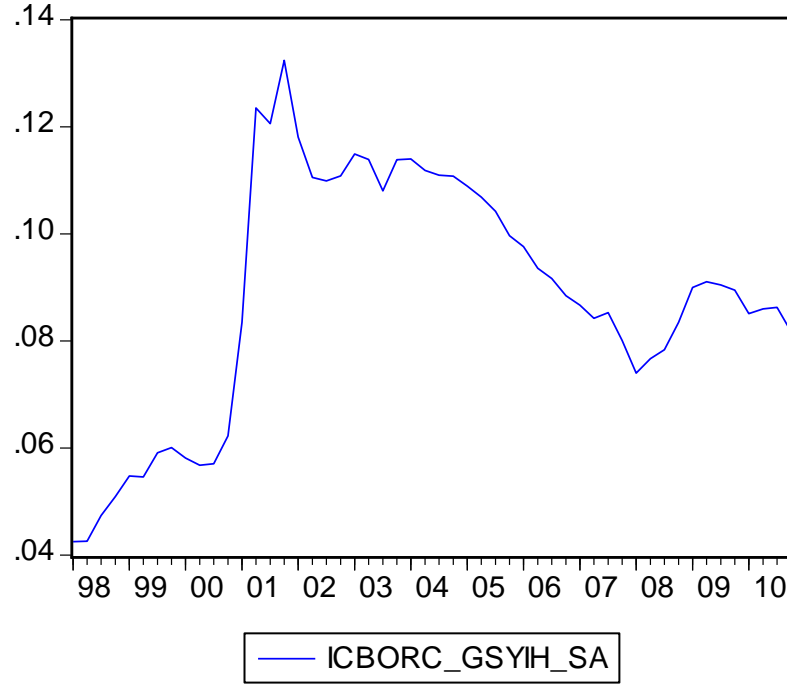

Tüketici Fiyat Endeksi zaman serisinin (mevsimsel arındırılmış), düzey değerlerinde durağan olmadığı, “Sabit Terim ve Trendsiz” Birinci Fark ADF değerlerinde Birim Kök içerdiği, ancak “Sabit Terim İçeren” ve “Sabit Terim ve Trend Değişkenini Birlikte İçeren (%5 ve %10 anlamlılık düzeyinde)” Birinci Fark ADF değerlerinde durağan olduğu görülmüştür.

Tablo-4.2: Tüketici Fiyat Endeksi Zaman Serisi Durağanlık Testi

TUFE_SA DEĞİŞKENİ BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI						
	ADF Düzey Değerleri			ADF 1. Fark Değerleri		
	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren
t-istatistik değeri	1,619153	-0,948009	-1,468985	-1,601440	-4,063861	-4,101378
%1 Anlamlılık Düzeyi	-2,612033	-3,568308	-4,152511	-2,612033	-3,568308	-4,152511
%5 Anlamlılık Düzeyi	-1,947520	-2,921175	-3,502373	-1,947520	-2,921175	-3,502373
%10 Anlamlılık Düzeyi	-1,612650	-2,598551	-3,180699	-1,612650	-2,598551	-3,180699

**Şekil-4.3: Kamu Kesimi İç Borçlarının
GSYİH İçindeki Payının Zaman Serisi Grafiği**

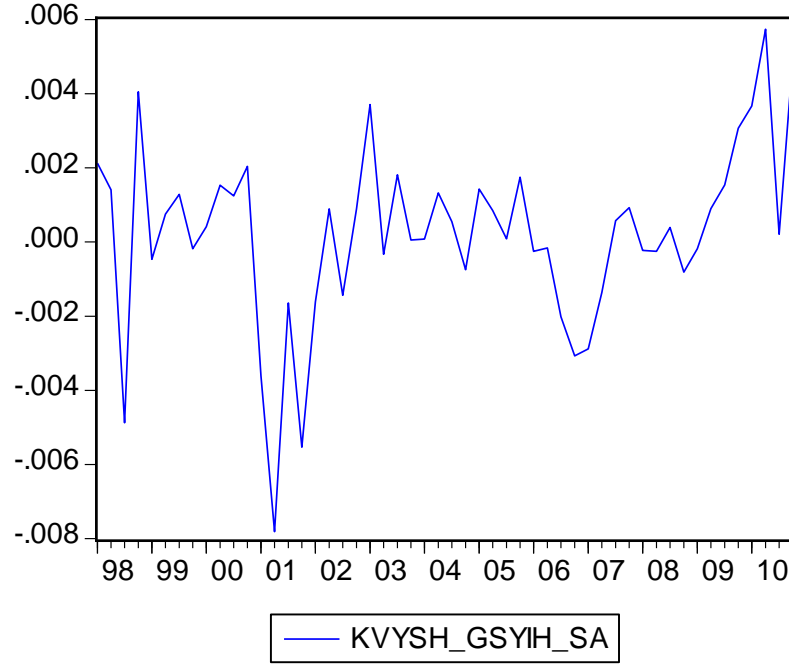

“Kamu Kesimi İç Borçlarının GSYİH İçindeki Payı” zaman serisinin (mevsimsel arındırılmış), düzey değerlerinde durağan olmadığı görülmüştür. Birinci Fark ADF değerlerinde ise durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

**Tablo-4.3: Kamu Kesimi İç Borçlarının
GSYİH İçindeki Payı Zaman Serisi Durağanlık Testi**

	ICBORC_GSYIH_SA DEĞİŞKENİ BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI					
	ADF Düzey Değerleri			ADF 1. Fark Değerleri		
	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren
t-istatistik değeri	-0,069688	-2,316132	-1,549708	-5,086680	-5,070579	-5,302025
%1 Anlamlılık Düzeyi	-2,612033	-3,568308	-4,148465	-2,612033	-3,568308	-4,152511
%5 Anlamlılık Düzeyi	-1,947520	-2,921175	-3,500495	-1,947520	-2,921175	-3,502373
%10 Anlamlılık Düzeyi	-1,612650	-2,598551	-3,179617	-1,612650	-2,598551	-3,180699

Şekil-4.4: Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payının Zaman Serisi Grafiği

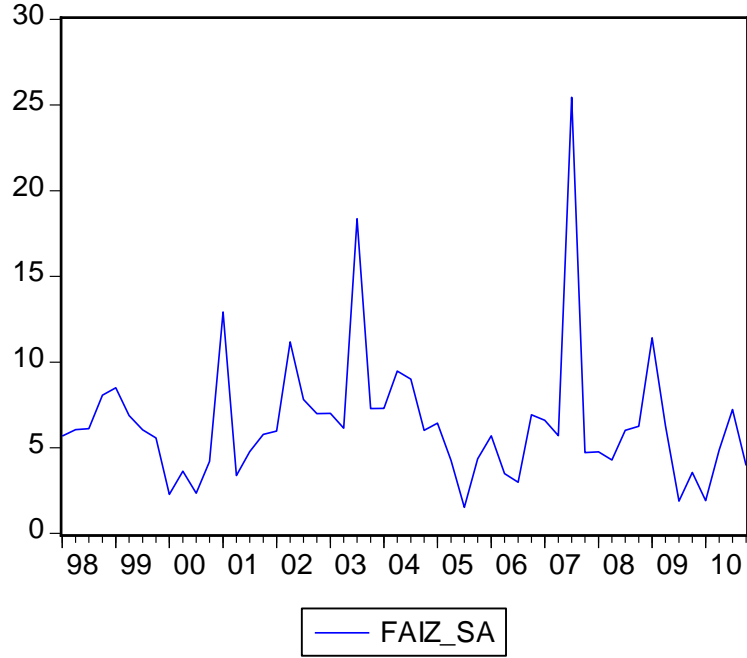

“Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payı” zaman serisinin (mevsimsel arındırılmış), hem düzey değerlerinde, hem de Birinci Fark ADF değerlerinde Birim Kök içermediği ve durağan olduğu gözlenmiştir.

Tablo-4.4: Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payının Zaman Serisi Durağanlık Testi

	KVYSH_GSYIH_SA DEĞİŞKENİ BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI					
	ADF Düzey Değerleri			ADF 1. Fark Değerleri		
	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren
t-istatistik değeri	-4,907656	-4,880863	-5,150043	-12,063240	-11,939020	-11,893160
%1 Anlamlılık Düzeyi	-2,611094	-3,565430	-4,148465	-2,612033	-3,568308	-4,152511
%5 Anlamlılık Düzeyi	-1,947381	-2,919952	-3,500495	-1,947520	-2,921175	-3,502373
%10 Anlamlılık Düzeyi	-1,612725	-2,597905	-3,179617	-1,612650	-2,598551	-3,180699

Şekil-4.5: Reel Faiz Büyüklüğünün Zaman Serisi Grafiği

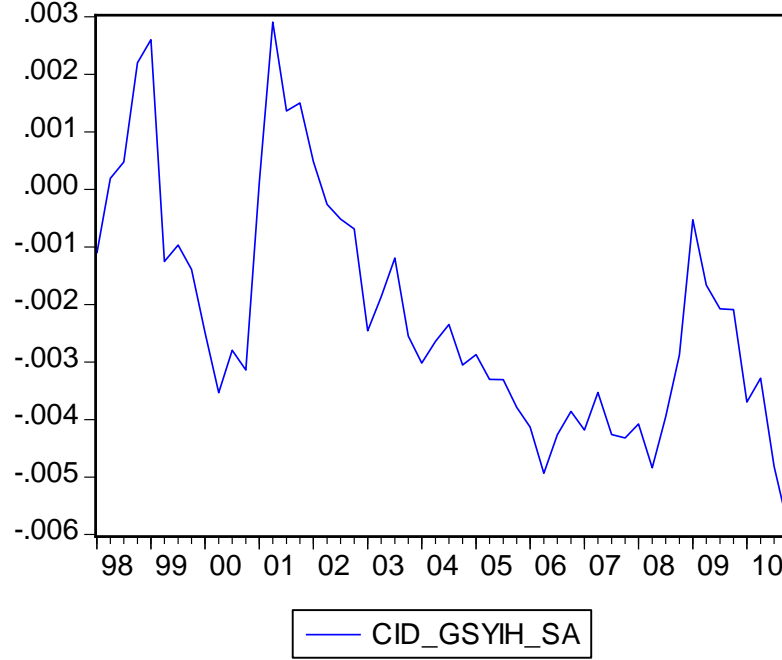

Reel Faiz Büyüklüğü zaman serisinin (mevsimsel arındırılmış), “Sabit Terim ve Trendsiz” düzey değerlerinde Birim Kök içerdiği, “Sabit Terim İçeren” ve “Sabit Terim ve Trend Değişkenini Birlikte İçeren” düzey değerlerinde ise durağan olduğu izlenmiştir. Serinin Birinci Fark ADF değerlerinde ise Birim Kök içermediği ve durağan olduğu gözlenmiştir.

Tablo-4.5: Reel Faiz Büyüklüğü Zaman Serisi Durağanlık Testi

FAIZ_SA DEĞİŞKENİ BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI						
	ADF Düzey Değerleri			ADF 1. Fark Değerleri		
	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren
t-istatistik değeri	-1,200862	-6,491673	-6,440235	-8,303870	-8,215214	-8,130307
%1 Anlamlılık Düzeyi	-2,613010	-3,565430	-4,148465	-2,613010	-3,571310	-4,156734
%5 Anlamlılık Düzeyi	-1,947665	-2,919952	-3,500495	-1,947665	-2,922449	-3,504330
%10 Anlamlılık Düzeyi	-1,612573	-2,597905	-3,179617	-1,612573	-2,599224	-3,181826

Şekil-4.6: Cari işlemler Dengesinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payının Zaman Serisi Grafiği

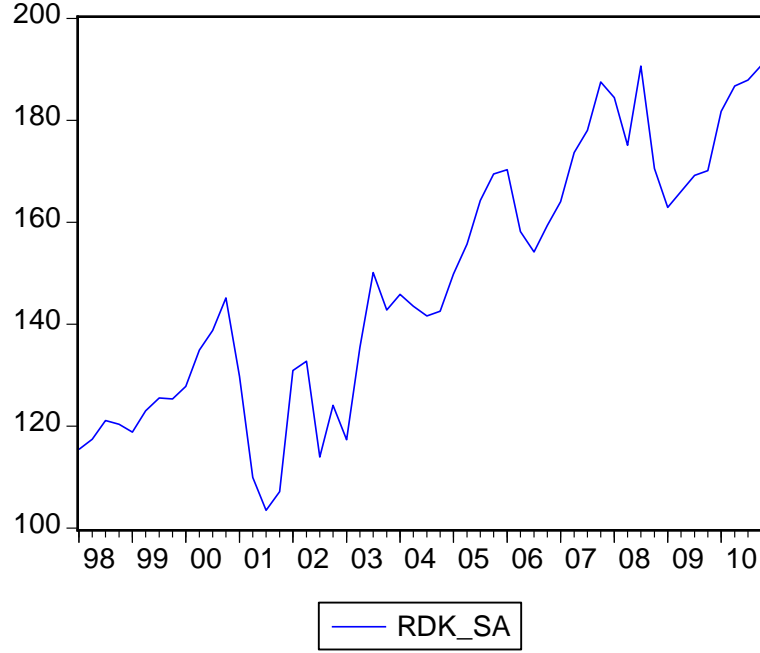

“Cari İşlemler Dengesinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı” zaman serisinin (mevsimsel arındırılmış), düzey değerlerinde durağan olmadığı görülmüştür. Birinci Fark ADF değerlerinde ise durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo-4.6: Cari işlemler Dengesinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı Zaman Serisi Durağanlık Testi

CID_GSYIH_SA DEĞİŞKENİ BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI						
	ADF Düzey Değerleri			ADF 1. Fark Değerleri		
	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren
t-istatistik değeri	-0,777360	-1,732356	-2,833534	-6,766364	-6,761644	-6,699862
%1 Anlamlılık Düzeyi	-2,611094	-3,565430	-4,148465	-2,612033	-3,568308	-4,152511
%5 Anlamlılık Düzeyi	-1,947381	-2,919952	-3,500495	-1,947520	-2,921175	-3,502373
%10 Anlamlılık Düzeyi	-1,612725	-2,597905	-3,179617	-1,612650	-2,598551	-3,180699

Şekil-4.7: Reel Döviz Kuru Büyüklüğünün Zaman Serisi Grafiği

Reel Döviz Kuru Büyüklüğü zaman serisinin (mevsimsel arındırılmış), düzey değerlerinde durağan olmadığı görülmüştür. Birinci Fark ADF değerlerinde ise durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo-4.7: Reel Döviz Kuru Büyüklüğü Zaman Serisi Durağanlık Testi

	RDK_SA DEĞİŞKENİ BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI					
	ADF Düzey Değerleri			ADF 1. Fark Değerleri		
	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren	Sabit Terim ve Trendsiz	Sabit Terim İçeren	Sabit Terim ve Trend Değişkeni İçeren
t-istatistik değeri	0,988323	-1,038683	-3,006518	-6,479284	-6,574840	-6,516830
%1 Anlamlılık Düzeyi	-2,611094	-3,565430	-4,148465	-2,612033	-3,568308	-4,152511
%5 Anlamlılık Düzeyi	-1,947381	-2,919952	-3,500495	-1,947520	-2,921175	-3,502373
%10 Anlamlılık Düzeyi	-1,612725	-2,597905	-3,179617	-1,612650	-2,598551	-3,180699

4.3.2. VAR Modeli Gecikme Uzunluğunun Tespiti

VAR Analizi ve tahmini yapılmadan önce, modelin gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Çeşitli kriterler dahilinde VAR gecikme uzunluğunu gösteren sınaama sonuçları aşağıda yer alan Tablo-4.8’de özetlenmektedir.

Tablo-4.8: Var Modeli İçin Gecikme Uzunluğu Seçim Kriterleri

VAR Gecikme Uzunluğu Seçim Kriteri

İçsel Değişkenler: DGSYIH_SA DFAIZ_SA DCID_GSYIH_SA DICBORC_GSYIH_SA DKVYSH_GSYIH_SA DRDK_SA DTUFE_SA

Dışsal Değişkenler: C

Örnekleme Zaman Aralığı:1998Q1 - 2010Q4

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-958.8869	NA	1.67e+09	41.10157	41.37712*	41.20526*
1	-900.9588	96.13595*	1.17e+09*	40.72165	42.92608	41.55119
2	-853.8828	64.10352	1.46e+09	40.80352	44.93683	42.35891
3	-819.4565	36.62369	4.01e+09	41.42368	47.48587	43.70492
4	-748.9990	53.96743	3.92e+09	40.51060*	48.50166	43.51769

* Kriter tarafından seçilen Gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

LR: Sequential Modified LR (Likelihood Ratio) Test İstatistiği

FPE: Final Prediction Error Kriteri

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwartz Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Kriteri

Tabloda aynı anda LR ve FPE kriteri tarafından belirlenen gecikme uzunluğu 1 olduğundan model için en uygun gecikme seviyesi “1” olarak alınmıştır.

4.3.3. Eşbütünleşme Testi

Zaman serilerinin birçoğunun durağan olmadıkları, ancak uzun dönemde bu serilerin birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Zaman serilerinde eş bütünleşme olarak adlandırılan bu durum, *uzun dönemli* bir olgu olarak ele alınmaktadır. Zira eş bütünleşik olarak adlandırılan bu serilerin, kısa dönemde kendi bütünleşik hareketlerinden sapma göstermesi durumu söz konusu olabilmektedir¹⁴. VAR Analizinde, tüm serilerin aynı mertebede durağan olmaları halinde, bu seriler için Eşbütünleşme Testi yapılmaktadır. Çalışmada, bütün seriler 1. Dereceden Farklarında durağan hale geldiklerinden, serilerin eş bütünleşik olup olmadıkları, Johansen tarafından geliştirilen eş bütünleşme testi ile sınanmıştır.

Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçlarına göre , İz İstatistiği (Trace Statistic) ve Maksimum Özgül Değer İstatistiği (Max-eigenvalue) değerlerinin, kritik değerlerden küçük olduğu görülmüş ve seriler arasında eş bütünleşme olmadığına karar verilmiştir.

¹⁴ Brooks, **Op.cit.**, p.336.

Tablo-4.9: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Örnekleme Zaman Aralığı: 1998Q3 2010Q4

Trend Varsayımı: Linear Deterministik Trend

Seriler: FAIZ_SA GSYIH_SA CID_GSYIH_SA ICBORC_GSYIH_SA KVVYSH_GSYIH_SA

RDK_SA TUFE_SA

Gecikme Sayısı: 1

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None	0.499212	122.3627	125.6154	0.0777
At most 1	0.393586	87.78406	95.75366	0.1558
At most 2	0.341475	62.77445	69.81889	0.1602
At most 3	0.286613	41.88682	47.85613	0.1619
At most 4	0.244782	25.00029	29.79707	0.1614
At most 5	0.169618	10.96286	15.49471	0.2138
At most 6	0.032836	1.669358	3.841466	0.1963

İz (Trace) Testi Hipotezi

H_0 : 0,05 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında eş bütünleşme yoktur.

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None	0.499212	34.57860	46.23142	0.4869
At most 1	0.393586	25.00961	40.07757	0.7669
At most 2	0.341475	20.88763	33.87687	0.6926
At most 3	0.286613	16.88653	27.58434	0.5897
At most 4	0.244782	14.03743	21.13162	0.3620
At most 5	0.169618	9.293500	14.26460	0.2625
At most 6	0.032836	1.669358	3.841466	0.1963

Maksimum Özgül Değer (Max-eigenvalue) Testi Hipotezi:

H_0 : 0,05 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında eş bütünleşme yoktur.

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) Olasılık Değeri

4.3.4. Granger Nedensellik Testleri

Regresyon analizlerinde, bir değişkenin diğer değişkenlerle bağımlılığının olması, bu bağımlılığın mutlaka bir nedensellik ilişkisi doğurduğu anlamına gelmemektedir. İki değişken arasında zamana bağlı, gecikmeli bir ilişki var iken, sebep-sonuç ilişkisinin yönünün ortaya çıkarılmasında kullanılan en yaygın test Granger Nedensellik Testi'dir¹⁵.

Y ve X gibi iki değişken arasındaki ilişkiye yönelik Granger Nedensellik Testi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir¹⁶:

$$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j Y_{t-j} + \mu_t \quad (\mathbf{a})$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j Y_{t-j} + \theta_t \quad (\mathbf{b})$$

Yukarıda yer alan denklemlerden ilki, Y' nin, geçmiş Y değerleri ve X değerleri ile ilgili olduğunu, ikinci denklem ise benzer şekilde X'in kendi geçmiş değerleri ile Y'nin geçmiş değerlerinden etkilendiğini ifade etmektedir. Eğer denklem (a) daki gecikmeli X'in tahmin edilen katsayıları bir küme olarak istatistik bakımdan sıfırdan farklı ise yani $\sum \alpha_i \neq 0$ ise ve gecikmeli Y' nin tahmin edilen katsayıları bir küme olarak istatistik bakımdan sıfıra eşit ise yani $\sum \delta_j = 0$ ise bu durumda X' ten Y' ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığından bahsedilir. Tersisi durumda, yani $\sum \alpha_i = 0$ ve $\sum \delta_j \neq 0$ durumunda ise Y' den X' e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığından bahsedilir. Her iki regresyondaki X ve Y katsayı kümeleri, istatistik bakımdan anlamlı derecede sıfırdan farklı ise bu durum karşılıklı yani çift yönlü bir

¹⁵ Fahamet Akin, **Ekonometri**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2002, s.675.

¹⁶ Ramu Ramanathan, **Introductory Econometrics With Applications**, 4th Ed., New York, Harcourt College Publishers, 1998, p, 547.

nedensellik ilişkisinin varlığına işaretler. Her iki regresyondaki X ve Y katsayı kümeleri istatistik bakımdan anlamlı değil ise bu da değişkenler arası karşılıklı olarak bir ilişkinin varlığının olmadığı yani nedensellik anlamında bağımsız olduklarını göstermektedir. Örnek olarak, X değişkeninin Y değişkeninin Granger Nedeni olması durumu şu şekilde açıklanabilir: X'teki değişimler, Y'deki değişimlerden önce gelmekte ve Y'nin başka değişkenlerle ifade edilen regresyonuna, kendi geçmiş değerleri dışında, X'in geçmiş ya da gecikmeli değişkenleri de eklendiğinde, Y'nin tahmini anlamlı biçimde iyileşiyor ise X, Y'nin Granger nedenidir denilebilir¹⁷.

Tablo-4.10: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Granger Nedensellik Testi
Örnekleme Zaman Aralığı: 1998Q1 2010Q4
Gecikme Uzunluğu 1

Boş Hipotez	F İstatistiği	p-olasılığı
DFAIZ_SA, DGSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	1.10008	0.29961
DGSYIH_SA, DFAIZ_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.27851	0.60017
DCID_GSYIH_SA, DGSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	1.16036	0.28689
DGSYIH_SA, DCID_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	1.38017	0.24599
DICBORC_GSYIH_SA, DGSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.07472	0.78578
DGSYIH_SA, DICBORC_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	1.45058	0.23446
DKVYSH_GSYIH_SA, DGSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	5.58419	0.02231
DGSYIH_SA, DKVYSH_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	1.69609	0.19915
DRDK_SA, DGSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.40540	0.52740
DGSYIH_SA, DRDK_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.03675	0.84881
DTUFE_SA, DGSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.09664	0.75727
DGSYIH_SA, DTUFE_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.01988	0.88846
DCID_GSYIH_SA, DFAIZ_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.27361	0.60338
DFAIZ_SA, DCID_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.10924	0.74248

¹⁷ Damordar N.Gujarati, **Temel Ekonometri**, Çev. Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 1999, s.621.

DICBORC_GSYIH_SA, DFAIZ_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	1.07070	0.30608
DFAIZ_SA, DICBORC_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	4.32088	0.04313
DKVYSH_GSYIH_SA, DFAIZ_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.22855	0.63482
DFAIZ_SA, DKVYSH_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	1.28249	0.26318
DRDK_SA, DFAIZ_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	3.07742	0.08590
DFAIZ_SA, DRDK_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.48987	0.48743
DTUFE_SA, DFAIZ_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	1.37225	0.24733
DFAIZ_SA, DTUFE_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.80012	0.37562
DICBORC_GSYIH_SA, DCID_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.18132	0.67219
DCID_GSYIH_SA, DICBORC_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	1.82802	0.18283
DKVYSH_GSYIH_SA, DCID_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.00534	0.94208
DCID_GSYIH_SA, DKVYSH_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	2.47298	0.12253
DRDK_SA, DCID_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.80473	0.37426
DCID_GSYIH_SA, DRDK_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	4.75047	0.03434
DTUFE_SA, DCID_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.09269	0.76213
DCID_GSYIH_SA, DTUFE_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.43934	0.51068
DKVYSH_GSYIH_SA, DICBORC_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.62306	0.43388
DICBORC_GSYIH_SA, DKVYSH_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.9291	0.76185
DRDK_SA, DICBORC_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	1.02403	0.31675
DICBORC_GSYIH_SA, DRDK_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.38958	0.53554
DTUFE_SA, DICBORC_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	3.53077	0.06645
DICBORC_GSYIH_SA, DTUFE_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	3.19351	0.08038
DRDK_SA, DKVYSH_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	2.26585	0.13894
DKVYSH_GSYIH_SA, DRDK_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.05884	0.80939
DTUFE_SA, DKVYSH_GSYIH_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	4.89411	0.03184
DKVYSH_GSYIH_SA, DTUFE_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	0.05198	0.82064
DTUFE_SA, DRDK_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	2.36927	0.13045
DRDK_SA, DTUFE_SA 'nın Granger Nedeni Değildir.	6.96784	0.01122

Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre, değişkenler arasında kısa dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilememiştir. Aralarında sadece tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunan değişkenler ve nedensellik ilişkisinin yönü şu şekilde özetlenebilir:

- ❖ **DKVYSH_GSYIH_SA, DGSYIH_SA nın Granger nedenidir** : Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinden, Büyümeye doğru Granger Nedenselliği tespit edilmiştir.
- ❖ **DFAIZ_SA , DICBORC_GSYIH_SA nın Granger nedenidir**: Faizlerden, Kamu Kesimi İç Borçlarına doğru Granger Nedenselliği tespit edilmiştir.
- ❖ **DCID_GSYIH_SA, DRDK_SA nın Granger nedenidir**: Cari İşlemler Dengesi Açıklarından, Reel Döviz Kuruna doğru Granger Nedenselliği tespit edilmiştir.
- ❖ **DTUFE_SA , DKVYSH_GSYIH_SA nın Granger nedenidir**: Enflasyondan, Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerine doğru Granger Nedenselliği tespit edilmiştir.
- ❖ **DRDK_SA , DTUFE_SA nın Granger nedenidir**: Reel Döviz Kurundan, Enflasyona doğru Granger Nedenselliği tespit edilmiştir.

4.3.5. Etki Tepki Analizi

VAR modelleri içinde F-istatistik testleri ve Nedensellik testleri, modeldeki değişkenlerden hangilerinin, sistem içinde yer alan diğer değişkenlerin her birinin gelecek değerleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat F-testi sonuçları, yapısı gereği, değişkenlerden herhangi birinin değerinde meydana gelecek değişimin sistem içinde yer alan diğer değişkenler üzerinde pozitif mi yoksa negatif yönde mi bir etkiye sahip olduğunu açığa çıkarmamakta, bu etkinin sistem içinde yer alan diğer değişkenler üzerinde ne kadar

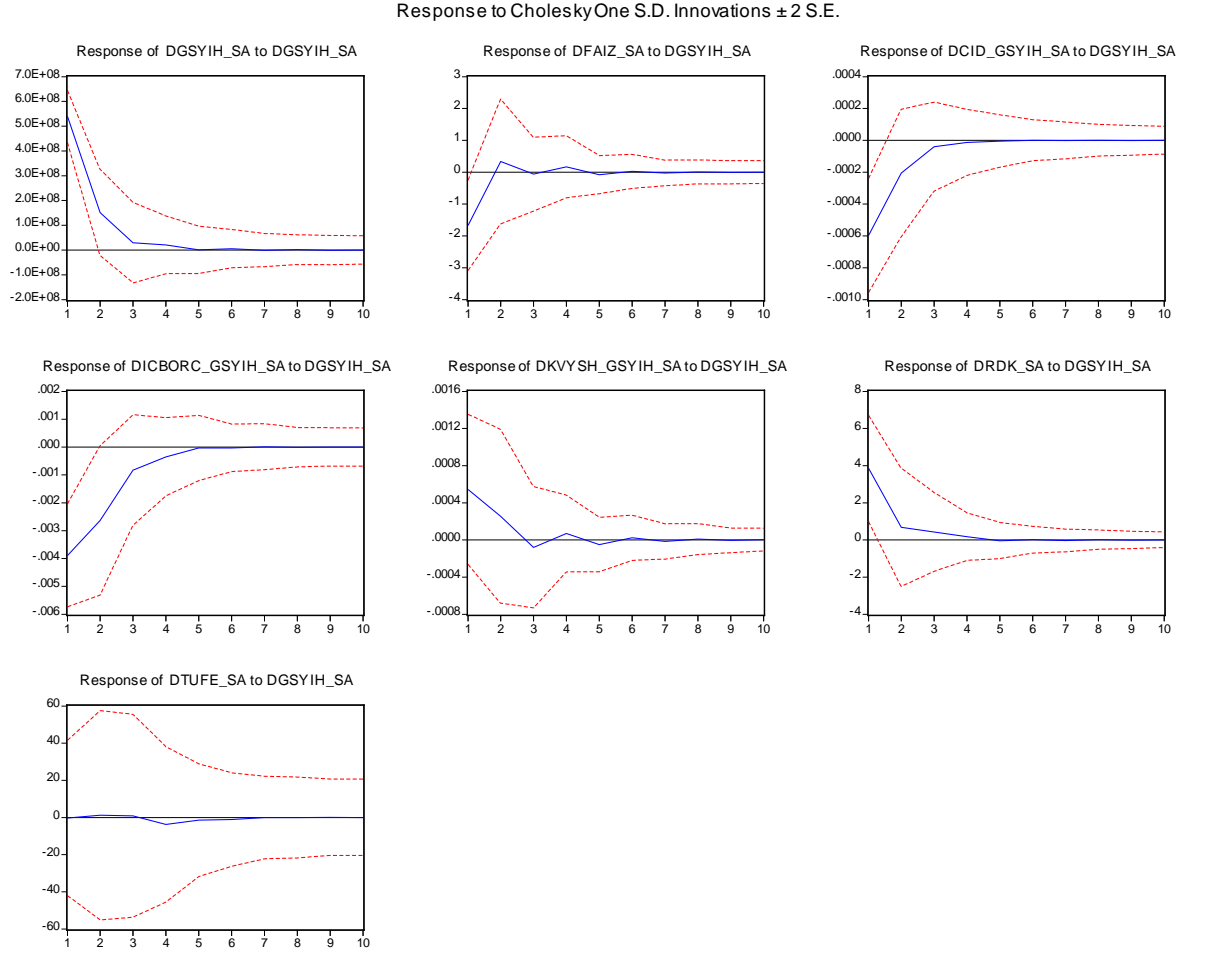
süre ile bir etkiye sahip olacağını ortaya koymamaktadır. Söz konusu inceleme Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması çalışmaları ile yürütülmektedir. Etki Tepki Analizi, VAR Modelindeki değişkenlerden birinin diğerleri üzerinde yarattığı şok etkisine verilen tepkiyi ortaya koymaktadır¹⁸.

Çalışmanın ilerleyen sayfalarında, VAR Modeline konu değişkenlerden her birine verilecek ani ve bir standart sapmalık şoka karşılık, hem kendisinin hem de diğer değişkenlerin vermiş olduğu tepkiler Etki-Tepki Grafikleri üzerinden gösterilmektedir. Bu tepkilerin derecesi, yönü ve ne kadarlık bir periyot sonrası şok etkilerinin ortadan kalktığı Etki Tepki Analizi ile incelenebilmektedir.

Analizde tespit edilmeye çalışılan temel husus, modelde yer alan değişkenlerin büyüme üzerinde yaratacağı etki, bir diğer ifade ile değişkenlerden birine verilecek şoka büyümenin verdiği tepkidir. Ancak VAR analizi dinamikleri gereği, içsel-dışsal değişken ayrımının yapılmamış olması nedeni ile değişkenlerin her birine verilecek bir şok sonucu yaratılacak etkiye yine kendisi dahil tüm diğer değişkenler tarafından verilen tepkiler detaylı olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda, değişkenlerin karşılıklı olarak birbirleri üzerinde yarattıkları etki-tepkiden ziyade büyüme üzerine etkiler ve büyümenin diğer değişkenlere verdiği tepkiler açısından analize yorum getirilecektir.

¹⁸ Brooks, **Op.cit.**, p.299.

Grafik-4.1: VAR Modeli Değişkenlerinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Değişkenine Verilecek Ani Şoka Tepkisi

Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın kendi şokuna tepkisi, pozitif yönde olup bu tepkinin şiddeti ilk dönemde hızla azalmakta, ikinci dönem sonuna doğru başlangıç değerine çok yaklaşmakta ve beşinci dönemden itibaren etkisi neredeyse tamamen ortadan kalkmaktadır.

Gayrisafi Yurtiçi Hasıla değişkenine verilecek olan bir standart sapmalı şok, ekonominin herhangi bir anında beklenmedik bir üretim artışı olarak ifade edilebilir. Bu durum atıl kapasitelerin üretim prosesine sokulması olarak açıklanır ise, şok bir büyümenin ekonomide hissedilir bir enflasyonist bir etki yaratmayacağı açıktır.

Öte yandan, ekonomide beklenen ya da ani üretim artışlarının istihdam kanalı ve üretim faktörleri geliri artış etkisi ile kişi başına düşen gelir düzeyini arttırması

beklenir. Çalışmanın Birinci Bölümünde ele alındığı üzere, “Hane Halkı Özel Tüketim Harcamaları”, büyük ölçüde GSYİH’ya bağlıdır ancak “Tüketim Standartları” ya da “Tüketim Eğilimi (Propensity to Consume)” gibi davranışsal faktörlerin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi yadsınamaz boyuttadır.

Kısa dönemde hanehalkının gelirleri, şok bir üretim artışı etkisi ile yükselme eğiliminde olsa dahi, yine kısa dönem dahilinde alışkanlıklar, geleceğe yönelik belirsizlikler, geçmişteki gelir düzeyine bağlı olarak şekillenen harcama kalıpları, gelirden görülen *geçici* değişimlerin marjinal tüketim eğilimi üzerine olan sınırlı etkisi ve beklentilere bağlı olarak şekillenen tüketim teorileri de göz önünde bulundurulur ise, ani bir büyümenin doğrudan hane halkı tüketimini arttırmayacağı aşikardır. Bu nedenle, kısa dönemde talebin gelir esnekliğinin zayıf olması nedeni ile doğrudan tüketimde bir artış beklenmez. Bunun yerine bireylerin ellerindeki likiditeyi daha çok tasarruf olarak, ödünç verilebilir fon piyasalarına yönlendirdikleri görülmektedir. Böylelikle faizlerde kısa dönemli bir düşüş etkisi kaçınılmaz görünmektedir.

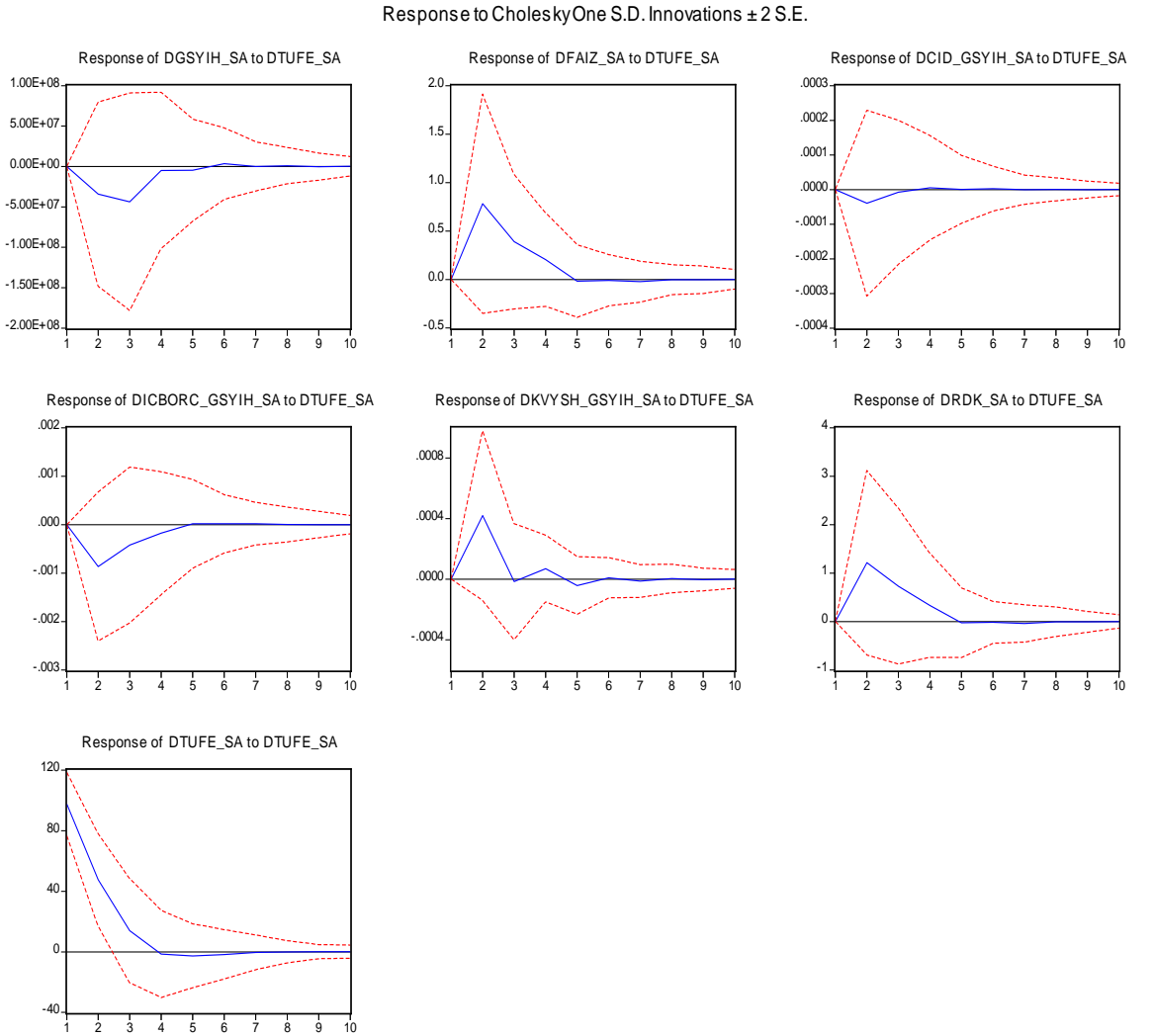
Grafik-4.1’de de görüldüğü üzere, faiz oranlarının GSYİH hasıla değişkenine verilecek ani şoka tepkisi başlangıçta ters yönde seyretmekte ve bu tepki birinci dönem sonuna doğru başlangıç seviyesini yakalamakta, ilerleyen dönemlerde küçük dalgalanmalarla başlangıç denge seviyesinde kararlanmaktadır.

Analize konu diğer değişkenler arasında, milli gelir içindeki paylarının önem kazandığı değişkenler Kamu Kesimi İç Borçları, Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri, Cari İşlemler Dengesi Açıkları’dır. Büyümede izlenen şok artışa verilen tepkilerin kısa dönemde görece olarak sınırlı kaldığı düşünülür ise, bu değişkenlerin büyüme içindeki paylarının başlangıçtan itibaren hızla azalması olasıdır. Zira GSYİH değişkenine verilecek ani şok karşısında, “Cari İşlemler Dengesi Açıklarının GSYİH İçindeki Payı”nın ve “Kamu Kesimi İç Borç Stokunun GSYİH Payı”nın azalma trendine girmesi anlamlıdır. Grafikten de izlendiği üzere, büyümeye verilecek şoka ters yönde verilen tepkiler bu gerçeği doğrulamaktadır.

Kısa Vadeli Yabancı Sermayenin, ülke ekonomisinin büyüme gibi makroekonomik istikrar göstergelerine son derece duyarlı olduğu ve ani ve hızlı tepkiler verdiği düşünülür ise, büyüme artışı ile birlikte ülkeye kısa sürede bir sermaye akışı olacağı açıktır. Bu nedenle, Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Akımı, GSYİH değişkenine verilecek ani şoku izleyecek ve artış gösterecektir. Bu tepki ikinci dönem sonlarına

doğru başlangıç seviyesini yakalayacak, küçük dalgalanmalarla sekizinci dönemden sonra durgun hale gelecektir.

Grafik-4.2: VAR Modeli Değişkenlerinin Tüketici Fiyat Endeksi Değişkenine Verilecek Ani Şoka Tepkisi

Enflasyon üzerinde yaratılacak bir standart sapmalı şoka, büyüme ilk aşamada negatif yönde tepki verirken, 4. Döneme doğru bu tepkinin başlangıç düzeyine yaklaştığı, 6. Döneme doğru başlangıç denge seviyesinde çok yakın değerlerde pozitif yönde seyrettiği ve giderek tepkinin ortadan kaybolduğu izlenmektedir.

Temel makro iktisadi dinamikler gereği, fiyatlar genel düzeyi ile üretim artışı arasında pozitif yönlü ilişkinin varlığı uzun dönemde doğrulanmaktadır. Ancak bu

ilişki, GSYİH yani üretim ve büyüme artışını takiben fiyatlar genel düzeyinde bir yükselme izlendiği şeklindedir. Bir diğer ifade ile büyüme kaçınılmaz olarak enflasyon yaratacaktır.

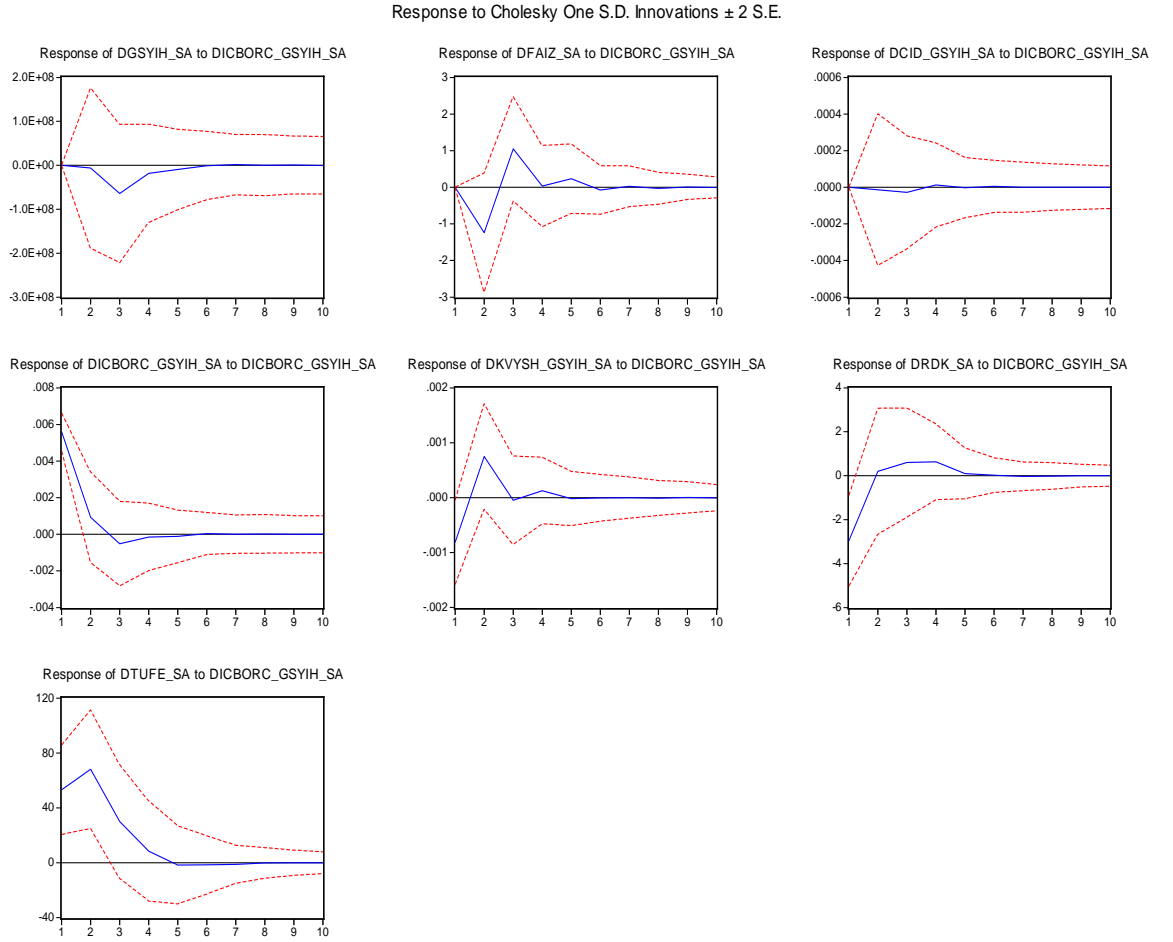
Öte yandan, enflasyondan kaynaklanan beklenmedik şok bir etki karşısında büyümenin verdiği tepki çok daha farklı bir dinamik yaratmaktadır. Enflasyon artışının yarattığı girdi maliyeti yükselişi ve üretim kesimi üzerinde yarattığı belirsizlik ve güvensizlik ortamında, GSYİH büyüklüğünün negatif yönde bir tepki vermesi anlamlıdır. Enflasyon, üretim kesimi ve yatırımcılar açısından geleceğe yönelik bir belirsizlik unsuru oluşturmaktadır. Bu belirsizlik ortamında üretim kararlarının ertelendiği ve büyümenin durgunluğa girdiği gözlenmektedir.

Fiyatlar genel düzeyindeki artışlar, hane halkının satın alma gücünü azaltacaktır. Fiyatlardaki bu artış karşısında, kısa dönemde mevcut tüketim düzeyini koruma çabası içinde olan bireylerin, işlem güdüsü ile para talebi artacak, para arzının sabit olduğu varsayımı altında, artan para talebi faiz hadlerinin yükselmesine neden olacaktır. Grafik-4.2'de Tüketici Fiyat Endeksi değişkenine verilecek ani şoka faiz hadlerinin tepkisi de beklenen şekilde pozitif yöndedir. Fiyatlar genel düzeyindeki ani artışları, faiz hadlerindeki artış izleyecektir. Bu tepkinin beşinci dönemden sonra ortadan kaybolmaya başladığı söylenebilir.

Fiyatlar genel düzeyindeki anlık şokların milli gelir üzerine etkisi, faizler aracılığı ile de açıklanabilir. Enflasyon artışını takiben görülen faiz artışının yatırım harcamalarını düşürmesi, toplam harcamaları azaltması ve bu yolla üretimde, milli gelirden ve büyümede gerileme gözlenmesi kaçınılmazdır.

Ülke içinde faizlerin yükselmesi, daha önce de teorik çerçevede detaylı olarak incelendiği üzere Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Akımlarına neden olacaktır. Bu bağlamda, TUFİ değişkenine verilecek ani şoka karşı, Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Akımlarının vereceği tepki, istikrarsızlık gösterse de başlangıçtan itibaren ve ilerleyen dönemlerde pozitif yönde olacaktır.

Grafik-4.3: VAR Modeli Değişkenlerinin “Kamu Kesimi İç Borç Stokunun GSYİH İçindeki Payı” Değişkenine Verilecek Ani Şoka Tepkisi

Kamu Kesimi İç Borçlanmalarının en doğrudan etki altına aldığı makroekonomik gösterge hiç şüphesiz ki faizlerdir. Kamu kesiminin borçlanma piyasalarındaki varlığı, iç tasarruf birikiminin yetersiz ve kıt olduğu ekonomilerde, faizler üzerinde baskı unsuru yaratmaktadır.

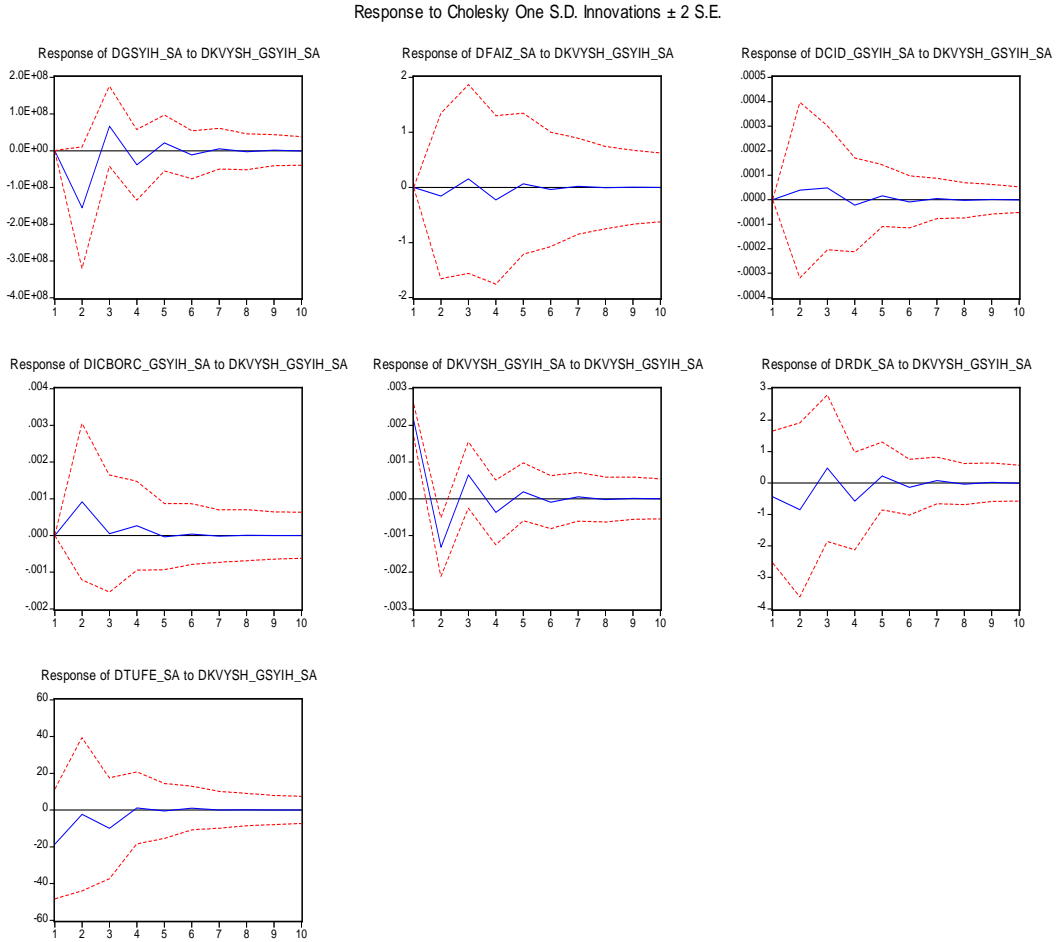
“Kamu Kesimi İç Borç Stokunun GSYİH İçindeki Payı” Değişkenine verilecek ani bir şok etkisi karşısında, birinci dönem sonuna kadar faizlerin düştüğü, ancak daha sonra sürekli yükselme eğilimine girerek başlangıç seviyesinin de üzerine çıktığı izlenmektedir. Faiz oranlarının orta ve uzun vadede, beklendiği şekilde kamu kesimi

borçlanması ile birlikte artış gösterdiği ve bu etkinin altıncı dönemden itibaren ortadan kalktığı izlenmektedir.

Kamu kesiminin iç piyasadan borçlanmasının piyasa faiz hadlerini yukarı çektiği daha önce vurgulanmıştı. Faiz hadlerindeki bu yükselişin özel sektör fon kaynaklarında dışlama etkisi ile daralma yarattığı, bu durumun mikro bazda firma kredi olanaklarını kısıtlı hale getirerek yatırım yapma güdüsünü azalttığı, makro ölçekte ise yatırım ve üretim düşüşüne ve büyüme hızında gerilemeye neden olduğu Türkiye Ekonomisi büyüme dinamikleri analizinde detaylı olarak incelenmişti.

İkinci dönem başından itibaren faizlerin tekrar yükselme eğilimi göstermesi ve tepkiler nötr hale gelene kadar başlangıç denge düzeyinin üzerinde seyretmesi , bu kez özel kesimin fon maliyetini de yükselteceğinden, yatırım kararları ertelenecek, üretim ve büyüme de gerileyecektir. İç borçlarda görülen ani artışa faiz ve büyümenin verdiği tepkilerin birbirlerine benzer şekilde altıncı dönem sonunda ortadan kalktığı görülmektedir.

Grafik-4.4: VAR Modeli Değişkenlerinin “Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payı” Değişkenine Verilecek Ani Şoka Tepkisi

Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerine verilecek anlık bir şok, sözgelimi beklenmedik bir sermaye girişi karşısında, GSYİH'nın azalma yönünde bir tepki verdiği, bu düşüşün birinci dönem sonuna dek sürdüğü, takiben başlangıç denge seviyesine doğru artış gösterdiği ve bu şekilde başlangıç düzeyinin altında ve üzerinde dalgalanma göstererek tepkilerin yedinci dönem sonuna dek sürdüğü izlenmektedir.

GSYİH'nın diğer değişkenlere verdiği tepkiler, çok daha kısa sürece ortadan kalkarken, kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerine verdiği tepkilerin çok daha uzun sürdüğü görülmektedir. Zira makro dengeler ve büyüme üzerinde en fazla

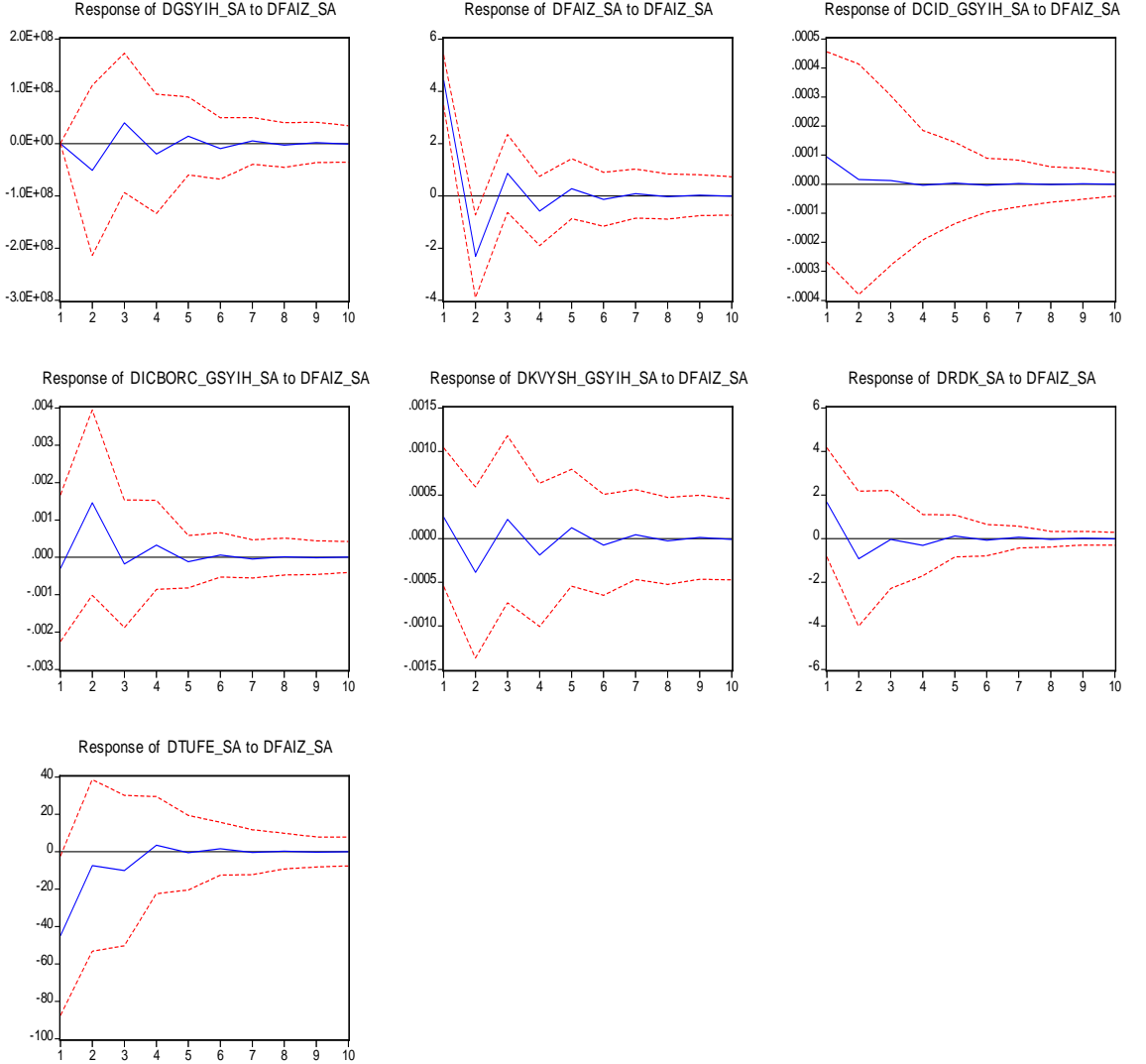
istikrarsızlık kaynağı oluşturan etkenlerden birinin kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri olduğu görülmektedir.

Ülkeye kısa vadeli yabancı sermaye akımı ile birlikte döviz girişi artış göstereceğinden, döviz kurunun kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerine verilecek anlık bir şok karşısında, düşüş yönünde bir tepki vermesi beklenmektedir. Grafik-4.4'ten de görüldüğü üzere, Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinde izlenen anlık bir şokun, döviz kuru üzerinde ilk dönemde negatif yönde bir etki yarattığı, ancak izleyen dönemlerde kur üzerinde istikrarsızlık kaynağı olduğu izlenmektedir.

Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri, GSYİH ve Reel Döviz Kuru üzerinde yaklaşık sekiz dönem boyunca dalgalanma etkisi yaratırken, benzer şekilde kendi şoklarının etkisi ile istikrarsız bir dalgalanma göstermektedir.

Grafik-4.5: VAR Modeli Değişkenlerinin Reel Faiz Büyüklüğüne Verilecek Ani Şoka Tepkisi

Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

Faiz oranları bir ekonomide tasarruf ve yatırım kararlarını etkilemesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle faizlerde görülecek şok etkiler doğrudan iktisadi aktörlerin kararlarını etkilemekte, orta ve uzun vadede milli gelir ve büyüme dinamiklerine yön vermektedir.

Grafikten izleneceği üzere faiz oranlarına verilecek bir şok artış ilk aşamada, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla tarafından negatif yönde bir tepki ile karşılanmaktadır. Faiz artışı ekonomide özel kesimin fon maliyetini yükselteceğinden yatırım kararları

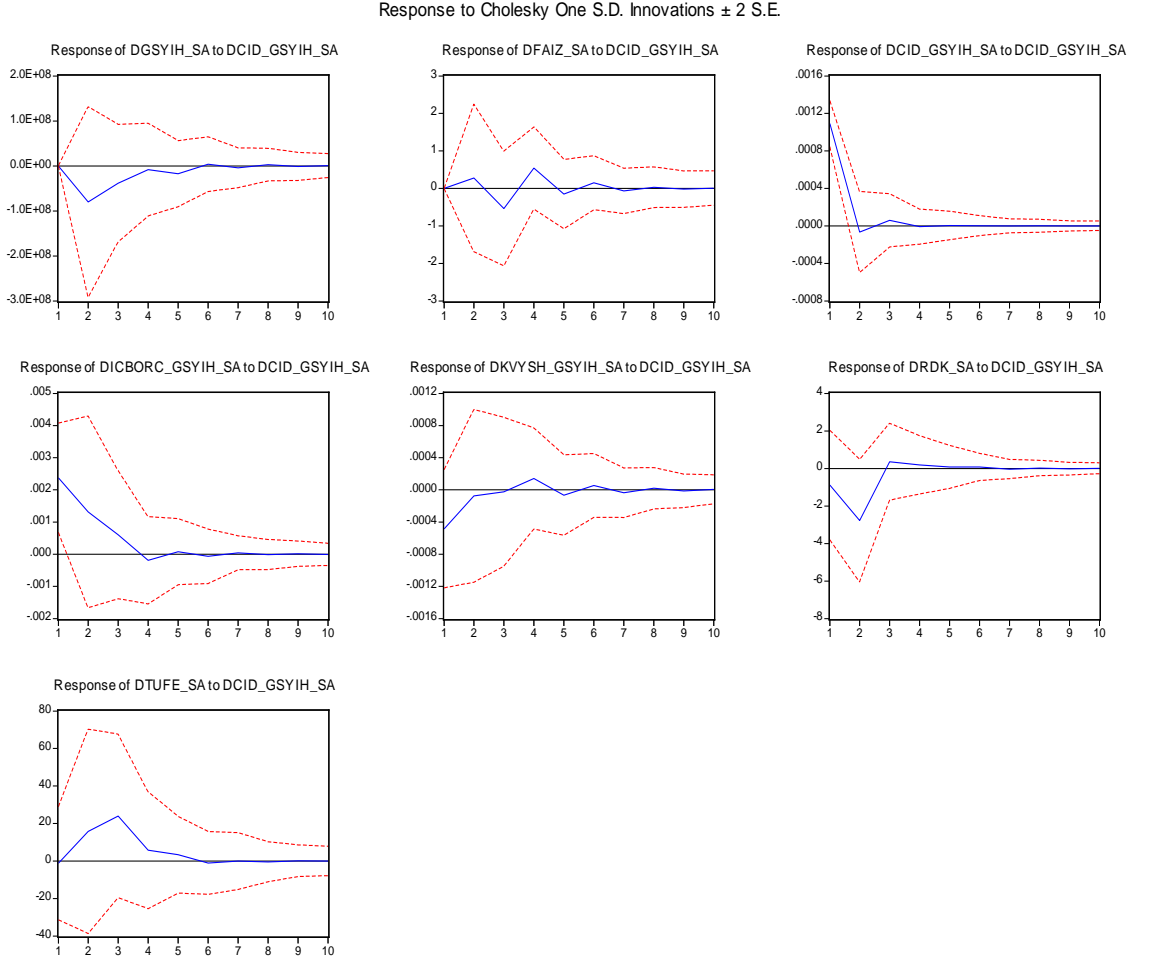
ertelenmekte, üretim, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve büyüme hızı düşüş göstermektedir. Büyümenin, faiz şokuna verdiği negatif yönde tepki Birinci Dönem sonuna dek sürmekte, daha sonra GSYİH başlangıç seviyesine doğru artış göstermektedir. İkinci dönemin ortalarından itibaren büyümenin başlangıç seviyesinin üzerine çıktığı, sonra tekrar başlangıç seviyesinin altına inerek, denge seviyesinin altında ve üstünde sekizinci döneme dek dalgalanma gösterdiği izlenmektedir.

Faizlerin kendi iç şoklarına verdiği tepkiler de yine başlangıçta pozitif yönde iken birinci dönem sonlarına doğru başlangıç seviyesini yakalamakta, sonra bu seviyenin altına inmekte ve yaklaşık sekiz dönem boyunca pozitif ve negatif yönde dalgalanma göstermektedir.

Faizlerin kendi iç şoklarının orta ve uzun vadede yarattığı bu istikrarsızlık, doğrudan Büyüme ve Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin seyrini etkilemekte ve tepki yönü ve uzunluğu açısından faizlerin iç şokuna verdiği benzer yolu izlemektedir.

Kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri, bilindiği üzere faiz değişimlerine karşı son derece duyarlıdır. Sıcak para olarak da ifade edilen kısa vadeli sermaye, faiz değişimlerine anlık tepki vermekte ve faiz değişimlerini yakından takip etmektedir.

Grafik-4.6: VAR Modeli Değişkenlerinin “Cari İşlemler Dengesinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı” Büyüklüğüne Verilecek Ani Şoka Tepkisi

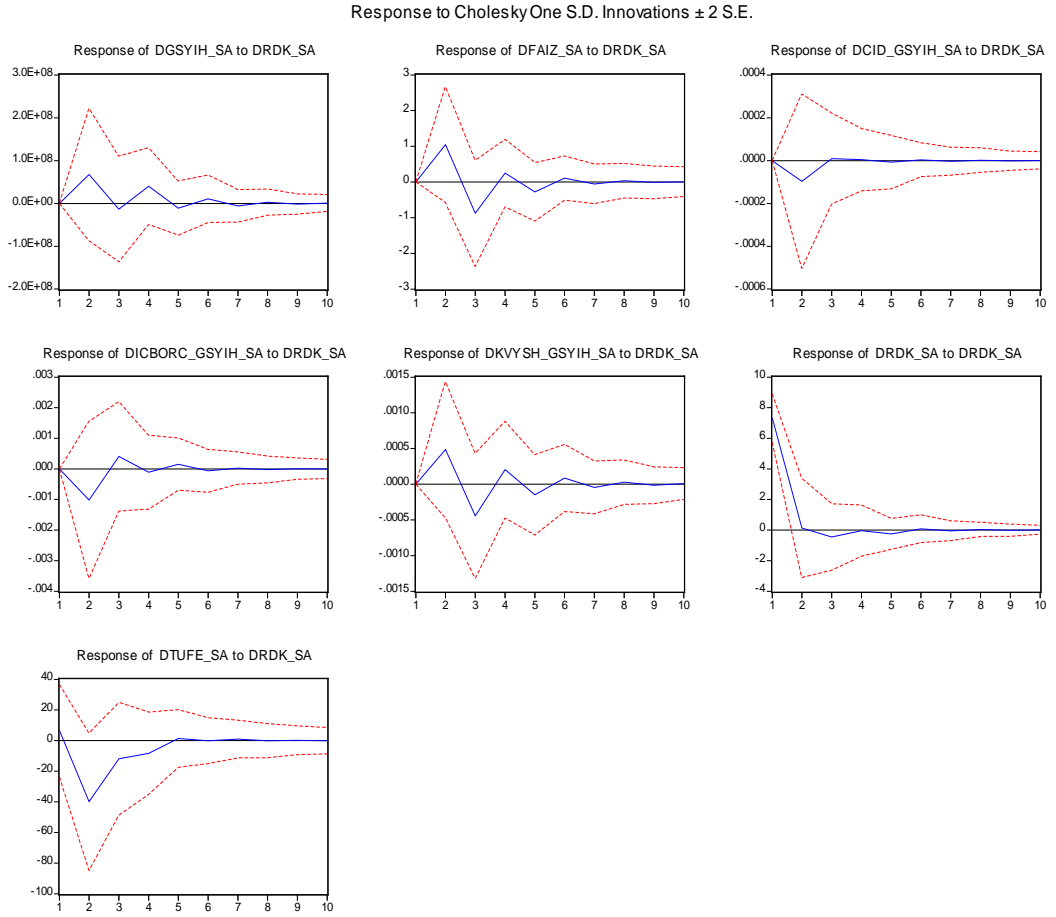
Cari açığın milli gelire oranında görülecek artış ülkemiz ekonomisinde kriz beklentilerini tetiklemektedir.

Öte yandan ülkemiz ekonomisinin büyüme dinamikleri ise ithal girdiye bütünüyle bağlıdır. Ekonominin büyümesi bu noktada cari açılarda artışı kaçınılmaz kılarken, cari açıkların ulaştığı rekor boyut ise ekonomide kriz beklentileri açısından tedirgin bir ortam yaratmaktadır.

Cari İşlemler Dengesi Açıklarının GSYİH İçindeki Payında şok bir artış, ithalata bağlı ani artışlardan ya da ithal girdi fiyatlarındaki (enerji gibi) beklenmedik artışlardan kaynaklanabilir. Bu şekilde oluşacak şok bir cari açık artışı karşısında, kısa vadede oluşacak olumsuz beklentiler nedeni ile yatırım ve üretim düşecek ve Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın negatif yönde tepki verdiği görülecektir. Bu tepki 2. Dönemden itibaren başlangıç seviyesine doğru pozitif yönde hareket etmekte, küçük bir dalgalanma ile altıncı dönemde ilk seviyesini yakalamaktadır.

Cari Açıkların GSYİH içindeki payı, bir ülke ekonomisi açısından istikrar göstergesi olduğundan, bu oranda beklenmedik bir artış, uluslararası piyasalar tarafından da izlenecek ve sermaye çıkışları yaşanabilecektir. Grafik-4.6'da benzer şekilde Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH içindeki Payı değişkeninde negatif yönde bir tepki görülmektedir. Bu tepki yaklaşık üçüncü dönemde başlangıç seviyesine dönerken, üçüncü dönemden itibaren dalgalanma göstermektedir.

Grafik-4.7: VAR Modeli Değişkenlerinin Reel Döviz Kuru Büyüklüğüne Verilecek Ani Şoka Tepkisi

Çalışmanın Birinci Bölümünde de tanımlandığı üzere, Reel Döviz Kuru yabancı ülkelerde üretilen malların yurtiçinde üretilen mallar cinsinden nisbi fiyatını yansıtan bir kavram olup, RDK'nun artması ticarete konu olan malların yurtiçi üretim maliyetinin göreceli olarak arttığını (yurtiçi fiyatlarının yükseldiğini) ve böylece ithal mallara yönelme olduğunu göstermektedir.

Ulusal ekonomideki enflasyon ne denli yüksek ise, döviz kurunun da o denli yüksek olması ve ülke parasının değer kaybına uğraması beklenir. Reel döviz kurundaki değerlenmenin, ithal malların nisbi olarak daha ucuz kalmasına ve yatırım malları

ithalatının artmasına yol açtığı görülmektedir.

Özel sektör yatırımlarının özellikle ülkemiz ekonomisinde ara malı ve hammadde gibi yatırım malları ithalatına bağımlı olduğu düşünülür ise, reel kur ile özel sektörün doğrudan sabit sermaye yatırımları arasında doğru orantılı ilişkinin varlığının kaçınılmaz olduğu gerçeği daha önce de vurgulanmıştır.

Reel Döviz Kuruna verilecek şok bir artış karşısında, hammadde ve yatırım malı anlamında ithal girdi ihtiyacı içinde olan ülkemiz ekonomisi açısından, her türlü girdi ithalatı artacak ve böylece üretim ve büyüme hızlanacaktır. Zira Grafik-4.7'den de görüldüğü üzere, GSYİH'nın verdiği tepki dalgalanma göstermekle birlikte ağırlıklı olarak pozitif yöndedir. Reel döviz kuru büyüklüğünün, GSYİH'nın tepki fonksiyonu incelendiğine büyüme üzerinde son derece istikrarsızlık yarattığı görülmektedir.

4.3.6. Varyans Ayrıştırması

Varyans Ayrıştırması, VAR sistemi dinamiklerini test etmede Etki-tepki fonksiyonlarına göre biraz daha farklı bir metot ileri sürmektedir. Kendi içsel şoklarına olduğu kadar modelde yer alan diğer değişkenlerin şoklarına da duyarlı olan her bir değişken için, şokların yarattığı değişim yüzdesini Varyans Ayrıştırması ortaya koymaktadır. Herhangi bir x değişkenine verilecek şok, öncelikle ve doğrudan kendisini etkilediği gibi, aynı zamanda VAR modeline konu olan diğer bütün değişkenleri de etkilemektedir¹⁹.

Varyans Ayrıştırması, Etki- Tepki fonksiyonlarından farklı olarak modelde yer alan değişkenlerden birinin hem kendi hem de diğer değişkenlerin şoklarından etkilenme yüzdelere göreli olarak ve dağılım halinde yansıtmaktadır. Bu bağlamda, değişkenlerden biri üzerinde, modele dahil edilen diğer değişkenlerden hangisinin daha fazla etki gücü olduğuna yönelik tespitte bulunulabilmektedir.

¹⁹ **Ibid.**, p.300.

Çalışmada VAR analizine konu olan tüm değişkenlerin Varyans Ayrıştırması sonuçları tablolar halinde sunulmuştur. Tablolarda yer alan ilk sütun varyans ayrıştırması dönemini, ikinci sütun Standart Hata değerlerini, diğer sütunlar ise sırasıyla analize konu değişkenin hem kendisi hem de diğer değişkenler tarafından yaratılan şoklar karşısında etkilenme yüzdesini ifade etmektedir. Bu nedenle aynı dönem dahilinde varyans ayrıştırması dağılım yüzdeleri toplamı %100'e eşit olmaktadır.

Değişkenlerin en fazla kendi gecikmeli değerlerinden etkilendiği hem Varyans Ayrıştırması, hem de Etki- Tepki Grafiklerinden izlenmektedir. Etki-Tepki Analizinde değişkenler kendi gecikmeli değerlerine pozitif yönde tepki vermektedir.

Tablo-4.11: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Varyans Ayrıştırması Sonuçları

DGSYIH_SA								
Varyans								
Ayrıştırması								
Dönem	S.E.	DGSYIH_SA	DFAIZ_SA	DCID_	DICBORC_	DKVYSH_	DRDK_SA	DTUFE_SA
				GSYIH_SA	GSYIH_SA	GSYIH_SA		
1	5.40E+08	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	5.94E+08	88.94920	0.743531	1.830824	0.011960	6.846234	1.284115	0.334133
3	6.06E+08	85.65645	1.138755	2.158261	1.133359	7.788182	1.282287	0.842707
4	6.10E+08	84.76847	1.233319	2.152370	1.210961	8.094427	1.701055	0.839395
5	6.11E+08	84.50355	1.282820	2.224853	1.231727	8.186996	1.727659	0.842392
6	6.11E+08	84.42431	1.305926	2.226305	1.230611	8.212443	1.755765	0.844637
7	6.11E+08	84.40107	1.311739	2.230633	1.230829	8.217249	1.764074	0.844403
8	6.11E+08	84.39326	1.314401	2.232248	1.230709	8.218806	1.766025	0.844550
9	6.11E+08	84.39096	1.315159	2.232645	1.230785	8.219041	1.766869	0.844545
10	6.11E+08	84.39026	1.315397	2.232828	1.230799	8.219094	1.767079	0.844541

Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın, yani büyümenin kendi içsel şokundan etkilenme derecesi başlangıçta %100 olup, kısa ve uzun dönemde de yine büyük ölçüde kendi içsel şoklarından etkilenmektedir. Bu etkinin gücü onuncu dönemde, %84'lere

gerilemekte, ancak etki gücünü korumaktadır. Etki gücü görece olarak düşük olsa da, büyüme kendi iç şoklarını takiben sırasıyla en fazla Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri ve Cari İşlemler Dengesi Açıkları tarafından etkilenmektedir.

Tablo-4.12: Tüketici Fiyat Endeksi Varyans Ayrıştırması Sonuçları

DTUFE_SA								
Varyans								
Ayrıştırması								
				DCID_	DICBORC_	DKVYSH_		
Dönem	S.E.	DGSYIH_SA	DFAIZ_SA	GSYIH_SA	GSYIH_SA	GSYIH_SA	DRDK_SA	DTUFE_SA
1	121.4740	0.000599	13.69917	0.010160	19.15483	2.325553	0.294515	64.51517
2	153.4952	0.006467	8.813438	1.059050	31.67801	1.480375	6.953553	50.00911
3	159.9337	0.008797	8.516914	3.222377	32.72285	1.752110	6.953583	46.82337
4	160.5691	0.063133	8.497658	3.324377	32.74344	1.742883	7.166745	46.46177
5	160.6474	0.071490	8.490552	3.363719	32.72136	1.742286	7.166533	46.44406
6	160.6822	0.076411	8.496264	3.367115	32.71618	1.745364	7.163451	46.43522
7	160.6900	0.076417	8.495818	3.366790	32.71838	1.745194	7.166190	46.43121
8	160.6911	0.076431	8.495975	3.367606	32.71800	1.745261	7.166116	46.43061
9	160.6913	0.076456	8.496065	3.367621	32.71792	1.745266	7.166155	46.43052
10	160.6914	0.076456	8.496068	3.367630	32.71793	1.745265	7.166177	46.43048

Enflasyonun kısa vadede büyük ölçüde kendi şokları tarafından etkilendiği görülürken, bu etkinin zaman içinde çok az azalma gösterdiği ve ortalama açıklama gücünün ortalamada %47 civarında olduğu görülmektedir. Enflasyon, kendi iç şoklarının olduğu kadar, büyük ölçüde Kamu Kesimi İç Borçlarının da etki gücü altındadır. Kamu Kesimi İç Borçlarının, enflasyondaki değişimleri açıklama gücünün üçüncü dönemden itibaren yaklaşık %33 civarında olduğu görülmektedir. Etki gücü sınırlı olsa TÜFE deki değişimlerin bir kısmı reel faizler ve reel döviz kuru tarafından da açıklanmaktadır.

Tablo-4.13: “Kamu Kesimi İç Borç Stokunun GSYİH Hasıla İçindeki Payı” Değişkeninin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

DICBORC_ GSYİH_SA Varyans Ayrıştırması								
Dönem	S.E.	DGSYİH_SA	DFAİZ_SA	DCID_	DICBORC_	DKVYSH_	DRDK_SA	DTUFE_SA
				GSYİH_SA	GSYİH_SA	GSYİH_SA		
1	0.007231	28.96209	0.166214	10.82062	60.05108	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.008160	33.17878	3.351494	11.09739	48.43777	1.270749	1.545277	1.118547
3	0.008263	33.35652	3.313019	11.35968	47.62502	1.242886	1.752055	1.350821
4	0.008287	33.34183	3.451543	11.34722	47.37761	1.335260	1.758508	1.388020
5	0.008291	33.31456	3.469598	11.34587	47.35588	1.336041	1.790834	1.387223
6	0.008292	33.30788	3.474756	11.34938	47.34669	1.337814	1.796190	1.387288
7	0.008292	33.30565	3.477182	11.35092	47.34330	1.338222	1.796942	1.387785
8	0.008292	33.30498	3.477597	11.35089	47.34287	1.338238	1.797659	1.387766
9	0.008292	33.30482	3.477740	11.35106	47.34264	1.338250	1.797720	1.387761
10	0.008292	33.30478	3.477783	11.35108	47.34259	1.338251	1.797750	1.387762

Kamu Kesimi İç Borçlarının kendi iç şokunun etkisi uzun dönemde %47’ler seviyesinde seyretmektedir. Kamu Kesimi İç Borçlarını kendi içsel şoklarından sonra en fazla açıklama gücüne sahip değişken, GSYİH büyüklüğüdür ve yaklaşık %33 civarında bir açıklama gücüne sahiptir.

Tablo-4.14: “Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payı” Değişkeninin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

DKVYSH_ GSYIH_SA Varyans Ayrıştırması								
Dönem	S.E.	DGSYIH_SA	DFAIZ_SA	DCID_	DICBORC_	DKVYSH_	DRDK_SA	DTUFE_SA
				GSYIH_SA	GSYIH_SA	GSYIH_SA		
1	0.002412	5.105914	1.057732	4.034810	11.37443	78.42711	0.000000	0.000000
2	0.002958	4.131191	2.410098	2.746555	13.96798	72.04172	2.689939	2.012522
3	0.003071	3.901215	2.764371	2.555527	12.98843	71.32852	4.591331	1.870601
4	0.003113	3.844633	3.055762	2.690847	12.80575	70.83558	4.896429	1.871003
5	0.003126	3.838071	3.188844	2.712896	12.70104	70.60341	5.082427	1.873308
6	0.003130	3.833206	3.234452	2.736616	12.66845	70.51288	5.144916	1.869484
7	0.003131	3.832617	3.253797	2.747800	12.65738	70.47713	5.161868	1.869408
8	0.003132	3.832338	3.260041	2.751132	12.65443	70.46439	5.168543	1.869125
9	0.003132	3.832246	3.262101	2.752608	12.65352	70.46015	5.170351	1.869026
10	0.003132	3.832229	3.262779	2.753069	12.65326	70.45876	5.170894	1.869005

Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payı diğer değişkenlerde olduğu gibi yine en fazla kendisi tarafından açıklanırken, bu açıklama gücünün ortalama %71 seviyesinde seyrettiği izlenmektedir.

Tablo-4.15: Reel Faiz Büyüklüğü Varyans Ayrıştırması Sonuçları

DFAIZ_SA								
Varyans								
Ayrıştırması								
				DCID_	DICBORC_	DKVYSH_		
Dönem	S.E.	DGSYIH_SA	DFAIZ_SA	GSYIH_SA	GSYIH_SA	GSYIH_SA	DRDK_SA	DTUFE_SA
1	4.728641	12.49840	87.50160	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	5.584948	9.326841	79.94825	0.250745	4.929234	0.077571	3.502396	1.964957
3	5.852896	8.503836	74.92407	1.070512	7.684818	0.140097	5.440709	2.235955
4	5.922664	8.384656	74.14861	1.881499	7.507161	0.283188	5.490281	2.304607
5	5.942712	8.346417	73.85313	1.935073	7.610539	0.293619	5.671334	2.289890
6	5.947686	8.334254	73.78007	1.993948	7.613589	0.297083	5.694820	2.286235
7	5.949048	8.332576	73.76390	2.006173	7.612148	0.298093	5.700580	2.286528
8	5.949433	8.331685	73.75790	2.008737	7.614065	0.298096	5.703277	2.286242
9	5.949525	8.331503	73.75665	2.009894	7.614071	0.298104	5.703595	2.286181
10	5.949549	8.331460	73.75633	2.010095	7.614134	0.298102	5.703715	2.286168

Reel Faiz büyüklüğü, ilk dönemden itibaren en fazla kendi şokları tarafından açıklanmaktadır ve açıklama yüzdesi %73'ün altına inmemektedir. Bu değişkenin kendi içsel şokları dışında etkisi altında kaldığı diğer iki değişken GSYİH ve İç Borçların GSYİH İçindeki Payı'dır.

Tablo-4.16: “Cari işlemler Dengesinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı” Değişkeninin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

DCID_ GSYIH_SA Varyans Ayrıştırması								
Dönem	S.E.	DGSYIH_SA	DFAIZ_SA	DCID_	DICBORC_	DKVYSH_	DRDK_SA	DTUFE_SA
				GSYIH_SA	GSYIH_SA	GSYIH_SA		
1	0.001249	22.94003	0.560640	76.49933	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.001272	24.69705	0.556419	73.96648	0.011064	0.092258	0.580315	0.096407
3	0.001276	24.66780	0.562857	73.79577	0.056464	0.235003	0.582373	0.099737
4	0.001276	24.66416	0.563379	73.75919	0.065310	0.263578	0.583129	0.101247
5	0.001276	24.65982	0.564238	73.74288	0.065886	0.279573	0.586373	0.101228
6	0.001276	24.65780	0.565030	73.73710	0.067095	0.284283	0.587110	0.101580
7	0.001276	24.65727	0.565365	73.73521	0.067095	0.285617	0.587847	0.101595
8	0.001276	24.65707	0.565509	73.73469	0.067106	0.285988	0.588027	0.101603
9	0.001276	24.65701	0.565573	73.73451	0.067106	0.286092	0.588101	0.101608
10	0.001276	24.65699	0.565593	73.73446	0.067107	0.286117	0.588127	0.101608

Cari açıklar, birinci dönemden itibaren en fazla kendi içsel şokları tarafından etkilenmektedir ve kendi şoklarını açıklama gücünün ortalamada %73 düzeyinde seyrettiği görülmektedir. Kendisinden sonra Cari Açıklar üzerinde en fazla açıklama gücüne sahip değişken GSYİH'dır.

Tablo-4.17: Reel Döviz Kuru Büyüklüğü Varyans Ayrıştırması Sonuçları

DRDK_SA								
Varyans								
Ayrıştırması								
				DCID_	DICBORC_	DKVYSH_		
Dönem	S.E.	DGSYİH_SA	DFAIZ_SA	GSYİH_SA	GSYİH_SA	GSYİH_SA	DRDK_SA	DTUFE_SA
1	9.010737	18.29930	3.436577	0.959998	10.81672	0.240765	66.24665	0.000000
2	9.617719	16.56061	3.933432	9.207250	9.537781	0.992630	58.16870	1.599595
3	9.702241	16.46839	3.866618	9.182988	9.754850	1.211648	57.37526	2.140241
4	9.753380	16.32750	3.923093	9.124270	10.06761	1.544419	56.77715	2.235958
5	9.760854	16.30413	3.932709	9.116914	10.06285	1.594319	56.75605	2.233028
6	9.762898	16.29746	3.936720	9.120241	10.05909	1.613974	56.74022	2.232298
7	9.763809	16.29533	3.940330	9.120047	10.05811	1.620347	56.73236	2.233477
8	9.764044	16.29461	3.941054	9.119910	10.05798	1.621483	56.73159	2.233373
9	9.764122	16.29439	3.941405	9.120155	10.05782	1.621886	56.73098	2.233359
10	9.764146	16.29433	3.941528	9.120177	10.05778	1.621975	56.73085	2.233359

Reel Döviz Kuru, ağırlıklı olarak kendi şokundan etkilenirken bu etkinin açıklama gücü ortalama %57 dolaylarındadır. Reel döviz kuru kendisi dışında büyük ölçüde sırasıyla GSYİH, Kamu Kesimi İç Borçları ve Cari İşlemler Dengesi Açıkları tarafından da açıklanmaktadır.

4.3.7. Ekonometrik Çalışma Sonuçlarına Genel Bakış

Türkiye ekonomisinde istikrarsız büyüme sürecinin VAR analizine dayanan bu çalışmada, gösterge büyüklükler olarak Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Tüketici Fiyat Endeksi, "Kamu Kesimi İç Borç Stokunun GSYİH İçindeki Payı", "Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payı", "Cari İşlemler Dengesinin GSYİH İçindeki Payı", Reel Faiz ve Reel Döviz Kuru zaman serilerinden

faydalanılmıştır.

Çalışmanın amacı ve ulaşmak istediği sonuç, Türkiye Ekonomisi'nde makro ekonomik istikrarsızlıklara ilişkin gösterge büyüklüklerin, son 12 yıllık süreçte yarattıkları istikrarsız büyüme olgusu üzerindeki etkisini istatistiksel verilere dayanarak ortaya koyabilmektir.

Çalışmanın ilk üç bölümünde büyüme üzerinde etkili olan makro göstergeler ve Türkiye Ekonomisi'ndeki büyüme süreci teorik olarak ele alınmıştır. Dördüncü bölüm ise bu teorik bilgilerin, ekonometrik çerçevede sınanması olarak düşünülebilir.

Ekonometrik modellemelerden yola çıkılarak yürütülen ampirik çalışmalar, teorik çerçevede tanımlanan olguların, belirli bir zaman kesiti dahilinde gözlemlenebilen ve ölçülebilen verilerden hareketle desteklenmesi açısından son derece önem arz etmektedir.

Uygulama çalışmaları ile elde edilen bulguların, kuramsal gerçeklerle örtüşmediği durumlar söz konusu olabildiği gibi, teori ve uygulamanın birbirine paralel anlamlı sonuçlar ürettiği de gözlenmektedir.

Bu uygulama çalışmasında elde edilen sonuçların, Türkiye Ekonomisi'nde izlenen istikrarsız büyüme sürecinin arka planında izlenen dinamikleri büyük ölçüde doğruladığı tespit edilmiştir. Öte yandan 1998 yılı sonrası gerçekleşmiş olan istatistiki verilerden hareketle kurulan VAR Modeli üzerinden geleceğe yönelik bir öngörü de yapabilmeye olanağı yaratılmıştır.

Makro iktisadi değişkenlerden hangilerinin içsel yani modelin kendisinin içinde belirlenen değişkenler olduğu, hangilerinin ise modelin dışında bırakılarak modeli etkileme gücünün ölçüldüğü değişkenler olacağına dair bir öngöründe bulunup karar vermek ekonometrik çalışma ve modellemelerin önemli bir konusunu teşkil etmektedir.

VAR analizlerinde, modele dahil edilen değişkenlerden herhangi birine içsel/ dışsal değişken ayrımı atfedilmeksizin, her bir değişkene eşit uzaklıkta durularak

değişkenler arası eş anlî ilişkiler irdelenmektedir. Örneğin, analizde kullanılan iki ayrı değişken olan “büyüme” ve “enflasyon” için, içsel/ dışsal değişken ayrımı yapmak önemli güçlükler içermektedir. Öyle ki, büyümenin nihai olarak enflasyonist bir sürece sebebiyet verdiği aşîkârdır. Öte yandan enflasyonun da büyümenin sürdürülebilirliği önünde temel bir yapısal engel olduğu da bilinmektedir. Ortaya çıkan karşılıklı etkileşim endojen/egzojen değişken ayrımı yapmanın zorluğunu doğrulamaktadır.

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını sınamak ve de nedenselliğin yönünü tespit etmek amacı ile Granger Nedensellik Testinden faydalanılmıştır. Bu testten elde edilen sonuçlara göre, nedensellik ilişkisi anlamında Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri, büyüme üzerinde etki gücüne sahiptir.

Diğer değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine bakıldığında, faizlerin, iç borçların; cari işlemler dengesi açıklarının, reel döviz kurunun; reel döviz kurunun, enflasyonun, enflasyonun ise kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerinin Granger Nedeni olduğu görülmüştür.

VAR modellerinde, her bir değişken, hem kendi gecikmeli ve cari değerlerinin, hem de modele dahil edilen diğer değişkenlerin bugünkü ve geçmişteki değerlerinin etkisi altındadır. Türkiye Ekonomisi örneğinde de görüldüğü üzere, geçmiş yıllardan devralınan iç borçlar, kronik enflasyon ve cari açıklar bugünkü büyüme süreci üzerinde bütünü ile etkili olmaktadır.

Değişkenlerin geçmiş yıllarda izlediği eğilim ve trend üzerinden yola çıkılarak kurulan VAR modellerinde, değişkenlerden birine dışarıdan verilecek bir standart

sapmalık şok etkisine karşılık diğer değişkenlerin vereceği olası tepkiler öngörülebilmektedir. İstatistiki veriler üzerinden kurulan bu modellerle gerçeğe yakın senaryolar üretebilmek de olasıdır.

Granger Nedensellik Testleri ile sadece değişkenlerin karşılıklı ya da tek yönlü birbirlerini etkileme gücüne sahip olup olmadıkları ortaya konulabilmektedir. Granger Nedenselliği, değişkenlerin birbirlerinin geçmiş ve bugünkü değerlerinden

etkilenip etkilenmediklerini ortaya koyarken, bu etkinin yönünü, bir diğer ifade ile değişkenler arası doğru orantılı ilişkiler mi, yoksa ters yönlü bir etki alanı mı ortaya çıktığı konusunda bir fikir ileri sürmemektedir. Bu noktada, Etki-Tepki Analizi ile elde edilen grafikler üzerinden değişkenlerden herhangi birinde oluşacak bir değişime diğer değişkenlerin verdikleri tepkinin yönü, şiddeti ve uzunluğu öngörülebilmektedir.

Analizde kullanılan değişkenlerin her birine verilen ani bir şoka karşılık büyümenin verdiği tepkiler grafikler yardımı ile incelenmiştir.

Değişkenlere cari dönemde verilecek şoklar karşısında, diğer değişkenler tarafından verilecek gelecek dönem tepkilerinin ölçümü, modelin aynı zamanda bir tahmin ve öngörü modeli olduğunu göstermektedir.

Değişkenlerin kendi şoklarına verdikleri tepki pozitif yöndedir yani değişkenler kendi şoklarını izlemektedirler. Kendi şoklarına karşı büyük ölçüde istikrarsızca tepki veren değişkenler, kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri ve faiz oranlarıdır.

Etki-Tepki Fonksiyonları sonuçlarına göre büyüme üzerinde en fazla istikrarsızlık yaratan değişkenlerin kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri , faiz oranları, reel döviz kuru ve cari işlemler dengesi açıkları olduğu görülmüştür. Büyümenin bu değişkenlere verdiği tepkiler, diğer değişkenlere verilen tepkilere oranla daha uzun sürede nötr hale gelmektedir ve bu değişkenler büyüme üzerinde denge etrafında dalgalanma etkisi yaratmaktadır.

Varyans Ayırıştırması sonuçlarına göre ise, analizde kullanılan değişkenlerin en fazla kendi içsel şoklarından etkilendiğini görmekteyiz. Bu bağlamda büyüme diğer değişkenlere kıyasla kendi şoklarından çok daha fazla etkilenmekte ve en fazla kendi şokları tarafından anlamlı şekilde açıklanmaktadır.

Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri, Faiz ve Cari İşlemler Dengesi Açıkları ise benzer şekilde büyük ölçüde kendi içsel şokları tarafından etki altına alınmakta ve açıklama gücünün %70 altına düşmediği görülmektedir.

Reel Döviz Kuru, Enflasyon ve Kamu Kesimi İç Borçlarının ise, kendi şokları

tarafından açıklanma gücünün ortalama %50 seviyesinde olduğu ve diğer değişkenlerin de bu değişkenler üzerinde anlamlı bir etki gücüne sahip oldukları görülmektedir.

SONUÇ

İktisat ve istikrar politikalarının temel amaçlarından biri, üretimi arttırmak ve beraberinde ülke büyüme ve kalkınmasını sürdürülebilir bir zemine oturtmaktır. Makro iktisat politikalarının çoğu kez, büyümenin mikro temellerini göz ardı eden önlemler paketi olduğu Türkiye ekonomisi büyüme sürecinde de deneyimlenmiştir. Oysa ki, büyüme analizlerinin derinine inildiğinde, basit mikro iktisadi kuramların dahi büyüme politikalarına yön verdiği görülmektedir.

Sürdürülebilir Büyüme, etkin bir para ve maliye politikası ile desteklenen, minimum 5 yıl ve üzeri kesintisiz büyüme periyodunu içine alan, uzun vadeli bir performans kriteridir. Makro ekonomik göstergeler arası istikrarın bozulmadığı, reel anlamda beklenen üretim artışının ve iktisadi genişleme hedefinin garanti altına alınabildiği, enflasyonist sürece sebebiyet verilmediği ve ekonominin beklenti ve ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde reel faiz enstrümanının doğru yönetildiği bir ortamda, büyüme, sürdürülebilir ve istikrarlı bir zeminde devamlılık arz edecektir.

Günümüz ekonomi koşullarında Sürdürülebilir Büyüme artık, hem mikro hem de makro önlemler demetini harmanlayan bir iktisat politikası paketine gereksinim duymaktadır. Bir yandan reel faiz, döviz kuru, enflasyon gibi makro ekonomik göstergeler kontrol altında tutulurken, öte yandan büyümeye yön veren reel sektörün çıkarlarını gözetken mikro iktisadi reformlara olan gereksinim giderek artmaktadır. Ekonominin yatırım ve üretim kanalı ile beslenen iktisadi döngünün devamlılığı, ancak rekabet ortamını güçlendiren ve verimlilik artışına katkı sağlayan yerli bir sanayi teşekkülü ile olanaklı hale gelecektir. Bu nedenle mikro iktisadi politikalar ile ekonominin reel sektöründe köklü reformlar sağlanamadıkça, oluşturulacak makro istikrar ortamı sürdürülebilir büyüme için tek başına yeterli olmayacaktır. Makro ekonomik dengeleri oturmuş stabil bir platformda, eğer mikro koruma önlemleri ile kendini besleyebilen bir yerli sanayi yapısı yaratılabilir ve ihracat ile beslenen dış ticaret ilişkileri geliştirilebilir ise büyüme kendiliğinden sürdürülebilir bir trend yakalayacaktır.

Sürdürülebilir bir büyüme, hem üretici hem de tüketici kesiminin refahını dengeli ölçüde arttırdığı sürece amacına hizmet edecektir. Bu bağlamda, Katma Değer Artışı üzerinden izlenen büyüme, sadece üretim faktör gelirlerinden karlılık kalemi artışını değil, aynı zamanda doğrudan hane halkının tüketim ve satın alma gücünü oluşturan ücret gelirini de reel olarak arttırdığı ölçüde istikrarlı ve sürekli bir büyüme sürecine katkıda bulunmuş olacaktır. Elde edilecek iktisadi rantın kesimler arasında dengeli dağılımı, hem arz hem de talep açısından dengeli bir büyüme dinamizmi yaratacaktır.

Literatürde büyüme teorileri, sürdürülebilir bir büyümenin kaynağını, yeterli iç tasarruf birikimi ile beslenen “*sermaye teşekkülü ve yatırım hacmi*” ne ve de tüketim alışkanlıkları ve kullanılabilir gelir düzeyi ile beslenen satın alma gücü ve isteğinin yön verdiği “*talep yapısı*”na bağlamaktadır. Özetle, tüketim ve yatırım milli gelirin iki önemli kalemidir. Tüketim harcamaları milli gelir içinde dağılım olarak en büyük payı alırken, görece olarak daha küçük bir yüzdelik dilime sahip olmasına rağmen yatırım harcamalarının büyüme dalgalandırma gücünün tüketim harcamalarına göre çok daha yüksek boyutta seyrettiği görülmektedir. Tüketim harcamaları, gelir düzeyi yanında halkın zevk ve tercihleri gibi tamamen psikolojik ve sosyal etkenlere bağlı olarak şekillenen bir olgu olduğundan kısa dönemde ortalama ve marjinal eğilim bakımından büyük değişimlere konu olmamaktadır. Oysaki yatırımlar, orta ve uzun vadede büyüme üzerinde büyük dalgalanmalar yaratmaktadır. Bu noktada hem talep hacmini üretim düzeyi ile uyum içinde ve enflasyon yaratmayacak seviyede canlı tutmak, hem de kapasite yaratma gücü nedeni ile yatırımların devamlılığını korumak ve kontrol altına almak, sürdürülebilir bir büyümenin varlığını açısından zaruri görünmektedir.

Türkiye Ekonomisi'nin büyüme haritası, tarihsel sürece derinlik kazandırabilmek amacı ile 1950 yılından itibaren analize dahil edilmiştir. Hiç şüphesiz ki ekonominin bugünkü yapısal durumu ve sorunları köken olarak çok daha eskilere dayanmaktadır. Ancak istikrar sağlamaya yönelik iktisat politikalarının bütününden farklı olarak, plan dahilinde doğrudan ve sadece büyüme hedefine odaklanan politika uygulamalarının, 1950 yılı sonrasında izlendiği görülmektedir. Türkiye Ekonomisi'nde gerçek anlamda istikrar politikası arayışları ve büyümenin sürdürülebilirliği konusunda duyulan endişeler ise 1990 sonrası sürece

rastlamaktadır. 1990'lı yıllara gelene dek, büyüme öncelikli iktisat politikası hedefi olarak varlığını korumuştur. Ancak kuralsız ve hesapsız büyüme uygulamaları bu dönemde yapısal sorunların da menşeyini oluşturmuştur.

1990 sonrası süreçte, Türkiye Ekonomisi'nde büyümenin büyük iniş çıkışlar gösterdiği, ardışık birkaç yıl boyunca yakalanan yüksek büyüme oranlarına rağmen sürdürülebilir büyüme olgusunu destekler bir büyüme istikrarının sağlanamadığı görülmektedir. Türkiye Ekonomisi'nde 1994, 1999, 2000-2001 ve 2008-2009 yılları büyümenin negatif oranlara gerileyecek kadar ciddi bir kırılma sergilediği yıllar olup, bu yıllar sürdürülemez büyüme analizine ışık tutmaktadır. Sürdürülebilir Büyümenin, minimum 5 yıl ve üzeri kesintisiz büyüme dönemleri olarak ifade edildiği hatırlanır ise, Türkiye Ekonomisi'nin büyüme trendine girdiği yıllar incelendiğinde, büyümede sürekli dalgalanma ve kırılma sergileyen bir ekonomik yapı dikkat çekmektedir. Kesintisiz büyüme dönemleri olarak, 1995-1997 yıllarını kapsayan 3 yıllık süreç ve dalgalanma göstermekle birlikte görece olarak yüksek oranlı bir büyümenin yakalandığı 2002-2007 yılları arası büyüme süreci örnek gösterilebilir.

1990 sonrası finansal liberalleşme çabaları sonucu, bütünüyle kısa vadeli yabancı sermaye güdümüne giren ekonomide, faiz oranları reel ekonomi gereksinimlerine uygun olarak değil doğrudan sıcak para girişine imkan yaratacak şekilde yüksek seviyelerde tutulmuş, bu amaca uygun olarak ülkeye akan döviz hacmi ise kurun düşük seviyelerde kalmasına neden olmuştur. Açılan faiz kur makası reel ekonomiyi, yerli sanayiye ve ihracata dayalı büyüme dinamiklerini zora sokmuştur. 1994 krizi ile sonuçlanan süreçte, ekonomi %6,1 oranında küçülme yaşamıştır. Ekonomide küçülme yaşanan bir diğer yıl 1999 yılıdır. 1997 Güney Asya Krizi ve 1998 Rusya Krizi, global ölçekte yaşanan durgunluğun, küresel ortama entegre olma çabası içinde olan Türkiye Ekonomisine yansımalarıdır. 1999 yılındaki %4,7'lik küçülmenin nedeni olarak yine sıcak para olgusunun ülke ekonomisinde yarattığı istikrarsızlık gösterilebilir. 1999 kriz yılını takiben uygulamaya konan enflasyonla mücadele programının yarattığı iyimser beklentiler nedeni ile, 2000 yılında kısmen de olsa ekonomide tekrar bir büyüme yaratılmıştır. Ancak Kasım 2000 ve takiben Şubat 2001 krizleri ile ekonominin 2001 yılında tekrar %5,7 oranında küçüldüğü görülmektedir. Enflasyonla mücadele programı, döviz kurunu bant dahilinde kontrol altına alan, ancak faizleri doğrudan piyasa dinamiklerine bırakan bir istikrar programı

idi. Faizlerdeki aşırı yükselme sıcak para girişlerini hızlandırırken, Merkez Bankasının para kurulu gibi faaliyet gösterdiği ve politika serbestisini kaybettiği bir ortamda, döviz talebi artışına bağlı likidite sıkıntısı ile kriz kaçınılmaz hale gelmiştir. 1994, 2000 ve 2001 krizleri doğrudan mali piyasaları hedef alan ve bu kanaldan büyümeyi etkileyen önemli gelişmelerdir. 2008 ve 2009 yıllarında ekonomi, yine global ölçekte gelişen ancak bu kez mali kesimi değil, doğrudan reel kesimi etkisi altına alan bir kriz olgusu ile karşı karşıya kalmıştır. Dış kaynak ve yabancı sermaye girişine ileri derecede bağımlı olan Türkiye ekonomisi, söz konusu kaynak akışının sağlanamadığı bir ortamda, kendi kaynakları ile hedeflenen büyüme oranını yakalayamamıştır.

Ekonomide büyüme yılları istisnasız kriz sonrası ekonominin kendini yeniden onarma dönemlerine rastlar ve yine birkaç yıllık büyüme sonrası ekonominin tekrar küçüldüğü yıllar ise kriz yıllarıdır. Özetle Türkiye Ekonomisinde krizler arası büyüme olarak nitelendirilecek istikrarsız bir büyüme olgusu yaşanmaktadır. Ekonomi iç istikrarsızlıklara olduğu kadar daha büyük ölçüde dış ekonomik gelişmelere duyarlı ve bağımlıdır. Çünkü ülke ekonomisinin büyüme potansiyeli, doğrudan iç ve dış borçlanma kanallarının güdümüne bağlı olarak gelişme sergilemektedir.

Türkiye Ekonomisi'nin yıllardır içinde bulunduğu süreç, kendi yapısal istikrarsızlığından beslenen bir çember içinde sürekli başlangıç noktasına yönelmekte, "kriz"- "kriz sonrası toparlanma ve büyüme"- "yinelenen kriz" şeklinde kısır bir döngüye sebebiyet vermektedir. Bu yapı içinde ekonominin kendi içsel dinamizmi ile beslenen özgün bir büyüme kaynağı ve sanayi yapısı mevcut değildir. Yerli üretim, ithalata bağımlı iken, ithalat döviz kaynağına gereksinim duymaktadır. Döviz kaynağı ise ihracata dayalı döviz kazandırıcı reel üretim artışından değil, doğrudan yabancı sermaye girişi ile ve dış borçlanma kanalından beslenmektedir. Yabancı sermaye, yüksek faiz politikasını kaçınılmaz kılarken, yüksek reel faizler bu kez yerli mikro birimlerin üretim kararlarını olumsuz etkilemekte ve bu durum büyümenin önünü kesmektedir. Öte yandan yüksek faiz politikası ile ülkeye akan yabancı sermaye borçlanma yolu ile ülke içi döviz arzını arttırırken, kurlar yapay olarak düşük seviyede kalmaktadır. Düşük kur politikasının ise ihracat önündeki en büyük engellerden biri olduğu aşıkardır.

Kriz sürecinin yarattığı olumsuz etki ve beklentilerin kırılması ile ekonominin tekrar büyüme ivmesi yakalaması kaçınılmaz bir gelişme olup, kriz nedeni ile eksiye dönen gösterge ve büyüme rakamlarından, pozitif büyüme oranına geçişin sadece baz etkisi ile bir büyüme olduğu ve bu büyümenin reel değerinden çok daha büyük olduğu yönünde bir algı oluşturulduğu unutulmamalıdır. Krizlerin ertesi yılı yakalanan büyümenin, gerçekte istihdam yaratan reel bir üretim artışından kaynaklanmadığı, daha çok kriz süresince ertelenen özel tüketimin olumlu beklentilerle realize edilmesi sonucu harcama artışından kaynaklanan bir süreç olduğu görülmektedir. Öte yandan Türkiye ekonomisinde, tüketime dayalı büyümenin varlığı ve piyasaları hareketlendiren iç talebin sürekli iç ve dış borçla finanse ediliyor olması, mevcut yapının yeni krizlere doğru yol aldığını göstermektedir.

Türkiye Ekonomisinde, yüksek faiz, yapay olarak düşük tutulan döviz kuru, enflasyonist süreç, rekor boyutlara varan cari açık, iç ve dış borçlar ve sıcak para akımları son derece girift bir yapı içinde istikrarsızlık kaynağı yaratmakta ve karşılıklı etkileşim kanalı içinde sürdürülebilir büyümeyi olanaksız bir noktaya taşımaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Aghion, Philippe; Howitt, Peter:

The Economics of Growth, The MIT Press, Cambridge, 2009.

Akın, Fahamet:

Ekonometri, Bursa, Ekin Kitabevi, 2002.

Alkin, Erdoğan:

Gelir ve Büyüme Teorisi, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1992.

Backhouse, Roger E.; Salanti, Andrea:

Macroeconomics and The Real World, New York, Oxford University Press, 2002.

Bastı, Eyup:

Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi: Krizin Finans Sektörünün Verimliliğine ve Etkinliğine Etkileri, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 191, 2006.

Berber, Metin:

İktisadi Büyüme ve Kalkınma, 3. Bsk., Trabzon, Derya Kitabevi, 2006.

Boratav, Korkut; Berksoy, Taner; vd.:

Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler, Ed. Korkut Boratav, Ergun Türkcan, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Brooks, Chris: **Introductory Econometrics for Finance**, 2nd. Ed., New York, Cambridge University Press, 2008.

Bulut, Cihan: **Ekonomik Yapı ve Politika Analizi: Türkiye Ekonomisi Performans Değerlendirmesi**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s.388.

Chossudovsky, Michel:
Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Çiviyazıları, 1998.

Clarke, Matthew; Islam, Sardar M.N.:
Economic Growth and Social Welfare: Operationalising Normative Social Choice Theory, Amsterdam, Elseiver B.V., 2004, pp.183,184.

Dornbuch, Rudiger; Fischer, Stanley; Startz, Richard:
Macroeconomics, 8th Ed., New York, McGraw-Hill, 2001.

Eğilmez, Mahfi; Kumcu, Ercan:
Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması, 11. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007.

Enders, Walter: **Applied Econometric Time Series**, New York, John Wiley&Sons,INC.,1995.

Ercan, Fuat: **Modernizm, Kapitalizm ve Az Gelişmişlik**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003.

Erçel, Gazi: **Bıçak Sirtında**, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 2003.

Griffiths, William E.; Hill, R., Carter; Lim, Guay C.:
Using EViews: For Principles of Econometrics, 3rd Ed., United States of America, John Wiley&Sons, INC., 2008.

Gujarati, Damodar N.:
Temel Ekonometri, Çev.Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 1999.

Gürak, Hasan: **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2009.

Gürkan, Aydın: **Tüketim ve Birikimin Ekonomik Kalkınma Açısından Teorik Değerlendirilişi ve Az Gelişmiş Ülkeler İçin Bir Değerlendirme Denemesi**, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No:75, 1974.

Hall, Robert E.; Papell, David H.:
Macroeconomics: Economic Growth, Fluctuations, and Policy, 6th Ed., London Inc.,W.W.Norton&Company, 2005.

- Hatiboğlu, Zeyyat: **Bunları Bilmiyorsanız Türkiye Ekonomisini Anlayamazsınız**, Gözden Geçirilmiş ve Güncelleştirilmiş İkinci Baskı, İstanbul, Lebib Yalkın Yayınları, 2003.
- Hiç, Süreyya: **Türkiye Ekonomisi**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994.
- İncekara, Ahmet: **Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyüme Rakamlarının İç Piyasa Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2008-56, 2008.
- Karabulut, Gökhan: **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, İstanbul, Der Yayınları, 2002.
- Kazgan, Gülten: **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 4. Bsk, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Labini, Paolo Sylos: **The Forces of Economic Growth and Decline**, London, The MIT Press, 1984.
- Maddala, G.S.: **Econometrics**, Singapore, McGraw-Hil, Inc., 1977.
- Maddala, G.S.: **Introduction to Econometrics**, 2nd Ed., United States of America, Prentice-Hall, Inc., 1992.

Mortan, Kenan; akmaklı, Cemil:

Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları, İstanbul, Altın Kitaplar Matbaası, 1987.

Özgüven, Ali:

İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1988.

Parasız, İlker:

Ekonomik Büyüme Teorileri, Gözden Geçirilmiş 3. Bsk., Bursa, Ezgi Kitabevi, 2008.

Parasız, İlker:

Makro Ekonomi, Teori ve Politika, Genişletilmiş 8. Bsk., Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003.

Parasız, İlker:

Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998.

Paya, Merih:

Para Teorisi ve Para Politikası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998.

Peterson, Wallace C.

Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme, Çev. Talat Güllap, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 763, 1994.

Perkins, Dwight H.; Radelet, Steven; Lindauer, David L.:

Economics of Development, 6th. ed., New York, W.W.Norton & Company, 2006.

- Pezzey, John: **Sustainable Development Concepts: An Economic Analysis**, Washington, World Bank Environment Paper; No: 2, D.C., 1992.
- Ramanathan, Ramu: **Introductory Econometrics With Applications**, 4th Ed., New York, Harcourt College Publishers, 1998.
- Sağlam, Dünder: **Türkiye Ekonomisi: Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, Kalite Matbaası, 1977.
- Seyidoğlu, Halil: **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 12. Bsk., İstanbul, Güzem Yayınları, 2008.
- Solow, Robert M.: **Growth Theory: An Exposition**, 2nd ed., New York, Oxford University Press, Inc., 2000.
- Stiglitz, Joseph E.; et.al:
Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization, and Development, Oxford, Oxford University Press , 2006.
- Studenmund, A.H.: **Using Econometrics: A Practical Guide**, 5th Ed., New York, Addison Wesley, 2006.
- Stutely, Richard: **Guide to Economic Indicators: Making Sense of Economics**, Princeton, New Jersey, The Economist Series, Bloomberg Press, 2003.

- Şahin, Hüseyin: **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, Yenilenmiş 10. Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2009.
- Şengezer, Ermukan: **Türkiye’de Ekonomik Gelişmede Öncelikli Sektörler**, İstanbul, Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2004-70, 2004.
- Todaro, Michael P.; Smith, Stephen C.:
Economic Development, 10th Ed., England, Addison-Wesley, 2009.
- Tokgöz, Erdinç: **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. Bası, Ankara, İmaj Yayınevi, 2009.
- Tunca, Zafer: **Makro İktisat**, Gözden Geçirilmiş 4. Bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005.
- Uluatam, Özhan: **Kamu Maliyesi**, 6. Bsk., Ankara, İmaj Yayınevi, 1999.
- Ülken, Yüksel: **Fiyat Teorisi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1999.
- Ünsal, Erdal M.: **Mikro İktisat**, Genişletilmiş 5. Bsk., Ankara, İmaj Yayınevi, 2004.

MAKALELER

Arın, Tülay: "Kriz Yapısı ve Geleceği Söyleşisi", **İktisat Dergisi**, Sayı: 410-411, Şubat-Mart 2001, s,6,7.

Boulding, Kenneth E.:

"Is Economics Necessary?", **Collected Papers**, Ed. by Fred R. Glahe, Vol:1, Boulder, Colorado, Colorado Associated University Press, 1971, pp, 258,259.

Derviş, Kemal:

"Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Kalkınma Politikaları: Dersler ve Beklentiler", **Kemal Derviş: Bir "Kurtarıcı" Öyküsü**, Der. Sefa Kaplan, İstanbul, Metis Güncel, 2001, s.283-287.

Eriş, İbrahim:

"Enflasyonla Mücadelede Brezilya Deneyimi ve Türkiye İle Karşılaştırılması", **İşletme ve Finans**, Yıl:16, Sayı: 184, Temmuz 2001, s,12.

Guriev, Sergei; Salehi-Isfahani, Djavad:

"Microeconomic Determinants of Growth Around The World", **Explaining Growth: A Global Research Project**, Ed.by Gary McMahon, Lyn Squire, New York, Palgrave Macmillan, 2003, pp, 77,79.

Konukman, Aziz:

"Türkiye'de Makroekonomik Dengelerin Analizi ve Yeni Bir Sanayileşme Stratejisi Önerisi", **Alternatif Sanayileşme Önerileri**, Haz. Hakan Tanıttıran, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009, s. 38,39,41.

- Manisalı, Erol: “Türk Ekonomisinde Savurganlık”, **Türk Ekonomisinde Savurganlık: Seminer(İktisadi Araştırmalar Vakfı / Tebliğler, Tartışmalar ve Panel)**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1980, s. 15,16.
- Solow, Robert M.: “Microeconomic Theory”, **Economics**, Ed.by Nancy D. Ruggles, 10th. ed., New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1970, p.42.
- Sönmez, Mustafa: “Türkiye'nin Büyüyen Cari Açığında Sanayi İhracatının Rolü ve İthalata Bağımlılığı”, **Alternatif Sanayileşme Önerileri**, Haz. Hakan Tanıttıran, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009, s. 47-52.
- Streeten: Paul: “Dengesiz Büyüme”, Çev. Mevlüt Çağlar, **İktisadi Kalkınma: Seçme Yazılar**, Der. Metin Berk, v.d., Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları, 1966, s.168-172, 194,195.
- Tobin, James: “Macroeconomics”, **Economics**, Ed.by Nancy D. Ruggles, 10th. ed., New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1970, pp.47,48.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- A. Berg, et.al.: “What Makes Growth Sustained?”, IMF Working Paper, March 2008, (Çevrimiçi)
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008/wp0859.pdf>, 07 Kasım 2010, p.1.
- Adams, W.M.: “The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century”, Report of the IUCN (The World Conservation Union) Renowned Thinkers Meeting, 29-31 January 2006, (Çevrimiçi)
http://cmsdata.iucn.org/downloads/iucn_future_of_sustainability.pdf, 30 Ağustos 2010 ,pp.3,4.
- Akçay, Cevdet: “Reel Döviz Kuru Teori Ve Uygulama,Kur-Enflasyon İlişkisi Ve Cari Açık”, Türkiye Bankalar Birliği Konferans Sunumları, 15 Haziran 2004, (Çevrimiçi)
http://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Konferans_Sunumlari/reel_doviz_kuru.pdf, 04 Haziran 2010, s.5.
- Akdeniz, İbrahim: “Kamu Mali Yönetimi Reformunda Strateji Geliştirme Birimleri”, Maliye Dergisi, Sayı-159, Temmuz-Aralık 2010, (Çevrimiçi)
http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/159/%C4%B0brahimAKDEN%C4%B0Z.pdf, 23 Şubat 2011, s.465,466.

Aktan, Coşkun Can; Vural, İstiklal Yaşar:

“GELİR DAĞILIMINDA ADALET(SİZ)LİK VE GELİR EŞİT(SİZ)LİĞİ:TERMİNOLOJİ, TEMEL KAVRAMLAR VE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ”, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, (Çevrimiçi)
<http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-gelir-dagilimi.pdf>, 14 Kasım 2009, s. 1.

Bağımsız Sosyal Bilimciler- İktisat Grubu:

“Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 229, (Çevrimiçi)
http://www.mulkiyederigi.org/index.php?option=com_rokdownloads&view=file&Itemid=63&id=808:gueclue-ekonomiye-geci-program-uezerine-deerlendirmeler-bamsz-sosyal-bilimciler-iktisat-grubu, 07 Şubat 2011, s. 18,19.

Barro, Robert J.:

“Determinants Of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study”,NBER Working Paper No: 5698, August 1996,(Çevrimiçi)
http://www.nber.org/papers/w5698.pdf?new_window=1, 18 Aralık 2011, pp, 2,3,9,10.

Celasun, Merih:

“2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi)
<http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf>, 05 Şubat 2011, s, 15.

Cornell University/Cornell Sustainable Campus:

“Overview: Sustainability at Cornell”, (Çevrimiçi)
<http://www.sustainablecampus.cornell.edu/csi.cfm>, 22 Ağustos
2010.

Eğilmez, Mahfi: “Kasım 2000 Krizi Üzerine”, (Çevrimiçi)
<http://ekonomi.blogcu.com/kasim-2000-krizi-uzerine-mahfi-egilmez/130899>, 30 Ocak 2011.

Eğilmez, Mahfi: “Türk Usulü Ekonomi Politikası”, Radikal Ekonomi Yazıları,
19.05.2011, (Çevrimiçi)
<http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1049786&Yazar=MAHFİEĞİLMEZ&Date=19.05.2011&CategoryID=101>, 21 Mayıs 2011.

Ercan, Nihal Yener: “İçsel Büyüme Teorisi”, **Planlama Dergisi**, DPT'nin
Kuruluşunun 42. Yılı-Özel Sayı, Ankara 2002, (Çevrimiçi)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil.pdf>, 25 Aralık 2011,
s.133.

Erçel, Gazi: “2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para
Politikası Uygulaması”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası,
9 Aralık 1999, (Çevrimiçi)
<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog2/baskanmat5y.html>, 30 Ocak 2011.

Felipe, Jesus; Fisher , Franklin M.:

“Aggregation In Production Functions:What Applied Economists Should Know”, (Çevrimiçi)
<http://www.econ.iastate.edu/tesfatsi/AggregateProdFunctions.FelipeFisher.pdf>, 05 Eylül 2009, pp, 26-27.

Grossman, Gene M.; Helpman, Elhanan:

“Trade, Knowledge Spillovers and Growth”, NBER Working Paper No: 4527, November 1993, (Çevrimiçi)
http://www.nber.org/papers/w4527.pdf?new_window=1, 21 Aralık 2011, pp, 1,2.

Herrero, Inés ; Pascoe, Sean :

“Estimation of technical efficiency: a review of some of the stochastic frontier and DEA software.”, **Computers in Higher Education Economics Review (CHEER)**, Volume 15, Issue 1, 2002, (Çevrimiçi)
http://www.economicsnetwork.ac.uk/cheer/ch15_1/dea.htm,
20 Eylül 2009.

Heyne, Paul:

“Efficiency”, **The Concise Encyclopedia of Economics**, (Çevrimiçi) <http://www.econlib.org/library/Enc/Efficiency.html>,
20 Eylül 2009.

IUCN(The World Conservation Union),UNEP(United Nations Environment Programme), WWF (World Wide Fund For Nature):

"Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living."
Gland, Switzerland, October 1991, Retrieved on: 2009-03-29 ,
(Çevrimiçi) <http://coombs.anu.edu.au/~vern/caring/care-earth1.txt> , 20 Ağustos 2010.

İnandım, Şeyda: “Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketleri İle Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği”, T.C. Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, Kasım 2005,(Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/seydainandim.pdf>, 10 Ocak 2010, s,108,109.

Jain, T. R.; Sandhu, A. S.:
Macroeconomics, V. K. Publications, New Delhi, 2009, (Çevrimiçi) http://books.google.com.tr/books?id=02gh0RAwQYEC&pg=PA101&lpg=PA101&dq=Keynesian+consumption+curve&source=bl&ots=oRFt3R1G48&sig=4MhuCvK26FYArJMeXnFhhhQC&hl=tr&ei=msHAS5LKCdiVOIbChJcE&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CBgQ6AEwAw#v=onepage&q=Keynesian%20consumption%20curve&f=false, 15 Mayıs 2010, p.135.

Jappelli Tullio; Pistaferri, Luigi:
“Intertemporal Choice And Consumption Mobility”, CSEF(Center For Studies in Economics and Finance), Via Ponte Don Melillo, FISCIANO, Working Paper No:23, July 2003, (Çevrimiçi) <http://www.csef.it/WP/wp23.pdf>, 24 Nisan 2010, p.2.

Kadioğlu, Ferya, et.al.,
“Kura Dayalı İstikrar Programı Uygulaması Ve Ödemeler Dengesi Gelişmeleri: Türkiye 2000”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Araştırma Genel Müdürlüğü, Temmuz 2001, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/kur.pdf>, 31 Ocak 2011, s, 7,8.

- Kandiller , Rıza: “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Ötesi”, Kasım 2001, (Çevrimiçi)
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ekonomi1.doc>17 Şubat 2011 , s.2.
- Kibritçioğlu, Aykut: “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ocak-Aralık 1998, Cilt 53, No:1-4,(Çevrimiçi)
http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/53/1/12_aykut_kibritcioglu.pdf, 01 Şubat 2012, s.215.
- Köse, Salih: “24 Ocak 1980 Ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, **Planlama Dergisi**, Özel Sayı-DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı,(Çevrimiçi)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/koses.pdf>, 25 Kasım 2010, s. 119-123.
- Lucas, Robert E.: “On The Mechanics Of Economic Development”, **Journal of Monetary Economics** , **No:22**, 1988, North Holland, Elsevier Science Publishers B.V., (Çevrimiçi)
<http://www.sfu.ca/~kkasa/lucas88.pdf> , 31 Aralık 2011,p, 17.
- Mankiw, N.Gregory: **Macroeconomics**, 5th Ed., Topic 13: Consumption (Chapter 16), Revised 11/19/2003, PowerPoint Slides by Ron Cronovich, Slide 8, (Çevrimiçi)
<http://www.econ.ucdavis.edu/faculty/bergin/ECON101/slides/pic13ho.ppt>, 24 Nisan 2010.

Martel, Robert J.: “Heterogeneity, aggregation, and a meaningful macroeconomics”, **Beyond Microfoundations: Post Walrasian Macroeconomics**, Ed.by David Colander,(Çevrimiçi)
http://books.google.com.tr/books?id=Eg8qiWMgNmgC&prints_ec=frontcover#v=onepage&q=&f=false, 05 Eylül 2009, pp,129,130.

Milli Prodüktivite Merkezi:
“Etkinlik”,(Çevrimiçi)
<http://www.mpm.org.tr/sozluk/default.asp?dict=e>, 20 Eylül 2009.

Milli Prodüktivite Merkezi:
“Katma Değer” , (Çevrimiçi)
<http://www.mpm.org.tr/sozluk/default.asp?dict=k>, 20 Eylül 2009.

Önder, Timur: “Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması” (Basılmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi), TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs, 2005, (Çevrimiçi)
<http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/timuronder.pdf>, 25 Eylül 2010, s.120.

Piana, Valentino: “Productivity”, 2001, (Çevrimiçi)
<http://www.economicwebinstitute.org/glossary/prdctvt.htm>, 20 Eylül 2009.

Rodriguez, Sandra I. et.al.,:

“Sustainability Assessment and Reporting for the University of Michigan's Ann Arbor Campus: A report of the Center for Sustainable Systems”, Report No. CSS02-04, April, 2002, University of Michigan, Ann Arbor, (Çevrimiçi) http://css.snre.umich.edu/css_doc/CSS02-04.pdf, 22 Ağustos 2010, p.8.

Sosyal Araştırmalar Merkezi (SAM):

Kamu Reformu Araştırması, TÜSİAD Yayınları, Yayın No. TÜSİAD-T/2002-12/335,(Çevrimiçi) http://www.tusiad.org/_rsc/shared/file/kamureformu.pdf, 22 Şubat 2011, s,199,200.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı:

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), DPTMAKRO-ARZ MAKROEKONOMETRİK MODELİ , Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No DPT : 2788, Aralık 2008, (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/4226/modelkitabi-Tr.pdf, 17 Mayıs 2010, s.21.

“Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan4.pdf> , 1 Kasım 2010, s.52, 53.

“Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2001) / Ana Sektörlere Göre İhracat”, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-01/esg.htm>, 12 Eylül 2010.

“Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler (1950-1998)”
[BÖLÜM -I: MİLLİ GELİR VE ÜRETİM/](#) TABLO:1.2 Büyüme Hızları ve Deflatör
[BÖLÜM-III: DIŞ TİCARET VE ÖDEMELER DENGESİ/](#) TABLO:3.1 Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesinin GSMH'ya Oranı ve Dış Ticaret Hacmi
[BÖLÜM-VI: FİYATLAR/](#) TABLO:6.1 Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Fiyat Endeksleri (1963=100)
(Çevrimdışı) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98/index.html>, 03 Ekim 2010.

“Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler (1950-1998)”
Bölüm-I: Milli Gelir ve Üretim/ TABLO:1.3 Büyüme Hızları (Plan Hedefleri ve Gerçekleşmeler)”,
(Çevrimdışı) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98/index.html>, 03 Ekim 2010.

“Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler (1950-1998)”
[BÖLÜM -I: MİLLİ GELİR VE ÜRETİM/](#) TABLO:1.2 Büyüme Hızları ve Deflatör,
[BÖLÜM -I: MİLLİ GELİR VE ÜRETİM/](#) TABLO:1.6 GSYİH'nin Dağılımı
(Çevrimdışı) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98/index.html>, 08 Ocak 2011.

“İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)”, (Çevrimiçi)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan2.pdf>, 04 Ekim 2010, s.373.

“Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967 ”, Ocak 1963,
(Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf>, 12 Eylül
2010, s. 7-9.

“Temel Ekonomik Göstergeler (Ocak- Şubat 2010)/ Büyüme
Hızları (Harcama Kalemleri)”, (Çevrimiçi)
[http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikG
osterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC248C58B8FF6A414
5](http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC248C58B8FF6A4145), 06 Mart 2010.

“Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), (Çevrimiçi)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan3.pdf>, 10 Ekim 2010, s.105-
118.

“Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1996-2000)”, (Çevrimiçi)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan7.pdf>, 09 Ocak 2011, s.4-12.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı:

“Yapısal Reformlar”,(Çevrimiçi)
[http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzleme
Db/yapisal.doc](http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/yapisal.doc) , 17 Şubat 2011, s.7,8.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı:

“Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nda Temel Yapısal Reform Konuları”, (Çevrimiçi)
<http://www.treasury.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/Arastirma%20Yayin/Kitaplar/Yap%C4%B1sal%20Reformlar/Genel%20De%C4%9Ferlendirme.pdf>, 15 Şubat 2011, s.1.

T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu:

“Analitik Çerçeve, Kapsam, Tanımlar ve Sınıflamalar” (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikMeta.do?istab_id=1273, 20 Mart 2010.

“Değişkenler Listesi” (Çevrimiçi)

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?mhtmlcss&report=Metarp5.rdf&p_1=1048&p_harf=K, 20 mart 2010.

“Gelir, Tüketici, Tüketim ve Yoksulluk/ Tüketici Eğilim İstatistikleri/ Genel Ekonomik Durum (Gelecek Dönem)”, (Çevrimiçi)
<http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?id=3668&metod=IlgiliGosterge>, 2 Mayıs 2010.

“Gelir,Tüketici, Tüketim ve Yoksulluk / Tüketici Eğilim İstatistikleri / İstatistiksel Tablolar/ Kişinin Şu Anki Gerçekleşmelerle Karşılaştırıldığında, Gelecek 12 Aylık Dönemde Fiyatların Değişim Yönüne İlişkin Beklentisi”, (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=21&ust_id=7 , 10 Temmuz 2011.

“Harcamalar Yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1998 fiyatlarıyla)” (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=57&ust_id=16, 08 Haziran 2011.

“Sabit Sermaye Yatırımı”, Değişkenlere Göre Araştırmalar, (Çevrimiçi)
http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?mhtmlcss&report=Metarp4.rdf&p_degisken=1861, 15 Mayıs 2010.

“Tüketici Eğilimine İlişkin Soru Bazında Endeksler” (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=21&ust_id=7, 2 Mayıs, 2010.

“Tüketici Eğilim İstatistikleri: Analitik Çerçeve, Kapsam, Tanımlar ve Sınıflamalar”, (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/MetaVeri.do?tb_id=21&ust_id=7, 2 Mayıs 2010.

“Tüketici Fiyatları Endeksi Veri Tabanı”, (Çevrimiçi)

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?fiyatdb2&report=tufe_genel_2003.RDF&desformat=htmlcss&p_baz=2003&p_yil1=2010&p_yil2=2009&p_ay1=1&p_ay2=2&p_ay3=3&p_ay4=4&p_ay5=5&p_ay6=6&p_ay7=7&p_ay8=8&p_ay9=9&p_ay10=10&p_ay11=11&p_ay12=12&yer1=999, 02 mayıs 2010.

“Tüketici Fiyatları Endeksi Veri Tabanı/ Bir Önceki Aya Göre Değişim %”, (Çevrimiçi)

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?fiyatdb2&report=tufe_degisim_2003.RDF&desformat=html&p_baz=2003&p_kod1=0&p_tur=1&p_yil1=2010&p_yil2=2009&p_ay1=1&p_ay2=2&p_ay3=3&p_ay4=4&p_ay5=5&p_ay6=6&p_ay7=7&p_ay8=8&p_ay9=9&p_ay10=10&p_ay11=11&p_ay12=12&yer1=999 , 02 Mayıs 2010.

“Tüketici Güven Endeksi Nisan /2010”, Haber Bülteni, Sayı:85, 17 Mayıs 2010, (Çevrimiçi)

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8506> , 15 Haziran 2010.

“Ulusal Hesaplar/Üretim Yöntemi İle GSYH/ İstatistiksel Tablolar/ Ana Faaliyet Kollarına Göre Sabit Fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1987 Bazlı)”,

(Çevrimiçi)http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=55&ust_id=16, 04 Ekim 2010.

“Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar / Harcama Yöntemi İle GSYH (1987 Bazlı) / Harcamalar Yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Gelişme Hızları (1998 fiyatlarıyla) ,(Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=57&ust_id=16, 30
Ocak 2011.

“Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar / Harcama Yöntemi İle GSYH (1987 Bazlı) / Harcamalar Yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Sabit Fiyatlarla, Milyon TL), (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=57&ust_id=16, 26
Ocak 2011.

“Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar / Üretim Yöntemi İle GSMH / Dönemlere Göre Gayrisafi Milli Hasıla, 1987- 2007 (sabit fiyatlarla) / Faaliyet Kollarına ve 1987 yılı Fiyatlarına Göre”, (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=55&ust_id=16, 26
Ocak 2011.

“Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar / Üretim Yöntemi İle GSMH / Sabit fiyatlarla gayri safi yurtiçi hasıla gelişme hızları-İktisadi faaliyet kollarına ve 1998 temel fiyatlarına göre (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=55&ust_id=16, 30
Ocak 2011.

“Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar / Üretim Yöntemi İle GSMH / Sabit fiyatlarla sektörlerin gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payları-İktisadi faaliyet kollarına ve 1998 temel fiyatlarına göre (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=55&ust_id=16, 30 Ocak 2011.

“Yerleşim Yerine Göre Tüketim Harcamaları”, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/gelirdagitimapp/genelaciklama.zul>, 04 Nisan 2010.

“2009 Hanehalkı Tüketim Harcaması Sonuçları”, Haber Bülteni, Sayı: 130, 22 Temmuz 2010, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6324> , 01 Ocak 2011.

T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı:

“Türkiye’de Özelleştirme Programının Amaçları”, (Çevrimiçi) http://www.oib.gov.tr/baskanlik/ozellestirme_amac.htm, 23 Şubat 2011.

TEPAV Küresel Kriz Çalışma Grubu:

“2007-08 Küresel Finansal Krizi ve Türkiye: Etkiler ve Öneriler”, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Politika Notu,(Çevrimiçi) http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/2007_08_Kuresel_Finans_Krizi_ve_Turkiye.pdf, 2 Nisan 2011, s,4,5.

The International Bank for Reconstruction and Development, Commission on Growth and Development:

“The Growth Report: Strategies For Sustained Growth and Inclusive Development”, Conference Edition, 2008, (Çevrimiçi)

http://www.undp.org.tr/bultenDocs/Growth_Report.pdf, 06

Aralık 2010, pp, 21,22.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası:

“Büyümeden Sürdürülebilir Büyümeye”, Haziran 2005, Slayt 12,(Çevrimiçi)

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2005/sunum6haz2005.php>

, 02 Eylül 2010.

Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Kitapçığı, TCMB Yayını, 2006,(Çevrimiçi)

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar.html>, 27 Şubat

2011, s.20,21.

“Plan Ve Bütçe Komisyonu Merkez Bankası Sunusu: Kasım 2001”,(Çevrimiçi)

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2001/tbmm/PB>

[Ksunu.html](http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2001/tbmm/PBKsunu.html), 05 Şubat 2011.

“Reel Efektif Döviz Kuru Hesaplaması”, (Çevrimiçi)

[http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/reel_efktf/REDKHesap](http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/reel_efktf/REDKHesaplamasi.pdf)

[lamasi.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/reel_efktf/REDKHesaplamasi.pdf), 05 Haziran 2010, s.1.

“Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2002”,
(Çevrimiçi)
<http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/02turkce/yraporxyeni.html>, 26 Şubat 2011, s.15.

“Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2003”,
(Çevrimiçi)
<http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/03turkce/yraporxyeni.html>, 26 Şubat 2011, s.15-22 .

“Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2004”,
(Çevrimiçi)
<http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/04turkce/yraporxyeni.html>, 27 Şubat 2011, s.19-23 .

“Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2005”,
(Çevrimiçi)
<http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/05turkce/lcindekiler-2005.pdf> , 27 Şubat 2011, s.15-19.

“Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2006”,
(Çevrimiçi),
<http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/06turkce/06turkce.php> ,
27 Şubat 2011, s.28,29.

“Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2007”,
(Çevrimiçi)
<http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/07turkce/07turkce.php>,
27 Şubat 2011, s.30,31.

“Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler / Yıllık Rapor 2008”,
(Çevrimiçi)
www.tcmb.gov.tr/research/yillik/08turkce/08turkce.php, 27
Şubat 2011, s.30,31,37,38.

“Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, 15 Mayıs
2001,(Çevrimiçi)
http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf,
06 Şubat 2011, s.11,12.

“Yıllık Rapor–1999/ Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve
Para Politikası”,(Çevrimiçi)
[http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/99turkce/yraporxyeni.ht
ml](http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/99turkce/yraporxyeni.html) , 30 Ocak 2011.

Türkiye Ekonomi Kurumu:

“Büyüme Stratejileri”, Türkiye İktisat Kongresi Büyüme
Stratejileri Çalışma Grubu, Tartışma Metni 2003/ 5, (Çevrimiçi)
http://www.tek.org.tr/dosyalar/BS_Rapor.pdf , 13 Haziran
2010, s.4.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği:

**Türkiye’de Yeniden Yapılanma Arayışları: Seçilmiş
Sektör/ Kurum Politika Örnekleri**, TÜSİAD Büyüme
Stratejileri Dizisi No:2., Yayın No. TUSIAD-T/2005-06/399,
(Çevrimiçi) http://www.tusiad.org/_rsc/shared/file/No-2.pdf,
15 Şubat 2011, s.101,102.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği :

“Üretkenlik Temelli Büyüme: Sürdürülebilir Büyüme”,
(Çevrimiçi) http://www.tusiad.org.tr/Content.aspx?mi=6_33, 02
Eylül 2010.

United Nations:

2005 World Summit Outcome, **Resolution A/60/1**, adopted by
the General Assembly on 15 September 2005. Retrieved on:
2009-02-17, (Çevrimiçi)
<http://www.unep.org/greenroom/documents/outcome.pdf>, 20
Ağustos 2010, p.12.

Uygur, Ercan:

“Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”,
Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, No: 2001/1 (İkinci
Genişletilmiş Taslak: 7 Nisan, 2001), (Çevrimiçi)
<http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/krizdenkrize.pdf>, 05
Şubat 2011, s. 7-9.

WCED (World Commission on Environment and Development):

Our Common Future: Report of the World Commission on
Environment and Development, Chapter 2: Towards
Sustainable Development, (Çevrimiçi) [http://www.un-
documents.net/ocf-02.htm#IV](http://www.un-documents.net/ocf-02.htm#IV), 26 Eylül 2010.

Wikipedia, The Free Encyclopedia:

“Aggregation Problem”,(Çevrimiçi)

http://en.wikipedia.org/wiki/Aggregation_problem, 05 Eylül
2009.

“Sustainability”,(Çevrimiçi)

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Sustainable_development.svg,

22 Ağustos 2010.

Yeldan, Erinç: “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”,
(Çevrimiçi) <http://www.turksolu.org/ileri/04/yeldan4.htm>, 07
Şubat 2011.

Yılmaz, Cevdet; Yılmaz, H.Hakan:

**Dünyada ve Türkiye'de Sabit Sermaye Yatırımı Kavramı ve
Türkiye Uygulaması**, Devlet Planlama Teşkilatı.
İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara,
1997,(Çevrimiçi)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/para/yilmazc/sabitser.html>, 16 Mayıs
2010, s.2.

Yılmaz, Osman: **Kamu Yönetimi Reformu: Genel Eğilimler ve Ülke
Deneyimleri**, DPT İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel
Müdürlüğü, Hukuki Tedbirler ve Kurumsal Düzenlemeler
Dairesi Başkanlığı, Şubat 2001,(Çevrimiçi)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/kamuyone/yilmazo/reform.pdf>, 23
Şubat 2011, s.91.

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında İstanbul'da doğdu. Lise eğitimini 1998 yılında Pertevniyal Lisesi'nde tamamladı. 2003 yılında İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümünü bitirdi. Takiben aynı üniversitenin İktisat ABD., İktisat Teorisi Bölümü'nde başladığı Yüksek Lisans Eğitimini, "İşbirliksiz Klasik Oligopol Modelleri ve Oyun Teorisi Kapsamında Modern Yaklaşımlar" adlı tezi ile 2006 yılında tamamladı.

2003 yılından bu yana Bankacılık sektöründe çeşitli kurumlarda Perakende Bankacılık alanında görev yapmaktadır. Halihazırda Denizbank Aş. Bireysel-İşletme-Tarım Bankacılığı ve Yurtiçi İştirakler Grubuna bağlı, Bireysel Krediler Tahsis Bölümünde görevini sürdürmektedir.